47

100 soruda / siyasi partiler / doç. dr. erdoğan teziç

100 SORUDA

SİYASÎ PARTİLER
(PARTİLERİN HUKUKÎ REJİMİ VE TÜRKİYE'DE PARTİLER)

DOÇ. DR.
ERDOĞAN TEZİÇ

GERÇEK YAYINEVİ

100 SORUDA SİYASÎ PARTİLER
(Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye'de Partiler)

Doç. Dr. Erdoğan Teziç

100 SORUDA DİZİSİ 47

Birinci Baskı
Ocak 1976

Kapak: Said Maden
Kapak Baskısı Reyo Ofset

Dizgi Özdem Kardeşler Matbaası
Baskı Divan Matbaası

DOÇ. DR. ERDOĞAN TEZİÇ

100 SORUDA SİYASÎ PARTİLER

(PARTİLERİN HUKUKÎ REJİMİ ve TÜRKİYE'DE PARTİLER)

GERÇEK YAYINEVİ
Cağaloğlu Yokuşu, Saadet İş Hanı, Kat 4
İstanbul

I.

SİYASÎ PARTI KAVRAMI

Soru 1 Siyasî parti nedir?

T. C. 1961 Anayasasının 56. maddesinin 3. fıkrası, «Siyasî Partiler, ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdırlar.» diyor.

Eski dilimizdeki «fırka» sözünün yerini alan parti, frenkçeden bugünkü dilimize yerleşmiş: Bölüm, parça, grup anlamlarına geliyor.

Siyasî parti dendiğinde, aynı görüş, aynı çıkar ve aynı siyasal eylemde birleşen insan grubu anlaşılıyor. Bir toplumda, insanlar arasında uyuşmazlık konusu olan temel sorunlar, partilerin oluşmasına yol açabilir. Belli bir toplumda yaşayan insanların, içinde yaşadıkları toplum sorunları hakkında farklı görüşlere sahip olmaları doğaldır. Ancak, toplumdaki bireylerin, tek tek farklı düşünmeleri ve çözümler önermeleriyle bir sonuca ulaşılması kolay değil. Bunlar kişisel, dağınık ve etkisiz görüşler olmağa mahkûmdurlar eninde sonunda.

Ortaya çıkan sorunlar karşısında, benzer veya ortak görüşlere sahip olanların bir araya gelmeleri, görüşlerini

savunmaları, yaymaları, nihayet bu görüşleri eyleme dönüştürmeleri, bunlar arasında uyuşmayla gerçekleşebilir. İşte belli bir toplumda, ortak görüşleri paylaşanların oluşturduğu grupların, siyasal iktidarı ele geçirmek amacıyla örgütlenmesi, siyasî partiyi ortaya çıkarır. Bu kısa açıklamadan sonra, siyasî partiyi **«ortak görüşleri paylaşan insanların siyasal iktidarı ele geçirmek amacıyla kurdukları örgüt»** olarak tanımlamak mümkün. Şu halde, siyasal iktidarı ele geçirmek amacını gütmeyen bir örgüt siyasî parti değildir.

Soru 2 Türk Siyasî Partiler Kanunu siyasî partiyi nasıl tanımlıyor?

13 Temmuz 1965 ve 648 sayılı Siyasî Partiler Kanununun (S.P.K.) 1. maddesi siyasî partiyi şöyle tanımlıyor: «Siyasî partiler, toplum ve Devlet düzenini ve kamu faaliyetlerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği ve özel kanunlarına göre mahallî idareler seçimleri yolu ile ve belirli görüşleri yönünde yönetmek, denetlemek ve etkilemek için süreki çalışma amacını güden ve propagandaları açık olan kuruluşlardır.» Bu tanımlamadaki unsurlar: a) toplum ve devlet düzenini ve kamu faaliyetlerini yönetmek, denetlemek, etkilemek; b) seçimlere katılmak; c) sürekli olmak; d) propagandaları açık olmak.

Dikkat edilirse, S.P.K.'nun 1. maddesi, siyasî iktidarı ele geçirme unsuruna yer vermiyor. Seçimler aracılığı ile devlet ve toplum düzenini etkileme amacı gütmeyi yeterli saymaktadır. Kanunun Millet Meclisinde görüşülmesi sırasında, bazı demokratik ülkelerde siyasî partilerin siyasî iktidarı ele geçirmek amacını taşımadıkları, sadece toplum hayatını etkilemeğe çalıştıkları, bu bakımdan da «her parti iktidara yönelmiş olmalıdır ve böyle bir amaç taşımalıdır

diye bir unsuru kanuna ithal etmenin yanlış olacağı» belirtilmişti (1).

Sosyolojik bir olgu olan siyasî parti tanımının kanun koyucu tarafından yapılmasının hiç bir gereği yoktur aslına bakılırsa. Kanundaki unsurlara sahip olmayan ve siyasal iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan kuruluşların parti olma gerçeğini ortadan kaldırmaz 1. madde.

Siyasî partiler, belli ekonomik, sosyal ve politik amaçları gerçekleştirmek için iktidarı ele geçirmeyi tasarlarlar. Siyasal iktidarı ele geçirmeyi hedef almayan örgütleri parti olarak kabul etmek mümkün değil. Partiyi, başkaca kuruluşlardan ayıran temel özelliği, siyasal iktidarı ele geçirmek için kurulmasıdır.

Öte yandan S.P.K.'nun 1. maddesindeki **seçim yolu ile** toplum ve devlet düzenini ve kamu faaliyetlerini denetlemek ve etkilemek deyiminden anlaşılan, parti tanımının bir unsuru da seçimlere katılmak zorunluluğudur. Bu unsur da, sosyolojik hiç bir gerçeği yansıtmaması bir yana, işleri büsbütün karıştırıyor. Şöyle ki, S.P.K.'nun dördüncü kısmında yer alan, parti yasaklamalarıyla ilgili hükümler, bir bakıma anlamsızlaşıyorlar. Tarihsel gözlemler, seçim dışı yollarla iktidarı ele geçirmek isteyen partilerin varlığını ortaya koymuştur. Türk S.P.K. ise, bu tür faaliyetleri yasaklamıştır. O zaman şöyle bir mantıksızlık ortaya çıkıyor: gizli çalışan, seçim dışı yollarla iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan bir örgüt hem parti sayılmayacak, hem de parti yasaklamaları hükümlerine tâbi olacak!

Nihayet, S.P.K.'nda, partilerin sürekli çalışma amacını güden, propagandaları açık olan kuruluşlar olduğu belirtiliyor. Bir partinin, siyasal iktidara aday olabilmesi ve programını gerçekleştirebilmesi için örgütlü olması kaçı-

---

(1) **Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 1, Toplantı 4, 47. Birleşim, Cilt 35, 28 Ocak 1965, s. 299.**

nılmaz bir zorunluluk. Çünkü, partinin savunduğu görüşleri ve programını seçmenlere tanıtması ve onların oy'unu elde edebilmesi için, ülke çapında örgütünü kurmuş olması gerekiyordu. Öte yandan, 25 Mayıs 1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun 10. maddesinin 533 sayılı Kanunla değişik 2. fıkrasına göre, siyasî partilerin seçimlere katılabilmeleri için en az 15 il'de, seçimlerden altı ay önce, il ve ilçe örgütlerini kurmuş olmaları gerekiyor. Bu da ister istemez partileri sürekli çalışmaya yöneltiyor.

Soru 3 Siyasî Partilerin benzer kuruluşlardan farkı nedir?

Yukarıda, 1. soruda, siyasî partileri tanımlarken, ortak görüşte olanların biraraya gelmesiyle ve bunların siyasal iktidarı ele geçirmeğe yönelmeleriyle ortaya çıktığı belirtildi. İşte, siyasal iktidarı ele geçirmeğe yönelme, partileri, derneklerden, sendikalardan, baskı gruplarından ve menfaat gruplarından ayırıyor. Ayrıca, siyasî partilerin faaliyetlerinin çok geniş olmasına ve ülkenin bütün temel sorunlarını kucaklamasına karşılık, derneklerin, sendikaların, menfaat ve baskı gruplarının faaliyetleri sınırlı bir alanda kalır. 22 Kasım 1972 tarih ve 1630 sayılı Dernekler Kanununun 4. ve 35. maddeleri, amacı birden çok olan derneklerin kurulmasını ve faaliyetini yasakladığı gibi, belli bir siyasî partiyi desteklemek veya aleyhine çalışmak amacı güden derneklerin kurulmasını ve faaliyette bulunmasını da yasaklamakta. Aynı kanunun 7. ve 35. maddeleri derneklerin birden çok amacı olamayacağını ortaya koymaktadır.

Ayrıca S.P.K.'nun 2. maddesi de, belli bir siyasî partiyi desteklemek veya desteklememek ya da siyasî partiler

arasında işbirliği sağlamak amacıyla dernek kurulamayacağını belirtiyor. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, üyelerinin çıkarlarını savunmak amacıyla kurulmuş olan bir sendikanın, seçimlerde, belli bir partiye oy verilmesi veya verilmemesi yönünde tutum alması bu yasağın kapsamına girmez.

Baskı grupları, açıkça örgütlenmiş olan ve alınacak siyasal kararları etkilemek amacıyla, belli yollardan, siyasal karar merkezlerini etkilemeye çalışan menfaat gruplarıdır. Menfaat grupları ise, maddî veya manevî çıkarları gerçekleştirmek için birlikte hareket eden insanlardan oluşur, fakat bunlar baskı grupları gibi örgütlü değildirler. Örneğin, ülkemizde köylü yığınları büyük bir menfaat grubudur ama, örgütlü ve bilinçli değildir. Buna karşılık iş çevreleri, sanayiciler, işçiler örgütlü, bilinçli bir baskı grubudurlar. Baskı grupları, menfaat gruplarının özel bir türü oluyor. Çünkü baskı grubu, menfaat grubundan farklı olarak, bilinçli ve örgütlüdür; sürekli bir nitelik taşır.

Siyasî partiler, iktidarı ele geçirmek ve kullanmak amacıyla örgütlendikleri halde, baskı grupları, siyasal iktidarın dışında, sadece onu etkilemek isteyen örgütlerdir. Siyasal iktidarı ele geçirmek için doğrudan eylemleri yoktur. Baskı gruplarının özellikleri, siyasal mücadeleye, bir çeşit dolaylı biçimde katılmalarında görülüyor. Siyasî partiler, siyasal amaçlı örgütler olmalarına karşın, baskı gruplarının amacı tamamen siyasal değildir. Baskı gruplarının faaliyetleri sınırlı bir alanda, belli çevrelerin ve kesimlerin çıkarlarını gerçekleştirmeyi amaçlar.

Soru 4 Baskı gruplarının siyasal iktidarı etkileme yolları nasıldır?

Baskı grupları, amaçlarına ulaşabilmek için, devlet

mekanizması içinde, karar organlarına sızarak siyasal iktidarın faaliyetlerini bir ölçüde denetim altında tutmaya ya da siyasal iktidarın faaliyetlerini engellemeye çalışırlar.

Karar organlarına sızmak, yasama organına ya da hükümete nüfuz ederek yapılıyor. Bu etkilemede kullanılan gene siyasî partiler olmaktadır. Baskı grupları, bunun için, yasama organlarında kendi çıkarlarının sözcülüğünü yapacak kimselerin temsil edilmesine çalışarak veya hükümette kendi çevrelerinden gelen bakanlar aracılığı ile, bürokrasinin üst kademeleriyle ilişkilerini sürdürerek, çıkarlarını sağlama yollarını ararlar. Bu yollardan etkileme, ülkedeki parti sistemine göre değişiyor.

Disiplinli iki parti sisteminde, İngiltere'de olduğu gibi, baskı gruplarının yasama organına sızma olanakları, Fransa, İtalya, Hollanda gibi çok partili veya A.B.D. gibi serbest iki partili sisteme oranla çok daha zordur. Disiplinli iki partinin bulunduğu ülkelerde, parti disiplini dolayısıyla, parlamento üyelerinin parti grup kararlarına uyarak aynı yönde oy kullanmaları nedeniyle, baskı gruplarının parlamento üyelerini etkilemeleri hemen hemen olanaksızdır. Buna karşılık, çok partili sistemlerde, baskı gruplarının, koalisyon ortaklarından küçük bir partiyi etkileyerek amaçlarına ulaşmaları olanağı var. Disiplinsiz veya serbest partili ülkelerde, parlamentodaki parti temsilcilerinin, parti grup kararları doğrultusunda oy verme zorunluluğunun bulunmaması, baskı grubu sözcülerinin parlamenterleri elde etmelerini oldukça kolaylaştırıyor. Özellikle A.B.D.'nde, iş çevrelerine bağlı temsilcilerin, yasama meclislerine seçilmiş olmaları önemli bir noktadır. Bir adayın seçilebilmesi, başkaca ülkelerde olduğu gibi, burada da büyük para desteğini gerektirir. Para da ekonomik gücü elinde bulunduran iş çevrelerinde ve büyük firmalarda bulunduğundan, bunlar kendilerini siyasal karar organlarında savunabile-

cek temsilcileri kolayca seçtirebiliyorlar. Günümüzde A.B.D.'nde baskı gruplarının, amaçlarına ulaşmak için başvurdukları ve **Lobicilik** (Lobbying) denen bir yol var. Amerikan dilinde koridor anlamına gelen Lobby sözü, dilimizde «kulisçilik» ya da **«kanun simsarlığı»** olarak kullanılıyor. Baskı grupları, meclislere serbestçe girme hakkına sahip olan eski temsilci veya senatörleri, kendilerine sözcü olarak seçerler. Bunlar, yasama meclislerinin koridorlarında, sözcüsü durumunda oldukları baskı gruplarının isteklerini parlamenterlere kabul ettirmek için yoğun faaliyet gösterirler. Bazen de özel ziyafetlerde, kokteyl partilerde, meclis üyeleriyle doğrudan ilişkiler kurulur; baskı gruplarının, kendi çıkarlarına uygun kanunların önerilmesini, hattâ daha önceden hazırladıkları kanun taslaklarını ilişki kurdukları bu üyeler aracılığı ile sundukları görülür. Bu usulün çok yaygın ve etkili olması nedeniyle, A.B.D.'nde buna «görünmez hükümet» diyorlar.

Baskı gruplarının zamanla artan faaliyetleri, parlamenterleri parayla satın almaları, bir süre sonra, baskı gruplarının hukuksal bir statüye kavuşturulmasını zorunlu kılmış. A.B.D.'nde çıkar sağlama, rüşvet v.b. yollarla parlamenterleri etkileyen Lobicilik, hayli eleştiriye yol açınca, ilk olarak 1946 yılında çıkarılan «Federal regulation of Lobbying act», baskı gruplarının faaliyetine yasal bir düzenleme getirmişti. Ancak bu düzenlemenin getirmek istediği denetimin yeterli olmadığı belirtiliyor Amerikalı hukukçular tarafından.

Baskı gruplarının faaliyetleri, yalnızca etkileme yoluyla kendi çıkarlarına uygun kararların alınmasını sağlamak biçiminde olmuyor. Duruma göre, siyasal iktidarın faaliyetlerini engellemek, baltalamak biçiminde de ortaya çıkıyor. İngiltere'de 1945 seçimleri sonucu iktidara gelen İşçi Partisinin, demir ve çelik endüstrisini millîleştirmek ama-

cıyla giriştiği faaliyet, «demir ve çelik federasyonunun» yaptığı oyalamalarla 1950 yılına kadar geciktirilmiştir. 1950 seçimlerinde çok az bir çoğunlukla iktidara tekrar gelen İşçi Partisi, adı geçen federasyonun, millîleştirmeyi önlemek için kamuoyunu devamlı etkilemesi nedeniyle, yeniden seçimlere gitmek zorunda kalmış ve 1951 yılı seçimlerinde, Muhafazakâr Parti iktidara gelince, bu alandaki millîleştirme de gerçekleşememiştir.

Soru 5 Siyasî partiler nasıl ortaya çıkarlar?

Bir toplumdaki farklı siyasal görüşler, farklı çıkarların bulunmasından doğarlar. Siyasî partiler, belli grupların, çevrelerin, sınıfların çıkarlarını temsil ederler ve bunların etkili olabilmesi için iktidar mücadelesine girişirler. Toplumdaki farklı çıkar gruplarının ve sınıfların ortaya çıkışı üretim araçlarının dağılışı ile ilgilidir. Ortaya çıkan gruplar ve sınıflar da, toplumun kendi isteklerine göre yönetilmesini isterler. Her toplumdaki partilerin amacı, belli bir ekonomik çıkarın gerçekleşmesine yönelir. Bu bakımdan siyasî partiler, hiç bir ülkede, kanun koyucunun isteğine bağlı olmadan oluşurlar. Başka söyleyişle, siyasî partiler hiç bir ülkede kanun koyucunun eseri sonucu ortaya çıkmamışlardır. Bütün partiler, dayandıkları grupların veya sınıfların özlemlerini dile getirmek, bunların çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla kendiliklerinden oluşmuşlardır.

Kısaca, siyasî partiler, belli grupların ve sınıfların sözcüleridirler ve bunların çıkarlarını gerçekleştirmek için örgütlenmişlerdir. Partiler, toplumdaki sosyal güçlerin bir çeşit tercümanıdırlar ve belli bir tabana dayanırlar. Her ülkenin koşullarına göre, ekonomik gelişme, dinsel ve etnik bölünmeler, ideolojik uyuşmazlıklar sosyal tabaka ve sı-

nıflararası çatışmalar partilerin doğuşunda temel etkenlerdir.

Soru 6 Modern anlamda siyasî partiler ne zaman ortaya çıkmışlardır?

Modern anlamda siyasî partilerin ortaya çıkışı pek eskilere uzanmıyor. Ortaya çıkışları ancak 19. yüzyılda oluyor. Temsilî sistemin ve genel oy hakkının genişlemesinin bunda büyük payı var. İktidarın bir tek kişinin elinde bulunduğu mutlakiyet döneminde siyasî partilerin henüz boy gösterememesi doğaldır. Bütün yetkilerin tek kişide toplandığı dönemde, partilerin bir işlevi olamazdı aslında. Fakat, 17. ve 18. yüzyıllarda temsilî sistemin yerleşmeğe başlaması, parlamentoların zamanla hükümdarın yetkilerinden paylar koparmağa başlaması, bir süre sonra, parlamentolara karşı sorumlu hükümet mekanizmasını doğuracaktır. Parlamento üyelerinin, çok dar, sınırlı bir seçmen grubu tarafından seçilmelerine rağmen, kral tarafından atanan bakanların parlamentoya karşı sorumlu olmaları, parlamenter rejimin ortaya çıkışı, siyasî partilerin de filizlenmesini sağlayacaktır.

17. yüzyılda İngiliz parlamentosunda iki büyük gruplaşma görülür: «Tory» ler ve «Whig» ler. Tory'ler, krala ve kiliseye bağlı olanların oluşturduğu bir gruptu. Bu grup, sonraları Muhafazakâr Partiyi ortaya çıkartacaktır. Whig'ler, gelişen burjuvazinin temsilcilerinden olup, parlamentonun yetkilerinin arttırılmasından yanadırlar ve siyasal özgürlükleri, ticaret serbestisini savunuyorlardı. İlerde Liberal Partiyi oluşturacaktır bu grup. Bu gruplar veya hizipler parlamento içi bir nitelik taşıyorlardı, parlamento dışında ayrıca örgütleri yoktu. Oy hakkı çok sınırlı olduğundan, parlamento üyeleri kendi kişisel şöhret ve nüfuzları-

na dayanarak seçilebiliyorlardı. Parlamento içinde oluşan klikleri, gruplaşmaları parti olarak nitelendirme olanağı henüz söz konusu değildir bu dönemde. Çünkü tamamen kendi girişimleriyle, güçleriyle seçilen temsilciler üzerinde bu kliklerin bir etkisi yoktu.

Parlamento içindeki gruplaşmaları, klikleri siyasî parti durumuna getiren olay, oy hakkının genişlemesidir. 19. yüzyıl ortalarında batı Avrupa'da, özellikle İngiltere'de, 1832 ve 1867 tarihli kanunlar oy hakkını genişletince, seçmen sayısı birdenbire artmağa başlar. Artık adayların kendi kişisel olanakları, nüfuzları ve kurdukları ilişkilerle oy toplaması zorlaşıyordu. Önceleri parlamento içinde gruplaşan temsilciler, genel oy'a gidişle, seçmen sayısının artmasından sonra, parlamento dışında da örgütlenmeye başladılar.

Alman sosyoloğu Max Weber, siyasî partileri, modern demokrasinin, oy verme olanağına kavuşturduğu büyük halk yığınlarını etkilemek ve örgütlendirmek amacıyla girişilen çabaların sonucu olarak görür. İşte artan bu seçmen sayısı karşısında, seçmenleri örgütlemek gerekiyordu ve bunlara aynı eğilim veya düşüncedeki adayları seçtirmek için yöresel seçim komiteleri ortaya çıkıyor.

Seçim komitelerinin doğuşunu kolaylaştıran özel koşullar da var: İngiltere'de, 1832 tarihli bir kanun seçim kütüklerinin düzenlenmesini öngörüyordu. Başlangıçta seçmenlerin kütüklere kaydı ağır işliyordu. Özellikle kanunun öngördüğü bir şilinglik kayıt ücreti, pekçoklarınca ödenmek istenmiyordu. Kayıt işlerini kolaylaştırmak, seçmenleri kayıt için teşvik etmek amacıyla, kayıt dernekleri (Registration Societies) ortaya çıkmağa başladı. Bu, önce liberaller tarafından başlatılmış, sonra muhafazakârlar tarafından da benimsenmiştir. Başlangıçta kayıt dernekleri,

aday gösterme işleriyle uğraşmıyorlardı. Ama, derneklerin gelişmesiyle bu alana da el atacaklardır (1).

Parlamento içinde, benzer eğilimde olanları bir araya getiren gruplar ya da kliklerle seçim komiteleri arasında da ortak bir çalışma başlayacaktır. Genel oy'un geniş boyutlara ulaşması, parlamento dışında geniş örgütleri olan siyasî partilerin ortaya çıkışında önemli rol oynayacaktır. Başka söyleyişle, oy hakkının genişlemesi, parlamento içi gruplaşmaları zamanla parlamento dışında da örgütlendirerek halk yığınlarının siyasal hayata katılmalarını sağlayacaktır.

Soru 7 Siyasî Partilerin ortaya çıkışları neden daha önceki yüzyıllarda gerçekleşmiyor da 19. yüzyılda oluyor?

Siyasî partilerin son iki yüz yıllık bir geçmişe sahip olmaları, toplumsal yapıdaki büyük değişiklikle ilgili. Batıda, kapitalist ekonominin doğuşu, siyasal iktidar mücadelesine yeni bir anlam kazandıracaktır. Kapitalist ekonomi içinde ortaya çıkan burjuva sınıfı, bir süre sonra siyasal iktidar üzerinde de söz sahibi olmak ister. Ekonomik alanda egemen olan burjuvazi, siyasal kurumlara da sahip olarak toplumdaki gücünü perçinlemek isteyecektir. Orta çağ siyasal kurumlarına bağlı hükümdar ve feodal aristokrasiye karşı, burjuvazinin giriştiği mücadele, bir süre sonra, siyasî partilerin doğumuna yol açacaktır. Bu mücadelede, parlamentonun üstünlüğünü savunan burjuvazi, siyasal birtakım haklara kavuşacaktır. Bu haklar, sadece, mücadelenin öncülüğünü yapan burjuvaziye aitti. Yani

(1) Maurice DUVERGER, Les partis politiques, Paris 1964. s. 6 - 7.

belli bir serveti olanlar ancak siyasal haklardan yararlanıyordu. Önce İngiltere'de sonuçlarını veren bu mücadele, 1789 Fransız İhtilâli ile batıda evrensel bir görünüm kazanacaktır. Fakat siyasal iktidarı ele geçiren burjuvazi henüz genel oy'a karşıdır. 1789 İhtilâlini yapan burjuva, oy hakkını ancak kendi sınıfının bir imtiyazı olarak görüyordu. 1791 Fransız anayasasına göre, siyasal haklarını henüz kullanmayanlar, yani yoksul halk yığınları, «pasif yurttaşlar» sayılıyordu. «Aktif yurttaş» olabilmek için, daha doğrusu seçme ve seçilme hakkına sahip olabilmek için, devlete belli oranlarda vergi vermek gerekiyordu.

Genel oy'un henüz gerçekleşmediği bu tarihlerde, İngiltere'de de, parlamento ve monarşinin yetkilerinin sınırı üzerinde bir anlaşmaya varıldıktan sonra, «Tories» ve «Whigs» arasında bir çeşit parlamento içi oyun niteliğindedir siyasal mücadele.

Endüstri devrimi, batı'da, toplumların iç yapısında büyük değişiklikler yaratacaktır. Bu büyük değişiklik, kapitalist ve işçi sınıflarının birbirlerinden kesinlikle farklı bir biçimde ortaya çıkmalarıdır. Önce İngiltere'de 18. yüzyılda, sonra da öteki batı ülkelerinde ortaya çıkan bu değişmede, endüstri işçileri zamanla sınıf bilincine varacak ve siyasal bir güç olarak iktidara ağırlığını duyurmak isteyecektir (1). Yürürlükteki sınırlı oy sistemi, işçi yığınlarının siyasal iktidara katılmalarını önlüyordu. Oysa endüstri devrimi bu sınıfların gözünü açmış, bilinçlendirmiş, iktidara ağırlıklarını koyabilmeleri için siyasal eylemlere itmiştir. 1848'lerde Avrupa'yı saran işçi hareketleri, artık burjuvazinin halk yığınlarının gözünde, devrimlerin öncüsü olma niteliğini silecektir. 19. yüzyıl batı Avrupasında en büyük

(1) Rona AYBAY, Sosyalizmin Öncülerinden Robert Owen, Yaşamı Eylemi ve Öğretisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, s. 26 - 30.

demokratik mücadele, sosyal hakların yanı sıra, oy hakkının genişletilmesi yönünde olacaktır. Burjuvazinin, 17. ve 18. yüzyıllarda, siyasal haklarını elde etmek için giriştiği mücadeleye benzer biçimde, 19. yüzyıl ortalarında da işçi sınıfı siyasal hakları için mücadeleye girecektir. İngiltere ve Fransa'da 19. yüzyıl ikinci yarısından sonra çıkarılan kanunlarla oy hakkı halk yığınlarına da uzanacaktır.

Endüstri devriminin ortaya çıkardığı büyük oluşum içinde siyasî partiler, siyasî iktidar mücadelesinde örgütlenme ihtiyacını karşılayan kuruluşlar olarak gelişeceklerdir. Başlangıçta, aristokrasi ve burjuvazi arasında, oldukça sınırlı bir alanda başlayan mücadele, işçi sınıfının ortaya çıkışıyla daha geniş bir düzeye ulaşacaktır. Böylece yalnız seçimden seçime faaliyet gösteren «seçim komiteleri» tipi örgütler yerine, sürekli faaliyet gösteren, büyük yığınları örgütlemeyi amaçlayan «yığın partileri» ortaya çıkacaktır.

Soru 8 Siyasî Partiler neden önce A.B.D.'nde ortaya çıkmışlardır?

Siyasî partilerin ortaya çıkışı sorunu ele alınırken, çoğunlukla İngiltere'deki gelişme örnek gösterilir. Fakat, modern nitelikte ilk parti örgütleri A.B.D.'nde görülür. Bu ülkede iki büyük partinin ortaya çıkışı, daha anayasanın kabulü tarihinde, 18. yüzyıl sonlarında başlıyor. Anayasa hazırlanırken federalistler ve anti federalistler arasındaki mücadele, iki partinin doğuşuna yolaçan temel nedenler oluyor. Federalistlerin temsilcisi olan Alexander Hamilton bağımsızlık savaşı sırasında güçlenen kapitalizmin ya da sanayicilerin çıkarlarını savunuyordu. Bunlara başlangıçta Whig'ler (sonra Cumhuriyetçiler) deniyordu. Buna karşılık anti federalistlerin temsilcisi Thomas Jefferson ise,

güçlenmekte olan kapitalizmin karşısında çiftçiyi, orta ve fakir tabakaları savunuyordu. Bunlara başlangıçta Cumhuriyetçiler, daha sonra da Demokratlar denecek: Bu partiye güç kazandıran etken toprağa bağlı olanlardı. Bunlar, ayrıca birliğe dahil olan federe devletlerin daha özerk olmalarını istiyorlardı.

Bu iki büyük eğilimin parti halinde örgütlenmeleri, Amerika'da, Avrupa ülkelerinden daha önce gerçekleşecektir. Bunun sebepleri şöyle açıklanıyor: Bir kere Amerika'da, seçme hakkı üzerindeki kayıtlamalar, kara Avrupasındaki ülkelerden daha önce kaldırılmıştır. Çünkü 18. yüzyıl kara Avrupası feodalite - burjuvazi çatışmasına sahne olurken, A.B.D. endüstri devrimini daha erken gerçekleştiriyor. Avrupa'daki feodalitenin olmayışı, endüstri devriminin süratli olmasını sağlamış. Kara Avrupasından farklı olarak, burjuvaziye ayak bağı olan bir feodalite yok Amerika'da. 1787 tarihli A.B.D. Anayasasının, yeryüzünde ilk modern anlamda bir anayasa oluşu da, kuzeyli sanayicilerin merkezî bir yönetimden yana olmaları ve hükümetin de sanayicileri koruma isteğiyle kolaylıkla gerçekleşebilmiş Amerika'da. Ayrıca, Amerikan toplumu, kara Avrupasından farklı olarak sosyal sınıflara ayrılmamış. Tabiî bütün bu dönemlerde ancak beyaz ırktan olan erkeklerin seçme ve seçilmeleri söz konusu. Yoksa, genel oy'un gerçekleşebilmesi için 20. yüzyıl ortalarına kadar gelmek gerekiyor.

A.B.D.'nde, 1800'lerde, federe devletlerin çoğunda, seçme hakkı üzerindeki servet esası üzerine mevcut olan kayıtlamalar hafifletilmişti. 19. yüzyılın hemen başında, A.B.D.'nde beyaz ırktan olan erkeklere oy hakkı tanınmış ve daha anayasanın yapılışı sırasında mevcut olan farklı eğilimlerin (federalist - antifederalist) politik planda örgütlenmeleri mümkün olabilmiştir. A.B.D.'nde birçok kamu görevlilerinin seçimle işbaşına gelişi, devlet başkanının halk tarafından seçilmesi, oyların bölünmesini önle-

mek amacıyla, bu ülkede iyi örgütlenmiş seçim komitelerinin işe karışmasını zorunlu kılan faktörler olmuştur. Ayrıca, ülkeye sürekli göçmen akını, seçmenlere yeni yeni seçmenler katıyordu. Komiteler, bu seçmen oylarının kanalize edilmesinde önemli rolü oynayacaklardır. Nihayet 1828 yılında, Jackson'un devlet başkanı seçilmesinden sonra, başarısına yardım edenlere bütün idarî makamları bir çeşit mükâfat olarak dağıtması demek olan «ganimet sisteminin» (Spoil System) yerleşmesi, komitelerin eline ayrıca güçlü maddî araçlar verecektir. Böylece seçim mekanizması, komitelerin yapısını sağlamlaştıracaktır.

Amerika'yı, kara Avrupası ülkelerinden ayıran bir başka özellik, genel oy'un kabulüne ve geniş halk yığınlarının siyasal hayata girmesine rağmen, modern yapıda bir sosyalist partinin bu ülkede gelişememiş olmasıdır. Profesör Duverger'e göre, Amerika'da büyük bir sosyalist partinin bulunmayışı «Amerikan işçisinin sınıf bilincinden yoksunluğu ve derin bireyciliği Lenin'in deyimiyle küçük burjuva karakteri ile ilgili görünmektedir» (1).

Soru 9 Siyasî partilerin işlevi (fonksiyonu) nedir?

Anayasamızın 56. maddesinin 3. fıkrası, siyasî partilerin, demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olduklarını belirtirken, demokratik rejimin, partiler mevcut olmadan yaşayamayacağını dile getirmiş oluyor. Bu bakımdan, siyasal hayatta partilerin yüklendikleri işlevler bir hayli önem kazanıyor.

Siyasî partilerin en önemli işlevlerinden biri, toplumdaki dağınık düşüncelere ve eğilimlere açıklık kazandırmak oluyor. Siyasî partilerin bulunmadığı bir toplumda,

(1) Maurice DUVERGER, Aynı kitap, s. 40.

aralarında bağlantı kurulmamış dağınık kişisel eğilimler ve görüşler vardır yalnızca. Siyasî partiler, bu kişisel isteklere yön verirler, açıklık kazandırırlar. Bunların belli kalıplara dökülmesini sağlarlar. Partiler konusunda ün yapmış Fransız yazarlarından Duverger: «partiler olmasaydı yalnızca karaktere, öğrenime, geleneklere, sosyal duruma v.b. bağlı birtakım belirsiz içgüdüsel değişken eğilimler mevcut olacaktı. Kamuoyunu sosyal sınıfın bir yansıması sayan marksist öğreti bile, sınıf bilinci olmadan sınıfın mevcut olmayacağını kabul etmektedir. Fakat kendisini uyandıran ve geliştiren bir parti eylemi olmadan da sınıf bilinci mevcut olamaz» diyor (1). Siyasî partiler, ayrıca, görüşlerin istikrara kavuşmasında önemli rol oynarlar. Partiler olmadığı takdirde, kamuoyu değişken, kararsız ve kaypaktır. Partilerin gelişip güçlenmediği ve kökleşmediği toplumlarda, bir seçimden ötekine rejimi zayıf düşüren büyük dalgalanmalar görülür. Nihayet partiler, benzer görüşleri birbiriyle kaynaştırır, bireysel farklılıkları azaltmak ve törpülemek suretiyle bunları birkaç büyük grup halinde bir araya toplar.

Partilerin, modern demokratik siyasal rejimlerde önemli fonksiyonlarından biri, kendilerini destekleyen seçmenlerin ve çeşitli sosyal grupların çıkarlarını bağdaştırmak, bir senteze ulaşırmaktır: Seçimler ve siyasal temsil ancak bu şekilde bir anlam taşıyabilir. Aksi takdirde, her kafadan bir ses çıktığı, karmakarışık kişisel tutumlar yığını içinde, seçimlerin ve siyasî temsilin gerçekleşme olanakları ortadan kalkar.

Partilerin önemli fonksiyonlarından biri de seçimlerde görülüyor: Seçimlerde aday göstermek suretiyle, belli bir görüşün savunucusu olanların ya da siyasal iktidarı kul-

(1) Maurice DUVERGER, Aynı kitap s. 40.

lanacak kadroların seçmenlerce tanınmasına yardımcı olurlar. Buna bağlı olarak da, seçmen oylarının partili adaylara verilmesi için onlar üzerinde etkili olmağa çalışırlar ve seçime katılmalarını teşvik ederler.

Bir başka fonksiyonları da, seçimlerden sonra çoğunluğu elde eden partinin devlet yönetiminde, siyasal iktidarı kullanarak sorumluluğu yüklenmesine yol açmalarıdır. Çok partili siyasal hayatın şaşmaz kuralıdır bu. Azınlıkta kalanlar ise, muhalefet olarak iktidarı denetlemek sorumluluğunu taşırlar. Muhalefet görevi, iktidarın sınırlanması, yurttaş hak ve özgürlüklerinin güvenlik altına alınması konusunda kendini gösterir. Siyasal iktidarı kullananların faaliyetlerini denetlemek, anayasada yer alan özgürlüklere yapılacak müdahalelere karşı çıkmak, eleştirmek muhalefetin temel görevlerinden biri sayılıyor. Daha açık bir söyleyişle, muhalefet görevi ve iktidar sorumluluğu madalyanın iki yüzü gibidir. Örneğin, İngiltere'de azınlıkta kalan parti liderine «Majestelerinin Hükümetine karşı muhalefet lideri» denir; bu resmî ünvanla birlikte kendisine devletçe maaş bağlanmıştır. Bu da muhalefete bir kamu görevi niteliği kazandırıyor. Ülkemizde de, S.P.K.'nun 13. maddesinde, hükümete katılmayan siyasî partiler arasında, Millet Meclisinde en çok üyeye sahip olan partinin genel başkanına, ana muhalefet partisi lideri sıfatıyla, devlet protokolünde, başbakandan sonra yer verileceğine ilişkin bir kural var. Bu da muhalefete, siyasal hayatta onsuz olmaz bir özellik kazandırmaktadır.

Nihayet, partilerin eğitici fonksiyonlarından söz etmek gerekir. Parti yönetici kadrolarını oluşturmak, giderek geleceğin yöneticilerini yetiştirmek yanı sıra, halkın ulusal ve uluslararası olaylar üzerine dikkatlerini çekmek, onların ülke sorunları karşısında belli bir görüşe ulaşmalarına yardımcı olmak biçimde belirir bu eğiticilik

II.

SİYASÎ PARTİLERİN HUKUK DÜZENİNDE YER ALMASI

Soru 10 Liberal devlet anlayışı neden siyasî partileri tanımıyordu?

Liberal devlet anlayışında, siyasal temsil iki temel ilkeye dayanıyor: Bireycilik ve Parlamentoculuk (ya da parlamentonun üstünlüğü). Liberal bireycilik, siyasal temsilde sosyal grupları değil, fakat bireyi birim olarak ele alıyor. İnsanların doğuştan eşit olduğunu savunan liberal görüşe göre, ekonomik olsun, politik olsun, bütün faaliyetlerin hem kaynağı hem de amacı, rasyonel, bağımsız olan insandır (bireydir). Bu anlayışta birey, soyut bir varlık olarak ele alınıyor; başka söyleyişle, kendisini çevreleyen sosyal ve ekonomik koşullar söz konusu edilmeksizin, yasalar önünde eşit bir varlıktır. İnsanlar arasında herhangi bir farklılık yoktur bu anlayışta; işçi patron, varlıklı ile yoksul aynı biçimde gözönünde tutuluyor.

Burjuvazi tarafından 18. yüzyılda geliştirilen «millet» kavramı, burjuvazinin aristokrasiyle mücadelesinde, halkın birlik ve beraberlik halinde kendisini desteklemesini sağlayacaktır. Böylece millet, çıkarları çelişmeyen insanların birleşmesinden oluşan güçlü bir birlik ve beraberlik

duygusunun ifadesi oluyordu. Liberalizm, soyut insan anlayışından hareket ettiği için, toplumdaki ekonomik ve sosyal farklılaşmaları görmezlikten geliyordu. Liberalizmin getirdiği soyut insan anlayışı, halk yığınlarının kendi aralarında örgütlenmesine de karşıydı. Liberal anlayışta, devlette, temsil edilmeğe elverişli tek unsur bireydir; birey, birim olarak kabul edilmiştir. Birey, seçimlerde oy'unu verirken, özel toplulukların, meslekî, ekonomik ve sosyal grupların üyesi olarak değil, fakat tâbi olduğu «genel siyasî topluluğun» (milletin) üyesi olarak hareket eder: Seçimin bireysel oluşudur bu. Fransa'da 1789 İhtilâlinden sonra, burjuvazi, millet birliğini sağlamak gerekçesiyle, devlet karşısında yalnızca bireyleri esas alıyor, bütün meslekî grupmanlara kuşku ile bakıyordu. Bu nedenle, devletle birey arasına giren bütün örgütleri, kuruluşları, birey iradesini saptırdıkları gerekçesiyle, 14 Haziran 1791 tarihli Le Chapelier kanunu ile ortadan kaldırmıştı. Görüldüğü gibi, bu anlayışta, millet içindeki gruplar, topluluklar, kendilerine özgü temsil edilme hakkına sahip değildirler. Aksi halde, her birinin egemenliğin bir parçasına sahip olacağı ileri sürülüyordu. Gene bu anlayışta, millet kendisini oluşturan bireylerden ayrı bir varlığa sahiptir ve bölünme kabul edilmez. Burjuvazi, halk yığınlarının örgütlenmesini yasaklarken, kendi egemenliğini sağlama almak amacındadır. Liberalizmin bireycilik anlayışı, siyasî partilere ve çıkar gruplarına karşı takındığı olumsuz tutumu ortaya koyuyor. Zamanla, özellikle 19. yüzyıl sonlarına doğru, çıkar gruplarının ve partilerin varlığından söz edilebilmesi için, burjuvazinin karşısında emekçi sınıfın sınıf bilincine vararak örgütlenmesi gerekecektir.

Liberalizmin ikinci temel ilkesi, parlamentoculuk da, bu bireyci anlayışın ürünü oluyor. Rasyonel ve bağımsız olduğu belirtilen birey, temsilin tek birimi olunca, temsilci,

yani milletvekili de bağımsız ve rasyonel bir kişi olmalıdır. «Millî iradeyi» ancak bu temsilciler ortaya çıkarırlar: Milletin iradesi, onun temsilcileri yoluyla açıklanır. Yasama meclisleri (parlamento), toplumdaki farklı çıkarları temsil eden bir organ değil, fakat bağımsız ve rasyonel temsilcilerden oluşan ve halkın yararına hizmet eden bir kuruluştur. Buna göre, temsilciler, bütün bir milleti temsil edebilmek, halkın yararına daha iyi hizmet edebilmek için bağımsızdırlar, kimseden emir, direktif, talimat alamazlar. Bu ilke, milletvekillerinin hukuksal durumunu da belirliyor: Bir milletvekili seçildiği bölgenin değil, bütün milletin temsilcisidir. Milletvekili, seçildiği bölgenin yararına göre değil, bütün milletin yararına karar verir. Kısaca, milletvekili ile seçmen arasında hiç bir aracı kuruluşa, yani partilere yer yoktur bu anlayışta.

Liberal devletteki bu temsil anlayışının sonunda, seçmenlerin, temsilcileri herhangi bir biçimde denetleyememeleri, İngiltere'de siyasal iktidarın kraldan halka değil, fakat parlamentoya, 1789 devriminden sonra Fransa'da da, çeşitli ara kuruluşları yasaklayan Le Chapelier ve oy hakkının varlıklılara ait olması (suffrage censitaire) nedeniyle, iktidar, Milli Meclis'e geçmiştir. Fransız kamu hukukçularından ve siyaset bilimcilerinden Burdeau bu döneme, «yönetilen demokrasi» diyor. Zira üstünlük burjuva sınıfındaydı, halk yığınları kendi egemenliğini kullanmaktan henüz yoksundur (1).

Liberal Devletin siyasî partileri hukuk alanında tanımamasını Profesör Tunaya, «Liberal Devletin başını kuma gömmesiyle açıklanabilir» diyor (2). Hukuk düzeninde yer

---

(1) Georges BURDEAU, Droit Constitutionnel et Institutions Politiques, Pari, 1963, s. 272.

(2) Tarık Zafer TUNAYA, Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul, 1975, s. 359.

verilmeyen siyasî partiler, uzun süre fiilî bir durum olarak kalacaklar. Hukuksal statüden yoksun olarak kendi koşulları içinde gelişecekler, siyasal rejimlerin işleyişinde başlıca unsur haline gelirlerken, klasik liberal hukukun temel ilkeleri ve kurumlarını büyük ölçüde değiştireceklerdir. Duverger'in dediği gibi: «Klasik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünü bilmeyen bir kimse çağdaş siyasal rejimler hakkında yanlış bir görüş sahibidir; partilerin rolünü bilen, fakat klasik anayasa hukukunu bilmeyen bir kimse ise, çağdaş siyasal rejimler hakkında eksik, fakat doğru bir görüş sahibi olur» (1).

Soru 11 Partiler devleti ne demektir?

19. yüzyıl ortalarından itibaren, süratli endüstrileşmenin ortaya çıkardığı sorunların çözümü, liberal devlet anlayışında da bir değişiklik yapacaktır. Artık, kişiyi kendi kaderiyle başbaşa bırakan liberal devlet anlayışı yerine, kişinin insanca yaşayabilmesi, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması konularında görevler yüklenecek olan sosyal devlet anlayışı ortaya çıkacaktır. Kişiyi siyasal, ekonomik ve sosyal alanda yalnız başına bırakan ve partileri, kişi iradesini saptıracakları endişesiyle tanımayan eski liberal devlet anlayışındaki değişiklik, giderek demokrasi anlayışında da kendini gösterecektir. Böylece kişi haklarından grup haklarına doğru bir gelişme görülür. Artık yalnızca kişinin haklarından özgürlüklerinden değil, fakat grupların haklarından da sözedilmeğe başlanır. Bu ortamda siyasî partiler de gelişme olanağı bulacaklardır. Bir yerde demokrasi, birden çok partinin serbestçe kurularak faaliyette bulundukları bir rejim olacaktır. Demokrasinin

(1) Maurice DUVERGER, Aynı kitap, s. 388.

bir başka adı da partiler devleti veya partiler rejimidir artık. Fakat bütün bunlara rağmen, siyasî partiler uzun bir süre hukukun düzenleme alanına girememişlerdi. Hukuksal statüye bağlanmaları çeşitli aşamalardan sonra gerçekleşir.

Siyasî partiler önceleri dernekler statüsüne sokulacak, bunun yanı sıra parlamento içtüzüklerinde siyasî parti gruplarına yer verilecektir. Fakat anayasa metinlerinde siyasî partiler hakkında hiç bir hüküm yer almayacaktır uzun süre. Liberal anlayış, siyasî partileri, milletin temsilcisi olan milletvekillerinin kendi vicdanlarının sesiyle bağlı olarak karar verme özgürlüklerine engel olan kuruluşlar olarak gördüğünden, anayasalarda siyasî partilere yer verilmesi konusunda kuşkulu idi. Fakat anayasa kurumlarının işleyişine etki yapan, dinamizm veren partilerin uzun süre anayasal düzenin dışında bırakılmalarının sakıncaları 2. Dünya Savaşı öncesinde ağırlığını duyuracaktır. Özellikle Almanya ve İtalya'da faşist partilerin demokratik düzeni ortadan kaldırmaları karşısında, yeni çözümlere ulaşılacaktır. Siyasal iktidarın seçimle el değiştirmesi, çoğunluk ile azınlık gruplarının oyun kurallarını saptamak, muhalefetin korunması amacıyla, siyasî partiler, anayasa belgelerine dahil edileceklerdir. 2. Dünya Savaşından sonra yapılan anayasalarda, partilere yer veren ülkelerin, daha önce totaliter diktatörlükten geçmiş veya demokratik hakların büyük ölçüde kısılmış olduğu ülkeler olması oldukça anlamlı. Böylece, klasik demokrasinin temel ilkelerinden olan «azınlığın korunması» ve «çoğunluğun sınırlanması» ilkesi, hukuksal bir garantiye kavuşturulmuş oluyor.

Siyasî partilerin hukuk düzeni içinde yer almalarıyla, liberal devletin, yerini partiler devletine bıraktığı belirtilir. Tabiî siyasî partilerin hukuksal statüsü, bütün ülkelerde aynı biçimde düzenlenmiyor. Fransa'da 1946 anayasası partilerin parlamento çalışmalarına grup kurarak katılacak-

larını öngörüyordu. 1958 anayasası ise, partilerin seçimlerde oynadıkları role değinmekle yetiniyor. Anglo-Sakson ve İskandinav ülkelerinde siyasî partilere yalnızca seçim yasalarında yer veriliyor. İtalya'da 1947 tarihli anayasanın 19. maddesi, yurttaşların demokratik usullerde, ulusal politikayı belirlemek için partiler halinde serbestçe birleşebileceklerini belirtmekle yetiniyor. Buna karşılık, Arjantin, Batı Almanya ve Türkiye'de siyasî partiler, anayasalar dışında, ayrıca özel kanunlarla düzenlenmiş. Siyasî partilerin statüsü ile ilgili ilk düzenleme 1949 yılında Arjantin'de görülüyor. Daha sonra, bu ülkede aynı konuyu düzenleyen 1956 tarihli yeni bir kanun var. Türkiye'de, siyasî partilerin hukuksal statüsü, 13 temmuz 1965 gün ve 648 sayılı Siyasî Partiler Kanunu ile düzenlendi. Nihayet, 1967 yılında, Federal Almanya, partilerin statüsünü belirleyen yasayı kabul edecektir.

Soru 12 Türkiye'de Siyasî Partilerin hukuksal statüsü nasıl bir tarihsel gelişme gösteriyor?

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk siyasal amaçlı örgütler, ilerde görüleceği gibi, ulusal bağımsızlık amacıyla azınlıklar tarafından 19. yüzyıl ortalarında kuruluyor. I. Meşrutiyet'ten (1876) önce Türkler tarafından kurulan siyasal amaçlı örgütler, parlamentonun ve seçim mekanizmasının mevcut olmadığı bir ortamda «gizli» olarak çalışmışlar, hem de siyasî parti niteliğini taşımamamışlardı.

1876 I. Meşrutiyet Anayasası, dernek kurma özgürlüğünü tanımıyordu. Bu bakımdan siyasî partilerin kurulmasına hukuken olanak yoktu. Bu olanaksızlık, siyasal amaçlı örgütleri ister istemez gizli çalışmaya zorlayacaktır.

1908 yılında, «Hürriyetin ilânı» ile II. Meşrutiyet dönemi başlar ve 1909 yılında değiştirilen «Kanun-u Esasî» nin

120. maddesi Cemiyet kurma hürriyetini tanıyacaktır. Buna ilişkin olarak, 3 ağustos 1325 (1909) tarih ve 310 sayılı Cemiyetler Kanunu ile, Kanun-u Esasî'nin 120. maddesinde yer alan Cemiyet kurma hürriyetine kayıtlamalar getirilecektir. Kanuna göre, herhangi bir cemiyetin, siyasî partiler dahil, millî olmaması, kavim esasına dayanmaması ve gizli olmaması gerekiyordu. Ancak kanunun 2. maddesine göre, ruhsata (izne) lüzum olmadan cemiyet kurulabiliyordu. Cumhuriyetin ilânından sonra, 1924 anayasası, 70. maddesiyle bu hürriyetin kanunla sınırlanacağını belirtiyordu. Cumhuriyet döneminde, cemiyetlerle ilgili yasal düzenleme II. Meşrutiyet döneminde çıkarılmış olan 1909 tarihli, 310 sayılı Cemiyetler Kanununa dayanıyordu. Bu kanun, 15 ekim 1923 tarih ve 335 sayılı kanunla daha önce değiştirilmiş olup, Cumhuriyetin ilânından çok kısa bir süre sonra da, 20 aralık 1923 tarih ve 387 sayılı kanunla yapılan değişikliklerle 1938 yılına kadar yürürlükte kalacaktır.

387 sayılı kanunla yapılan önemli değişiklik, hükümete her türlü cemiyetler üzerinde geniş bir denetleme yetkisi vermesiydi. Fakat 4 ekim 1926'da Medenî Kanun'un yürürlüğe girmesinde sonra, her türlü cemiyet üzerinde hükümetin denetimi ancak, «kanun ve ahlâka aykırılık» durumlarında mümkün oluyordu. 1938 yılına kadar, hukuksal açıdan, siyasî parti kurma serbestliği vardı. Ama tek parti yönetiminin ortaya çıkardığı rejim, fiilen bu serbestiyi ortadan kaldırıyordu.

28 Haziran 1938 tarihinde 3512 sayılı kanunla yeni bir «Cemiyetler Kanunu» kabul edilecektir. Bu kanun, cemiyetlerin kurulmasını önceden izne bağlıyordu; siyasal amaçlı cemiyetlerin tüzük ve beyannamelerini içişleri bakanlığına vermelerini ve faaliyete geçebilmek için tesçil olduklarını gösterir belge alma zorunluluğunu koyuyordu. Kısaca, 3512 sayılı kanun, cemiyetlerin faaliyetinde hükümete geniş denetim yetkisi veriyor ve kapatılmaları da hü-

kümetin yetkileri arasında bulunuyordu. Ayrıca, 1938 tarihli kanunun 9. maddesinin getirdiği kayıtlamalarda, tek parti döneminin bütün özellikleri görülüyor: Özellikle, Almanya ve İtalya'da güçlenen tek parti modelinin bir çeşit yansıması oluyordu Türkiye'de. Bu madde, Türkiye'nin yönetiminde söz sahibi olan C.H.P. dışında başkaca bir partinin kurulmasına olanak vermiyordu.

5 Haziran 1946 tarih ve 4919 sayılı kanunla, 3512 sayılı Cemiyetler Kanununda önemli değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerle serbestlik esasına dönülür. Serbestlik esasına geçilmeden kısa bir süre önce, 18 Temmuz 1945'de, «Millî Kalkınma Partisi» ve daha sonra da 7 Ocak 1946'da «Demokrat Parti» kurulur. 4919 sayılı kanunla yapılan değişiklik ile, serbestlik esası benimsenince başkaca partiler de kurulacaktır.

27 Mayıs 1960 hareketinden sonra, Millî Birlik Komitesi, 28 mayıs tarihli bir kararla, «partilerin siyasî faaliyetlerini tatil» edecektir. 4 Temmuz 1960 tarihinde, 3512 sayılı Cemiyetler Kanununa ek olarak çıkarılan 8 sayılı kanunla, «siyasî partilerin il ve ilçe merkezleri dışında her nam ile olursa olsun teşkilât kurmaları» yasaklanmıştı. Öte yandan, 13 aralık 1960 tarih ve 157 sayılı kanun'un 32. maddesi, «siyasî partilerin faaliyete geçişleri hakkında Millî Birlik Komitesinin yetkili» olduğunu belirtiyordu. Bu maddeye dayanarak, Millî Birlik Komitesi, yeni partilerin kurulup ekim 1961'de yapılacak genel seçimlere katılabilmeleri için 13 Şubat 1961 tarihini son gün olarak ilân edecektir.

9 Temmuz 1961 günü halk oylamasına sunulan T.C. Anayasasının 56. ve 57. maddeleriyle, Türkiye'de ilk defa siyasî partiler, anayasal statüye kavuşuyor. Bununla ilgili kanunun, Anayasanın geçici 7. maddesindeki hükme göre, T.B.M.M.'nin ilk toplantısından (26 ekim 1961) başlayarak en geç iki yıl içinde çıkarılması gerekiyordu. Türk

siyasî partiler kanunu ancak 13.7.1965 günü kanunlaşabilecektir.

1961 Anayasasının yürürlüğe girmesiyle, Siyasî Partiler Kanununun kanunlaşması arasında geçen sürede, partilerin statüsü Anayasa ve 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu hükümlerine bağlı kalmıştı. Anayasanın 56. maddesine göre, vatandaşlar önceden izin almaksızın siyasî partiler kurabilirler. Siyasî partilerin anayasal teminata bağlanması aynı maddede şöyle dile getiriliyor: «Siyasî partiler, ister iktidarda, ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdırlar.» Ve «Serbestçe faaliyette bulunurlar.» Anayasa, demokratik rejimin işleyişinin temel koşulu olan siyasî partileri anayasal bir garantiye bağlarken, her çeşit müdahalelerden korumak istemiş, derneklerden farklı olarak ancak Anayasa Mahkemesince kapatılabileceklerini, 57. maddede, hükme bağlamıştır.

Tabiî Anayasanın ve SPK'nun (Siyasî Partiler Kanunu) getirdiği düzenleme ayrıca öteki yasalarla da tamamlanıyor. Şöyle ki, SPK'nun 135. maddesine göre, «Medenî Kanun ile Cemiyetler Kanununun ve dernekler hakkında uygulanan diğer kanunların bu kanuna aykırı olmayan hükümleri siyasî partiler hakkında da uygulanır.»

Siyasî partilerin Anayasa'da düzenlenmiş olmaları onların Devlet örgütü içinde yer almaları anlamına gelmiyor. Bu bakımdan partilerin iç düzenleriyle ilgili uyuşmazlıklar adlî yargıya bağlıdır. Bu kanunların çözümündeki boşluklar diğer yasalarla doldurulacaktır.

Soru 13 Siyasî Partilerin hukuksal durumu nedir? veya Siyasî Partiler ne tür kuruluşlardır?

Siyasî partilerin hukukun düzenleme alanına girmeleri, anayasayla bir teminata kavuşturulmaları, demokrasi-

nin partiler olmaksızın yaşayamayacağı zorunluluğu karşısında, bu kuruluşların niteliği ile ilgili olarak bazı sorular ortaya çıkıyor: Siyasî partilerin anayasada düzenlenmiş olması acaba bunları bir anayasa organı durumuna mı getiriyor? Veya siyasî partiler, daha başka bir söyleyişle, birer kamu kuruluşu mudurlar?

Siyasî partilerin anayasada yer almalarından sonra, bunları «anayasa organı» olarak nitelendirmek yerinde değildir. Bir kuruluşun anayasa organı olabilmesi için her şeyden önce anayasanın tüzel kişiliği olması gerekir. Anayasanın tüzel kişiliği olamayacağına göre, bunun organından sözetmek olanağı yoktur. Tüzel kişiliği olan devlettir ve olsa olsa devletin organlarından sözedilebilir. Bu açıdan siyasî partileri devletin organları olarak nitelendirmek de yanlış olacaktır. Örneğin, parlamento, hükümet, bağımsız mahkemeler devlet organlarıdırlar. Çünkü tüzel kişiliği olan devlet iradesini ortaya koyarlar. Oysa partiler, devlet örgütü dışında tüzel kişiliğe sahip olup, sadece devlet iradesinin ortaya çıkışında birer araçtırlar. Siyasî partilerin anayasada düzenlenmiş olmaları onların devlet örgütü içinde yer almaları sonucunu doğurmamaktadır.

Bir iktidar partisi de aslında devlet iradesini ortaya koymuyor; başka söyleyişle, devlet organı olmuyor. Parlamenter rejimde, örneğin, yasama yürütme bütünlüğünü sağlayan çoğunluk partisi veya partiler koalisyonu, sadece ve sadece devlet iradesinin oluşumunda bunun sorumluluğunu taşıyorlar. Kaldı ki, devlet iradesinin ortaya çıkışı da siyasî partilerin tekelinde değildir. Çok partili ve çoğulcu toplumlarda, muhalefet, baskı grupları, kamuoyu, denetim yollarına değin uzanan geniş boyutlarda, etki tepki ilişkileri içinde ele alınması gereken bir konudur bu.

Öte yandan, siyasî partileri kamu kuruluşları olarak da değirlendirmek mümkün değil. Bir kere kamu kuruluşlarının özelliği devlet yönetimine veya devlet örgütüne da-

hil olmalarında görülür. Partileri kamu kuruluşu olarak görmek onların siyasal hayattaki fonksiyonlarını sıfıra indirmek olur. Çünkü bu takdirde bütün faaliyetlerinin devlet müdahalesi içinde ya da denetiminde olması sonucu ortaya çıkar. Siyasî partiler, faaliyetlerini, devletin müdahalesi dışında, ona bağımlı olmadan, hatta siyasal iktidara karşı muhalefet yaparak (azınlıkta kaldıkları zaman) anayasal ve yasal sınırlar içinde serbestçe yapan kuruluşlardır. Siyasî partileri kamu kuruluşu olarak nitelendirmek çok tehlikeli sonuçlara götürür. Zira bu takdirde partilerin, siyasal iktidarı kullanan belli bir çoğunluk partisinin veya partilerinin denetimi ve baskısı altında olmaları gibi, çok partili demokratik hayata ters düşen, bir duruma girdiklerini kabul etmek gerekecektir. Partileri kamu tüzel kişisi olarak değerlendirmek ayrıca «partilerin serbestçe faaliyette bulunma» ilkesi ile de bağdaşmaz.

Siyasî partileri devlet organı veya bir kamu kuruluşu olarak görmek olsa olsa ancak tek parti sistemleri için geçerlik kazanabilecek bir görüş olabilir. Bu bakımdan, çok partili demokratik siyasal hayatta, partiler ister anayasalarda, ister bu konuyla ilgili yasalarda düzenlenmiş olsunlar, devlet örgütü dışında kalan serbest kuruluşlardır.

III.

SİYASÎ PARTİLERİN KURULUŞU

Soru 14 Siyasî Partiler nasıl kurulur?

Anayasanın 56. maddesi siyasî partilerin nasıl kurulacağını belirtiyor. Bu maddenin 1. ve 2. fıkraları, vatandaşların önceden izin almadan siyasî partiler kurabileceklerini ve partilerin serbestçe faaliyette bulunan örgütler olduğunu belirtmiş. Bu ilke ayrıca S.P.K.'nun «Genel Esaslar» başlığı altında, 3. maddesinde de yer alıyor. Aynı kanun, siyasî partilerin örgütlenmesini düzenleyen ikinci kısmında, Anayasada yer almayan bazı kayıtlamalar getiriyor: S.P.K.'nun 6. maddesine göre, «Siyasî partiler, milletvekilliğine seçilme yeterliğine sahip en az on beş Türk vatandaşı tarafından kurulur».

S.P.K.'nun 6. maddesinin 2. fıkrasına göre, «Siyasî parti kuruluş bildirisinin İçişleri Bakanlığına verilmesiyle» tüzel kişilik kazanır. Bu bildirinin bütün kurucular tarafından imzalanması ve imzalarının yanında kurucuların ad, soyadı, meslek veya sanat ve ikametgâhları ile siyasî partinin adının ve genel merkez adresinin belirtilmesi ve partinin tüzüğü ile programının iki örneğinin bildiriye ekli olarak verilmesi şarttır. Bildirinin İçişleri Bakanlığına verilmesi «önceden izin» anlamına gelmiyor ve partilerin kuruluşundaki serbestlik ilkesini bozmuyor. Çünkü bakanlığa ve-

rilen bildiri partinin kuruluşu üzerinde denetime yol açmıyor; bildiri, açıklayıcı bir nitelik taşıyor. Bu bildiri üzerine İçişleri Bakanlığının, partinin kurulduğuna ilişkin ayrıca bir karar alması da söz konusu değil. Bildirinin muhtevası kanunda belirtilen biçimde olmasa bile, kuruluş bildirisinin verilmesiyle siyasî parti kurulmuş ve tüzel kişilik kazanmış olur. Ancak, S.P.K.'nun 6. maddesinin son fıkrasına göre, bildirinin eksik yapılması halinde bu eksikliklerin yerine getirilmesinin yazılı olarak bakanlıkça istenmesinden başlıyarak 60 gün içinde bu eksiklikler yerine getirilmezse, bu takdirde siyasî partinin kapatılmasına ilişkin hükümler uygulanır.

Soru 15 Siyasî partiler sicilinin tutulması Anayasadaki serbestlik ilkesine aykırı mıdır?

648 sayılı S.P.K.'nun 7. maddesi, siyasî partilerin sicilinin tutulmasını öngörüyor. Buna göre: «Anayasa Mahkemesince siyasî partiler için bir sicil tutulur. Siyasî partiler sicilinde hangi belge ve bilgilerin bulunacağı ve sicilin nasıl tutulacağı Anayasa Mahkemesi içtüzüğü ile tesbit edilir.

Bu sicil herkese açıktır.»

S.P.K.'nun 7. maddesi uyarınca, siyasî partiler sicili ile ilgili olarak, Anayasa Mahkemesi İçtüzüğüne ek 1. madde kondu (1). Bu ek 1. madde, daha sonra, siyasî partilerin sicili başlığı altında değiştirilecektir (2). Anayasa Mahkemesi İçtüzüğünün değişik 1. ek maddesine göre

«Anayasa Mahkemesince siyasî partiler için bir sicil tutulur.

---

(1) Resmî Gazete, 5 Mayıs 1966 - 12291

(2) Resmî Gazete, 27 Haziran 1967 12632

Siyasî partiler :

a) Adlarını, merkezlerinin bulunduğu yeri ve açık adreslerini, merkez organları ile il ve ilçelerdeki bütün kuruluşlarını gösteren onanlı bir listeyi;

b) Parti tüzük ve programıyle, yönetmeliklerinin onanlı ikişer örneğini;

Kuruluş bildirilerini İçişleri Bakanlığına verildiğinden başlayarak 15 gün içinde Anayasa Mahkemesine gönderirler.

(a) bendinde gösterilen bilgilerle (b) bendindeki belgeler her parti için açılacak dosyada saklanır. Bu dosyalar siyasî partilerin sicillerini teşkil eder.

Yukarıda belirtilen bilgi ve belgelerde sonradan yapılacak değişiklikler de 15 gün içinde Anayasa Mahkemesine bildirilir. Bu değişiklikler ve siyasî partilerin kapatılmaları veya kapanmaları olayları da sicillerine geçirilir».

Siyasî partilerle ilgili olarak tutulan sicil, Anayasadaki «serbestlik» ilkesine bir müdahale olarak düşünülmemeli; çünkü partilerin kuruluşunun tamamlayıcı bir unsuru değildir. Yukarıda ek 1. maddede belirtilen bilgi ve belgelerin Anayasa Mahkemesine verilmesi, sadece partilerin içdüzenleriyle, faaliyetleriyle ilgili olan noktaları kapsamaktadır. Bu bakımdan Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü ve S.P.K.'nun 7. maddesinde belirtilen hususlar dışında, her türlü bilgi ve belgeleri verme zorunluluğu yoktur. Parti faaliyetine müdahale sayılabilecek nitelikte olan her türlü bilgi istenemez siyasî partilerden, siyasî partiler sicili sadece ve sadece bir çeşit «bilgi fişi» veya «arşiv» niteliğindedir.

Bu sicil, bir yerde, S.P.K.'nun 108 115. maddelerine göre herhangi bir siyasî partinin kapatılması için bir dava açıldığında, Anayasa Mahkemesinin sorunu çözmesinde çalışmalarını kolaylaştırıcı yardımcı kaynak rolünü oyna-

yacaktır. Ayrıca, herkese açık olması siyasî partiler üzerinde inceleme ve araştırma yapmak isteyenlere de kaynaklık edebilir. Gerçi aynı bilgiler İçişleri Bakanlığında da bulunabilir. Ama, bu bilgileri bakanlık seviyesinde toplamakla veya Anayasa Mahkemesinden elde etme ya da her ikisine birden başvurmanın yararları kuşkusuz daha büyük olacaktır.

Soru 16 Bir kuruluşun siyasî parti olarak ortaya çıkışının ne gibi sonuçları var?

Bir kuruluş siyasî parti olarak tüzel kişilik kazanınca, Anayasanın tanıdığı güvenceden ve burada yer alan temel haklardan yararlanır. Bu güvence, Anayasanın 56. maddesine göre, siyasî partilerin demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olmaları ve 57. maddeye göre de, öteki kuruluşlardan farklı olarak, kapatılmalara ilişkin davalara Anayasa Mahkemesince bakılmasında görülüyor.

Anayasada belirtilen temel haklardan yararlanma konusunda 26. maddede, siyasî partiler için özel bir kural var: Siyasî partilerin, kamu tüzel kişileri elindeki basın dışı haberleşme ve yayın araçlarından faydalanma hakkına sahip olacakları belirtiliyor. Partiler, ayrıca, Anayasanın ikinci kısmında yer alan temel haklardan da yararlanırlar. Fakat bu kısımda yer alan bazı temel haklar sadece gerçek kişiler bakımından işlerlik taşıyor. Bu bakımdan bütün temel haklar, nitelikleri gereği, siyasî partiler için geçerli olamayacaktır.

Anayasadaki temel haklardan yararlanma konusunda temel ilke, kuşkusuz, Anayasanın 12. maddesindeki eşitlik ilkesi oluyor. Hukuk devletinin temel ilkelerinden biri olan eşitlik, burada, siyasal iktidar mücadelesinde, kanun koyucunun, partilerin büyüklüğüne ve önemlerine göre farklı

uygulamalara yol açabilecek düzenlemede bulunmamasını gerektiriyor.

Soru 17 Siyasî Partilere devletçe yapılacak yardımın özelliği nedir?

Anayasanın 56. maddesinin son fıkrası, siyasî partilere devletçe yapılacak yardımdan sözediyor. Bu kural, maddenin ilk biçiminde yer almıyordu. Sonradan, 30 Haziran 1971 günü kabul edilen ve 2 Temmuz 1971 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren bu 1421 sayılı ve anayasada değişiklik yapan kanunla 56. maddeye girdi. Partilere devletçe yapılacak para yardımı ilk olarak 648 sayılı S.P.K.'nun 74. maddesinde düzenlenmişti. Buna göre, siyasî partilere, genel seçimlerde aldıkları geçerli oy oranında devlet yardımı yapılacağı öngörülüyordu. 648 sayılı S.P.K.'nun geçici 4. maddesi, «bir defaya mahsus olmak üzere» bu kanunun yayımından önceki genel milletvekili seçimine katılmamış olan ve kanunun yayımı tarihinde lira olacağını belirtiyordu.
Millet Meclisinde grubu bulunan siyasî partilerin de devlet yardımından yararlanacaklarını ve bunun da beş yüz bin

1967 yılında, CHP'den ayrılanların kurduğu Güven Partisine, hiç bir yasal dayanağı olmaksızın yapılan beş yüz bin liralık yardım, o günlerde kamuoyunda tartışmalara yol açmıştı. Bu usulsüzlüğü yasal bir kılıfa sokmak, seçimlere henüz katılmamış, fakat TBMM üye tam sayısının en az yüzde beşine sahip olan partilere de hazineden yapılacak yardıma süreklilik kazandırabilmek amacıyla, 648 sayılı kanunun 74. maddesi 22 Şubat 1968 tarih ve 1017 sayılı kanunla (1) değiştirilecektir.

---

(1) Resmî Gazete, 29 Şubat 1968 - 12839

Değişik 74. maddeye göre, siyasî partilere devletçe yapılacak yardım şu esaslara bağlanıyordu:

«A) Bir önceki milletvekili genel seçimlerinde muteber oyların Türkiye çapında

1. Yüzde beşinden yüzde onuna kadarını alan siyasî partilere her yıl beş yüz bin lira;

2. Yüzde onbirinden yüzde yirmisine kadarını alan siyasî partilere her yıl bir milyon lira;

3. Yüzde yirmibirinden yüzde otuzuna kadarını alan siyasî partilere her yıl iki milyon lira;

4. Yüzde otuzbirinden yüzde kırkına kadarını alan siyasî partilere her yıl iki milyon beşyüzbin lira;

5. Yüzde kırkbirinden yüzde ellisine kadarını alan siyasî partilere her yıl üç milyon lira;

6. Yüzde ellisinden fazlasını alan siyasî partilere her yıl üç milyon beşyüzbin lira, ve

B) Milletvekili seçimlerine henüz girmemiş bulunan ve TBMM üye tam sayısının en az yüzde beşine sahip olup da, il merkezlerinin en az üçte birinden ve (Merkez ilçeler dahil) ilçe merkezlerinin keza en az üçte birinden işbu kanun ve parti tüzüğü hükümleri uyarınca partinin yönetim kurullarını kurmuş olan siyasî partilere de her yıl beşyüz bin lira, hazinece ödenir.

C) Bu ödemelerin, malî yıl başlangıcını takip eden bir hafta içinde tamamlanması zorunludur».

Türkiye İşçi Partisi tarafından Anayasaya aykırılığı ileri sürülen bu madde, Anayasa Mahkemesinde açılan dava sonucu iptal edilmiştir (1). Bu kararda Anayasa Mahkemesi, öncelikle, siyasî partilere devletçe yardım yapılmasının ilke olarak Anayasaya aykırı olmadığını belirtmişti.

---

(1) Esas 1968/26, Karar 1969/14, karar tarihi 18 ve 19 Şubat 1969, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi sayı 7 s. 244 ve devamı.

Fakat partilere devletçe yapılacak yardımda, partilerin bir bölümünün devlet yardımı kapsamının dışında bırakılmasının adalet ve eşitlik ilkeleriyle bağdaşmayacağı, verilen paraların harcanma biçimi ile yerlerinin de belirli koşullara bağlanmadığı belirtilirken, bu paraların ancak siyasî partilerin kamu yararına olan faaliyetlerine harcanması gerektiği öne sürülüyordu. Bu nedenlerle partilere devletçe yapılacak yardımı düzenleyen 74. maddenin değişik biçimini anayasaya aykırı bularak iptal etmişti.

Aynı konu bu kez 2 Şubat 1970 günlü 1219 sayılı kanunla (1) düzenlenmiştir. S.P.K.'nun 74. maddesini yeniden düzenleyen bu kanuna göre, devletçe yardım şu esaslara bağlanmıştı:

«Yüksek Seçim Kurulunca son milletvekili genel seçimlerine katılma hakkı tanınıp bu hakkı kullanan ve Türkiye itibariyle toplam olarak en az yüzde beş geçerli oy almış bulunan siyasî partilere her yıl Hazinece ödenmek üzere altı milyon beşyüz bin lira ödenek malî yıl bütçelerine konulur.

Bu ödenek; yukarıdaki fıkra gereğince Devletçe yardım yapılacak olan siyasî partiler arasında, o siyasî partinin son milletvekili genel seçimlerinde Türkiye itibariyle almış olduğu geçerli oyların, bu partilerin toplam olarak aldıkları geçerli oylara oranına göre bölüştürülerek Hazinece her yıl ödenir.

Bu ödemelerin, malî yıl başlangıcını takibeden bir hafta içinde tamamlanması zorunludur.

Devletçe yapılan bu yardım o siyasî parti tarafından sadece parti ihtiyaçlarında ve parti çalışmalarında kullanılır».

Birlik Partisi'nin, bu maddenin de Anayasaya aykırılığı nedeniyle açtığı iptal davası üzerine, Anayasa Mah-

(1) Resmî Gazete, 16 Şubat 1970 - 13427

kemesi verdiği kararında (1), bir öncekinden farklı olarak, bu kez «siyasî partilere devletçe yardım edilmesini ilke bakımından Anayasaya aykırı» bularak kanunu iptal etmiştir.

Bu karardan sonra, TBMM, 30 Haziran 1971 gün ve 1421 sayılı kanunla Anayasanın 56. maddesine getirdiği ek bir fıkra ile, partilere devletçe yapılacak yardımı ilke olarak Anayasaya yerleştirmiş bulunuyor. Anayasanın 56. maddesinin son fıkrasına göre: «Son milletvekili genel seçimlerinde muteber oy sayısının en az yüzde beşini alan veya bu seçimlerde Millet Meclisinde grup teşkil edecek sayıda milletvekilliği kazanmış bulunan siyasî partilere devletçe yapılacak yardım kanunla düzenlenir.»

Anayasa Mahkemesinin kararını etkisiz kılmak amacıyla Anayasaya eklenen bu fıkra, siyasî parti kavramıyla tutarlı olup olmadığı bir yana, başkaca tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bir kere bu fıkra, siyasî partilerin bir tür «kamu kurumu» olarak yorumlanmalarına yol açabilecek nitelikte. Çünkü Anayasanın 61. maddesi «Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür.» diyor.. Buna göre «vergi ödevi» ancak ve ancak kamu giderlerini karşılamak üzere varolabilecek bir yükümlülüktür. Oysa siyasî partiler kamu kuruluşları olmadığı gibi, gördükleri hizmet de kamu hizmeti değildir. Siyasî partiler serbest kuruluşlardır. Anayasaya göre siyasal hayatın vazgeçilmez unsurlarıdırlar ama, devlet örgütünün bir parçası değildirler. Bilakis, Anayasa yapıcıları, partilerin kuruluş ve çalışmalarını serbestlik ilkesine bağlarken, devletten gelebilecek her türlü baskı ve etkilerden uzak kalmalarını istemiştir.

Partilere devletçe yapılacak yardımın gerekli olup olmadığı sorunu, ayrıca siyasî parti gerçeği ile de bağdaş-

---

(1) Esas: 1970/12, Karar: 1971/13, Karar tarihi 2.2.1971. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi sayı 9, s. 281 ve devamı.

mıyor. 19. yüzyıl sonlarına doğru, batıda yığın partilerinin ortaya çıkışı ve gelişmeleri, toplum yapısındaki değişmenin bir sonucudur. Bu partiler, malî yönden de üyelerinin ödedikleri düzenli «aidat» larla giderlerini karşılamışlar, geniş yığınlara dayanarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Partilere devletçe yapılacak yardımın gerekli olup olmadığı konusunda Anayasa Mahkemesi kararının (E: 1970/12, K: 1971/13) gerekçesinde şu satırlar yer alıyor: «Türkiye Cumhuriyeti Anayasası çok partili demokratik düzeni öngören bir temel yasadır. Ancak unutulmamalıdır ki siyasî parti herşeyden önce bir insan topluluğudur. Partiyi yaşatacak, geliştirecek olanlar da o partinin görüşlerine inanmış, bağlanmış kimselerdir. Anayasanın değer ve önem verdiği partilerin gerçek anlamda siyasî parti olmaları, yani ortak siyasî düşüncelere sahip yurttaşların samimi çabalarıyla oluşturdukları, kendi öz kaynaklarıyle ve çalışmalarıyle yaşatabildikleri birer kuruluş niteliğinde bulunmaları zorunludur. Adları siyasî parti olmakla birlikte Devlet yardımıyle ayakta durabilen, böylece yurttaş ilgisinden ve desteğinden yoksun olduklarını açığa vuran sunî kuruluşlar Anayasanın öngördüğü nitelikteki demokratik siyasî partiler olarak benimsenemeyeceği gibi Devlet yardımı ile siyasî parti kavramını birbiriyle bağdaştımanın yolu da yoktur.» (1).

Partilere devletçe yapılacak yardım bir Anayasa ilkesi olarak 1421 sayılı kanunla Anayasanın 56. maddesine girdikten sonra, bu konuya ilişkin olarak çıkarılan 30 Nisan 1974 gün ve 1802 sayılı kanun (2) S.P.K.'nun 74. maddesi uyarınca, yapılacak yardımı şu esaslara bağlıyor:

«Son milletvekili genel seçimlerine katılan ve Türkiye itibariyle toplam geçerli oy sayısının en az % 5'ini alan

---

(1) Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, sayı 9, s. 289.
(2) Resmî Gazete, 9 Mayıs 1974 - 14881.

veya bu seçimlerde Millet Meclisinde grup kuracak sayıda Milletvekilliği kazanmış bulunan siyasî partilere her yıl Hazinece ödenmek üzere, o yılki genel bütçe gelirleri «(B) Cetveli» toplamının beşbinde biri oranında ödenek malî yıl bütçesine konur.

Bu ödenek; yukarıki fıkra gereğince Devletçe yardım yapılacak olan siyasî partiler arasında, o siyasî partinin son Milletvekili genel seçimlerinde Türkiye itibariyle almış olduğu geçerli oyların, bu partilerin toplam olarak aldıkları geçerli oylar oranına göre bölüştürülerek her yıl ödenir.»

IV.

SİYASÎ PARTİLERİN İÇ YAPISI

Soru 18 Siyasî partilerin iç yapıları neden farklı niteliktedir?

Siyasî partilerin iç yapıları ülkelere göre farklı özellikler taşıdığı gibi, belli bir ülkede de farklılıklar gösterirler. Siyasî partiler, ortaya çıktıkları toplumdan, siyasal sistemden ayrı, bağımsız olarak düşünülemez.

Siyasî partilerin yapısı incelenirken, çıkarlarını savundukları ve dayandıkları sosyal grupları da tanımak, bilmek gerekiyor. Aslında sosyal bir tabanı olmayan ve buna bağlı olarak belli bir görüşü dile getirmeyen partilerin etkileri bir süre sonra ortadan silinir.

Siyasî partinin tabanı veya dayandığı toplumsal güçler yanında, önemli olan bir nokta da bunların örgütü oluyor. Partilerin, siyasal iktidar yarışında etkili olabilmeleri için örgütlenmeleri zorunlu. Günümüzde siyasî partileri örgütlerinin yapısına göre tanımlayanlar da var. Duverger'e göre, «günümüz partileri, programlarından veya üyelerinin mensup olduğu sınıftan çok, örgütlerinin yapısına göre tanımlanabilirler: Bir parti özel bir yapıya sahip bir insan topluluğudur. Modern partiler her şeyden önce anatomile-

rine göre nitelendirilirler. Geçmiş çağların tek hücreli yaratığının yerini karmaşık ve farklılaşmış yapısıyla yirminci yüzyıl partisi almıştır.» (1).

Siyasî partilerin iç yapıları incelendiği zaman şu unsurlar göze çarpıyor: Partinin insan unsuru (üyeler) ve programı (doktrini).

Soru 19 Parti üyeliği ne demektir?

«Parti üyesi» kavramı, partilere göre değişiyor; örneğin, Sosyalist, Komünist, Faşist, Radikal, Muhafazakâr ve İngiliz İşçi Partisi bakımından aynı şeyi ifade etmiyor. Amerikan partileri bakımından ise, üyelik fazla bir anlam taşımıyor. Bu ülkede sadece «makinenin» (partinin) bir parçası olan militanlardan, seçim kampanyaları sırasında makineye güç katan taraftarlardan, ön seçimlere katılanlardan ve seçimlerde parti adaylarına oy veren yurttaşlardan sözedilir. Ayrıca, İngiliz İşçi Partisi gibi, partinin içinde de birkaç çeşit üyeye rastlanır. Burada, 1918 yılından beri kollektif üyelerle bireysel üyeler birbirinden ayrılıyor. Bu nedenle, İngiliz İşçi Partisi **dolaylı parti** olarak nitelendirilir.

19. yüzyıl sonlarında, İngiliz İşçi Partisi, ortak bir seçim örgütü kurmak amacıyla, sendikalardan, kooperatiflerden, yardımlaşma derneklerinden ve aydın gruplardan oluşuyordu. Yani dolaylı parti, temel sosyal grupların birleşmesinden oluşuyor. Dolaylı parti türünde, temel sosyal gruplardan ayrı bir parti topluluğunun mevcut olmadığı görülür. Bir kimse, gerçek anlamda bir partinin üyesi değil, fakat partiye kollektif şekilde bağlanmış bir sosyal grubun üyesidir. Sosyalist ve Katolik partiler bunun tipik örnekleridirler. **Dolaysız partilerde** ise, üyeler, başkaca sosyal

(1) Maurice DUVERGER, Aynı kitap, s. IX-X.

grupların aracılığı olmaksızın, parti topluluğunu kendileri oluştururlar.

Taraftarlar, üyeler, militanlar ve propagandacılar arasında ayırımlar yapılır. Bu ayırımların gerçi yasal bir temeli yok, ama bir gerçeği dile getiriyorlar. Parti üyesini partiye bağlayan dayanışma bağının ve katılmanın da dereceleri ortaya çıkıyor uygulamada. Parti birey ilişkisinde iki temel tutum var: Taraftarlar (ya da sempatizanlar) ve üyeler.

Taraftar, partinin doktrininden yana olan ve zaman zaman onu destekleyen, fakat parti örgütü dışında kalan kimsedir. Taraftar, aslında bir seçmendir. Fakat sadece bir seçmenden ibaret değildir. Partiye karşı sempatisini gizlemez, siyasal tercihini itiraf eder, partiyi savunur, hatta malî yönden desteklerler ve partinin yandaş kuruluşlarına girerler. Seçmen ise, seçim hücresinin gizliliği içinde oyunu kullanır, yaptığı siyasal tercihini açıklamaz. Oyunu açıklayan bir seçmen artık taraftar durumuna gelme yolundadır.

Parti üyeliği, partiye sempati duymaktan daha ileri bir ilişkidir. Üye ile parti arasında resmî bir bağ vardır; partiyle olan ilişkileri yazılı bir taahhüt ve sürekli bir aidat gibi, resmî, şeklî bağlarla ortaya çıkıyor. Parti üyeliği, partiye katılma ve etkinlik bakımından türdeş (homogen) bir nitelik taşımaz. Üyeler içinde de bazı ayırımlar var: Militanlar, liderler, profesyonel politikacılar gibi.

Militanlar, partinin aktif üyelerini ifade eden bir kavram. Bunlar, partinin yöneticileri değil, fakat yürütücüleri durumundadırlar. Bir partide militanlar olmaksızın parti işlerinin etkin bir biçimde yürümesine olanak yoktur. Öteki üyelerin, sadece parti defterine kayıtlı, parti kasasına para sağlayan kimseler olmalarına karşılık, militanlar bunun da ötesinde, parti için etkin çalışma gösterirler. Üyelerle

kıyaslandığında, bir partide militanların sayısı daha azdır. Kısaca, seçmenler, taraftarlar, üyeler ve militanlar, partiyle olan ilişkilerin yoğunluğundan çok, bu bağların niteliği bakımından birbirlerinden ayrılıyorlar. Bir militanın üyeye oranla partiye olan bağlılığı bir iki kat fazla değil, fakat başka bir biçimde bağlı olmasıdır.

Liderler, partide en aktif ve amaçları yönünden en bilinçli olanlardır. Genellikle parti örgütünün en yüksek kademelerinde yer alırlar. Ayrıca parti içinde ve dışında az çok bir prestije sahip kimselerdir. Parti içinde lider durumunda olanlar bir grup meydana getirebilecekleri gibi, bazen bir tek kişiden de ibaret olabiliyor. Lider veya liderler grubu, partinin belkemiğini oluştururlar. Bu bakımdan partilerarası mücadelelerde başlıca hedef lider veya liderler oluyor. Parti içi ayrılıkları, kümelenmeleri ifade eden **hizipleşmeler** de hep bu liderler düzeyinde ortaya çıkıyor. Hizipler nitelikleri gereği tabandan değil, tepeden gelen bir muhalefet teşkil ederler. Bu, genellikle alt liderlerin üst liderleri devirme ya da bazı üst liderlerin yönetim kurullarında çoğunluğu sağlama girişimlerinin bir sonucudur.

Parti içinde bir de **profesyonel politikacılardan** sözedilir zaman zaman. Bu kimseler politikaya katılmak yoluyla çıkar sağlamayı âdet edinmiş kimselerdir. Bunlar, çıkarlarına göre, bir partiden ötekine geçmekte, transferler yapmakta oldukça becerikli kimselerdir. Bir partiye bağlılıkları içten değildir bunların. Ama politik dalgalanmalara göre partiler bazen bu kimselere kapıları açmak zorunda kalırlar: Seçim bölgelerinden oy toplamak, parlamento çoğunluğunu arttırmak gibi sebeplerle. Bu durumda bulunan profesyonel politikacılar «pis bir şey yakalamak için kullanılan maşaya» benzetiliyor. Ülkemizde de bunlar için «partiye midesiyle bağlı olanlar» deniyor (1).

(1) Arif T. PAYASLIOĞLU, Siyasî Partiler, Ankara, 1952, s. 30.

Üyelik kavramının, 20. yüzyıl başlarında sosyalist partilerle birlikte doğmuş, sonra başkaca partilerce de taklit edilmiş olduğu belirtilirken, bunun belli bir siyasî parti anlayışına bağlı olduğu, bu anlayışın da kadro partilerinden yığın partilerine (kütle partilerine) giden evrimin sonucu olduğu söyleniyor.

Soru 20 Üyeliğin niteliğine göre siyasî parti türleri nelerdir?

Üyeliğin niteliğine göre siyasî partiler, «sınırlı partiler» ve «totaliter partiler» olarak ikiye ayrılıyor. Bu ayırıma benzer bir başka ayırım da «bireysel temsil partileri» ve «sosyal bütünleşme partileri» olarak yapılıyor. Sosyal bütünleşme partileri de «demokratik bütünleşme partileri», «topyekûn bütünleşme (totaliter) partileri» biçiminde ortaya konmakta (1).

Sınırlı partiler (buna «bireysel temsil partileri» de deniyor), parti faaliyetleri seçim kampanyaları, parlamento ve hükümet çalışmaları ile sınırlı olanlardır. Bu partilerde, parti üyelerinin partiyle olan ilişkileri, seçimlerde parti adaylarına oy vermek ve seçim kampanyalarında partinin kazanması için çalışmak oluyor. Parti, üyelerinin hayatında çok sınırlı rol oynuyor ve onların günlük yaşayışları, düşünceleri üzerinde bir egemenlik kurmağa çalışmıyor. Bu tür partiler, üyelerini belli bir dünya görüşü etrafında toplamaktan çok, mümkün olduğu kadar geniş seçmen topluluğuna, bütün sınıf ve tabakalara hitabetmek isterler. Bu bakımdan da bu partiler türdeş değildirler. Üyenin partiye katılışı, partiyle olan ilişkileri salt siyasal bir nitelik

(1) Ergun ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği yayınları, Ankara, 1974, s. 73 ve devamı.

taşır, bu sınırlı alanın dışına taşmaz. Muhafazakâr, liberal ve radikal partiler sınırlı partilere tipik örneklerdir.

Totaliter partilerde (topyekûn bütünleşme partilerinde) partinin, üyeleriyle olan ilişkisi veya üyenin partiye katılmasının niteliği, sınırlı partilerden çok farklıdır. Sınırlı partilerde birey hayatının ancak küçük bir parçası parti örgütünün etkisi altındadır. Totaliter veya topyekün bütünleşme partilerinde, üyenin bütün hayatı parti örgütünün etkisi altındadır. Bireyin hayatında parti ilk planda yer alır, toplumsal ilişkilerde parti dayanışması hepsinin üstüne çıkar. Totaliter partiler türdeş (mütecanis) partilerdir. Sınırlı partilerde, üyelerin düşünce ve davranışlarında bütün ayrıntılara kadar mutlak bir özdeşlik görülmez: Bireysel görüş ve eğilim farklılıkları kabul edilir. Oysa totaliter partilerde ideoloji önemli bir rol oynar; ideolojinin kapsayıcılığı, parti üyelerine dar bir bağımsız düşünce, davranış alanı bırakır. Farklı esaslara dayanan Faşist ve Komünist partiler totaliter partilere tipik örnektir.

Demokratik bütünleşme partilerinde, üyenin partiyle olan ilişkileri sınırlı partilere (bireysel temsil partilerine) oranla daha sıkı, fakat totaliter partilerdekinden daha zayıftır. Parti, sadece seçimlerden seçimlere yoğun faaliyet gösteren bir kuruluş değildir, üyeleri üzerinde oldukça sürekli bir etki gösterir. Ayrıca yan kuruluşlarla üyelerin sosyal hayatında geniş bir yer tutar: Sosyal yardım kurumları, kooperatifler, dinlenme kampları v.b. aracılığı ile, üyelerini partiyle bütünleştirmeğe çalışırlar. Kara Avrupası sosyalist ve katolik partileri bu tipe uygun düşüyorlar. Demokratik bütünleşme partilerinde, parti ideolojisi, totaliter partilerde olduğu gibi sert değildir, ama kapsayıcı ve bağlayıcı bir nitelik taşır.

Tarihsel gelişim içinde, ilk aşamada bireysel temsil partileri ortaya çıkıyor. Bütünleşme partileri ise, sanayi

devrimi içinde ortaya çıkan buhranlar sonucu, kişiyi kendi kaderiyle başbaşa bırakan bireyci liberal anlayışa tepki olarak, kişinin topluma yeniden kaynaştırılmasını sağlayacak örgütler olarak gelişirler.

Soru 21 Kadro ve Yığın partilerinde üyelik kavramı neden farklı oluyor?

Üyelik kavramı, gerçi kadro partilerinden yığın partilerine giden evrimin sonucu olarak ortaya çıkıyor, ama kadro partileriyle yığın partileri arasındaki ayırım, bunların üye sayılarına dayanmıyor. Burada önemli olan sosyal büyüklük değil fakat yapı farkıdır.

Kadro partisi.— Buna komite partisi de deniyor: Bunlar özellikle seçim dönemlerinde daha çok oy toplamak amacını güden partiler olup, farklı bir anlayışa dayanıyorlar. Burada önemli olan, seçimleri hazırlamak, seçim kampanyasını yürütmek ve adaylarla sürekli ilişki kurabilmek için, seçkinlerin bir araya getirilmesidir. Bu seçkinler, önce, ünü, prestiji ve ilişkileri sayesinde adaylara destek olabilecek etkili kimseler oluyor; ayrıca, seçmenlere yön verme ve seçim kampanyasını örgütleme inceliğini, sanatını bilen teknisyenler ve nihayet seçim mücadelesinin zorunlu unsuru olan parayı sağlayacak destekçilerdir. Kadro partilerinde nitelik ön planda geliyor. Bu tür bir partiye üye olmak farklı bir anlam taşıyor; bu da o kimsenin tamamen bireysel niteliklerine göre belirlenen bir işlemdir. Kadro partilerinde üye sayısının fazla olmaması sert ve disiplinli bir yapı bulunmasını gerektirmediğinden iç örgütleri de zayıf oluyordu. Avrupa'daki muhafazakâr ve liberal partilerin çoğu ve Amerikan partileri bu modele göre kurulmuş partilerdir.

Yığın (Kütle) partileri. — 19. yüzyıl sonralarında, sosya-

listler, seçim mücadelesi için başka bir yapıya göre örgütleneceklerdir. Bu dönemde temel sorun, adayların seçim kampanyaları için zorunlu olan parayı sağlamaktı. O dönemde, sosyalistler, ihtilâlci kimseler sayılıyorlar, liberal ve muhafazakâr adayların seçim kampanyalarını paraca destekleyen bankerlerin, sanayicilerin, büyük toprak sahiplerinin para desteğinden yoksun bulunuyorlardı. Belirli sayıdaki büyük para babalarınca verilecek bağışları elde etmek olanağı bulunmadığı için, çok sayıda kimselerce, düzenli bir biçimde verilecek küçük paralar istenmesi yolu tutulacaktır. Bu da parti örgütüne çok sayıda üye toplamak sonucunu doğuruyordu. Bu sistem, aynı zamanda, halk yığınlarına, yoksun oldukları siyasal bir eğitim verme olanağı sağlıyor, böylece işin siyasal ve malî yönü birleşiyordu.

Adayları ve seçilen parlamento üyesini büyük bağışlarda bulunan sanayicilere, tüccarlara, bankerlere ve toprak sahiplerine bağımlı kılan kadro partilerine karşı, yığın partileri, seçim giderlerini karşılayabilmek için, kapitalist finansman yerine demokratik bir finansman getirmekteydi. Partinin malî desteği, her biri mütevazi bir katkıda bulunan, mümkün olduğu kadar çok sayıda üyeler aracılığı ile sağlanıyor, öte yandan da ademimerkeziyetçi ve zayıf bağlantılı kadro partileri yerine daha merkeziyetçi ve sıkı bağlarla örgütlenmek gerekiyordu.

Partilerin bu yeni yapısıyla toplumsal yapının gelişimi arasında yakın bir ilişki var. Geleneksel kadro partileri aristokrasi ve burjuvazi çatışmasına uygun düşüyordu. Kadro partileri, muhafazakâr aristokrasi ve liberal burjuvazi arasındaki mücadeleyi yansıtır. Servet esasına dayalı seçimlerde, yani ancak parası pulu olanların seçme, seçilme hakkına sahip olabildiği 19. yüzyılda, partiler kadro partileri biçiminde örgütlenmişlerdi. Halk yığınlarının he-

nüz siyasal ağırlığının bulunmadığı bir dönemde, bunları örgütlemek söz konusu değildi. Genel oy'a doğru adımların atıldığı 19. yüzyıl sonlarında, yığın partileri ortaya çıkacaktır. Yığın partileri de, burjuvazi ile sosyalistler arasındaki mücadeleyi yansıtıyor. Yığın partilerinde, seçime katılacak adayların daha demokratik bir mekanizmayla ortaya çıkışı sağlanıyordu. Küçük bir komitenin dar çevresi yerine, ulusal çaptaki kongrelerde adaylar saptanmağa başlanıyor. Bu gelişme zamanla kadro partilerini de etkileyecektir. Yığınların siyasal hayata girişinden bu yana, kadro partileri de saflarını yığınlara açmak zorunda kalmışlardır. Hiç değilse, yığınlara belli bir siyasal faaliyet alanı bırakmak, öte yandan da komiteyi oluşturan seçkinlere, iktidarlarını halktan almış görünüşü verilmek isteniyordu.

Kadro partileriyle yığın partilerinde üyelik farklı bir özellik taşıyor. Yığın partilerinde, partiye giriş belgesinin doldurulması, düzenli aidat ödenmesini gerektiren biçimsel kayıt işlemleri üyeliğin temel koşullarından biri. Aidat üyeliğin ve partiye katılmanın psikolojik bir unsuru oluyor aynı zamanda; hem bir bağlılık belirtisi, hem de partiye bir sadakat kaynağı oluyor. Kadro partilerinde bu durum görülmüyor; üyeliğe giriş resmî formalitelere bağlı değil. Sürekli aidatın yerini, zaman zaman yapılan bağışlar alır. Kadro partilerinde, pratik bakımdan, üyelik gerçek bir anlam taşımıyor. Bu bakımdan, kadro partilerinde, aslında üyelikle militanlık birbirine karışan kavramlar oluyor. Bu tür partilerde komiteler yoğun faaliyette bulunan militanlardan kuruludur. Kadro partilerinde, yığın partilerinde görülen türde, biçimsel üyelik mevcut olmadığı için, bu militan üyeler, yığın partilerinin tersine, taban oluşturamayacak kadar sayıca azdırlar. Bu parti tipinin ayrıca özelliği olan komiteler, tamamen militanlardan kuruludur. Bunların etrafında da, parti topluluğuna dahil olmayan taraftarlar toplanır.

Başlangıçta, sosyalist partiler, yığın partilerinin ilk örneği oluyorlar. Çok farklı bir temele ve dünya görüşüne dayanan Komünist ve Faşist partiler de birer yığın partisi özelliğini taşıyorlar.

Kadro ve yığın partisi ayırımının partinin doktriniyle ve yöneldiği sınıfla bir ilişkisi yok. Ama ne var ki, işçi sınıfına yönelen partilerin hepsi geniş yığınlara seslendiği için ister sosyalist ister komünist olsun yığın partisidirler. Bu bakımdan çoğu kez yapıldığı gibi, yığın partisi sınıf partisi diye bir ayırım geçerli olmuyor siyaset biliminde. Partileri böyle sınıf partileri olarak nitelemek mümkün ama, yığın partisi - sınıf partisi ayırımı birbirine karşıt değildir.

Türkiye'de, parti sözcülerinin kendi partilerinden sözederlerken, zaman zaman «yığın partisi» olduklarını belirtmeleri aslında gerçeği yansıtmaktan hayli uzak. Yığın partilerinden anlaşılan, kayıtlı ve aidat ödeyen geniş üye sayısına sahip doktriner partiler olduğuna göre, Türkiye'de bu koşulları yerine getirmiş bir büyük parti henüz ortada yoktur. Toplumun bütün kesimlerinin çıkarlarını savunmak ya da partinin milyonlarca seçmenden oy sağlamış olması bir partiyi yığın partisi durumuna getirmez. Bugün Türkiye'deki büyük partileri yığın partisi olarak nitelemek olanağı yok. Çünkü partilerin yalnızca üye aidatları ile para ihtiyaçlarını karşıladıkları söylenemez. Bunun için de varlıklı çevrelerin yardımı kaçınılmaz olmaktadır ve 1965'ten sonra uygulanan devletçe yardım da bunu önleyememiştir.

Soru 22 Parti üyeliğinin kazanılması Siyasî Partiler Kanununa göre nasıl oluyor?

Anayasanın 56. maddesindeki ilkeye uygun olarak S.P.K.'nun 4. maddesi siyasî partiye üye olma ve üyelikten

ayrılma serbestliğini düzenliyor. Bir partiye üye olmak kişinin iradesine bağlı. Gerçi o kimsenin girmek istediği partinin de bu isteği kabul etmesi gerekir. Bu bakımdan bir çeşit sözleşme oluyor, ama özel hukuktaki sözleşmelerden farklı: Çünkü sözleşmenin bozulması belirli koşullara bağlıdır özel hukukta. Oysa üyenin siyasî partiden ayrılması tek taraflı isteğiyle gerçekleşebiliyor. Buna karşılık, parti üyeliğine kabul edilmeme, partiye karşı ileri sürülebilecek bir hak doğurmuyor. Gerçi S.P.K.'nun 9. maddesine göre, üyeliğe kabul edilmeyen bir kimsenin, üyelik dilekçesini reddeden teşkilât kademesinin üstündeki teşkilât kademelerine, parti tüzüklerinde belirtilen biçimde itiraz hakları var. Fakat aynı madde, siyasî partilerin üyelik isteklerini, sebep göstermeksizin geri çevirebileceğini açıkça belirtmiş. Üyeliğe giriş isteğinin, parti organlarının takdirine bırakılması doğaldır. Çünkü, siyasî parti, aynı siyasal eğilimleri taşıyanların bir araya geldikleri kuruluştur; bu bakımdan herkese açık olmayıp, parti program ve tüzüğünü benimsemiş olanların oluşturduğu bir bünyeye sahip olmalıdır.

Bir de siyasî partilere üye olamayacak kimseler var. Bu konu Anayasanın 119. ve S.P.K.'nun 8. maddesinde düzenlenmiş (1). S.P.K.'nun 8. maddesine göre, partilere üye olamayacak kimseler şöyle: «Türk vatandaşı olmıyanlar, reşit olmayanlar, kısıtlı olanlar, kesin olarak mahkûm ol-

(1) 1961 Anayasasının 68. maddesindeki «affa uğramış olsalar da» ifadesi 16.4.1974 tarih ve 1801 sayılı kanunla metinden çıkarılarak Yassıada'da mahkûm olan eski Demokratların siyasî haklarına kavuşmalarından sonra, buna paralel olarak S. P. K. nun 8. maddesinin 2. fıkrası ile 104. maddesi, 17.12. 1974 gün ve 1834 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılmıştır. Aynı kanun 306 sayılı Milletvekili seçimi kanunundaki, milletvekili seçilemeyecek olanlara ilişkin 9. maddenin 9. bendini de yürürlükten kaldıracaktır. Resmî Gazete, 23 Aralık 1974-15101.

dukları bir suçtan dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliğine seçilme yeterliğini kaybetmiş olanlar, lise veya eşidi veya daha alt kademedeki öğrenim kurumlarında öğrenci olanlar, memurlar ve kamu iktisadî teşebbüslerinin ve özel kanunla veya özel kanunun verdiği yetkiye dayanılarak kurulmuş bankaların ve teşekküllerin yönetim ve denetim işlerinde çalışanlar ile aylıklı ve yevmiyeli memurları ve kamu yararına çalışan derneklerden özel gelir kaynakları ve özel imkânları kanunla sağlanmış olanların merkez kurullarında görev alanlar, siyasî partilere üye olamazlar.

Üniversite öğretim üyeleri ve öğretim üyesi yardımcıları, memurların 1 nci fıkra gereğine tâbi olduğu yasaklamanın dışındadır; ancak, bunların siyasî partilerde genel merkezlerdeki karar ve yönetim görevleri dışında görev almaları mümkün değildir».

S.P.K.'nun 8. maddesinin 1. fıkrasında, memurların siyasî partilere girmesini yasaklayan hüküm, Anayasanın 119. maddesinin 1. fıkrasındaki kuralı daha da sınırlıyor. Memurlar ve kamu iktisadî teşebbüslerinde çalışanların ötesinde, ayrıca özel kanunla veya özel kanunun verdiği yetkiye dayanılarak kurulmuş bankaların ve teşekküllerin yönetim ve denetim işlerinde aylıklı ve yevmiyeli olarak çalışanlar da partilere üye olamıyorlar.

Anayasanın 120. maddesinin son fıkrasının ilk biçiminde, «siyasî partilere üye olma yasağı, üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları hakkında uygulanmaz. Ancak, bunlar partilerin genel merkezleri dışında yönetim görevi alamazlar.» hükmü vardı. S.P.K.'nun 8. maddesinin son fıkrası, buna paralel bir hüküm getirmişti. 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı kanunla, Anayasanın 120. maddesi değiştirilirken, öğretim üye ve yardımcılarının partilere üye olma olanağını Anayasadan çıkarmıştır. Fakat S.P.K.'nda bu konuyla ilgili bir değişiklik yapılmadı. 20 Haziran 1973

tarih ve 1750 sayılı Üniversiteler Kanununun 78. maddesi «Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları siyasî partilere üye olamazlar» hükmünü getiriyor. Böylece S.P.K.'nun 8. maddesinin son fıkrası zımnen (üstü kapalı) yürürlükten kalkmış oluyor. Artık öğretim üye ve yardımcılarının partilere üye olmaları anayasal bir hak olmaktan çıkmış, kanun koyucunun takdirine bırakılan bir konu oluyor.

Soru 23 Siyasî parti üyesinin hakları ve ödevleri nelerdir?

Anayasanın 57. maddesi uyarınca, siyasî partilerin iç çalışmalarının ve faaliyetlerinin «demokratik esaslara» uygun olması gerekiyor. Bu ilke, her şeyden önce, parti organlarında görev alanların seçimle işbaşına gelmelerini, parti içi yarışmada üyelerin eşit olanaklardan yararlanmalarını zorunlu kılmakta. Bunun yanında, üyelerin parti içi çalışmalarda görüşlerini serbestçe dile getirmeleri, demokratik olma ilkesinin doğal sonucu.

Parti üyesinin en başta gelen ödevi, hiç kuşkusuz, parti tüzük ve programına, yetkili kurulların aldıkları kararlara uymaktır. Üyelerin ödevleri, aslında parti tüzüklerinde düzenlenecek bir konu. Bunlara uymamak, ödevleri yerine getirmemek bir disiplin sorunu. Bu, S.P.K.'nun 52 57. maddelerinde düzenlenmiş. Asıl ağırlık kazanan sorun, parti üyesinin partiye bağlılığının ya da partiye karşı olan ödevinin en somut belirtisi olan aidat ödeme yükümlülüğü oluyor. Üyelik partiye bağlılık olduğuna göre, üyenin parti içindeki haklardan yararlanabilmesinin aidat yükümlülüğünün yerine getirilmesi koşuluna bağlı olması doğaldır.

Üyenin aidat borcunu yerine getirmemesi durumunda hangi haklardan yararlanamayacağı S.P.K.'nun 66. madde-

sinde düzenleniyor. Bu maddenin 2. bendinin değişik 4. fıkrasına göre: «Bir parti üyesinin partiye borçlu olduğu aidatın bir kısmını veya tamamını ödememiş olması, bu kimsenin, partinin her kademesindeki kongrelerine delege seçilmesini, ilçe kongresi delegelerinin ve köy ve mahallelerdeki parti görevlisi ile yedeğinin seçiminde ve yoklamalarda oy kullanmasını ve köy ve mahallelerdeki parti görevliliğine veya yedekliğine seçilmesini hiçbir surette engelliyemez; bu kimse hakkında, partiden çıkarma ve geçici çıkarmaya dair disiplin cezaları uygulanamaz. Parti tüzüğü, partiye borçlu olduğu aidatın tamamını ödememiş olan parti üyelerinin yukarıda sayılanlar dışında kalan bazı parti görevlerine seçilemiyeceğini veya atanamıyacağını belirtebileceği gibi, bunların seçimlerde parti adayı olmasını veya yoklamalara aday olarak katılmasını yasaklıyan hükümler de koyabilir».

Bu hüküm, partiye borçlu olduğu aidatını ödemeyen üyenin, partiden çıkarılmasını gerektirmediği gibi, parti içi seçim faaliyetlerine katılmasını da engellemiyor. Bu kimseler, il ve ilçe kademesi altında parti görevliliğine de seçilebiliyor. İl ve ilçe kademesindeki kurullar için yapılacak seçimlerde oy hakkını kullanabilir. Ancak, parti tüzüğüne, bu gibilerin ilçe kademesi dahil, daha yukarı kuruluşlarda, mahallî ve genel seçimlerde aday olmalarını engelleyen hükümlerin konabileceğini kabul ediyor.

Soru 24 Parti örgütünün temel unsurlarından ne anlaşılıyor?

Siyasî partiler, ülke çapında etkinliklerini sürdürmek, amaçlarına ulaşabilmek için, halk yığınlarını saflarına çekmek ya da halk yığınlarına mümkün olduğu kadar girmek isterler. Bu bakımdan, partiler ülke çapında bir örgüte ka-

vuşabilmek için, mahallî ve merkezî planda örgütlenmek zorundadırlar. Böyle olunca, siyasî parti tek bir topluluk değil, fakat ülke içinde yayılmış, uyumluluk sağlayan birçok toplulukların ortaya çıkardığı bir bütündür.

Partinin temel unsurları dendiğinde, dikey olarak ve her partiye özgü olan en küçük ve ilk kademede ortaya çıkan topluluk anlaşılıyor. Her parti, ötekilerin yapısına benzemeyen bir yapıya sahiptir. Profesör Duverger, siyasî partilerin temel unsurları bakımından dört tipe ayrıldığını belirtiyor (1): Komite, Ocak (seksiyon), hücre ve milis.

Soru 25 Komite tipi örgütlenme ne demektir?

Komitenin özelliği, sınırlı oluşundadır. Az sayıda üyelerden oluşur ve üye sayısını çoğaltmak için yoğun propagandaya girişmez: Sınırlı ve kapalı bir gruptur. Çünkü üyeleri nüfuzlu ve seçkin kişilerden oluşur: Tüccarlar, köylerdeki toprak sahipleri, kasabalardaki noterler, doktorlar gibi. Bunlardan hiçbiri de resmen bir sınıfı veya grubu temsil etmezler. Bunların komiteye girmeleri bir seçim kuralına göre değil, bir çeşit atanma ile oluyor.

Komite sözü, Anglo - Soksan terminolojisindeki «**CAUCUS**» (2) ile ifade edilen olguyu anlatmaktadır. Komitelerin faaliyetleri sürekli olmayıp, sadece seçimler sırasında önem kazanıyor. Komitelere, seçim kampanyası sırasında yardımcı olan gönüllü propagandacılara da rastlanır. Bun-

---

(1) Maurice **DUVERGER**, Aynı kitap, s. 35 ve devamında bu konuya ilişkin ayrıntılı bilgiler vardır.

(2) **CAUCUS**, Amerika Birleşik Devletlerinde, bir seçim sırasında, adayların kazanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almak amacıyle, aynı görüşte olan seçmenlerin oluşturduğu grubu ifade ediyordu. Günümüzde A. B. D.'nde Caucus'lerin yerini ön seçimler ya da konvansiyonlar almıştır.

lar, yukarıda 19. soruda açıklanan «taraftar» dan başka bir şey değildir. Bir de seçim ajanları var: Bunlar partinin kendi yapısına dahildir. Seçim ajanları genellikle partiden bazı maddî çıkarlar sağlamak yanı sıra, aynı zamanda, kendilerine ekonomik bağımsızlık sağlayan bir mesleği de devam ettirirler. A.B.D.'nde, seçim ajanlarına tipik örnek olarak meyhaneciler gösterilir. İnsanların, kafalarını biraz dinlemek hem de içki içmek için uğradıkları ve serbestçe tartıştıkları meyhaneler, siyasal propaganda için en elverişli yerler oluyor. Buralarda, seçim konularını açarak, kendi görüşlerini etkilemek bakımından en uygun kişi, meyhaneci oluyor. Siyasî partiler, böyle kişileri, küçük bölgelerde kendilerine çekmeğe çalışırlar. Bu açıdan meyhanelerin bir yerde modern demokrasinin Agorası olduğu söylenir.

Komiteler, siyasî partilerin eski bir yapı tipi. Seçimlerin servet esasına göre yapıldığı dönemlerde, partilerin normal örgütünü oluşturuyorlardı. 19. yüzyıl sonlarında Avrupa'da iki komite türü birbirinden ayrılıyor: Muhafazakâr partilerde görülen birinci tip aristokratları, büyük sanayicileri, bankerleri ve ileri gelen din adamlarını biraraya getiriyordu. Liberal partilerde görülen ikinci tip, tüccarlardan, küçük sanayicilerden, memurlardan, avukatlardan, doktorlardan ve yazarlardan oluşurdu. Kısaca, 19. yüzyıl servet esasına dayanan seçim sisteminde, partiler, seçim çevrelerindeki komitelerin oluşturduğu federasyonlardan başka bir şey değildi.

Genel oy'un kabulüne rağmen, komiteler varlıklarını sürdürecekler; halk yığınları kendi örgütlerini kurana değin, komiteler eski anlayışa bağlı kalacaklar, sadece seçim ajanlarını çoğaltarak yığınları etkileme yolunu arayacaklardır. Böylece, genel oy'a rağmen, halk yığınlarını pasif bir durumda tutarak, genel oy'un siyasal sonuçları, ya-

ni yığınların siyasal iktidara ağırlıklarını koymaları engellenmek istenecektir. Fakat yığınların, kendilerine uygun örgütlenme yöntemlerinin (seksiyon ya da ocak sistemi) zamanla büyük bir etkinlik göstermesi, komitelerin gerilemesine yol açacaktır. Bu gerileme genel değildir pek tabiî. Birçok ülkelerdeki muhafazakâr ve liberal partilerle A.B.D. partileri, komite özelliklerini sürdüreceklerdir. Bir kere liberal partilerce temsil olunan burjuvazi, ocak ve hücreleri gerektiren kollektif eylemlere karşıdırlar, bundan hoşlanmazlar. Bu sınıfın varlığı, doğuştan ve serbest yarışmadan çıkan geleneksel seçkinlerin kabul edilmesine dayanıyor; burjuvazinin örgütleniş biçimi daima komiteler çerçevesinde olmaktadır.

A.B.D.'ndeki her iki büyük parti, Avrupa partilerinden bazı noktalarda farklı olmalarına rağmen, komite esasına dayanır. Bu partiler, ideolojik gruplar veya sınıf toplulukları değildirler ve çok farklı görüşlere sahip, farklı sosyal statüde olan kişileri bir araya getirirler. A.B.D. partileri, oy toplamak ve ganimet sisteminin (1) sağladığı idarî mevkileri ele geçirmekte uzman kişilerden kuruludur. Bu partiler zamanla seçim ajanlarını geliştirmiş olmakla birlikte, burjuva demokrasisinin eski siyasal çerçevesi olan komite esasına bağlı kalmışlardır. Amerikan partilerinin eski tip yapılarının, Amerikan politikasındaki temel tutuculuğun sonucu olduğu söylenir. Komite esasına dayanan Cumhu-

(1) Ganimet ya da kayırma sistemi (Spoils system), A.B.D.'nde, Cumhurbaşkanı Jackson (1829 1837) tarafından ilk kez uygulanmış ve ondan sonra gelen başkanlar da, seçimlerden sonra, idarî görevlere kendi partili dostlarını getirmeleri geleneğini yerleştirmişler. Ganimet sisteminin, yönetim görevlerine yapılan partizanca atamaların ötesinde, hükümete ait taahhüt işlerinin, çeşitli lisansların partizanca dağıtımını da kapsadığı belirtiliyor. Bkz. Ergun ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, Ankara, 1974, s. 78.

riyetçi ve Demokrat partinin, Avrupa parlamento coğrafyasındaki yerinin sağ veya merkez olduğu belirtiliyor.

Soru 26 Ocak (Seksiyon) tipi örgütlenme ne demektir?

Ocak ya da seksiyon tipi örgütler 20. yüzyıl başında görülüyor. Burjuvazinin siyasal ifade organı olan komitenin tersine ocak, yığınların siyasal ifadesi olarak belirmiştir. Ocaklar, yığın partileriyle birlikte ortaya çıkıyor ve komitelere dayanan partilerden daha merkeziyetçi oluyorlar. Komite sınırlı, ocak yaygın niteliktedir. Ocak, üye sayısını arttırmayı amaçlar ve nicelik ağır basmaktadır. Komite, seçkinleri biraraya getirmekle yetinir; ocak ise yığınlara hitabeder. Ocağın coğrafî temeli daha dardır. Böylece yığınlarla ilişki daha kolay sağlanıyor. Komite, seçim dönemlerinde yoğun faaliyet gösterir; ocağın faaliyetleri de seçim dönemlerinde çok yoğundur ama, seçimler arasında da sürekli faaliyet gösterirler. Ocak, komiteden daha gelişmiş bir iç düzene sahiptir. Hiyerarşik bir yapısı vardır ve iş-bölümü görülür. Sürekli toplantıların yapılabilmesi için örgütlenmiş bir yönetim mekanizmasının varlığı zorunlu oluyor.

Ocak, 20. yüzyıl başlarında, sosyalist partilerde görülüyor. Çünkü bu partiler yığınları örgütlendirmeyi ve onlara siyasal eğitim vererek kendi içlerinden halk seçkinlerini çıkarmayı amaçlıyorlar.

Zamanla, burjuva partileri de, sosyalist partilere başarı sağlayan yöntemleri uygulamak, bu arada, ocak sistemine dayanmak isteyeceklerdir. Böylece merkez ve sağ partilerin yapıları değişecek, temel unsur olarak komite yerine ocak geçecektir. Ama bu değişiklik sınırlı ve teorik planda kalacaktır; ocağı, sürekli faaliyet gösteren bir un-

sur olarak yaşatamayacaklardır. Çünkü halk yığınlarının politikayı bir yükselme aracı olarak görmelerine karşılık, burjuvazi, kollektif eylemlerden hoşlanmaz ve yığınların politikaya fazla bulaşmasını istemez (1).

Sosyalist partiler dışında, Ocak unsurunu canlı ve faal tutabilen katolik partilerle, faşist eğilimli partiler oluyor. Birincilerde dinsel inanç, ikincilerde de ulusçu mistik orta sınıfları, doğal olarak karşı bulundukları bir siyasal örgütlenmeye itmiştir. Bu iki parti tipi, doktrinlerinin niteliği gereği, sınıf farklarının üstüne çıkarak, işçi yığınlarının bir bölümünü kendi saflarına çekebilmişlerdir. Öte yandan da, sosyalist partilerin zamanla burjuvalaşmalarına paralel olarak, bu partilerde ocak sisteminin gerilemekte olduğu sonucuna varılmaktadır.

Soru 27 Hücre tipi örgütlenme ne demektir?

Ocakların sosyalist partisi buluşu olmasına karşılık, hücreler, komünist partisi buluşudur. Daha doğrusu, Sovyetler Birliği Komünist Partisinin bir buluşu olup, 3. Enternasyonal'in 21 ocak 1924 tarihli kararıyla bütün dünya komünist partilerine empoze edilmiştir. Hücre de yöresel nitelikte ama, temeli meslekîdir. Aynı yerde çalışan parti üyelerini biraraya getirir: Fabrika, atölye, büro ve devlet daireleri gibi... Üyelerin oturdukları yer değil, fakat çalıştıkları yer önemlidir hücrede. Komünist partilerinde, bir fabrikada hücre kurulabilmesi için en az üç üyenin varlığı gerekli. Üyelerin sayısı bakımından hücre, ocaktan çok daha küçük bir gruptur. Bir ocağın normal olarak birkaç yüz üyesi olmasına karşılık, hücrelerin üye sayısının yüzü aşmaması gerektiği belirtilir.

---

(1) Maurice DUVERGER, Aynı kitap s. 44.

Hücre, iş-yeri esasına göre kurulduğundan, üyelerin her gün birarada bulunmaları dolayısıyla, aralarında sürekli ilişki var. Bu da, ocağa oranla, üyeler üzerinde daha büyük bir etki sağlıyor. Böylece toplantılar dışında, üyeler arası ilişki kesilmiyor. Hücre üyelerinin birbirlerini iyi tanımaları, parti dayanışmasının güçlenmesini de sağlıyor. Politikayı, ekonominin üst yapısı olarak gören marksist bir parti, üyelerinin meslekî sorunları veya çalışma koşullarıyla genel politik sorunlar arasında bağlantı kurarak, üyeler üzerinde büyük bir etki sağlamayı amaçlıyor. Öte yandan, hücre, yeraltı faaliyetleri için elverişli olmakta, üyelerin her gün işyerinde buluşmaları, istenildiği zaman kendileriyle kolay ilişki kurulabileceği gibi, her zaman toplantılar yapılmasını gerekli kılmıyor. Kararları veya haberleri ağızdan ağıza iletmek oldukça kolay. Aslında hücre, yeraltı faaliyetleri için kurulmuş bulunduğundan, bu tür faaliyetler için en elverişli örgütlenme unsuru oluyor. Rusya'da 1917 İhtilâlinden önce, fabrikalarda kurulmuş olan hücreler, polis takiplerine rağmen, ihtilâlin propagandasını yapabilmişlerdi. İhtilâlden sonra da, yığınların eğitilmesi ve örgütlendirilmeleri için, bu örgüt tipi devam ettirilecektir.

Ocağın, başkaca partiler tarafından taklit edilmesine, sosyalist olmayan bazı partilerin de Ocak esasına göre örgütlenebilmiş olmalarına karşılık, hücre esası komünist partilerince uygulanacaktır. Bir kere, burjuva partilerinde, tüccarları, sanayicileri, toprak sahiplerini işyeri esasına göre gruplandırmak olanağı yok. Hücreler, partinin bütünü içinde pek az yer tutan, sadece işçileri, memurları, mühendisleri bir araya getirebiliyor. Sosyalist partilerin hücre sistemini benimsememelerinde, işyeri hücresini kendilerine tehlikeli bir rakip olarak gören sendikaların karşı koymasının büyük bir etken olduğu söyleniyor. Çünkü sosyalist partilerle sendikalar arasındaki bağlar, hücreye kar-

şı bir tutum alınması sonucunu doğuruyor. Birçok ülkelerde, sosyalistler büyük işçi konfederasyonunun çoğunluğunca destekleniyorlardı. Öte yandan, komünist partileri için sendikalar «fethedilmesi» gereken kalelerdi; hücreler de bunun en iyi mücadele aracı olarak görülüyordu. Buna karşılık sosyalistler için sendikalar, savunulacak kaleler olduklarından, sendikaları zayıflatacak her şeyden kaçınmak istiyorlardı.

Hücre sistemi, komünist partiler bakımından önemli bir güç unsuru oluyordu ama, hücre sistemiyle siyasal eylemlerin yönü de değişikliğe uğrayacaktır. Komite, seçimlerin örgütlenmesine, seçmenlerle parlamento adayları arasında ilişki kurulmasına olanak sağlamaktadır. Ocak, sadece seçimlerin kazanılmasına değil, üyelerine siyasal eğitim vermeğe, yığınlara dayanarak onlar adına iş görecek seçkinler yetiştirmeğe çalışır. Fakat her şeye rağmen, seçim ve parlamento düşünceleri önceliklerini korurlar. Hücre sisteminde seçim ve parlamento ikinci planda kalır; niteliği bakımından seçim mücadelesine elverişli bir araç değildir. Hücre, bir siyasal seçime katılmak amacıyla değil, fakat işyerinde faaliyet göstermek amacıyla kurulmuştur. Tabiî hücre içindeki faaliyetler seçim kampanyalarında yarar sağlayabiliyor ama, kampanyalar partinin başkaca organları tarafından yürütülüyor.

Hücre sisteminin ortaya çıkması, siyasî parti kavramında da büyük bir değişmeye yol açacaktır. Siyasî parti oy toplamak, temsilcileri bir araya getirmek ve bunlarla seçmenler arasında ilişki sağlamak amacını güden bir kuruluş olacak yerde, bir kışkırtma, propaganda, disiplin ve gerektiğinde yeraltı faaliyeti aracı durumuna gelebilecek ve seçimler, parlamento görüşmeleri, parti için çeşitli faaliyet araçlarından bir tanesi olacaktır. Bu durum milis esasına dayalı partilerde daha da belirgin olmaktadır.

Soru 28 Milis tipi örgütlenme ne demektir?

Milis, faşist partilerin buluşudur. Milis, Sorel, Maurras ve Pareto'nun görüşlerinden esinlenen, seçkinlerin ve aktif azınlıkların üstünlüğünü ve siyasal iktidarın bunlar tarafından ele geçirilip korunabilmesi için gerekli olduğunu savunan faşist doktrine de uygun düşmektedir. Milis, bu azınlıkları örgütlendirerek, onlara zora dayanan eylem araçları sağlıyor. Milis, faşizmin sosyal yapısı ile de açıklanıyor: Yığınların gücüne silâh gücüyle karşı koyarak, emekçi sınıfların egemenliğini engellemeye çalışan burjuvazinin ve orta sınıfların aracıdır.

Milis'te üyeler, yarı askerî disipline bağlı olup, askerlere benzer biçimde örgütlenirler: Aynı eğitime bağlanmışlardır. Üniforma, bando ve bayraklarla yürüyüşler yapan askerler gibi silâhlı mücadeleye girişebilecek bir çeşit özel sivil ordu görünümündedirler. Bunlar, sürekli eğitim yapmak, sık sık toplanmak ve liderlerinin emirlerine hazır olmak durumundalar.

Milis içinde iki güç birbirlerinden ayrılıyor; biri bir çeşit aktif ordu olan «Hücum kıtaları» (Sturm Abteilung = S.A.'lar) (1), öteki de yedek güçler. Hücum kıtaları içindeki faal üyeler haftada birkaç gün propaganda yürüyüşleri ve siyasal toplantıların korunması için göreve çağrılırdı. Bunun yanında otuz beş yaşını aşmış ve meslekî uğraşıları

(1) S. A.'lar, Alman Nasyonal Sosyalist Partisi'nin askeri biçimde örgütlendirilmiş bir kuruluşuydu. «Kahverengi Gömlekliler» diye anılan bu kuruluş 1933'te Nazi'lerin iktidara gelişinde önemli rol oynayacaktır. Ancak S. A.'ların ve Şefleri Roehm'un bir süre sonra Hitler'de yarattığı güvensizlik nedeniyle, «Uzun bıçaklar gecesi» diye anılan 30 Haziran 1934'te kanlı temizleme hareketinde tasfiye edileceklerdir. Bu örgütten geri kalanlar Muhafız Kollarına (Schutz Staffel) yani S.S.'lere bağlanacaktır.

nedeniyle yedeğe ayrılmış olan milis üyeleri daha hafif görevlerde kullanılırdı.

Milis örgütünün askerî özelliği, yapısında göze çarpıyor. Askerî sisteme göre yapı, gerek Nasyonel Sosyalist gerekse Mussolini'nin Faşist örgütlerinde hemen hemen aynıdır. Nasyonal Sosyalist hücum kıtalarında en küçük unsur, dörtle oniki kişiden oluşan manga (Schar), üç ile altı manga bir takım (trupp), dört takım bir bölük (sturm), iki bölük bir tabur (sturnbaum), bin ile üçbin kişiden oluşan üç ile beş tabur bir alay (standarte), üç alay bir tugay (untergruppe), dört ile yedi tugay bir tümen (gruppe) oluşturuyordu. Böylece o dönemde yirmi bin Alman eyaletinden her biri için bir tümen vardı.

Almanya'da hücum kıtaları (S.A.'lar), bir yandan sokak üstünlüğünü komünist ve sosyalist yığınların elinden alırken, öte yandan da yenik, fakat militarist Weimar Alman Cumhuriyetinde yeni kurulacak bir ordu umudunu uyandıracaktır.

Milis, gerçi faşistlerin bir icadıdır ama, faşist parti sadece milis esası üzerine kurulmuş değildi. Almanya'da Nasyonal Sosyalist Partisi'nde hücum kıtalarının yanı sıra, işyeri hücreleri ve ocaklar da bulunuyordu. Başka söyleyişle, milis esasına dayanan bir parti orjinalliğini kaybetmeksizin, bir ocak ve hücre örgütüne sahip olabiliyor. Buna karşılık Weimar Almanyasında, komünist partisinde kızıl cephe milisi vardı ve koruyucu bir rol yüklenmişti. Alman Komünist Partisinin milisi olan «kızıl cephe savaşçıları birliği» 1929'da dağıtılacak ve daha sonra «faşizme karşı Savaş Lig'i» adı altında tekrar örgütlenecektir.

Milis ve hücrenin birarada kullanılması yolundaki eğilim, her ikisinin de seçim ve parlamento usullerinden uzak oluşlarıyla açıklanabilir. Bu nedenle, milise dayanan bir parti hücreyi, ya da hücre esasına dayanan bir parti milisi de kullanmakta tereddüt etmiyor.

Milisin seçim ve propaganda faaliyetlerine hücreden daha da uzak olduğu belirtilir. Milis, demokratik rejimin örgütlendirilmesinin değil, onu devirmenin bir aracıdır. Faşist milisi 1922'de «Roma yürüyüşü» ile Mussolini'yi, Nazi milisi de Reichstag yangını senaryosundan sonra Hitler'i iktidara getiren yolu açacaklardır. Bir halk ayaklanması olmaksızın, naziler milisler sayesinde parlamento çoğunluğunu sağlayacaklardır.

Gerek hücre esası, gerekse milis esası, siyasî parti kavramında büyük değişikliğe yol açıyorlar. Bu iki örgütlenme biçiminde, siyasal rejimle, onun işleyişini sağlamak üzere oluşturduğu organlar arasındaki kopma, burada kendini gösterir: Genel oy'un ve parlamenter demokrasinin gelişimi siyasî partilerin doğuşuna yol açmıştır. ama, parti türlerindeki gelişme de içlerinden bazılarına, seçimlerden ve parlamenter demokrasiden uzaklaştırıcı bir yapı verecektir.

Soru 29 Türkiye'de siyasî partilerin merkezle yöresel kuruluşları arasındaki genel bağlantı nasıldır?

Halk yığınlarına etkili olabilmek için, partiler ülke çapında oldukça yaygın olarak, merkezî ve mahallî planda örgütlenmek zorundadırlar. Siyasî partinin genel örgüt bağlantısında devletin idarî bağlantısı model olarak alınıyor çoğunlukla. Türk Siyasî Partiler Kanunu (S.P.K.)'nun 16. maddesi, partilerin örgütlerinde en alt kademe olarak ilçe örgütünü esas alıyor. Kanuna göre, genel örgüt bağlantısı merkez, il ve ilçe örgütlerinden oluşmaktadır. 1960'dan önce mevcut olan ocak ve bucak örgütlerine yer vermemektedir kanun. Bu konu ilk olarak 27 Mayıs 1960 hareketinden sonra, Millî Birlik Komitesi tarafından ele alın-

mış ve Temmuz 1960 tarih ve 8 sayılı «3512 sayılı Cemiyetler Kanununa ek Kanun» la, siyasî partilerin il ve ilçe merkezleri dışında teşkilât kurmaları yasaklanmıştı. Aynı sınırlama 1965 tarihli S.P.K.'nun 17. maddesinde de görülüyor. 17. maddenin 2. fıkrasına göre, «siyasî partiler... bucaklarda ve köy veya mahalle muhtarlık bölgelerinde herhangi bir ad altında teşkilât kuramazlar». Bucak ve Ocak örgütlerini yasaklayan 17. maddenin 1. fıkrası, «köy ve mahalle muhtarlık bölgelerinde partiye kayıtlı bulunan parti üyeleri, parti tüzüğü öngörmüşse, muhtarlık bölgesindeki parti işlerinin yürütülmesi için, bir parti görevlisi ile bir de yedeğinin» seçilebileceğini öngörüyor.

Bu bölgelerde parti örgütünün bulunmaması karşısında, parti görevlisinin ne gibi bir işlevi olacağı ayrıca anlamsızlaşıyor tabiî. Ya da tersine, parti görevlileri, ocakların örgüt olarak ortaya çıkaracağı düşünülen sakıncaları pekâlâ kişisel girişimleriyle daha da etkili bir biçimde yeniden canlandırabileceklerdir. Bu hususların üstü örtülü ve için için oluşmasına yol açmak yerine, en sağlıklı çözüm yolu, hiç kuşkusuz, bu yörelerde eski ocak-bucak örgütlerinin kurulmasına yasal engeller koymamaktır.

S.P.K.'nda parti genel örgüt şeması içinde köylü yığınları faal siyasal hayatın dışına itilmiş oluyor. Bunun nedenleri, 1960 öncesi bucak ve ocak örgütlerinin partizanca baskılarda araç olarak kullanılması, siyasal bölünmelerin huzursuzluklara, giderek çatışmalara yol açmasıdır. Seçmen yığınlarının henüz önemli bir bölümünün okur-yazar olmadıkları köy kesiminde «ikilik havasının devamını önlemek» ve siyasal faaliyetler, nüfusun daha kalabalık olduğu kasaba ve şehir bölgelerine aktarılmak istenmiştir. Öte yandan, Anayasa Mahkemesinin, partilerin bütün mal varlıklarının denetimini yapması zorunluluğu karşısında, ocak bucak örgütlerinin bu denetimi aksatacağı da öne sürülmüştür.

Ortaya atılan gerçekler ne olursa olsun, bir noktayı gözden kaçırmamak önemli; köy ve bucak kesimlerinde yaşayanlar, devlet yönetimine ocak ve bucak örgütleriyle katılabiliyorlardı. Bu kademedeki örgütlerin kapatılmasıyla, bu yörelerde ayrılıkların ve çatışmalarını kalkacağını sanmak doğru bir gözlem olmuyor. Tersine, buralarda yaşayanlara demokratik siyasal eğitim verilmesi bakımından örgütlerin yapıcı rolü, bölünmeleri, ayrılıkları körüklemekten daha ağır basabilir. Ulaşım ve haberleşme olanaklarının hızla yaygınlaştığı günümüz koşullarında, ocak bucak örgütlerinin yasaklanması, düşünülen sakıncaları ortadan kaldırmıyor. Parti ayrılıkları ve kümelenmeler bir bakıma resmîlikten çıkarılıp kendi haline ve başı boşluğa bırakılmış oluyor aslında bugün. Ocak bucak örgütlerinin yasaklanması, Anayasanın 56. maddesinde öngörülen, «partilerin serbestçe faaliyette bulunacakları» ilkesini de zedeliyor. En küçük örgüt birimi olarak ilçe kabul edildiğinde, kasaba eşrafının partiler üzerindeki etkisine öncelik tanınmış oluyor bir bakıma. Ocak bucak örgütlerinin yasaklanmasını 1960'larda siyasî partilere karşı duyulan «allerjinin» sonucu olarak yorumlamak mümkün.

Soru 30 Siyasî Partiler Kanununa göre partilerin Merkez Teşkilât organları nelerdir?

Siyasî parti örgütü bir bakıma, devlet mekanizmasındaki organları andırıyor. Bu mekanizmada yasama yetkisi «genel kongreye», yürütme yetkisi «merkez karar veya merkez yürütme organına», yargı yetkisi de «merkez disiplin organına» veriliyor.

S.P.K.'nun 10. maddesine göre, siyasî partilerin en yüksek organı **genel kongre**'dir. Bu, partilerin tüzüklerine göre değişik adlar taşıyabiliyor: «Büyük Kongre», «Kurul-

tay» gibi. Genel kongrenin iki tür üyesi var: Seçilmiş üyeler ve tabiî üyeler.

Seçilmiş üyeler, parti tüzüklerinde belirtilecek esaslara göre, il kongresince seçilmiş delegelerden oluşuyor. Seçilmiş üyelerin toplam sayısı, T.B.M.M.'nin genel oyla seçilen üye tam sayısının iki katını yani 1200'ü aşamıyor.

Tabiî üyeler, parti genel başkanı ile parti tüzüğüne göre seçilen merkez organlarının üyeleri ve partinin üyesi bakanlar ile T.B.M.M. üyeleri yani partili parlamenterlerdir.

S.P.K.'na göre, genel kongrenin olağan toplantıları iki yılda bir yapılır. Kongre üyelerinin beşte birinin yazılı isteği veya merkez karar organının veya genel başkanın isteği üzerine de genel kongre toplanabilir. Bu tür toplantılar **olağanüstü** niteliktedirler.

Parti tüzük ve programlarında değişiklik yapmak, parti politikası hakkında genel kararlar almak, partinin kesin hesabı üzerinde karar vermek, partinin dağıtılmasına (feshine) veya başka bir partiyle birleşmesine, böylece hukuksal varlığı sona eren partinin mallarının tasfiyesine karar vermek, S.P.K.'nun 10. maddesinin 4. fıkrası uyarınca, genel kongrenin yetkilerindendir.

Merkez karar organı S.P.K.'nun 11. maddesi, sayısı onbeşten az olmamak üzere, iki genel kongre arasında parti tüzük ve programına, genel kongre kararlarına uymak şartıyle, partiyi ilgilendiren hususlarda karar alma yetkisine sahip bir merkez karar organı öngörüyor. Merkez karar organının nasıl seçileceği parti tüzüklerine bırakılıyor. S.P.K.'nun 11. maddesinin 4. fıkrasında, parti tüzüklerinin, merkez karar organını aynı zamanda merkez yönetim organı olarak da görevlendirilebileceği belirtiliyor.

Merkez karar organı iki genel kongre arasında bir müzakere ve karar organı olacağına göre, aynı zamanda merkez yönetim organı görevini de yüklenmesi, her iki

yetkiyi birden kullanabilmesi, partilerin demokratik iç düzene sahip olmaları anlayışıyla bağdaşmıyor. Bu bir yerde merkez oligarşisine yol açabilecek niteliktedir. S.P.K.'nun sağladığı bu olanağa rağmen, günümüz Türkiyesinde mevcut partilerin tüzükleri merkez karar organı ile merkez yönetim kurulunu ayrı ayrı oluşturmaktadırlar. Merkez karar organının, parti tüzüğünce merkez yönetim organı olarak görevlendirilmediği durumlarda, en az altı ayda bir toplanması gerekli. Genel başkanın çağrısı üzerine olağanüstü toplantılar yapabiliyor.

Siyasî parti içtüzüklerinde, genel kuruldan sonra en yüksek merkez organının açıkça belirtilmesi gerekiyor. Bu nokta, partilerin Anayasa Mahkemesinde iptal davası açmaları bakımından önem kazanıyor. Anayasanın 149. maddesine göre, siyasî partilerin Anayasa Mahkemesinde iptal davası açabilmeleri ve 22.4.1962 tarih ve 44 sayılı «Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu Hakkındaki Kanun» un 25. maddesi uyarınca en yüksek merkez organlarınca karar alınması gerekiyor.

Genel Başkan Siyasî parti liderinin veya kanunun ifadesiyle, parti genel başkanının seçimini S.P.K.'nun 13. maddesi parti tüzüklerine bırakıyor. Günümüzde, birçok ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de parti liderlerinin seçiminde genel eğilim, genel kongreyi yetkili kılma yönünde. Genel kongre tarafından seçilen liderin prestij ve otoritesinin daha büyük olacağında hiç kuşku yok.

Partiyi temsil yetkisi genel başkana aittir. S.P.K.'nun 13. maddesi ayrıca, T.B.M.M.'nin en büyük muhalefet partisi liderine «ana muhalefet partisi lideri» sıfatıyla Devlet protokolünde Başbakandan sonra yer verilmesini ve kendisine resmî taşıt aracının tahsisini öngörüyor.

Merkez disiplin organı S.P.K.'nun 12. maddesi, üye sayısı yediden az olmamak üzere «merkez disiplin organı» ve organlarını öngörüyor. Bunun kuruluşu ve yetkileri par-

ti tüzüklerine bırakılıyor. Siyasî partiler serbest kuruluşlardır ve parti içi uyuşmazlıklarını kendi organlarınca çözmeleri gerekir. Disiplin organları, parti içi disiplini sağlamak amacıyla öngörülür. Partilerin iç düzeniyle ilgili uyuşmazlıklar kendi içlerinde oluşturdukları en yüksek disiplin organlarıyla bir sonuca bağlanmalıdır. Siyasî partilerin iç düzenleriyle ilgili uyuşmazlıkları Anayasa Mahkemesinin görevine de girmez.

Partinin en yüksek disiplin organlarınca verilen kararların kanuna ve parti tüzüğüne veya yönetmeliğine, şekil ve usul açısından aykırı bulunduğu gerekçesiyle, parti üyelerinin, kararın kendilerine tebliğinden başlayarak bir ay içinde, disiplin organının bulunduğu bölgenin Asliye Hukuk Mahkemesine itiraz hakları vardır. Disiplin cezaları, disiplin organları üyelerinin seçimi ve nitelikleri, çalışma usulleri ayrıntılı olarak ayrıca S.P.K.'nun 52 - 57. maddelerinde düzenleniyor.

S.P.K., partilerin iç düzeniyle ilgili uyuşmazlıkları diğer derneklerden ayrı bir düzenlemeye bağlamamış. S.P.K.'nun 135. maddesi, «Medenî Kanun ile Cemiyetler Kanununun ve dernekler hakkında uygulanan diğer kanunların bu kanuna aykırı olmayan hükümleri siyasî partiler hakkında da uygulanır» kuralını getiriyor.

Siyasî partilerin merkez organlarının sayısının oluşumunda yasal bir sınırlama yok. S.P.K.'nun 14. maddesine göre, «parti tüzüğü merkez denetçiliği gibi, başka merkez organları ve mercileri de kurulabileceğini» belirtiyor.

Soru 31 Siyasî Partiler Kanununa göre partilerin il teşkilât organları nelerdir?

Parti il teşkilâtının organları ve nasıl kurulacakları S.P.K.'nun 15. maddesinde düzenleniyor.

İl kongresi; sayısı 1000 kişiyi aşmamak üzere ve iki yıllık bir süre için, ilçe kongrelerince seçilen delegelerden oluşuyor. Ayrıca, partinin o seçim çevresinin (il'in) T.B.M.M. üyeleri ve il yönetim ve disiplin kurulları başkan ve üyeleri, il kongresinin tabiî üyeleri oluyorlar. Tabiî üyelik hakkı, geçici il yönetim kurulu başkan ve üyelerine tanınmıyor. İki yıl için seçilen il kongresinin toplantı sürelerini, kanun, parti tüzüklerine bırakıyor. Parti tüzüğünde belirtilen hallerde, Merkez yönetim organınca, il yönetim kurulunun işten el çektirilmesinde, kararın il yönetim kuruluna bildirilmesinden başlıyarak kırkbeş gün içinde il kongresi toplanarak, yeni daimî il yönetim kurulu seçmek zorunda.

İl başkanının, il yönetim kurulu ve il disiplin kurulu ile il denetçilerinin, ayrıca genel kongreye katılacak delegelerin seçimi il kongresinin yetkilerinden.

İl yönetim kurulu; il başkanınm başkanlığında yedi ilâ onbeş üyeden oluşuyor ve il kongresince seçiliyor. Toplam üye sayısı başkan dahil onbeşi geçemez. İl yönetim kurulu, il kongresince alınan kararları uygulamak, ayrıca il disiplin kurulunun yetkisine giren disiplin suçlarında partili üyeleri il disiplin kuruluna sevketmek yetkisine sahip. Bunun dışında, il yönetim kurulunun, bir üst kademe olarak, ilçe yönetim kurulu üzerinde önemli bir yetkisi var; o da parti tüzüklerinde belirtilen koşullara uyarak, ilçe yönetim kurulunu işten el çektirebiliyor.

İl başkanınm seçimi, parti tüzüklerine bırakılmış bir konu. İl başkanı disiplin kurulu dışındaki il teşkilâtını temsil ediyor.

İl disiplin kurulu; üyeleri iki yıllık bir süre için seçiliyorlar. Kurulun üye sayısını S.P.K., parti tüzüklerine bırakmış. Kurul üyeleri il kongresinde seçiliyor. İl örgütü içindeki disiplin suçlarına bakıyor. İl disiplin kurulunun kararlarına karşı Merkez disiplin kurullarında itiraz hakları var üyelerin.

S.P.K.'na göre, 1000 kişiyi aşmamak üzere oluşan il kongresi, ilçe kongrelerinde seçilen delegelerden kuruluyor. Uygulamada, ilçe örgütlerine egemen olan kasaba eşrafının, parti üzerindeki etkisi oldukça büyüktür. Köylerde ve bucaklardaki örgütlerin bulunmayışı da bunu kolaylaştıran bir faktör oluyor hiç kuşkusuz.

Soru 32 Siyasî Partiler Kanununa göre partilerin ilçe teşkilât organları nelerdir?

Türkiye'de, siyasî partilerin örgüt şemasında en alt kademe olarak ilçe öngörülüyor S.P.K.'nda. Kanunun 16. maddesine göre, ilçe örgütü organları: İlçe kongresi, ilçe yönetim kuruludur. Kanun, ilçe kademesinde ilçe disiplin kurulunu zorunlu görmüyor.

İlçe kongresi, iki yıllık bir süre için, ilçe çevresindeki muhtarlık bölgelerinde partiye kayıtlı üyeler tarafından seçilen en çok 600 kişiden oluşuyor. Bunun yanında, ayrıca, ilçe yönetim ve disiplin kurulu (varsa) başkan ve üyeleri de kongrenin tabiî üyesi oluyorlar. S.P.K.'na göre, ilçe kongresinin, köy ve mahallelerde partiye kayıtlı üyelerin kendi aralarından seçtikleri delegelerden oluşması, uygulamada işlerliğini sürdüremeyecek bir hüküm oluyor. Çünkü ocak ve bucak örgütlerinin bulunmayışı bu yörelerdeki partiye kayıtlı üyelerin, delege seçimlerinde aktif rol almalarını engelleyebiliyor. Böyle olunca da, köy ve mahallelerde yapılacak seçimleri yönetmekle görevli olan ilçe yönetim kurulunun fiilen delege ataması yolu her zaman için işleyebilecek ve seçimle oluşma ilkesi kendiliğinden ortadan kalkacaktır.

İlçe yönetim kurulu, ilçe başkanının başkanlığında beş ilâ onbir üyeden oluşuyor. İlçe başkanının nasıl seçileceği parti tüzüklerine bırakılmış bir konu. İlçe yönetim kurulu-

nun tüzükte belirtilen durumlarda, merkez karar organı veya il yönetim kurulunca işten el çektirilmesinde, bu el çektirmenin ilçe yönetim kuruluna bildirilmesinden başlayarak kırkbeş gün içinde ilçe kongresi tarafından ilçe yönetim kurulunun yeniden seçilmesi gerekiyor.

İlçe örgütünün, partilerin en alt kademesi oluşu, yöresel faaliyetlerde bunlara büyük sorumluluklar yüklemekte. Partilerin tabanının oluşması büyük ölçüde ilçe örgütlerinin faaliyetlerine bağlı oluyor. Halkla olan ilişkiler ve üyelerin partiyle ilişkileri, ilçe örgütünde daha da somutlaşıyor. Bu açıdan, sürekli görev yapan ilçe yönetim kurullarına düşen ödevler de o oranda daha ağır. Başka söyleyişle, ilçe örgütü, partinin gelişmesinde, politikasının yığınlara tanıtılması, benimsetilmesi ve üye sayısının arttırılmasında, zorunlu olarak en faal kademe oluyor bugünkü yasal düzenleme karşısında.

Soru 33 Siyasî partilerin örgütleri nelerdir ve bunlarla bağlantı nasıldır?

Siyasî partilerin yardımcı örgütleri iki türlü olabiliyor: Parti içi ve parti dışı örgütler. Bunlar ya parti içinde ve gelecekleri partinin geleceğine bağlı olanlar (gençlik ve kadın kolları gibi), ya da parti örgütü dışında, taraftarları (sempatizanları) biraraya getirmek amacıyla kurulan örgütlerdir. Parti örgütü içinde kurulan birinci türde olanlar, partili üyelerden oluşur. İkinci tür yardımcı örgütler, parti yapısı dışında, partiye sempati duyanları bir araya getirmeyi, giderek bunları da üye saflarına çekmeyi amaçlar.

Partilerin merkezden ilçe'ye doğru inen dikey bağlantısı içinde, gençlik ve kadın kolları gibi yardımcı örgütler, partinin pragram ve tüzüğüne bağlı olarak faaliyette bulunurlar. Partiden ayrı özerk kuruluşlar değildirler. Bunlar da

uygulamada parti teşkilât kademesine paralel olarak merkez, il ve ilçe biçiminde örgütlenirler. Bunun yanında, merkez teşkilâtına bağlı olarak partinin faaliyetlerine ışık tutacak veya belli konularda sürekli ya da geçici uzmanlık ve danışma kurulları kurulabilir. Bu uzmanlık kurullarına katılacak olanların parti üyesi olmaları zorunlu değildir. Örneğin, partiye sempati duyan ama, herhangi bir nedenle üye olamayan, olmak istemeyen kimselerin bilgi ve görgülerinden yararlanma yoluna gidilebilir. Parti bünyesinde yer alan gençlik kolları, kadın kolları veya danışma kurullarının varlıkları bağlı oldukları partiden ayrı düşünülemez. Başka söyleyişle bunların «kaderleri» partinin kaderine bağlıdır.

İkinci türde, partiye yardımcı kuruluşlara gelince, bunların bağlantıları dikey değil, yatay planda oluyor. Partiler, çeşitli yardımlaşma dernekleri, kültür ve sanat kuruluşları, sendikalar, öğrenci kuruluşları ya da farklı amaçları olan derneklerle bağlar kurmak için de çalışırlar. Bu tür kuruluşlar bazen partilerin girişimiyle de ortaya çıkarlar; yani mevcut olan kuruluşlara sızmak yerine parti tarafından oluşturulurlar. Ama, parti dışı yardımcı kuruluşların amacı, partiye sempati duyanları bir araya getirmektir. Bu kuruluşların yönetim kurullarıyla parti arasında yatay ilişkiler kurularak, bunlar üzerinde egemenlik sürdürülür. Partilerin, çeşitli kuruluşlarla yatay bağlar kurmasına günümüzde «partiler emperyalizmi» deniyor. Pek tabiî bu bağlar, bazen gizli kalmakta ve bu tür kuruluşlar hukuksal açıdan, partiden ayrı bir tüzel kişilik taşımaktadırlar. Ama gerçekte kuruluşların kilit noktaları partinin elinde olabiliyor. Örneğin, II. Meşrutiyet döneminde, bir kültür derneği olan Türk Ocağı ile İttihad Terakki partisi arasında Ziya Gökalp aracılığı ile kişisel birlik kurulabilmiştir. O dönemde, Türkçü fikir akımının önderi, İttihad Terakki Merkez-i Umumî üyesi Ziya Gökalp, aynı zamanda Türk Ocağının Yönetim Kuruluna girerek, parti ile kuruluş arasında bir bağlantı

sağlamıştı. Gene bu dönemde İttihad Terakki'nin patronajı altında doğan sosyal yardım derneklerinden «Himaye-i Etfal», «Hilâl-i Ahmer» parti ile yatay ilişkiye başka örneklerdir.

Daha sonraki dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi ile, «Türk Hava Kurumu», «Çocuk Esirgeme Kurumu» ve «Halk Evleri» arasındaki ilişki, Demokrat Parti'nin 1958 yılında, muhalefet partilerinin giriştiği «güç birliği» ne karşı oluşturduğu ve 1959 yılında ilk olarak İstanbul'da kurulan «Vatan Cephesi Ocakları», partili taraftarları bir örgütte toplamayı amaçlayan yandaş kuruluşlardı.

Nihayet, öğrenci birlikleri, federasyonları, gençlik teşkilâtları, çok partili siyasal hayatta, partilerin ilişkilerini sürdürdükleri kuruluşlar olmuşlardır. Günümüzde siyasî partiler, ayrıca meslek odalarıyla çok yakından ilgilenirler. Değişik türde ve çeşitli olanlarda faaliyet gösteren kuruluşlarla üstü kapalı ya da yarı resmî ilişkiler kurarak bunları partilerin «uyduları» durumuna sokmak istemeleri doğaldır. Siyasî partiler genel amaçlı kuruluşlardır; amaçlarının genel oluşu, belirli bir özel amaçta, partiyle aynı görüşte olan birçok kimseyi partiden çeşitli nedenlerle uzak tutabilir. İşte bu noktadan hareketle, günümüz partileri, mümkün olduğu kadar çok sayıda özel amaçlı kuruluşlarla ilişkiler kurarak, bunları partiye uydu kuruluşlar durumuna getirmek isterler. Bunun için, sosyal konularda, politika dışı olan, fakat gerçekte partinin denetimi altında olan kuruluşlar yaratılarak ya da böyle kuruluşlara sızılarak, kurnazca ve oldukça ince yollarla parti sloganları bu kuruluş üyelerine yayılmağa çalışılır.

Yardımcı örgütler arasında, siyasal eyleme en elverişli olanı hiç kuşkusuz sendikalar oluyor. Sendikalarla partiler arasındaki ilişkiler, eskiden olduğu gibi, günümüzde de politika gündeminde canlılığını yitirmeyen bir konu olarak karşımıza çıkıyor.

Soru 34 Sendikalarla siyasî partiler arasındaki ilişkiler nasıldır ve bu konuda Türk Hukukunda nasıl bir düzenleme getiriliyor?

Sendikalar, aynı iş kolunda ya da bir iş kolu ile ilgili işlerde çalışanların ortak iş ve kazanç çıkarlarını korumak için aralarında kurdukları birliktir. Tarihsel oluşum içinde, sendika kavramı ilk olarak, çalışanların bir araya gelmeleriyle, daha doğrusu işçi sendikaları olarak beliriyor. Bugün sendika kavramı oldukça geniş boyutlara ulaşmış durumda. Bir iş kolunda, iş verenlerin de aynı amaçlarla kendi aralarında kurdukları işveren sendikaları var. T.C. 1961 Anayasasının 46. maddesi, «İşçiler ve İşverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler» diyor.

Sendikaların siyasî partilerle ilişkisi sorunu ortaya atıldığında, çoğunlukla işçi sendikaları ile partiler arasındaki ilişki temel bir sorun olarak ortaya çıkıyor. Sendikalarla partiler arasındaki ilişkiler çeşitli ülkelere göre farklı biçimlerde cevaplandırılıyor. Günümüzde bütün dünyada, işçi sendikaları, siyasal iktidarlara etkili olan baskı grupları içinde en önemli yeri tutuyorlar. Çoğulcu demokratik rejimlerde, sendikacılık hareketi, onsuz olmaz bir unsurdur. Hatta demokratik rejimlerin gelişiminde, hak ve özgürlüklerle sendikal faaliyetler arasında doğrudan bir bağ kurulmaktadır. İşçi sendikalarının, günümüzde, nasıl bir yolda gelişmesi gerektiği konusunda iki büyük eğilim var 1. İşçi sendikaları politika içinde ya da **partilere bağlı** bir tutum almalıdırlar. 2. İşçi sendikaları politika dışında ya da **partiler üstü** bir tutum almalıdırlar. Bu iki eğilim, 1970'ler Türkiyesinde de sendika parti ilişkisi sorununda gündemin en canlı tartışmalarından biri olarak varlığını sürdürüyor. Türkiye'de bu konuyla ilgili tartışmalarda kuşkusuz sendi-

kaların statüsünü düzenleyen 15 temmuz 1963 tarih ve 274 sayılı «Sendikalar Kanunu» nu da gözönünde bulundurmak gerekiyor. Sendikalar Kanunu'nun 16. maddesine göre, «Bu kanuna göre kurulan meslekî teşekküller siyasî partilerden veya onlara bağlı teşekküllerden herhangi bir surette maddî yardım kabul edemez ve onlara maddî yardımda bulunamaz ve onların teşkilâtı içersinde yer almazlar; bir siyasî partinin adı altında meslekî teşekkül kurulamaz.»

Yabancı ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de sendikalarla partiler, daima birbirlerini etki altına almaya çalışmışlardır. Sendikalar yoluyla partiler, büyük işçi yığınlarını, işçi özlemleriyle ilgili konular etrafında birleştirmek yoluyla, kendilerine güvenilir oy depoları sağlamak ve kadrolarına sokmak istemişlerdir. Böylece sendikalar partilerin genel amaçları için kullandığı bir özel amaçlı topluluk, ya da partinin yandaş kolları durumuna getirilmek istenmiştir.

Ülkemizde, 20 Şubat 1947 tarihinde yürürlüğe giren 5018 sayılı «İşçi ve İşveren sendikaları ve sendika birlikleri hakkında kanun» dan sonra, C.H.P. İstanbul il merkezinde kurulan sendika bürosu, işçileri yeni sendikalar etrafında birleştirmeyi amaçlıyordu. Gerçi bu kanun ne grev hakkını ne de toplu sözleşme düzenini getirmemişti ama, geçmiş uygulamalar, işçilerde sendikalaşma yönünde bir ürkeklik ve korku yaratmıştı. C.H.P., sendikaların kuruluşu için malî olanaklar dahi sağlıyordu. C.H.P.'nin bir çeşit yandaş örgütü olan **«İşçi Sendikaları Birliği»** 1947'de kuruldu.

Bu dönemde Demokrat Parti'nin, muhalefet partisi olarak işçi hakları konusunda daha olumlu bir tutumla ortaya çıkması, işçilerin bir bölümünü D.P. saflarına çekecek ve sendikalar arasında fikir ayrılıkları başlayacaktır. Bir süre sonra, D.P.'den yana olanlar **«Hür İşçi Sendikaları Birliği»** ni kuracaklardır.

C.H.P.'nin il yönetim kuruluna bağlı «İşçi bürosu», D.P.'nin de il yönetim kuruluna bağlı «İşçi Komitesi» adını taşıyan kurulları, işçi sendikalarını etkilemeyi ve bu kurulların sendikacı işçiler için milletvekilliğine zıplama tahtası olarak kullanılmasını sağlayacaktır. Daha sonraki gelişmeler ve 1950'de D.P.'nin iktidara geçmesinden sonra bu ikisi birleşecek nihayet 31 Temmuz 1952'de ilk işçi konfederasyonu Türk - İş kurulacaktır (1).

1952'de kurulan Türk - İş, D.P. iktidarı yıllarında, iktidarın etkilemelerinden kendini sıyıramayacak ve D.P. paraleline girecektir. D.P.'nin izlediği dış politikanın bir başka yansıması Türk Sendikacılığı üzerinde olacaktır. Dış politika ve ekonomik yardım konularında Amerika'yla kurulan yakın ilişkilerin etkisi Türk sendikacılığında da görülecek, Türk - İş partilerüstü bir tutum alacaktır. Böylece Amerikan tipi, partilerüstü sendikacılık anlayışı Türk - İş'in günümüze değin izlediği yol olacaktır.

Türk-İş'in partiler üstü politikası, siyasî partileri, Türk sendikacılığını etkilemek bakımından elverişli bir ortam yaratacaktır. Başka söyleyişle, partiler karşısında bağımsız tutum almak, bunun tam tersine bir gelişme gösterecektir. Kendi özlemlerini dile getiren bir partiden yoksun olan işçi kesimi, iktidar ve muhalefet partileri arasında bölünecek ve çeşitli partilerin ya üyesi ya da taraftarları olacaklardır.

1961 Anayasasının getirdiği özgürlük ortamında da Türk-İş'in aynı tutumu izlemesi kendi içinde giderek bö-

---

(1) Bu konularda daha ayrıntılı bilgiler için Bkz. Kemal SÜLKER, 100 soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri, 2. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973; Anıl ÇELEN, Türkiye'de Sendikacılık, Özgür İnsan Yayınları, Ankara, 1973; Alpaslan IŞIKLI, Sendikacılık ve Siyaset, Odak Yayınları, Ankara 1974.

lünmelere yol açacaktır. İlk olarak 12 Şubat 1967'de Türk-İş içinden ayrılan beş sendika, aralarında birleşerek yeni bir konfederasyon kuracaklar. DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) adını alan bu kuruluş, Türk-İş'in tersine, işçi sınıfının politika içinde yer almasını savunuyor. DİSK'e göre, «Kurtuluş yolu seçimle, iktidardaki sınıfları muhalefete geçirmek ve işçi sınıf ve tabakaları ve emekten yana olanları yeteri kadar temsilcisiyle parlamentoda çoğunlukta bulundurmaktır.» İşçilerin politik bir güç olmadan haklarını elde etmelerinin mümkün olmadığını belirten DİSK, 1969 seçimlerinde T.İ.P.'i destekleme kararı alacaktır.

Daha sonra, gene Türk-İş içinde, 14 Ocak 1971 tarihinde Türk-İş yönetim kuruluna sunulan ve adına «dörtler raporu» denen bir raporla sosyal demokrat nitelikteki görüşleri dile getiren bir muhalefet oluşacaktır. Dörtlere göre, Türk-İş'in izlediği partiler üstü politika, 1970 Türkiyesinde geçerli ve yeterli değildir. Bu tutucu politika Türk işçi hareketinin siyasal yönden uyanmasını ve güçlenmesini önlemektedir. Partiler üstü politika ilkesinden vazgeçilmesi ve «çalışanların sorunlarını inceleyecek ve parlamentoya getirecek olan Sosyal Demokrat bir siyasî kuruluştan yana olma ihtiyacı» belirtilmektedir. Bunun için iki yol öneriliyor: «ya işçi sınıfına dayalı ve politikası işçi hakları açısından sağlanmış yeni bir parti kurmak, ya da herhangi bir siyasî partiyle birlikte hareket etmek.»

Bu yeni akım, sendika çevrelerinde giderek yayılacak ve 2 temmuz 1971'de toplanan Türk-İş yönetim kuruluna sunulan «Türk işçi hareketi için Sosyal Demokrat düzen» başlığı altındaki rapor, Türk-İş üyesi oniki sendika tarafından imzalanacaktır. Bu harekete katılan sendika temsilcilerinin C.H.P. eğilimli olmaları, Sosyal Demokrat işçi hareketinin, yeni C.H.P.'deki ortanın solu politikasının Türk sendikacılığına olan etkisi ile ortaya çıktığını gösteriyor.

Böylece C.H.P.'nin ortanın solu politikası ile sosyal demokrat işçi hareketi arasında bir paralellik var.

Başkaca ülkelerde olduğu gibi, ülkemizde de sendikacılığın ortaya çıktığı ve geliştiği dönemde, bu hareket, sadece çalışanların meslekî çıkarlarını korumak amacını taşımaktaydı, daha doğrusu bu hareket salt ekonomik meslekî nitelikte idi. Bu anlayış, klasik liberal doktrine de uygun düşüyordu. Ama zamanla girişilen sosyal mücadeleler, devletin sosyal görevler yüklenmesi, siyasal iktidar yarışında, partileri sendika faaliyetlerine eğilmeğe ve işçi sendikalarını örgütlendirmeğe, öte yandan da İngiliz İşçi Partisinde görüldüğü gibi, sendikaların kendi partilerini oluşturmağa, sendikalarla İşçi Partisi arasında organik bir ilişkinin kurulmasına yol açacaktır. Böylece, her iki durumda da sendikacılık, politikanın içinde ve parti olgusuyla birlikte sahneye çıkacaktır.

İngiltere'de İşçi Partisine üye olma bireysel bir nitelik taşımıyor. Tersine, işçinin üyesi olduğu sendika aracılığı ile partiye üye olunuyor. Bundan ötürü İngiliz İşçi Partisinin dolaylı bir yapısı olduğu belirtilir. Buna benzer bir yapı 1945'lerde Belçika'da Sosyalist Parti'de görülüyor. Şu farkla ki, Belçika'da partinin kuruluşundan önce sendikalar güçlü bir örgüte sahip değillerdi. Sendikalar partiyi yaratacak yerde, parti sendikaları yaratmış, başlangıçta kooperatiflere dayanan partinin gelişmesi, sendika hareketine hız kazandırmıştı. Sendikaların, parti dışında güçlü bir merkez örgütü yoktu. İlke olarak, bütün sendika üyeleri parti üyesi, parti üyeleri de sendika üyesiydiler. 1945'ten itibaren, öteki Kara Avrupası sosyalist partileri modeline uygun olarak, bireysel üyelik kabul edilecektir. Fakat, bunun yanında, yeni parti tüzüğü, «çabalarını partininkiyle birleştirmekte kararlı olan ekonomik, sosyal ve kültürel grupların kollektif üyeliğine» olanak tanımaktadır.

Türkiye'de 274 sayılı Sendikalar Kanunu'nun 16. maddesi, sendikaların partilerden maddî yardım alamayacaklarını, sendikaların da, siyasî partilere maddî yardımda bulunamayacaklarını, siyasî parti örgütü içinde yer alamayacaklarını kural olarak koyarken, İngiltere ve Belçika'dakinin tersine, partilerle sendikalar arasında organik bir bağ kurulamayacağını, partilerin dolaylı bir yapıya sahip olamayacaklarını ortaya koymaktadır. Organik bir bağ kurmaksızın, üyelerinin hak ve çıkarlarını savunmak amacıyla kurulmuş olan sendikaların, seçimlerde belli bir siyasî partiyi desteklemesine engel yoktur. Böyle bir tutum Sendikalar Kanununun 16. maddesine aykırı olmayacaktır. Nitekim DİSK olağanüstü kongresinde, 23 mayıs 1975 günü, C.H.P.'ni desteklemeyi sürdürme kararının alınmasında hukuka aykırı bir yön yoktu.

V.

SİYASÎ PARTİ DİSİPLİNİ (*)

Soru 35 Parti Disiplini ne anlama geliyor?

Siyasî partiler, belirli bir görüşü, programı olan kuruluşlar olup, seçmen yığınları önünde savundukları görüş ve programlarıyla bağlıdırlar. Günümüzde oy kullanan seçmen, belli bir görüşe ve programa oy vermektedir. Bu bakımdan parti üyelerinin ve partinin parlamentodaki temsilcilerinin, herhangi bir konuda parti görüş ve programına aykırı tutum almamaları gerekir. Parti disiplini dendiğinde, parti birliğini sağlamak amacıyla, partili üyeleri ve partinin parlamentodaki temsilcilerini, herhangi bir siyasal konuda, farklı kişisel eğilimleri nedeniyle, partisiyle uyuşmazlığa düşmemesi için bundan vazgeçirme yolu anlaşılıyor.

Parti disiplini deyimiyle, «parti birliği» ya da «parti tutarlılığı» nın karıştırılmaması gerektiği belirtiliyor (1). Parti tutarlılığından anlaşılan, «belli bir durumda grup üyeleri-

---

(*) Bu konuda ayrıntılı bilgiler için Bkz. Ergun ÖZBUDUN, Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parti Disiplini, Ankara, 1968.

(1) Ergun ÖZBUDUN, Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parti Disiplini, s. 2-4.

nin, grup amaçlarını gerçekleştirebilmek için, birlik halinde ve aynı yönde faaliyet göstermeleridir». Kısaca tutarlılık, bir sosyal grup içinde mevcut olan objektif bir birlik ve beraberlik oluyor. Disiplin ise tutarlılığın özel bir türü ve tutarlılığı sağlamak amacıyla kullanılan bir yaptırımlar (müeyyideler) sistemi oluyor. Disiplin, parti yöneticilerinin elinde, «itaatsiz üyeleri, emirlerini kabul ve ifaya zorlayacak bazı yöntem ve araçların bulunması» dır. Bu açıklamalara göre, disiplin tutarlılığın kaynaklarından biri oluyor. Partinin tutarlılığı, üyeleri arasındaki dayanışmadan ve oydaşmadan (consensus) ileri gelebilir. Başka söyleyişle, parti, disiplini olmaksızın da tutarlı olabilir; buna karşılık tutarsız ve birlikten yoksun bir partinin aynı zamanda disiplinsiz sayılması gerekeceğinde kuşku yoktur.

Üyelerin parti disiplinine uymamalarının ağır birtakım sonuçları var: Bir yerde partiden uzaklaştırılma ya da çıkarılmaya kadar gidebiliyor bu. Pek tabiî parti disiplini sorunu çok partili siyasal hayat ile tek partili siyasal hayatta aynı nitelikte olmuyor. Çok partili ortamda, parti disiplinine uymamak eninde sonunda o partiden «ihraç» edilmekten ibaret oluyor. Ama tek partili bir siyasal hayatta, parti disiplinine uymayan ve parti'den çıkarılan üye bakımından daha yaygın sonuçları olabiliyor. Tek partili ülkelerde, partiden çıkarılma aynı zamanda çok ağır bir cezadır, bunun etkileri parti topluluğunun sınırlarını aşarak, üyenin bütün sosyal ve meslekî hayatını etkileyecek sonuçlar doğurur; böyle biri giderek siyasal bakımdan «şüpheli kişi» durumuna gelebilir. Komünist partilerinde disiplin ve ihraç çok etkili bir biçimde işletilmekte. Belli dönemlerde parti, üyelerinin disiplinini genel bir denetimden geçiriyor ve oldukça büyük sayıda ihraç cezaları verilir. Partinin tutarlılığını ve katılığını sürdürmek bakımından çok etkin görünen bu sistem, «tasfiyeler ve temizlikler» sistemidir.

Günümüz partilerinde de parti disiplini, çoğulcu toplumlarda da önemli bir konu olarak karşımıza çıkıyor. O derecede ki, bu yönde, partilerin tanımlanmasına değişik açıdan bakanlar bile var. Parti, «bir doktrini benimseyerek birleşmiş vatandaşlar grubu» olarak, tanımlanacak yerde, «bir disiplini benimseyerek birleşmiş bir vatandaşlar grubu» biçiminde tanımlanmağa da çalışılıyor.

Bir partinin siyasal hayatta etkin olabilmesi, kuşkusuz yalnızca disiplin açısından değerlendirilecek bir sorun değil. Bunun yanında oydaşma da, parti tutarlılığının bir başka kaynağı oluyor. Disiplin ve oydaşma arasındaki ilişki konusu, Amerikan Siyasal Bilim Derneğinin Siyasî Partiler Komisyonu raporunda şöyle dile getiriliyor: «Şüphesiz, etkin bir parti, sadece veya esas itibarile, sadakatsizin partiden çıkarılmasına dayanamaz. İradî bir kuruluşta disiplin zorlamalarına, ancak son çare olarak ve kuruluş içinde yaygın bir oydaşma mevcut olduğu takdirde gidilebilir. Disiplin ve oydaşma, aynı paranın yazı ve turasından başka bir şey değildir. Bu itibarla, parti disipliniyle ilgili düşüncelerde, ilkin parti siyasetleri üzerinde güçlü ve genel bir görüş birliği yaratacak olumlu tedbirlere önem verilmelidir. Bu sağlandıktan sonra disiplin tâli ve marjinal bir problem haline gelir.» (1).

Soru 36 Parti Disiplini nasıl ortaya çıkmıştır?

Siyasî parti disiplini, siyasî partilerin tarihsel gelişimiyle bir paralellik gösteriyor. Gerçek anlamda parti disiplininden sözedebilmek için, genel oy üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ve parlamento dışı parti örgütlerinin ortaya çıkışını beklemek gerekecektir. Ancak, parti disiplini

(1) Ergun ÖZBUDUN, Parti Disiplini, s. 3'ten naklen.

kavramının ilk belirtilerinin siyasî parti olayından daha önce ortaya çıktığı da görülüyor. Daha doğrusu, yasama-yürütme arasındaki ilişkiler, yürütmenin yasamaya karşı siyasal sorumluluğu, hükümetin sürekliliğini sağlama endişeleri, siyasî partilerin ortaya çıkışından daha önce «disiplin» kavramını zorunlu kılmış.

Parlamenter rejimin tarihsel gelişiminde, yasama yürütme arasında kurulan dengede disiplin önemli bir faktör olmuş. Bugün de, parlamenter rejimlerde, iktidar ve muhalefet partileri arasında kurulan denge de parti disiplini sayesinde oluyor. 18. yüzyıl başlarında İngiltere'de, parlamentonun güvenini yitiren bakanların çekilmeleri, yani bakanların parlamento önünde siyasal sorumluluğu ilkesi yerleşir. Bu dönemde, parlamentoda hükümeti destekleyecek çoğunlukların sağlanması «rüşvet» yoluyla oluyordu. Uzunca bir süre, İngiliz bakanları, parlamento üyelerinin vicdanlarını değilse bile, oylarını satın alarak, güvenilir çoğunluklar sağlamışlardı. Bu durum yarı resmî nitelikteydi ve avam kamarasında, parlamenterlerin oylama sırasında, oylarının karşılığını (bedelini) almak üzere bir vezne bulunuyordu. 1714 yılında bu parasal işlemleri yüklenmek üzere «Siyasal Hazine Sekreterliği» kurulmuştu; buna «the patronage secretary» adı veriliyordu. Böylece hükümetten elde ettiği fonla, hükümete gerekli oylar resmen satın alınıyordu.

Hükümetten yardım alan avam kamarası üyelerinin konuşmaları ve oy verişleri, ayrıca patronaj sekreteri tarafından çok yakından izleniyordu. Patronaj sekreteri, üyelerin gözünde, tıpkı avda tazıları bir araya toplayan kimse gibi eli kamçılı bir adam (the Whip) durumuna gelmişti. Bugün de İngiltere'de, avam kamarasında parti disiplinini sağlamakla görevli olan, dilimize de «değnekçi» olarak çevrilen, her partinin disiplin sağlayan görevlilerinin, yani «Whip» lerin kökeni buradan geliyor.

İngiltere'de bu mekanizma, yani satın alınan oylara uygun biçimde oylama taktiğini sağlama da, bugüne değin süren parlamento grup disiplinine yol açacaktır. Oy hakkını genişleten 1832 ve 1867 tarihli reform yasalarından ve parlamento dışı parti örgütlerinin kuruluşundan sonra, parti disiplini de gerçek anlamıyla ortaya çıkar. «Caucus» adı verilen parti komiteleri 19. yüzyıl sonlarına doğru, özellikle Liberal Partide, milletvekillerini sıkı bir disipline sokmuşlardı. İlk olarak İngiltere'de ortaya çıkan parti disiplini, 20. yüzyıl başlarında bütün sosyalist partilerce daha sistemli bir hale getirilecektir: Kınama, geçici olarak partiden uzaklaştırma ve ihraç gibi çeşitli disiplin cezaları öngörülmüştür; öte yandan da parti örgütü içinde disiplin yargısı doğacak ve disiplin cezalarını uygulamak amacıyla disiplin kurulları oluşturulacaktır.

Siyasî parti yöneticilerinin üyeler ve partili parlamenterler üzerinde bir otoriteye sahip olup olmadıklarına göre, serbest ve disiplinli partiler olarak ikili bir ayırım ortaya çıkıyor.

Soru 37 Disiplinsiz ya da serbest parti ne demektir?

Üyelerini, parlamenterlerini ve bakanlarını sert bir disipline tâbi tutmayan partilerdir serbest partiler. Bunlara gevşek, yumuşak (souple) partiler de deniyor. Serbest partiler, çeşitli siyasal sorunlar karşısında üyelerin şu veya bu yönde bir tutum almaları için bağlayıcı ve zorlayıcı kararlar almazlar. Gerçi parti yöneticileri, üyeleri ya da parlamenterlerini belli yönde tutum almaları, oy kullanmaları için etkilemeğe çalışırlar ama, bundan öteye gidemezler. Parti kararlarına uymayan, buna aykırı davranan üyeler

için, partiden uzaklaştırılma gibi etkili bir disiplin mekanizması işletilmez.

Günümüzde serbest partilere örnek olarak A.B.D.'ndeki Demokrat ve Cumhuriyetçi partiler gösterilir. Fransa'da III. Cumhuriyet dönemindeki (1875 1940) partiler de serbest parti tipine uygun düşüyorlardı. Ayrıca yakın zamanlarda, Fransız Radikal Sosyalist Partisi de serbest partiye bir başka örnek oluyordu.

Partilerin disiplin bakımından serbest oluşuna yol açan en önemli faktörlerden biri hiç kuşkusuz bu tür partilerin ideolojik birlikten yoksun oluşlarıdır.

Serbest partilerde disiplinin olmayışı hem üyeler hem de partili parlamenterler bakımındandır. Parlamento'da, yasama faaliyetlerinde, partilerin grup disiplini, yani konuların önce parti grubunda görüşülerek bağlayıcı kararlar alınması söz konusu değil. A.B.D.'nde parti grup kararına rağmen, bir senatörün ya da temsilcinin, kendi meclisinde farklı oy ve tutumundan dolayı disiplin cezasına uğradığı görülmez. Kısaca, parti grup kararlarına uyma zorunluluğu yoktur serbest partilerde.

Nitekim A.B.D.'nde Başkanın ve kongredeki çoğunluğun farklı partilerden olması, rejiminin işleyişine engel olmuyor. Tersine ülke politikasının sorumlu şefi durumunda olan Cumhurbaşkanının çalışmalarını bir ölçüde kolaylaştırıyor. A.B.D.'nde, Başkanlık sisteminin işleyişini kolaylaştıran faktörlerden biri de, bu ülkedeki partilerin serbest oluşudur. Parti disiplininin mevcut olmaması, Demokrat Parti ve Cumhuriyetçi Parti içinde benzer eğilimleri taşıyanlar arasında, konulara göre, oluşturulan çoğunluk, Başkanla Kongre arasında bir uyumluluk sağlayabiliyor. Başkan Eisenhower döneminde (1952 1958) ve yakın zamanlara kadar başkan Nixon'un durumu böyleydi. Başkan Nixon Cumhuriyetçi partidendi, Kongredeki çoğunluk ise Demokratlardaydı. Parti disiplinin yokluğu, Kongre'de baş-

kanın eğilimleri doğrultusunda alınmak istenen kararları engellemiyordu. Başkanla Kongre çoğunluğunun aynı partide birleştiği durumlarda bile, uyumluluk, aynı partiden olmak yoluyla sağlanmıyor yine de. Bu uyumluluk, aynı partiden olmanın dışında, başkanın elindeki olanaklarla gerçekleşiyor. Bunlardan en önemlisi patronaj yoluyla kongre üyelerinin oylarını etkilemek oluyor. Patronaj ya da himaye, bazı önemli devlet memurluklarına yapılacak atamalarda, yetenek ilkesine değil, hizmet ve sadakat esasına dayanıyor. Bu da kongre üyelerine karşı bir çeşit pazarlık silâhı oluyor. Bu bakımdan A.B.D.'nde Başkanın parti liderliğinden gelen otoritesi bir hayli zayıf; buna karşılık Devlet Başkanlığından doğan üstünlüğü ise hayli ağır basıyor. Bu hem kendi partisinden, hem de karşı partiden olan üyeleri etkilemede önemli rol oynuyor.

A. B. D.'nde, parti disiplininin bulunmaması Başkanın çalışmalarını kolaylaştıran nokta oluyor. Tabiî bu durum tamamen Amerika'ya özgü. Örneğin, Başkan Johnson, Demokrat Partiden olduğu halde, başkanlığı döneminde (1963 1969) en büyük eleştiriler kuzeyli Demokratlardan gelmiş, kendisini destekleyenler ise tutucu Cumhuriyetçiler ve güneyli Demokratlar olmuştu.

Öte yandan partiyle üyeler arasında da, daha doğrusu, Kongre dışındaki parti örgütleriyle üyeler arasında da bir disiplinden sözedilemez serbest partilerde. Bir kere A.B.D.' ndeki partilerin, kara Avrupasındaki partiler gibi kayıtlı ve düzenli aidat ödeyen üyeleri yok. Bunlara parti seçmeni ya da taraftarı demek daha doğru. Partisine karşı parasal yükümlülüğü olmayan ve parti disiplinine bağlı olmayan bu seçmen - taraftarların parti aday adaylarının seçilmesinde (ön seçimde) önemli rolleri var. Bu bakımdan, A.B.D.'nde parti üyeliğinin sadece haklar veren fakat yükümlülükler taşımayan bir statü olduğu söylenir.

Soru 38 Disiplinli Parti ne demektir?

Disiplinli partilere, sert (rigide) partiler de deniyor. Bu partilerde, üyelerin parti tüzük, program ve kararlarına sıkı bir biçimde bağlı oldukları görülür. Öte yandan, partinin parlamento gruplarında alınan kararlar, milletvekillerini bağlar ve bunlar grupta alınan karar doğrultusunda oy kullanmak zorundadırlar meclis genel kurullarında. Tersine davranışlar, disiplin cezalarına, giderek partiden uzaklaştırılmaya yol açabilir.

Günümüzde, A. B. D. dışında, hemen hemen bütün siyasal partilerin iç yapısı, disiplinli bir özellik taşıyor. Özellikle çok partili ülkelerde, partilerin disiplinli oluşunun somut örneği, parlamento faaliyetlerinde ortaya çıkıyor. Parlamenterler, parti gruplarında herhangi bir konuda, çoğunluğun aldığı kararlar doğrultusunda, meclis genel kurullarında, oy kullanmağa mecbur kalmaktadırlar. Burada ortaya çıkan sorun, parti disipliniyle, partilerin iç çalışmalarının demokratik olması ilkesi arasındaki bağlantıyı saptamak oluyor. Çünkü parti disiplininin gelişmesi, parti bünyesinde, yönetici grubun partiye egemen olması, giderek partilerde «oligarşik» eğilimleri ortaya çıkarıyor.

Türk hukuk sisteminde de bu konuya çözüm getirmek isteyen bir düzenleme var S.P.K.'nda. Konuya girmeden önce, serbest ve disiplinli parti ayırımıyla herhangi bir karışıklığa yol açmamak için demokratik ve otokratik parti ayırımını açıklamakta yarar var.

Soru 39 Disiplinsiz ve disiplinli parti ayırımıyla, demokratik ve otoriter parti ayırımı arasında bir ilişki var mı?

Disiplinsiz (serbest) ve disiplinli parti ayırımı ile par-

tilerin demokratik ve otokratik ayırımı aynı şeyler değil. Demokratik ve otokratik sözcükleri, partilerin savundukları doktrinle değil, fakat iç yapılarıyla ilgili.

Demokratik partilerde, parti yöneticileri ve organları, üyeler tarafından serbestçe seçilirler. Bunun yanında, partinin doktrini ve izleyeceği politikanın kalın çizgileri belli aralıklarla yapılan ulusal kongrelerinde, farklı eğilimlerin çatışması, tartışılması sonucu oluşur.

Otokratik partilerde, yönetici kadrolar, parti ileri gelenleri ya da şefleri tarafından tayin edilirler. Partinin ulusal ve uluslararası sorunlar hakkında görüşlerinin sistemli bir açıklaması olan doktrini ya da ideolojisi, bunların somut planda uygulanmasını ifade eden programı, gene parti şefleri tarafından belirlenir. Partideki genel görüşten ayrılan bütün düşünüş farklılıkları kesin olarak reddediliyorsa, farklı eğilimde olanlar partiden hemen tasfiye ediliyorlarsa bu partiler otoriterdirler.

İç yapısı bakımından demokratik olan bir parti, disiplinli olabilir. Başka söyleyişle, bütün disiplinli partiler otoriter değildirler. Örneğin, İngiliz siyasî partileri demokratik bir yapıya sahiptirler, hem de disiplinlidirler. Ama otoriter bir parti niteliği gereği zorunlu olarak, aynı zamanda disiplinli oluyor.

Partilerin demokratik bir iç yapıya sahip olmaları aynı zamanda parti disiplinini de sağlayan etken oluyor günümüzde. Çünkü parti üyelerinden seçtiği delegelerden oluşan ulusal kongrelerde, seçimle iş başına gelen yönetici kadronun ve parti liderinin, parti içi disiplini ve parlamento grup disiplinini gerçekleştirmeleri daha kolay oluyor. Liderlere karşı, parti içindeki yaygın güven ve inanç, örgüt içi disipline ve alınan kararlara uyulmasına yol açıyor.

Soru 40 Türk sisteminde parti disipliniyle, partinin demokratik bir yapıya sahip oluşu, ya da partilerdeki oligarşik eğilimlerin önlenmesi arasındaki bağlantı nasıl düzenleniyor?

Parlamento üyeleri, günümüzde, artık bir siyasî partinin üyeleri olarak parlamento çatısı altında toplanmaktadırlar. Seçimlerde, seçmenler, belli bir görüşü savunan partilere oy veriyorlar. Adayların kişisel yeteneklerinin ve becerilerinin ağır basması artık oldukça gerilerde kaldı. İktidarı ele geçirme mücadelesi partiler arasında yapılıyor. Partiler demokrasisi çağında, çok üstün yeteneklere sahip olsalar da kişilerin bireysel tutumları siyasal iktidara etkili olamıyor. Kısaca, günümüzde seçmenler, milletvekili adaylarına değil, fakat belli bir görüşü savunan partilere oy vermektedirler.

Bu gerçekten hareket eden T. C. 1961 Anayasasının 56. maddesi, partilerin, demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları olduklarını belirtmiş. Öte yandan partilerdeki oligarşik eğilimleri önlemek için, 57. maddenin 3. fıkrası, «Partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine ne surette hesap verecekleri ve bu mahkemece malî denetimlerinin nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir.» diyor. Bu hükme dayanılarak çıkarılan Siyasî Partiler Kanunu, partilerin iç düzeniyle ilgili ayrıntılı kurallar getirmektedir.

Parti disiplini açısından ortaya çıkan sorun meclis gruplarının durumuyla ilgili. Bu konuda, Anayasa ayrıca kurallar getiriyor.

Liberal temsilî demokrasi anlayışında, milletvekili, herhangi bir siyasî grubun, kendisini seçen seçmenlerin ya da seçim bölgesinin üyesi değil, fakat bütün bir ulusun

temsilcisidir. 1961 Anayasası da, liberal temsil anlayışından gelen ilkeye göre temsilcinin hukuksal durumunu tesbit ediyor. Anayasanın 76. maddesi «Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, seçildikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün milleti temsil ederler.» demektedir. Bu ilkeye göre, milletvekili, herhangi bir emir ve talimatla bağlı olmaksızın, kendi özgür iradesine göre parlamentoda görüşlerini açıklayıp oyunu da dilediği yönde kullanabilir. Ancak siyasî parti gerçeği karşısında, daha doğrusu günümüz «partiler devletinde», milletvekili, bağlı olduğu partisine karşı da sorumlulukları, yükümlülükleri olan kimsedir. Bir bakıma, partisine olan bağlılık partinin temsilcisi olma niteliği, ulusun temsilcisi olmasından önde gelmektedir siyasal planda. Milletvekili, bir partinin üyesi olduğuna göre, parti disiplininin sınırları içinde hareket etmek zorundadır. Çünkü belli bir görüşün ve programın savunucusu olduğu için parlamentoya seçilebilmiş olan partili üye, parlamento çatısı altında da partisinin görüşlerine uymayan bir tutum alamayacaktır.

Parlamentoda, parti grup disiplini, siyasal konularda parti birliğini korumak içindir. Parti meclis grupları, partili milletvekillerinin parlamentoda oluşturdukları özel bir gruptur; parti örgütünün bir bölümü değil, fakat parti üyelerinin parlamentodaki bölümüdür (1).

1961 Anayasasına göre, parti grup disiplininin işlemeyeceği konular var:

1. — 79. maddenin son fıkrasına göre, «Meclislerdeki siyasî parti gruplarınca, yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz.»

2. — 84. maddenin 2. fıkrasına göre, «Meclis Baş-

(1) Doğu PERİNÇEK, Türkiye'de Siyasî Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması Rejimi, Ankara Hukuk Fakültesi yayını, Ankara 1968 (Doktora tezi) s. 85.

kanlıkları için Meclisteki siyasî parti grupları aday gösteremezler.»

3. — 90. maddenin son fıkrasına göre, «Meclislerdeki siyasî parti gruplarında, Meclis soruşturması ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz.»

Anayasa'da, siyasî partiler demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurları olarak belirtilirken, bir yandan da partilere olan güvensizlik, yukarıda üç noktada toplanan grup kararlarının işlemeyeceği konular gene Anayasa'da açıkça ortaya konuyor. Burada, liberal temsil anlayışının izlerinin yanı sıra, 1960'da topluma yön vermek isteyen bürokrasinin partilere olan allerjisini de bulmak mümkün. Anayasa'da belirtilen konularda, parti disiplininin etkisiz duruma getirilmesi, aslında hukuksal yollarla sağlanacak bir konu değil. Yasama dokunulmazlığının kaldırılması, Meclis başkanlıklarının seçimi ve meclis soruşturması konularında açıkça grup kararı alma yasağının kapalı kapılar ardında, ya da kulislerde çiğnenmesi önlenemeyecektir. Bu konularda getirilen yasaklama, yine de siyasî parti gerçeğine gözleri kapamak oluyor.

Politik sorunlara her alanda hukuksal çözümler getirme yolu sanıldığı kadar kolay değil; zaman zaman hukuka ve hukukcuya inancın, saygının yitirilmesi biraz da buradan geliyor. Anayasadaki yasaklamaya rağmen, meclis grup kulislerinde, 79, 84 ve 90. maddelerle ilgili olarak alınacak «gizli» kararlara aykırı davranan parti üyeleri için gerçi disiplin kovuşturması ya da partiden ihraç mekanizması işlemeyecek ama, bu üyelerin parti içindeki durumu yeri sorunlar yaratacaktır ister istemez.

648 sayılı S. P. K.'nun ikinci kısım, beşinci bölümü «Meclis Grupları» ile ilgili hükümler koyarken parti içi demokrasinin sağlanmasında bazı tedbirler getiriyor. Bir kere, S. P. K.'nun 19. maddesi uyarınca, parti meclis grupla-

rının çalışmaları, önceden bilinen belli kurallara göre, yani «Grup İçyönetmeliğine» uygun olarak yapılacaktır. Öte yandan, 24. maddeye göre, parti gruplarında seçimlerin gizli yapılması, böylece parti lider veya ileri gelenlerinin baskısı önlenmek istenmiştir. Gene 25. madde, Bakanlar Kurulu veya bir bakana güven oyu verilip verilmemesi konusundaki kararın grup genel kurulunda alınmasını öngörüyor. Grup genel kurulu dışında, örneğin, grup yönetim kurulunda bu konuda bir karar alınamayacaktır.

Soru 41 Parti Meclis grupları nasıl oluşuyor ve bunların iç yapısı nasıldır?

Parti meclis grupları, yasama meclislerinde, aynı partiden olan milletvekillerinin ya da senatörlerin oluşturdukları gruplardır. 1961 Anayasasının 85. maddesinin 2. fıkrasına göre, «Siyasî parti grupları, en az on üyeden meydana gelir.» Bu konuda S. P. K.'nun 18. maddesi ayrıntılı hükümler getiriyor. T. B. M. M., Millet Meclisi ve Cumhuriyet senatosundan oluşuyor ve meclisler, çalışmalarını kendi yaptıkları içtüzüklerine göre yürütürler. Bu bakımdan her iki mecliste de partilerin en az on üyeye sahip olmak üzere grup kurma hakları var. Ayrıca, Anayasada belirtilen durumlarda (Md. 66; 90; 92/11. f.; 95; 99; 101, 120/7. f; 124/2. f.) Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu üyeleri birlikte toplanırlar. Buna T. B. M. M. Birleşik Toplantısı deniyor. Birleşik toplantılarda da, aynı partiye mensup en az on üyeden oluşan T. B. M. M. parti grupları var. Kısaca, partiler bakımından, aynı partiye mensup olmak şartıyla üç çeşit grup olabiliyor: Millet Meclisi grubu, Cumhuriyet Senatosu grubu, T.B.M.M. Birleşik toplantısı grubu.

Yasama meclislerindeki gruplar yalnızca, siyasî par-

tilere özgü olmayabilir. Hiç bir siyasî partiye bağlı olmayan üyelerin, kendi aralarında, on üyeden az olmamak üzere grup kurmaları mümkün. Bu tür gruplar bakımından iki kayıtlama var: Bir kere bunlar Anayasanın münhasıran siyasî parti gruplarına tanıdığı haklara sahip olamıyorlar (Cumhuriyet Senatosu içtüzüğü md. 3/2. fıkra ve T.B.M.M. Birleşik Toplantısı İçtüzüğü md. 3/2. fıkra) Örneğin Anayasanın 89; 94/2. f; 109 ve 149. maddelerinde yalnızca siyasî parti gruplarına tanıdığı haklar var. İkinci olarak, özel bölgesel ya da meslekî çıkarları savunmak amacıyla, parlamento içinde gruplar kurulamayacaktır. (Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü md. 14 son fıkra ve T.B.M.M. Birleşik Toplantısı İçtüzüğü md. 3, son fıkra). Bu kayıtlamalar yalnızca Cumhuriyet Senatosu ve T. B. M. M. Birleşik Toplantısı İçtüzüklerinde düzenlenmiş; Millet Meclisi İçtüzüğünde hiç bir hüküm yok bu konuda. 1961 Anayasası hazırlanırken, parti gruplarından sözeden 85. maddenin görüşülmesi sırasında, parlamento gruplarının herhangi bir partiye bağlı olmayan üyelerden de (bağımsızlardan) oluşabileceği; ancak, oluşturulacak grupların, IV. Cumhuriyet Fransız parlamentosunda olduğu gibi, menfaat grupları halinde örgütlenmeleri ve bir üyenin birden fazla gruba üye olması önlenmek istenmiştir (1). Bu bakımdan Millet Meclisi çatısı altında da en az on üyeden oluşmak üzere, bağımsızların da siyasî grup kurmaları mümkün. Bağımsızlardan oluşan gruplar da, Anayasanın 85. maddesine göre, meclislerin faaliyetlerine güçleri oranlarında katılabilecekler.

Bu sorun 1973 yılında, Cumhuriyet Senatosunda, Millî Birlik grubu üyelerinin başkanlık divanının kuruluşuna ka-

---

(1) Bu konu ile ilgili Anayasa görüşmeleri için Bkz. Kâzım ÖZTÜRK, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1966, cilt III, s. 2625 - 2626.

tılmalarını engelleyen 1 ve 13 Kasım 1973 günlü Cumhuriyet Senatosu kararları üzerine ortaya çıkmıştır. İçtüzük niteliğinde olduğu gerekçesiyle, C.H.P. Cumhuriyet Senatosu grubu tarafından, Anayasaya aykırılığı ileri sürülerek açılan dava üzerine, Anayasa Mahkemesi, «siyasî parti grupları üyeleri dışında kalanların Başkanlık Divanına katılmalarını önleyecek ve bu görev yerlerini siyasî parti gruplarına hasredecek veya bu yolda bir anlayış ve yoruma elverişli düşecek herhangi bir kural getirilmemiştir» gerekçesiyle (1) kararı iptal edecektir.

Parti meclis grupları, parti örgütünün ayrı bir kuruluşu olmayıp, partili parlamenterlerin, meclislerde oluşturdukları özel bir grup oluyor. Başka söyleyişle, partinin parlamentodaki uzantısıdır. Anayasa Mahkemesi, «Anayasa ve İçtüzük hükümlerine göre meclislerdeki siyasî parti grupları, içinde bulundukları meclislerin çalışmalarıyla ilgili faaliyetlerde bulunmak üzere kurulan teşekküller olup, meclisler dışında bir parti grubunun varlığı düşünülemez» demektedir (2).

Parti meclis grupları, partinin parlamento içindeki uzantısı, devamı oluyor. Fakat parlamento çatısı altındaki çalışmaların disiplinini sağlamak üzere, parti örgütü gibi, meclis gruplarının da faaliyetlerini düzenleyen kuralları ve organları var.

Grup çalışmalarının düzeni ve grup organları, S.P.K.'nun 19 ilâ 23. maddelerinde düzenleniyor. S.P.K.'nun 19. maddesinin 3. fıkrasına göre, «Grup içyönetmeliğinde, partinin Yasama Meclislerindeki gruplarının aynı partinin organları olarak ahenk ve işbirliği içinde çalışmalarını sağ-

(1) Esas: 1973/43, Karar: 1973/39, Karar günü 25.12.1973, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, sayı 11, s. 385.

(2) Esas 1964/19, Karar 1965/11, Karar tarihi: 2.3.1965, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, sayı 3, s. 43.

layıcı tedbirler hükme bağlanır.» Parti grup içyönetmeliğinin, S.P.K. nun 19. maddesinin 1. fıkrasına göre, grubun ilk kuruluşunda, geçici olarak, merkez karar organı tarafından yapılması ve partinin T.B.M.M. grubu üyeleri, yani Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu üye toplam sayısının en az yarıdan bir fazlası tarafından imzalanması gerekiyor.

Grup genel kurulu: Siyasî partinin bir yasama meclisindeki grubunun genel kurulu, o meclisteki üyelerinden oluşuyor. Tabiî en az on üyeden oluşmak şartıyla, partinin Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi üyeleri, ayrı ayrı kendi meclislerinin grup genel kurulunu oluştururlar. Ancak, yasama meclisleri başkan ve başkan vekilleri, üyesi bulundukları siyasî parti grubunun grup toplantılarına katılamazlar. Birleşik toplantı halinde, grup genel kurulu, partinin senatör ve milletvekillerinin toplamından oluşmaktadır; S.P.K.'nun 20. maddesinin 2. fıkrasına göre, buna, partinin T.B.M.M. grubu genel kurulu deniyor. İlk kuruluşunda, partinin merkez karar organı tarafından geçici olarak yapılabilen grup içyönetmeliğinde, daha sonraki değişiklikler, ancak T.B.M.M. grubu, yani müşterek grup genel kurulu tarafından yapılabilir.

S.P.K.'nun 21. maddesine göre, **grup yönetim ve disiplin organları,** 23. maddeye göre de, grup denetçilikleri gibi organların kuruluşu görev ve yetkileri parti tüzüklerine uygun olarak grup iç yönetmeliğinde belirtilir.

Partinin genel başkanı T.B.M.M. üyesi ise, üyesi bulunduğu meclisin ve T.B.M.M. müşterek grup'unun başkanıdır. Parti genel başkanı T.B.M.M. üyesi değilse, S.P.K.'nun 22. maddesine göre, bu konudaki çözüm yolu parti tüzüğüne uygun olarak grup içyönetmeliğine bırakılıyor.

Siyasî partilere mensup olmayan parlamento üyelerinin yani bağımsızların oluşturdukları gruplar, kendi içlerinde görev bölümü yaparak, siyasî parti grupları gibi ör-

gütlenebilirler. Başka söyleyişle, grup yönetmelliği yapabilirler ve grup organları kurabilirler. Bu konuda, Cumhuriyet Senatosu içtüzüğünün 15. maddesindeki hükme göre, «Siyasî partilerin grupları, her toplantı yılının başından itibaren bir hafta içinde kendi yönetim kurulu üyeleriyle Başkanlarının ve Başkanvekillerinin ad ve soyadlarını Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına yazı ile bildirirler. Bu görevlerde boşalmalar halinde, bir hafta içinde yenileri seçilerek değişiklik Cumhuriyet Senatosu başkanlığına derhal bildirilir.

Siyasî partilere mensub olmıyanların teşkil ettikleri gruplar da aralarında görev taksimi yaparlarsa yukarıdaki fıkralar hükümlerine uyarlar.»

Parti disiplinine uymayan T.B.M.M. üyesi hakkında verilen disiplin cezasının sonuçları S.P.K.'nun 52. maddesinde düzenlenmiş; maddenin 2. bendine göre, «Bir partiye mensup bir Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesinin o partinin Türkiye Büyük Millet Meclisi grupu üyeliğinden çıkarılması partiden çıkarılmayı ve partiden çıkarılması da Türkiye Büyük Millet Meclisi grupu üyeliğinden çıkarılmayı gerektirir. Türkiye Büyük Millet Meclisi grupu üyeliğinden çıkarılan parti üyesi, mensup olduğu Yasama Meclisindeki parti grupu üyeliğinden de çıkarılmış olur.» Aynı 2. bendin 1. ve 2. fıkralarına göre, «Partinin Türkiye Büyük Millet Meclisi grupundan veya bir Yasama Meclisindeki grupundan geçici olarak çıkarma hakkında verilen cezalar, o üyenin ceza süresince gruplardan herhangi birisinin çalışmalarına katılmamasını gerektirir.

Geçici çıkarma cezasına uğrayan parti üyesi, faaliyetine katılamıyacağı parti organlarına hiçbir teklif yapamaz. Ancak bu hüküm, geçici çıkarma cezasına uğrayan parti üyesinin, parti tüzüğüne, programına, partinin diğer mevzuatına ve organlarının bağlayıcı kararlarına uyması zorunluluğunu ortadan kaldırmaz. Geçici çıkarma cezası-

na uğrıyan parti üyelerine parti içinde hiç bir görev verilemez.»

Parti disiplini sorunu, yalnızca partilerin iç faaliyetleriyle ilgili değil, bunun dışa dönük önemli sonuçları da var. Parlamenter sistemin işleyebilmesi büyük ölçüde parti disipliniyle mümkün olabiliyor.

Soru 42 Parlamenter rejimde Parti disiplini neden zorunludur?

Parlamenter rejim, parlamentodaki çoğunluğun kurduğu hükümet biçimidir ve hükümetin yasama organına karşı siyasal sorumluluğu var. Parlamento çoğunluğu, oylarıyla hükümete güvensizliğini açıkladığı zaman, hükümet çekilmek zorundadır; çünkü uygulayacağı politika için zorunlu olan yasaların yapılmasına artık olanak bulamayacaktır. Parlamenter rejimi, günümüzde artık siyasî parti gerçeği dışında düşünmek mümkün değil. Tarihsel gelişim içinde 17. ve 18. yüzyıllarda, yasama ve yürütme arasında kurulan denge, siyasî partilerin ortaya çıkışından sonra, parlamenter rejim, iktidar ve muhalefet partileri arasında kurulan dengeye oturacaktır.

Partiler arasında kurulan bu dengede sayı faktörü kuşkusuz önemli rol oynuyor. İster tek bir partinin çoğunluğu sağlayarak kurduğu hükümet olsun, ister iki, ya da daha çok partilerin oluşturdukları koalisyon hükümetleri olsun, bunların görev başında kalabilmeleri, kendilerini destekleyen partili üyelerin sayısal gücüne bağlıdır.

Hükümetlerin dayandığı veya dayandıkları çoğunluklara bel bağlamaları da parti disiplininden soyutlanamayacak, koparılamayacak bir konudur. Parti disiplini de, siyasî partiye mensup olan parlamento üyelerinin, o siyasî partinin karar organlarının aldıkları kararlara uymaları de-

mektir. Parti karar organlarının aldıkları kararlara uymayan üyeler hakkında disiplin cezaları uygulanır ve bunun en ağır sonucu partiden çıkarılmaktır. Parti disiplini ancak bu yolla sağlanabilir. Partili üyeler bunu bildikleri için alınan kararlara boyun eğerler. Parlamenter rejim ancak partiler aracılığı ile işleyebileceğinden, partilere dayalı olarak kurulan hükümetler de ancak parti disiplini ile ayakta kalabilir. Onun için, partili üyelerin sert bir disipline tâbi olmaları gerekiyor. Partili parlamenterler gerçi her şeyden önce ulusun temsilcisi ama, parlamentoya seçilirlerken, seçmenlerin, onların kişiliğinden çok, bağlı oldukları partinin programına oy verdiklerini gözden uzak tutmamak gerekiyor.

Partiler demokrasisinde, kişisel duygular ve eğilimler, parti görüş, program ve alınan kararlar karşısında geri planda kalır. Siyasî partiler, iktidarda oldukları zaman parti disiplininin önemi daha da artıyor. Ayrıca, koalisyon hükümetlerinde, parti disiplini hükümetin sürekliliği ile çok yakından ilgilidir. Hükümeti oluşturan parti grubunda, yada partiler grubunda alınan kararlara sert bir disiplin anlayışı içinde uyulmazsa, hükümetin devam etmesine olanak yoktur parlamenter sistemde. İktidarda olan partinin parlamentoya sunduğu hükümet programı, ya da koalisyon ortaklarının «protokol» çerçevesi içinde uzlaşarak oluşturdukları program, partilerin disiplinli olması halinde bir anlam taşır. Hükümet istikrarı, parlamentoda belli bir çoğunluğa sahip olmanın ötesinde, bu çoğunluğun belli bir disipline sıkı sıkıya bağlı olmasıyla ilgilidir.

Ulusun temsilciliği, parti aracılığı ile gerçekleşen bir olay olduğuna göre, günümüz parlamenter rejimlerinin işleyişi ancak, partiye mensup olmanın sorumluluğunun bilincine varıldığı oranda geçerlik kazanır. Parlamenterlerin parti disiplinine uymamaları, partilerin, yığınlarda, güvenilir kuruluşlar olmamaları sonucunu doğurur.

Parlamenter sistem, bir siyasî partiler düzenidir ve parlamentolar da bu siyasî partiler düzenine göre kurulur ve faaliyet gösterirler. Parlamenterlerin parti disiplinine uymaları istikrarın sağlanmasının koşullarından biridir. Kendi içinde disiplinini sağlayamayan partiler hükümet sorumluluğunu ve en az bunun kadar önemli olan muhalefet sorumluluğunu da yüklenemezler. Çok partili siyasal hayatta, parti disiplini varsa parlamenter rejimden ve giderek de hükümet «istikrarından» sözedilebilir ancak.

Soru 43 Parlamenter rejimlerde parti sistemi parti disiplinini nasıl etkiliyor?

Siyasal hayata iki büyük partinin egemen olduğu İngiltere gibi ülkelerde, parti disiplini son derece kuvvetlidir. İki parti sisteminde, hükümeti kuran partinin görevden çekilmesi, öteki partinin hükümeti kurmasına yol açmaktadır. Bu bakımdan iki parti sisteminde iktidar, seçim sonuçlarına göre, iki partiden biri tarafından kullanılır. Tek bir partinin kurduğu hükümet, dayandığı parlamento çoğunluğunun oylarıyla süreklilik kazanacağı için, partili parlamenterler parti disiplinine sıkı sıkıya bağlı olmak zorundadırlar.

İngiltere'de hükümet ile parlamento çoğunluğu arasındaki ilişkileri düzenleyen bir yol var: Parlamento'da parti gruplarının disiplinini «Whip» diye anılan ve dilimize «değnekçi» olarak çevrilen kimseler sağlıyor. Bunlar bir çeşit parti görevlisi olup, üyelerle sürekli ilişki kurarak parlamentoya devamlarını, parti grup kararları doğrultusunda oy kullanmalarını sağlıyorlar. İktidar partisinde olduğu gibi muhalefet partisinin «Whip» leri de parti içi disiplini sağlayan görevlilerdir. Gelecekte, bir gün iktidarı kullanma olanağına kavuşacak olan muhalefet partisinin,

Avam Kamarası'nda, iktidar çoğunluğuna paralel olarak oluşturduğu bir **«Gölge Kabine»** (Shadow Cabinet) vardır. Hükümetin izlediği politikayı adım adım izleyen, eleştiren ve çoğunluğu elde ettikleri gün hükümeti oluşturacak olan «gölge kabine» üyeleri, âdeta maçlarda sırasını bekleyen yedek oyuncular durumunda. Öte yandan, iktidar ve muhalefet partisi «Whip» leri zaman zaman bir araya gelerek parlamento görüşmelerinin düzenli olmasına da çalışırlar.

Hükümetin programını uygulayabilmesi, dayandığı çoğunluğun bütünlüğünü korumasına bağlıdır. İktidar partisi parlamenterleri, oy kullanırlarken hükümetin geleceğini de belirlediklerini bilirler. Hükümet sorunu ortaya çıktığında, parti grubu içindeki muhalefet artık gündemden silinir, geri planda kalır. Parlamenter rejimde, grup kararlarına uymamakta direnen parlamenterin genel kurul'da yapılacak oylamadan önce yapacağı en doğru hareket partisinden istifa etmektir. Çoğunluğa sahip parti üyelerinin alınan grup kararlarına uygun davranmaları bir bakıma «siyasî fazilet» olarak değerlendirilir.

Parlamenter rejimin ana yurdu olan İngiltere'de, parti disiplini yoluyla, hükümet ve bunun dayandığı çoğunluk arasında bir uyuşmazlık çıkmıyor ortaya. Bu bakımdan yasama yürütme bütünlüğü içinde yürüyor faaliyetler. Çoğunluk partisi üyelerinin, kendi hükümetlerine karşı gelmelerini önleyen, daha doğrusu, Avam Kamarasındaki üyeleri parti disiplinine boyun eğmeye zorlayan en etkili silâh, yürütmenin elindeki Avam Kamarasını dağıtma (fesih) yetkisi oluyor. Bu yetki, parti grup kararına, dolayısıyle parti disiplinine uymayarak Kabine'nin düşmesine yol açabilecek çoğunluk partisi içindeki muhalif üyeleri iyice düşünmeye yöneltiyor. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, başlangıçta, hükümdar tarafından kullanılan fesih yetkisi artık sorumlu başbakanın elinde. Fakat İngiltere'de, genellikle, çoğunluk partisi lideri, yani başbakan, fesih

yetkisini, partisi için en elverişli bir ortamda kullanarak seçime gidiyor.

Ilımlı çok partili sistemde, yani partilerarası aşırı kutuplaşmanın, ya da ideolojik ayrılıkların derin olmadığı Belçika, Hollanda, Norveç, İsveç ve Danimarka gibi çok partili ülkelerde, partiler, temel sorunlarda iki büyük eğilimde gruplanabiliyor. İktidarın kullanılması bu iki eğilim içinde yer alan partiler gruplaşmasıyla oluyor. Bir bakıma, iki parti sistemini andırıyor bu durum. İki parti sisteminde kurulan hükümetler, çoğunluğu elde eden bir partinin tek başına kurduğu hükümet olmasına karşılık, ılımlı çok partili sistemde koalisyon hükümetleri ya da partilerin hükümete katılmadan destekledikleri azınlık hükümetleri oluyor. Hükümetlerin değişmesi, bir partiler grubu ya da bloku yerine öteki partiler blokunun gelmesi biçiminde oluyor.

Ilımlı çok parti sisteminde bütün partiler, siyasal dalgalanmalara göre, hükümetin kuruluşunda görev alabiliyorlar. Bu durum, ılımlı çok partili sistemlerde, iki parti sisteminde olduğu gibi, partilerin sorumlu, gerçekçi ve de parti içi disiplinin güçlü olmasına yol açıyor.

Aşırı çok partili denen sistemlerde, temel sorunlar üzerindeki görüşler çok farklı ve birbirleriyle uyuşamayacak kadar geniş bir yelpazelenme gösterirler. Bu sistemde sağ ve sol uçta yer alan partiler dolayısıyle, çok yönlü bir kutuplaşma doğuyor. Merkez, ya da merkeze yakın partilerin sağ ve sol uçta yer alan partilerle işbirliği yapma olanaksızlığı, ister istemez merkez hükümetlerin kurulmasına yol açıyor. Bu çok partili sistemde, kurulan koalisyon hükümetlerinin sık sık değişmelerine rağmen, kurulan hükümetler hemen hemen aynı partilerden oluşuyor. Sağ ve sol uçta yer alan partilerin, siyasal iktidarın kullanılmasına katılmalarını önleyebilmek için, kurulan hü-

kümetler de merkez sağ ve merkez sol arasında yapılan kombinezonlarla ortaya çıkıyor.

Bunun tipik örnekleri III. ve IV. Cumhuriyet Fransasında, Weimar Almanyasında ve II. Dünya Savaşından sonra İtalya'da görülüyor. Hükümetlerin daima merkez partilerinden kuruluşu bu partilerin disiplinini de giderek zayıflatıyor. Merkez partilerine mensup olan parlamenterler, koalisyonlar dağılsa bile, bir süre sonra partilerinin iktidara geleceğini bilirler. Bu da parlamenterlerin, oylamalarda serbest davranmalarına yol açıyor. Öte yandan, merkez partileri içindeki uyuşmazlıklar ve hizipleşmeler sonucu hükümetlerin çekilmesi ve partili milletvekillerinin de bakanlık sırasının kendilerine gelmesini arzulamaları, parti disiplinini zayıflatan etkenlerden biri oluyor.

Aşırı çok parti sistemine tipik bir örnek olan Fransa'da, dönemlere göre farklı biçimde uygulanan seçim sistemiyle birlikte parti disiplini de dalgalanmalar gösteriyor. III. Cumhuriyet döneminde (1875 1940) uygulanan dar bölge seçim sistemi, yani her seçim bölgesinden adaylardan birinin seçilmesi, şahısların parti örgütleri üstünde güç kazanmasına yol açıyordu. Bu dönemde kurulan koalisyon hükümetlerinde belli bir görüş birliği sağlanabilmişti. Çünkü hükümetteki bakanlar arası dayanışma parti içi dayanışmasından ya da disiplininden daha üstündü. Bunun doğal sonucu, hükümetlerin dayandıkları çoğunluklar, disiplin yokluğu nedeniyle, aynı kalmıyor ve hükümetler sık sık düşüyordu. Buna karşılık IV. Cumhuriyette (1946 - 1958), bir süre nisbî temsil sisteminin uygulanması, parti içi disiplinin kurulmasına yol açtı ama hükümet buhranları gene de devam etti. Çünkü bu kez kurulan koalisyon hükümetlerinde bakanlar arası dayanışma zayıfladı. 1958'de V. Cumhuriyetle tekrar dar bölge sistemine dönülmesiyle, parti içi dayanışma ve disiplinin eski gücünü yitir-

mesiyle karşılaşılıyor. V. Cumhuriyet döneminde, parti disiplinin zayıflamasında seçim sisteminin yanısıra, Fransa'da baskı gruplarının da eskisine oranla hayli güçlenmelerinin de rolü var kuşkusuz.

VI.

PARTİ SİSTEMLERİ

Soru 44 Parti Sistemleri ne demektir?

Parti sistemleri deyimi, bir ülkedeki siyasî partilerin sayısını ifade ediyor. Tek partili rejimler dışında, hemen her ülkede birden çok partiler birarada bulunurlar. Bu birlikte yaşayışın biçimi ve koşulları belli bir ülkenin parti sistemini belirliyor.

Parti sistemleri değişik açılardan ortaya konabiliyor (1). Günümüzde, partilerin sayısına göre, İki Parti, Çok - Parti ve Tek - Parti sistemleri olarak üçlü bir ayırım yapılıyor.

Tarihsel gelişim içinde, tek - parti sistemi en son olarak ortaya çıkmış. Bu bakımdan tek parti sistemi yazarlarca 20. yüzyılın büyük siyasal yeniliği olarak kabul edilmektedir.

---

(1) Parti sistemleri konusunda daha ayrıntılı bilgiler için Bkz. Maurice DUVERGER, Les Partis Politiques. Paris 1964, s. 233 ve devamı; Ergun ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, Ankara 1974 s. 111 ve devamı; Tarık Zafer TUNAYA, Siyasî Müesseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul 1975, s. 375 ve devamı.

Soru 45 İki . Parti sisteminden ne anlaşılıyor?

İki parti sisteminden sözederken, bir ülkede, iktidar yarışında yalnızca iki partinin varlığı, ya da parlamentoda, iki partinin sandalyeleri paylaşmaları anlaşılmamalı. İki parti sisteminin temel özelliği, belli bir ülkede var olan partiler içinde, iki büyük partinin siyasal hayata egemen olmasıdır. İki büyük parti dışında, öteki partilerin, iktidarı etkileyebilecek güçleri yoksa, o ülkede, iki parti sisteminden sözedilir. İki - parti sistemine örnek olarak, İngiltere, A.B.D., Avustralya, Yeni Zelanda gösterilir.

A.B.D.'nde, Demokrat ve Cumhuriyetçi diye anılan iki büyük parti dışında, başkaca partiler de var. Zaman zaman bunların federe devletlerin parlamentolarında ve federal devlet kongresinde birkaç temsilcilik elde ettikleri görülür. Fakat A.B.D.'nde mevcut partiler içinde, yalnızca, Demokratların ve Cumhuriyetçilerin siyasal hayata egemen oldukları bir gerçektir

İngiltere'de, Muhafazakâr Parti ve İşçi Partisi dışında, Avam kamarasında az sayıda temsilcisi bulunan Liberal'lerin ve başkaca partilerin varlığına rağmen, bu ülkede de iki parti sistemi vardır.

Türkiye'de 1946 1960 yıllarında, C.H.P. ve D.P. dışında başkaca partiler de T.B.M.M.'nde temsil edilmişlerdi ama, siyasal hayatın asıl çekişmeleri C.H.P. ve D.P arasında oluyordu ve bu dönemde Türkiye'de iki parti sisteminin bütün özellikleri görülür.

Bir ülkede iki parti sisteminin işleyebilmesi, iki büyük partinin de siyasal rejimin temel ve ana sorunları üzerinde az çok uyuşmuş olmalarına bağlı (1). Rejimin temel sorunları üzerinde büyük görüş farklılıkları ve zıtlaş-

(1) Niyazi BERKES, Siyasi Partiler, Yurt ve Dünya yayınları, İstanbul 1946.

malar ortaya çıktığı zaman iki parti sisteminin de ortadan kalktığı görülür. Bu bakımdan iki parti sisteminin iki tipinden sözedilir: Rejimin genel siyasal felsefesinin ve temel ilkelerinin her iki parti tarafından da kabul edilmiş olduğu ve iki rakip arasında ayrılığın sadece araçlara ve ikincil (tâli) amaçlara ilişkin bulunduğu **«teknik iki parti sistemi»**; partilerarası mücadelenin rejimin esasına ve siyasal hayatın temel unsurlarına yöneldiği ve bir din savaşı havasına büründüğü **«metafizik iki parti sistemi»**.

İki parti sisteminin bu iki tipinden sadece birincisinin yaşama olanağı olduğu, başka söyleyişle, partilerden biri totaliter yapıda olduğu takdirde, iki parti sisteminin düşünülemeyeceği belirtiliyor.

İki parti sisteminde, seçim mücadelesi, seçmenler açısından, iki eğilim arasında bir tercih sorunu oluyor. Partiler açısından da, seçim mücadelesi, daha çok, kararsız seçmenlerin oylarını elde etme biçimindedir. İngiltere'de, her iki partinin istikrarlı seçim çevreleri vardır: Belli çevreler sürekli olarak belli bir partiye oy verirler. Bazı seçim çevreleri ise kararsızdır. Bunlara «yüzen oylar» denir. Partiler için asıl mücadele bu «yüzen oylara» yani seçimlerde kâh bir partiye, kâh öteki partiye kayan oyların elde edilmesine yönelir. Seçim mücadelesinin bu kararsız seçmenler üzerine toplanması parti program ve görüşlerinin son derece ılımlı olması sonucunu doğuruyor.

Tek turlu çoğunluk sisteminin ülkedeki parti sayısını arttırmadığı, iktidar yarışmasında başlıca iki büyük partinin egemen olmasına yol açtığı belirtilir. Tabiî, bu seçim sisteminin uygulanması sonucu ortaya birtakım adaletsizlikler de çıkıyor. Seçimleri kaybeden parti, kazanan partiye oranla eksik temsil ediliyor parlamentoda. Öte yandan, İngiltere'de olduğu gibi, tek turlu ve tek isimli çoğunluk sisteminde seçmenler, bir üçüncü partiye, örneğin Liberal Partiye oylarını verdikleri takdirde, bunların boşa gi-

deceğini, etkili olmayacağını bildikleri için, iki büyük partiden birini tercih ediyorlar. Bu nedenle, oyların iki büyük partide toplanması bir üçüncü partinin gelişmesini önlüyor.

Buna karşılık, iki parti sisteminin istikrarlı hükümetlere, giderek de «güçlü» bir yürütmeye yol açtığı sık sık tekrarlanır. Bu sistemde, yürütme âdeta doğrudan halk tarafından belirlenir. Buna **dolaysız demokrasi** de deniyor. Başka söyleyişle, seçmenler, yürütmeyi seçimle tayin ediyorlar. Örneğin, Avam Kamarası seçimlerinde, İngiliz seçmeni, milletvekili adayına oy verirken, İngiliz politikasının sorumlu şefini de seçtiğini bilir. Çünkü çoğunluğu kazanan partinin lideri otomatikman başbakan olacaktır: Hukuksal yapı farklılığına rağmen, tıpkı A.B.D. seçmeni gibi, yürütmenin sorumlu başkanını kendi seçmiş oluyor.

Buna karşılık, çok partili parlamenter rejimler, aracılı ya da dolaylı demokrasi oluyor. Hükümetin sorumlu şefi ve bakanlar, seçimlerden sonra, milletvekilleri aracılığı ile, yani parlamento içi kombinezonlarla ortaya çıkıyor dolaylı demokrasilerde.

Dolaysız demokrasilerde, halkla siyasal iktidar arasındaki güvenlik bağını kurmanın kolaylaştığı ve siyasal mücadelenin yurttaşlar arasında daha gerçekçi, daha hissedilir bir biçimde oluştuğu söylenirken, hep iki partili İngiltere örnek gösterilir. Tabiî bunun istisnaları da oluyor: 1974 Şubat'ında yapılan seçimler, bu toplumdaki eski dengenin her zaman devam etmediğini gösterdi ve üçüncü parti durumunda olan Liberallere, eskiye oranla, daha çok sandalye kazandırırken, Muhafazakâr ve İşçi partilerinden hiç birine tek başlarına hükümeti kuracak çoğunluğu sağlamadı. Muhafazakâr parti, oyların % 38,5'ini elde etmesine karşılık, 635 sandalyeli Avam Kamarasında 296; İşçi Partisi ise, oyların % 37,5'ini elde etmesine rağmen 301 sandalye elde ettiler. Geri kalan yerler Liberaller ve öteki

partiler arasında bölüşüldü. Sonunda en çok sandalyeye sahip İşçi Partisi hükümeti kurdu ama, bu geçmiş uygulamalardan farklı olarak bir azınlık hükümeti idi. Bu istikrarsız duruma son verebilmek amacıyla İşçi Partisi, sekiz ay sonra Avam Kamarasını feshederek ekim ayında tekrar genel seçimlere gidilmesini sağladı. Bu kez Avam kamarasında 319 sandalye elde ederek tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu sağlayabildi.

Soru 46 Çok - parti sistemi ne demektir?

Çok - parti sisteminin özelliği, ikiden çok partinin siyasal hayata etkili olması ve bunlardan hiç birinin iktidarı tek başına kullanabilecek çoğunluğu elde edememesi oluyor. Çok parti sisteminin kendi içinde sınıflamasını yapmak oldukça güç. Üç partiden başlayarak belirsiz bir sayıya değin uzanabiliyor. Her ülkedeki farklılıklar, çok - parti sistemini genel bir çerçeve içine sokmak olanağını vermiyor. Kara Avrupası ülkelerinin oldukça belirgin bir özelliğidir çok - parti sistemi. Çok parti sistemi, her şeye rağmen, kendi içinde iki büyük kategoriye ayrılabiliyor: Ilımlı çok parti sistemi ve aşırı çok - parti sistemi

Daha önce de kısmen 43. soruda görüldüğü gibi, ılımlı çok parti sisteminde, ülkedeki mevcut partiler arasındaki ideolojik ayrılıklar çok derin olmuyor ve aşırı kutuplaşmalar görülmüyor. Partiler, rejim sorunlarında birbirleriyle uyuşabilecek eğilimlere ve ortak noktalara sahiptirler. Rejime karşı partiler, siyasal hayata ağırlıklarını koyacak güçte olmadıkları için, partiler temel sorunlarda iki büyük eğilimde gruplaşmışlardır: İktidarın kullanılması bu iki büyük eğilimde yer alan partiler gruplaşmasıyla oluyor. Bir bakıma iki - parti sistemini andırıyor bu. İki - parti sisteminde kurulan hükümetler, parlamento'da çoğunlu-

ğu sağlayan tek bir partinin oluşturduğu hükümet olmasına karşılık, ılımlı çok parti sisteminde kurulan hükümetler ya koalisyon hükümetleri ya da parlamentodaki partilerin hükümete katılmaksızın, kısaca siyasal sorumluluk mekanizması dışında kalarak destekledikleri azınlık hükümetleri oluyor.

Hükümetlerin çekilmesi, ya da düşmesi, bir partiler bloku yerine öteki partiler blokunun gelmesi biçiminde oluyor. Ilımlı çok parti sisteminde hemen hemen bütün partiler, siyasal dalgalanmalara göre, hükümetlerin kuruluşunda görev alabiliyorlar. Bu durum, ılımlı çok parti sistemindeki partileri sorumlu ve gerçekçi olmağa zorluyor. İskandinav ülkeleri, Batı Almanya, Belçika ılımlı çok parti sistemine tipik örneklerdir.

Aşırı çok parti sisteminde, ülkenin temel sorunları üzerindeki görüşler çok farklı ve birbirleriyle uyuşamayacak kadar geniş bir yelpazelenme gösterir. Bu sistemde sağ ve sol uçta yer alan faşist ve komünist partilerin varlığı, çok yönlü bir kutuplaşmaya yol açıyor. Aşırı çok - parti sisteminde, merkez partilerin uç partilerle işbirliği yapma güçlüğü, ister istemez merkez hükümetlerinin kurulmasını sağlamaktadır. Sağ ve sol uçta yer alan partiler, hükümet faaliyetine katılamadıklarından bu ülkelerde sürekli olarak merkez sağ, ya da merkez sol koalisyon hükümetleri kuruluyor.

Fransa'da III. Cumhuriyetten bu yana, kurulan hükümetler, 1946 1947 yılları hariç, daima merkez ve merkeze yakın hükümetler olmuştur. Uç partilerin sürekli olarak muhalefette kalışları, bu partileri sorumsuzluğa ve gerçekçi olmamağa sürüklemişti.

Aşırı çok parti sisteminde kurulan koalisyonlar kısa ömürlü olmakta; ama, hükümet buhranları sık sık ortaya çıksa bile, bir süre sonra, gene aynı partilerin hükümeti kurdukları görülür. Uç partilerin hükümet faaliyetlerine

ortak olmalarını önleyebilmek amacıyla kurulan merkez koalisyonlar, farklı eğilimleri biraraya getiriyor. Bu da kurulan hükümetlerin uzun vadeli tedbirler yerine, günlük kısa vadeli sorunlarla uğraşmasına yol açıyor. Tipik örnekleri III. ve IV. Cumhuriyet Fransasında, Weimar Almanyasında ve II. Dünya savaşı sonrası İtalyasında görülüyor.

Aşağıda 51. soruda da görüleceği gibi, çok partili siyasal hayata yol açan etkenlerden biri de orantılı (nisbî) temsil ya da iki turlu çoğunluk sistemleri olduğu belirtilir.

Soru 47 Tek - parti sistemi ne demektir?

Bir ülkedeki siyasal hayatın yönetimi tek bir partinin tekelindeyse ve başkaca partiler siyasal hayata ağırlıklarını koymak olanağına sahip değillerse, o ülkede tek parti sistemi var demektir. Tek parti sisteminden sözederken, bir ülkede yalnızca, biçimsel olarak, tek bir partinin varlığı anlaşılmamalı. Halk Demokrasilerinin bazılarında, örneğin, Macaristan, Çekoslovakya, Bulgaristan, Polonya ve Çin Halk Cumhuriyetinde, komünist partisi dışında başkaca partiler de var. Fakat bu partiler komünist partisinin ideolojisini gerçekleştirmede bir tür yandaş kuruluşlar durumunda.

20. yüzyılın, yönetim alanında en büyük özelliğinin tek parti sistemi olduğu belirtiliyor. Tek parti sistemini öteki parti sistemlerinden ayıran temel özellik, yöneticilerin iş başına getirilmelerinin ya da seçilmeleri ve denetlenmelerinin, partinin tekelinde bulunması oluyor. Tek parti sistemine örnek olarak komünist, faşist tek partili sistemlerle, üçüncü dünya ya da azgelişmiş ülkelerde görülen ulusçu ve yenilikçi tek partilerdir. Türkiye'de, Cumhuriyet döneminde, 1945 yılına kadar C.H.P., günümüzde Tunus'taki Yeni Düstur partisi bunun tipik örnekleridir.

Tek parti, devlet içinde resmî bir rol oynar ve hükümetin en güvenilir dayanağı olan en sadık yurttaşları parti içinde bulundurmayı amaçlar. Tek parti sisteminde, partiye üye olmak kolay değil. Genellikle, partiye girmeden önce gençlik örgütlerinde çalışmak ve sıkı bir eğitimden geçmek gerekiyor. Tek partinin temel amacı, hükümetle halk yığınları arasında ilişkiyi sağlamaktır.

Tek parti sisteminde, Anayasa belgesinin devlet organlarını belirleyen, bunlar arasında görev ayırımı yapan kuralları fazla önem taşımaz. Zira bütün bu hukuksal yapı bir görünüşten ibaret kalır. Gerçek iktidar parti yöneticilerinin elindedir tek parti sisteminde. Milletvekilleri, bakanlar ve yönetici kadrolar ancak parti aracılığı ile bu görevlere getirilirler ve parti ilkelerine, kararlarına sıkı sıkıya bağlıdırlar.

Tek - parti sisteminin taraftarları onda iki büyük fonksiyon görürler: Birincisi, tek parti sisteminin amacı, yeni seçkinler ve yönetici sınıf yaratarak, ülkeyi örgütlendirebilecek yetenekte siyasal liderleri bir araya getirmek. Amaç, geleceğin yöneticilerini parti içinde oluşturmaktır. Tek parti sistemi aynı zamanda devletin bütün organlarını denetim altında tutmayı amaçlar. Partinin esas görevi, yönetmekten çok, ülke yönetiminin dinamizmini ve rejime bağlılığı denetlemektir. İkinci fonksiyonu, hükümetle ülke arasındaki sürekli bağlantıyı kurarak liderlerin ve yöneticilerin yığınlardan uzaklaşmalarını, kopmalarını önlemeye çalışmaktır. Tek parti bu bakımdan, hem alıcı hem de verici ödevi yerine getiren radyo istasyonlarına benzetiliyor: Yöneticilere, liderlere ülkenin sesini, ülkeye de liderlerin sesini duyuruyor. Partinin piramitsel yapısı, tabandaki eğilim ve farklı görüşlerin en üst kademelere ulaştırılmasını sağlar ve tabana da tepedeki liderlerin, ya da merkezin direktiflerini ulaştırır. Başka söyleyişle, parti, hükümete halkın görüşlerini ulaştırırken, halka da hükümetin aldığı

kararları açıklar, anlatır. Tek - parti sisteminin etkinliğinin onun bu iki yönlü niteliğinden ileri geldiği belirtiliyor.

Tek parti sistemine karşı çıkanlar, partinin halkla hükümet arasında kurmayı amaçladığı ilişkiyi inkâr etmiyorlar ama, bunun tabandan, yani yığınlardan yukarıya doğru çok sınırlı bir nitelik taşıdığını söylüyorlar. Parti disiplini gereği, liderlerin putlaştırılması, üyelerin kısa sürede yığınlardan uzaklaşmalarına ve yığınların gerçek eğilimlerini, ya da tepkilerini göremez olmalarına yol açabiliyor. Bu bakımdan, tek parti sisteminde gerçekte halkla ilişki, aşağıdan yukarıya doğru değil, fakat yukarıdan aşağıya doğru kuruluyor. Partinin esas fonksiyonu da, liderlerin emirlerini halk arasına yaymak ve hükümetin propagandasını yapmaktan ibaret oluyor. Tek parti sistemine karşı çıkanlar, çoğulcu toplumlarda da partilerin siyasal elit yetiştirmeyi ve halkla iktidar arasında bağlantı kurmayı amaçladıklarını belirtirler. Ne var ki, tek parti sistemi, bu fonksiyonların yerine getiriliş tarzını tamamen değiştirmektedir. Siyasal hayatta kurulan tekelcilik değişik biçimlerde meşrulaştırılmaktadır.

Tek parti sistemiyle yönetilen ülkelerde de seçimler yapılır. Ama, milletvekilleri partinin sunduğu adaylar arasından seçilmektedirler. Bu listeler gerçi eninde sonunda seçmenlerin oy'una sunulur ama, bu bir seçimden çok plebisit niteliğini taşır. Milletvekili adayları parti tarafından saptanırsa da, seçmenlerin mümkün olduğu kadar kabarık bir bölümünün onayı büyük bir önem taşır. Çünkü seçim, tek partili rejime bir demokratik meşruluk görünümü kazandırma aracıdır.

Tek partili rejimlerin, 49. ve 50. sorularda da görüleceği gibi, aynı doktrini benimsediklerini söylemek yanlış olur. Bazıları tek - parti'de «millî birliğin», bazıları da «sosyal birliğin» yansımasını görürler. Milli birliği sağlamayı amaçlama, faşist ya da tutucu görüşlere özgü oluyor;

«sosyal birliğin» sağlanması da marksist ve sosyalist partilerin temel özelliği.

Soru 48 Tek parti sisteminin sosyal temelleri nasıl açıklanabilir?

Bu konuda farklı yorumlar yapılıyor. Bir görüş, tek parti sisteminin, henüz birliğini ya da bütünleşmesini tamamlamamış, farklı gruplara bölünmüş toplumları koruyabilmek bakımından zorunlu olduğunu belirtir. Bir başka görüşe göre, tek parti sistemi, bölünmelerin mevcut olmadığı türdeş (mütecanis) toplumlar bakımından doğal bir sistemdir. Sosyal ayrılıkların, çatışmaların mevcut olmadığı bir toplumda çok parti sisteminin gereği yoktur deniyor.

Tek parti sistemi, bir de bağımsızlıklarına kavuşan toplumlarda, üçüncü dünya ülkelerinde yaygın olan bir rejim tipi oluyor. Dışa karşı yapılan bağımsızlık mücadelesi sonucu, içerde yeni modern bir toplum kurulması yoluna gidilmek istendiğinde, ortaya eski gelenekçi unsurlarla yeni güçler arasında sosyal bölünmeler ve çatışmalar çıkıyor; bu da tek parti sisteminin doğuşunu teşvik ediyor. Tabiî dışa karşı yapılan mücadelenin biçimi de tek parti sisteminin niteliğini etkiliyor. Dışa karşı yapılan bağımsızlık mücadelesinin sert olmadığı ülkelerde, parti, halk yığınlarını etkili bir biçimde örgütlendirmeye gereksinme duymuyor. Bu biçimde, büyük bir örgütlenmeye gidilmeyen siyah Afrika ülkelerinde, tek - parti sistemi güçlü olamıyor. Bağımsızlık mücadelesinin uzun bir süreç içinde, çok sert ve kanlı bir biçimde gerçekleştiği ülkelerde, tek parti sistemi oldukça güçlü ve istikrarlı oluyor.

Mücadeleyi yürüten liderler, bağımsızlık elde edildikten sonra, halk yığınlarını etkili bir biçimde örgütlendirmeye ihtiyaç duyuyorlar. Öte yandan, bağımsızlık mücadele-

sinin sert olduğu ülkelerde, ordu içinden gelen ya da orduyla kaynaşan liderlerin bulunduğu ülkelerde, eski işbirlikçilerle mücadelede ve modern bir toplumun kuruluşunda tek parti sistemi oldukça güçlü bir yapıya sahip oluyor.

Tek partililiğin bir başka tipi de «Kemalist tipte tek partililik» oluyor. Burada tek partili sistem kalıcı değil, fakat çok partililiğe geçişin koşullarını hazırlıyor. Kısaca geçici nitelikte oluyor.

Nihayet belli bir partinin uzun süre iktidarı tek başına kullanması sonucu ortaya çıkan fiilî tek parti rejimi var. Örneğin, Hindistan'da hukuken çok partili bir düzen var ama, bu ülkedeki Kongre Partisi, 1947'de bağımsızlık elde edildikten bu yana, seçimleri daima kazanıyor. Parlamento'daki çoğunluğu hep bu parti kazanmış. Bu fiilî tek partili duruma siyasal bilimciler **«hâkim parti sistemi»** adını veriyorlar. Buna bir başka örnek Meksika'daki «Devrimci Kurumlar Partisi» dir. Bu ülkede de başkaca muhalif partiler var ama Meksika Devriminin «meşru temsilcisi» olan «Devrimci Kurumlar Partisi» genel seçimlerde kullanılan oyların yaklaşık yüzde sekseninden azını almamış bugüne kadar.

Soru 49 Komünist tek parti sisteminin özellikleri nelerdir?

Marksist dünya görüşüne göre, siyasî partiler sosyal sınıfların koruyucu grupları ve örgütleridirler. 1917 İhtilâlinden sonra, Sovyetler Birliği Komünist Partisi adını alan parti, devlet mekanizması içinde itici gücü sağlayan unsur oluyor. S.S.C.B. Anayasasının 126. maddesinde bu durum şöyle dile getirilmiş: «... İşçi sınıfından, çalışan köylülerden

ve fikir işçilerinden faal ve en bilinçli yurttaşlar, S.S.C.B. Komünist Partisinde serbestçe birleşirler. Parti, komünist toplumun kurulması yolundaki mücadelelerinde işçilerin öncüsü olup, sosyal örgütlerin olduğu kadar devlet örgütlerinin de yönetici çekirdeğidir.» Partinin devlet mekanizması içindeki bu durumu mutlak bir tekel sağlıyor ve parti için ayrıca bir siyasal iktidar mücadelesi yok.

S.S.C.B.'nde devlet organları arasındaki bütünlüğü sağlayan komünist partisi olmakta; kısaca, devletin temeli ve özü partidir. Aşağıda 50. soruda görülecek olan faşist tek parti modelinden farklı olarak, komünist tek - parti devlet ilişkisinde, parti bir değişim aracı olarak kabul ediliyor. Partinin başlıca ödevi, halkı 1917 İhtilâlinden bu yana girişilen ekonomik, sosyal ve teknik değişikliklerden yana çekebilmektir. Parti, «sürekli devrim» aracı ve rejimin dinamizmini sağlama unsuru oluyor.

S.S.C.B.'ndeki tek parti sistemi, eski rejim kalıntılarının temizlenmesi, komünist aşamaya geçiş için sosyalist devletin temellerinin atılması, toplum yapısının sınıfsızlaştırılmasına yöneliyor. İlk dönemlerde parti yalnızca işçi sınıfının partisiydi. 1961'de, XXII. Kongrede, partinin «bütün halkın partisi» durumuna getirildiği belirtiliyor.

Komünist parti örgütünün temel unsuru, daha önce 27. soruda görüldüğü gibi, «hücre» dir.

Siyasal hayata bütünüyle egemen olan S.S.C.B. Komünist Partisinin, yaklaşık 250 milyonluk ülke nüfusu içinde, son resmî açıklamalara göre 15.295.000 üyesi var (1). Parti bir yığın partisi ama, herkese açık değil. Partiye giriş belli koşullara bağlanmış. Üye olabilmek için partinin gençlik örgütünden (Komsomol) gelmiş olmak, ya da en az üç yıldan beri partiye kayıtlı olup, kendisini en az bir yıldan beri tanıyan ve beraber çalıştığı üç kişinin tavsi-

(1) Le Monde, 3 Avril 1975, s. 6.

yesini elde etmek gerekiyor. Kabul kararı partinin mahallî örgütünce alınıyor ve üst kademedeki örgütçe onaylanıyor. Bundan sonra, kararın olumlu olması durumunda adayın ayrıca bir yıllık staj dönemi geçirmesi gerekiyor.

Leninist anlayışa göre parti, işçi sınıfının bütününü değil, onun sadece öncü gücünü, savaşçı kanadını, en bilinçli kesimini içine almalıdır. Bu açıdan bakınca, artık bir sınıf parti anlayışı değil, fakat bir elit parti anlayışı ortaya çıkıyor. Günümüzde de partinin tutumu, üye sayısını sürekli olarak çoğaltmak değil, en bilinçli, en disiplinli ve güvenilir kimselere kapıları açmaktır. Partinin bu nitelikte kimselerden oluşması, rejimin bir başka teminatı sayılıyor. Devlet organlarında da görev alan partililer, yönetimde dinamizmi gerçekleştirecek unsurlar olarak değerlendiriliyor.

Siyasal hayatta mutlak bir tekele sahip olan parti, yönetim açısından iki temel ilkeye dayanıyor: «Demokratik merkeziyetçilik ve öz-eleştiri.»

Demokratik merkeziyetçilik, partinin bütün organlarının, alt kademeden üst kademeye kadar, seçimle oluşması anlamına geliyor. Parti disiplini gereği, azınlığın çoğunluk kararlarına mutlak olarak uyması aranıyor. Üst kademedeki organlarca alınan kararlara alt kademelerin uyması merkeziyetçiliğin doğal sonucu sayılıyor.

İç demokrasi, ya da yaygın bir söyleyişle «öz - eleştiri» (auto critique), partinin çeşitli kademelerindeki görevlilerin kendi kendilerini ve partinin diğer sorumlularını serbestçe eleştirmeleri anlamına geliyor. Parti sorunlarının, marksist leninist ilkelere karşı gelinmeksizin, eleştirilmesi, parti disiplinini daha da etkin duruma getirirken, aynı zamanda parti faaliyetlerinde gerginlikleri, sürtüşmeleri giderici bir yol olarak kullanılıyor.

Komünist tek parti sistemi bütün sosyalist ülkelerde aynı rolü oynamıyor. Örneğin Küba ve Çin Halk Cumhuri-

yetlerinde daha sınırlı bir rolü var. Küba'da 1959 İhtilâli bir gerilla eylemi sonucu olmuştur. Fakat sonradan Sovyetler Birliği ile kurulan yakın ilişkiler ve İhtilâlden sonra örgütlenme zorunluluğu, gerillalarla komünist partisi arasında başlangıçta mevcut olmayan bir işbirliğine, kaynaşmaya götürecektir. Bu ülkede komünist partisinin rolü S.S.C.B.'-nden daha az etkili ve partinin yapısı da tam anlamıyla türdeş (homogen) değil.

Öte yandan, Çin Halk Cumhuriyetinde, başlangıçta Çin komünist rejimi iki güce dayanıyordu: Komünist Partisi ve uzun bir köylü savaşıyla ihtilâli yapan Kızıl Ordu. Teorik olarak ordu partiye tâbi idi, fakat gerçekte oldukça bağımsızdı. Öte yandan ordunun halk yığınlarıyla yaygın bir ilişkisi vardı. Bu ilişki iç savaşın kazanılmasını sağlamıştı. Mao, «bir balığın suda olması gibi ihtilâlci bir ordunun halkın içinde olması gerekir» diyor. Fakat Mao, parti içindeki çoğunluğu kaybettiğini anlayınca iktidarını sağlamlaştırabilmek amacıyla 1966 yılında, parti yönetimini hedef alan «kültür devrimi» ni başlatacaktır. Bu hareket ordunun denetimi altında olacak ve istenilen amaca ulaşıldığı anda da durdurulacaktır. 1969 yılında parti tamamen Mao'nun yönetimine girecek ve muhalifler temizlenecektir. Daha sonra bu harekete önderlik edenlerden mareşal Lin Piao ve taraftarları tasfiye edilecek ve sivil yönetime geçilecektir. Bundan böyle «parti silâhlara itaat etmeyecektir» sloganı ortaya atılır. Partinin üstünlüğü esasına dönülmesi 1973 yılındaki Çin Komünist Partisinin X. kongresinde de dile getirilir.

Soru 50 Faşist tek - parti sisteminin özellikleri nelerdir?

Faşizmin belli bir doktrini mevcut değil; sadece, aralarında sıkı bir bağlantı olmayan ve tutarlılık göstermeyen

birtakım efsanelere, eğilimlere ve özlemlere dayanır. Marksist felsefeye dayanan Komünist partiler, sınıfsız bir toplumun, insanın insan tarafından sömürülmesinin sona ermesi çağının, refah ve mutluluk döneminin gelecekte olduğunu ispat etmeğe çalışır. Oysa faşistler için mutluluk eski günlerde aranır: Kaybolmuş bir geleneği yeniden bulmak, kurumuş kaynaklara yeniden dönmektir esas olan. Mutluluk çağı geride kalmıştır faşistlere göre. Gelecek geçmişten daha iyi değildir ve insan her zaman aynıdır faşist anlayışta. Marksistler, insanın doğuştan kötü bir yaratık olmadığını, sonradan bozulmasını kapitalist toplumla açıklar. Faşistler, insanın doğuştan kötü olduğunu ve ancak toplumun onu uygarlaştırabileceğini savunurlar. Fakat dâhiler, kahramanlar, seçkinler, önderler bunun dışındadır.

Ana hatları ile, komünist partileri, «proletaryanın burjuvazi iktidarını devirme araçları», faşist partiler ise, «burjuva sınıflarının kendi iktidarını koruma ve iktidarı proletarya eline geçmekten kurtarma araçları» olarak tanımlamak mümkün. İtalya ve Almanya'da faşistlerin amacı, egemen burjuvazinin iktidarını korumak olmuştur. Faşistler, her iki ülkede de gerçi anti - komünist ve anti - kapitalist sloganlarla ortaya çıkmışlardır ve mevcut ekonomik yapının orta ve alt tabakalarda yarattığı hoşnutsuzluktan, sermaye çevrelerine karşı olan düşmanlıklardan yararlanmasını bilmişler ve faşizm bir orta sınıf hareketi olarak gelişmiştir, ama iktidara gelirken ve iktidarda, daima sermaye çevrelerinin desteğini bulacaklardır arkalarında. İktidarları süresince de, kendilerini desteklemiş olan sermaye çevrelerine karşı bir harekete girişmemişlerdir. Böylece faşizmin, başlangıçtaki anti - komünist ve anti - kapitalist tutumunda, komünist düşmanlığı büyük ağırlık kazanırken, anti kapitalizm sözde kalacaktır.

Gerek İtalya'daki, gerekse Almanya'daki tek partili faşist yönetimler temelde aynı esasa dayanıyorlardı: kuru-

lu düzende egemen olan sermaye çevrelerinin çıkarlarını baskı yoluyla sürdürmek. Aralarında şu fark vardı yalnızca; İtalya'da faşist parti «Devlet - Millet» ikilisine dayanıyor ve devlet kendi kendinin amacı olup âdeta tanrılaştırılıyordu. Mussolini, «faşizm, devleti salt bir varlık olarak görür. Bütün bireyler ve gruplar devlet karşısında nisbî bir nitelik taşırlar. Her şey devlet için, hiç bir şey devletin dışında değil» diyordu. Almanya'da National Sozialist (Nazi) anlayışında devlet, kendi kendinin amacı değil, sadece bir araçtır. Kan birliğine ya da ırksal birliğe dayanan devletin bu içeriğini, özünü koruyabilmektir amaç. Kısaca, üstün Cermen ırkının emrinde bir araçtır. Hitler, Mein Kampf (Kavgam) adlı kitabında, «devletin amacı, içerde cermen ırkına dayalı yeni bir dünya görüşü yaratmak, dışarda da yeni yaşama alanları (espace vitale) ele geçirmektir» diyor. İtalya'da da milliyetçilik akımı, eski Roma İmparatorluğunun büyüklüğüne dayandırılarak, bütün Akdenizi ele geçirmek yani «mare nostrum» parolasıyla dış politikada saldırgan olacaktır.

Komünist ve faşist tek parti sisteminde, partiler belli bir iç gerilimi ya da dinamizmi sürdürmek zorundadırlar. Komünist tek parti sisteminde bu gerilim daha çok içe dönüktür. Partinin dinamizmi ihtilâlci niteliktedir ve amaç sosyalizmi kurmak, üretimi arttırmak, köyleri modernleştirmek, plan hedeflerine ulaşmaktır. Faşist tek parti sisteminde ise bu dinamizm dışa dönüktür: Emperyalist savaşçı ve saldırgan nitelik taşır.

Faşist rejimlerde parti devlet ilişkisi de farklı: Devlet ve parti kaynaşmış durumda. Parti, devletin hizmetinde. Komünist tek parti sisteminde, partinin devlet karşısında nüfuzu sürekli olarak artmış. Buna karşılık Almanya ve İtalya'da ise sürekli olarak azalmıştır. Her iki ülkede partinin siyasal hayattaki tekelini resmen açıklayan yasalar, aynı zamanda partiyi devlete bağımlı kılıyorlardı.

İtalya ve Almanya'da parti, zamanla ordu lehine nüfuzları yitireceklerdir. İtalya'da 1923 yılında, Almanya'da 1933 yılı ortalarında faşist iktidarların kurulmasından sonra, parti milisleri, uğruna mücadele ettikleri reformları hükümetlerinden talep edecekler ve her iki ülkede de «ikinci devrim» sloganları ortaya atılacaktır. Faşist liderler, iktidarı ele geçirdikten sonra, milislerin reformcu istekleriyle, iktidarlarının temelini oluşturan büyük ve orta burjuvazinin tutucu istekleri arasında sıkışıp kalacaklardır. Bu durumda partinin üstünlüğünü önlemek için, onun gerilimini, dinamizmini kırmak, sonra da parti'deki en gerici unsurların baskısından kurtulabilmek için, partiyi bir ölçüde yeniden güçlendirmek gibi dolambaçlı yollara başvuracaklardır. Böylece faşist tek parti esas olarak rejimin dengesini sağlamaya çalışmakta; bu da partinin sınırlı bir rol oynamasına yol açmıştır Bunun bir başka örneği İspanya'da görülüyor. Franco, kişisel iktidarını sağlam temellere oturtabilmek için, değişik gruplar arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. İspanyol faşizminde Falanj partisi, rejimin bütününe egemen değil. İspanya'daki diğer geleneksel kurumlarla Falanj partisi arasında kurulan denge, iktidarın bütünüyle parti tekelinde olmasını önleyebilmiş. Bu da partinin devlet mekanizması içinde oldukça sınırlı bir rol oynamasına yol açıyor.

İtalyan ve Alman faşist tek - parti sisteminde, partiler birer yığın partisi olup, disiplinli ve merkezden yönetim esasına dayanıyorlardı. Faşist partilerin bir başka özelliği, yığınların siyasal eğitimine askerî bir tekniğin uygulanmasıdır. Askerî disipline uygun olarak, faşist tek partinin temel unsuru, 28. soruda da görüldüğü gibi, milis ve hücum kıtalarına dayanıyor.

Faşist partilerin iç yapısı, bu askerî ve polisçi özü yansıtır. Bu yapı giderek daha büyük birimler oluşturan ve bir piramit biçiminde toplanan küçük temel kümeler

üzerine kurulur: Mangalar, takımlar, bölükler, taburlar, alaylar gibi... Ordu'dan alınmış bu örgüt modeli, her çeşit sokak kavgalarında baş rolü oynuyor. Milisler, belli günlerde, uygun adımlı yürüyüşler, selâm, üniforma taşıma, bayraklar, marşlar ve borazan sesleri arasında gerçek bir askerî eğitime tâbi tutulmuşlardı.

İktidarın ele geçirilmesinden sonra, parti için asker toplama genellikle durdurulur ve parti sadece gençler kanalıyla toplanan bir kapalı sınıf olmaya yönelir. İktidarın ele geçirilmesinden sonra, milislerin rolü de azalmağa başlamış ve bunlar bir çeşit yardımcı polis durumuna getirilmişlerdi. Öte yandan, milislerin kendi kurdukları iktidarı etkileyecek ya da devirebilecek ve devlet içinde ayrı bir güç durumuna gelmeleri endişesiyle artık silâhlanmaları da gerekli görülmeyecektir.

Faşist tek parti sisteminde partiye giriş, iktidara gelmeden önce oldukça serbestti. Bu dönemde tam bir yığın partisi özelliği gösteriyor. Genişlemesine örgütlenmiş ve mümkün olduğu kadar çok sayıda üye toplamak amacı güden bir özellikteydi. Fakat iktidara geldikten sonra, örneğin İtalya'da 1925 yılına kadar, çok sıkı bir denetim işliyordu. Bu tarihten sonra da üye olma olanağı yoktu. Ancak 1935'lerde önce 8-14 yaşındakiler «ballia» lara katılıyorlar, sonra 14-18 yaşında olanlar «avanti» lere ve 18-21 yaşındakiler de genç faşistlere geçebiliyordu. Ancak bundan sonra törenle yemin edilerek parti saflarına katılmak mümkündü.

Üyeliğe giriş konusunda da, komünist ve faşist tek parti sistemleri farklılık gösterir. Tek parti sisteminde, geleceğin seçkinlerini, yöneticilerini ortaya çıkarmak, önemli konulardan biri. Faşist partiler iktidara gelmeden önce partiye üye olmayanlara sonradan kapılarını açmaz. Sadece genç ve yeni kuşaklar, uzun sayılabilecek bir eğitimden sonra partiye girebiliyorlar. Bu, partinin halktan koparak,

kapalı bir kast durumuna gelmesine yol açıyor. Faşist partilere üye olma, henüz gerçek problemlerin bilincine ve geçerli yargılara varabilme yeteneğine ulaşamamış çocuklar ve gençler üzerindeki bir çeşit ehlîleştirmenin sonucu oluyor.

Üyelikten çıkarılmaya gelince, faşist partiler, komünist partilerin aksine, «tasfiyeler» ya da «temizleme» yöntemlerini düzenli olarak kullanmamışlardır. Faşist partilerde zaman zaman, örneğin 1925 - 1926'da İtalya'da, 1934'te Almanya'da yapılan ihraçlar, kanlı tasfiyeler hep istisnaî niteliktedir. S.S.C.B. Komünist Partisinde yapılan «temizlikler» düzenli ve sistemli bir nitelik taşıyor. Komünist partilerinde yapılan bu işlemler, hemen daima parti politikasındaki değişikliklerle uyumlu olmaktadır. Bu bakımdan komünist tek parti sisteminde hücreler, sürekli olarak kendilerini yenilemek zorunda kalıyorlar. Temizlik korkusu, militanların faal olmalarına yol açıyor. Oysa faşist partilerde bu dinamizm görülmemektedir; temizliklerin yapılmamasının üyeleri uyuşukluğa sevkettiği ve partinin «bir eski ihtilâlciler derneği karakterine bürünme eğilimini» gösterdiği belirtilir.

Soru 51 Bir ülkede uygulanan seçim sisteminin parti sayısı üzerinde etkisi var mıdır?

Bir ülkede uygulanan seçim sisteminin parti sayısını ve giderek siyasal hayatı etkilediği belirtilirken bu konuda üç sosyolojik yasa öne sürülüyor.

1. Tek turlu çoğunluk sistemi iki partili siyasal hayatın oluşmasına yol açıyor. İngiltere'de, tek turlu ve tek isimli (dar bölge) çoğunluk sistemi üçüncü bir partinin gelişmesini önlemiş: Liberal partinin Muhafazakâr ve İşçi partisi arasında etkisiz ya da güçsüz kalışı gibi. 1960 öncesi

Türkiye'de uygulanan tek turlu ve listeli seçim sistemi, sadece iki büyük partinin (C.H.P. ve D.P.) siyasal hayata egemen olmasına yolaçmıştı.

Çoğunluk sistemi, ister tek isimli ister listeli olsun, küçük partilerin seçimi kazanma şansını azaltıyor ve seçim çevrelerinde çoğunluğu elde etme olanağı bulamayan bu partiler, parlamentoda da sandalye elde edemediklerinden, giderek siyasal hayatta eriyorlar. Öte yandan, çoğunluk sisteminin uygulandığı ülkelerde seçmenler, iki büyük parti dışında, bir üçüncüsüne oy verdikleri takdirde, oylarının boşa gideceğini bilirler. Onun için de istemedikleri partinin kazanmasına engel olmak için, istemeyerek de olsa, tercihlerini iki partiden birine yöneltiyorlar.

Çoğunluk sisteminin uygulandığı ülkelerde parlamentoda temsil edilmeyen oylar, temsil edilen oylardan daha fazla olabiliyor. Ülkemizden bir örnek verecek olursak, çoğunluk sisteminin uygulandığı 1957 seçimlerinde, D.P. geçerli oyların yaklaşık % 48'ini alarak T.B.M.M.'nde % 69.1 oranında temsil edilirken, muhalefet partileri (C.H.P. C.M.P Hür. P.) oyların % 52.5'ini alarak % 30.9 oranında temsil edilebilmişlerdi.

2. İki turlu çoğunluk sistemi parti sayısını arttırıcı bir rol oynuyor. Partilerin bir seçim çevresinde, birinci turda seçimi kazanabilmeleri için kullanılan geçerli oyların yarıdan bir fazlasını elde etmesi gerekiyor. Partiler, seçim çevrelerinde, birinci turda bu sayıya ulaşamazlarsa, kısa bir süre sonra ikinci bir seçim daha yapılıyor. Bu turda, seçim çevresinde çoğunluğu alan parti seçimi kazanıyor.

İkinci bir turun yapılması, partilere birinci turda şanslarını deneyebilme olanağını veriyor ve bu turda, partiler arasındaki pazarlıklar, birinin öteki yerine seçimlerden çekilmesi ya da vazgeçmesi, bağımlı çok partili bir siyasal hayata yol açıyor. Tipik örneği Fransa'dır iki turlu çoğunluk sisteminin.

3. — Nisbî (orantılı) temsil sisteminin, partilere elde ettikleri geçerli oy oranında temsil edilme olanağı sağlaması nedeniyle, ülkedeki parti sayısını arttırıcı bir etkisi var. Bu sistem, küçük partilere de parlamentoda temsil edilme, dolayısıyla varlıklarını sürdürme ve gelişme olanağı verdiği için, uygulandığı ülkelerde, iki turlu çoğunluk sisteminden farklı olarak, bağımsız partilerin çoğalmasına, giderek büyük partilerin bölünmesine yolaçıyor: 1961'den bu yana Türkiye'de olduğu gibi.

Seçim sistemlerinin ülkedeki parti sayısını etkilediği bir gerçek. Fakat seçim sisteminin bu konuda tek başına belirleyici bir etken olduğunu söylemek yanıltıcı olabilir. Bir ülkedeki parti sayısı ya da partilerin ortaya çıkışı, aslında temeldeki ekonomik ve sosyal nedenlere bağlı bir konu. Toplum yapısının değişmesi ve yeni sosyal güçlerin gelişmeğe başlaması, ister istemez iktidar yarışında renkliliğe yol açıyor. «İstikrarlı hükümetler» oluşturma endişesiyle seçim sistemleri üzerinde oynayarak küçük partilerin parlamentoya girmelerine engel olmak, başkaca patlamalara yol açabilir.

İngiltere'de 1974 Şubat ayında yapılan seçimlerde, çoğunluk sistemine rağmen iki büyük parti olan Muhafazakâr ve İşçi partileri, tek başlarına Avam Kamarasında salt çoğunluğu sağlayamadılar. Buna karşılık Liberal Parti önemli bir gelişme gösterdi önceki seçimlere oranla. Sonunda, İşçi partisi ülkeyi sekiz ay kadar bir azınlık hükümeti ile yönetmek zorunda kaldı. Ters yönde bir örnek, Türkiye'de 1965 genel seçimleriyle ortaya çıkmıştı. Bu seçimlerde uygulanan «Millî Bakiye sistemi» ne rağmen koalisyon hükümetine yol açabilecek bir durum ortaya çıkmamış, A.P. tek başına, Millet Meclisinde salt çoğunluğu sağlayabilmişti. Bu iki örnek, seçim sistemlerinin tek başlarına siyasal hayata ya da parti sayısına, giderek de «hü-

kümet istikrarına» etkili olabilecek bir unsur olmadığını gösteriyor.

Parlamento, toplum yapısının bir çeşit aynası olduğu oranda, siyasal hayat kuşkusuz daha sağlıklı bir gelişme gösterecektir.

Seçim sistemi ve hükümet istikrarı konusunda, Türkiye açısından ortaya konması gereken başka bir nokta daha var. Ülkemizde, II. Meşrutiyet döneminden bu yana, zaman zaman ortaya çıkan buhranlar istikrarsız ve güçsüz hükümetler nedeniyle değil, tersine, parlamento çoğunluğuna güvenen iktidarların ciddî bir denetime bağlı olmamalarından ileri gelmiştir. İttihat ve Terakki yönetimi, 1960 öncesi D. P. ve nihayet 12 Mart 1971 öncesi A. P. yönetimi buna tipik örneklerdir.

Soru 52 Siyasî Partilerin gelişmesi Anayasa kurumlarını ve temsilî demokrasinin işleyişini nasıl etkiliyor?

Partilerin gelişmesi bir yandan hükümet sistemlerine ilişkin geleneksel formülleri değiştirmiş, öte yandan da temsilî rejimin klâsik anlatımları geçerliliklerini bir hayli yitirmişlerdir.

Anayasalardaki yasama - yürütme arasındaki biçimsel ilişkilere göre ortaya konan hükümet rejimleri parti gerçeği karşısında tekrar gözden geçirilmeğe başlanmıştır. Örneğin, yasama yürütme arasında sert bir ayrılığın bulunduğu başkanlık rejimi, yasama - yürütme arasında işbirliğine dayalı parlamenter rejim ve yasama yürütme yetkilerinin bir meclisin tekelinde bulunduğu meclis hükümeti rejimi tanımlamaları tarihsel birer kategori olmaktan öteye geçmiyor artık.

Günümüzde siyasî partilerin varlığı karşısında, örne-

ğin, parlamenter rejimlerdeki Bakanlar Kurulunun siyasal sorumluluğu, parlamentonun güvenine sahip olması ve parlamentoyu dağıtma (fesih) konuları, iki parti sistemiyle, çok partili sistemde farklı sonuçlara yol açıyor. İki partili sistemin mevcut olduğu İngiltere'de parlamenter rejimden söz ederken yasama yürütme arasında kurulmuş güç dengesinden, başka söyleyişle, yasamanın yürütmeyi güvensizlik oyu ile düşürmesi, yürütmenin de buna karşılık yasamayı feshetmesinden sözetmek son derece biçimsel bir bakış açısı oluyor günümüzde Oysa, İngiliz parlamentarizmi, yasama yürütme dengesiyle değil, fakat iktidar partisiyle muhalefet partisi arasında kurulan denge olarak tanımlanıyor artık. Çünkü iki parti sisteminde, çoğunluğu elinde bulunduran partinin kurduğu hükümetle, dayandığı parlamento çoğunluğu arasında bir uyuşmazlık görülmüyor. Bu bakımdan da yasama yürütme arasındaki mücadele yerine, parlamento çoğunluğu ile azınlıktaki muhalefet partisi arasındaki mücadeleden sözedilir.

Daha önce de 10. soruda belirtildiği gibi, klasik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünü bilmeyen biri, günümüz siyasal rejimleri hakkında yanlış bir görüşe sahiptir. Ama, partiler hakkında bilgisi olan fakat anayasa hukukunu bilmeyen kimse ise siyasal rejimler hakkında eksik fakat doğru bir bilgiye sahiptir.

Partilerin gelişmesi, temsilî demokrasi anlayışında da köklü bir değişikliğe yol açacaktır. Temsilî demokraside, teorik olarak, seçmenler temsilcilerini dürüst ve serbest seçimler yoluyla seçerler. Seçim mekanizması sonunda seçilen kimse, seçildiği bölgeyi değil, fakat bütün bir ulusu temsil eder. Partilerin gelişimi temsil ve seçim anlayışında da değişikliğe yol açacaktır. Seçmenle milletvekili ve ulusla parlamento arasındaki ilişkilerde, ağırlığı kazanan partiler olacaktır.

Milletvekilleri, partiler tarafından gösterilen adaylar

arasından seçmenlerce seçilecektir. Başka söyleyişle, partilerin seçtiği adayların onaylanması olacaktır seçimler. Partiler, siyasal hayatın temel unsurları olunca, parlamentoların yapısı da değişir. Temsilciler artık, parti grup kararlarına bağlı olarak söz söylemek ve oy kullanmak zorunda kalıyorlar. Kişisel eğilimleri ve görüşleri, parti disiplini gereği, eninde sonunda parti kararları karşısında anlam taşımayacaktır. Kısaca, temsilci, artık ulusun temsilcisi hukuksal görünümü gerisinde, aslında bağlı olduğu partinin temsilcisi olacaktır. Gerçi çok partili rejimlerde seçmenler, birden çok aday ve aday listeleri arasında bir tercih yapmaktadırlar fakat, bu tercihler, partiler tarafından sunulan adaylar arasından yapılıyor. Bir kimsenin herhangi bir partiye bağlı olmaksızın, «bağımsız» olarak, adaylığını önleyen hukuksal engeller yoktur; ama iktidar yarışında, partilerin etkili olduğu bir ortamda, «bağımsız» adayın seçilme olanağı da çok güç. Hele nisbî temsil sisteminin uygulandığı ülkelerde, partiler dışında, bağımsız adayların seçilme şansı hemen hemen yok gibidir.

VII.

SİYASÎ PARTİLERİN YASAKLANMASI

Soru 53 Siyasî partilerin yasaklanması sorunu hangi nedenlerle ortaya çıkıyor?

1961 Anayasasının 56. maddesi bir yandan siyasî partilerin demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları olduklarını, yani partiler olmadığı takdirde demokrasiden sözedilemiyeceğini açıklarken, öte yandan da 57 maddesinde, gene demokrasinin işleyebilmesi için siyasî partilerin yasaklanabileceği ilkesini koymuştur.

Anayasanın içinde, ilk bakışta birbirleriyle bağdaşmaz görünen bu iki ilkeye tutarlılık kazandırmak oldukça hassas bir konu oluyor. Sorunu açıklığa kavuşturabilmek, ya da en azından bu konudaki tartışmaları kör döğüşünden kurtarabilmek için batı demokrasisinin kendi içindeki değişik bakış açılarına yol açan etkenleri de gözönünde bulundurmak gerekiyor.

Liberal, ya da klasik demokrasi anlayışı sınırsız düşünce hürriyetini demokrasinin temel ilkelerinden biri olarak görür. Düşüncelerin açıklanması ve partiler biçiminde örgütlenerek iktidar yarışına katılmalarını da, kendi sisteminin tutarlılığı içinde, hukuken bir sınırlamaya gerek görmez. Hattâ, liberal devlet anlayışına karşı çıkan partilerin varlığını da hoşgörür. Kısaca, klasik demokrasinin resmî

bir ideolojisinden sözedilmez; rölativisttir ve çoğulcudur. Bütün eğilimlerin, demokratik yarışma kurallarına uygun olmak koşulu ile, iktidara adaylıklarını koymalarına engel olmaz. Böyle bir engellemeye ve kısıtlamaya gidildiği anda, liberal devlet kendi varlığını inkâr etmiş sayılıyor.

Liberal devlet, bütün görüşlerin örgütlenmesine, siyasal iktidar yarışına katılmalarına izin verirken, bunların şiddet yoluna başvurulmadan yapılmasını kabul eder. Anayasal düzenin tanıdığı olanaklar içinde, barışçı demokratik yollara uyularak, bu mücadelenin kapılarını açık tutmaktadır. Liberal devlet anlayışının belli resmî bir ideolojisi yoktur ve bütün eğilimlere açıktır. Ancak bu yarışma ortamında, liberal demokrasinin resmî ilkesi, özgürlükçü olması ve şiddet yollarına başvurmamadır.

Buna karşılık, Saint Juste'ün, «hürriyet düşmanlarına hürriyet tanınmaz» sözünü ele alarak, liberal demokrasinin kendi yıkılışına seyirci kalamıyacağını savunanlar, iktidara geldikleri takdirde diktatörlüklerini ilân edecek olan anti-demokratik partilere karşı savunma tedbirlerinin alınabileceğini ileri sürüyorlar. II. Dünya savaşı öncesinde, İtalya ve Almanya'da ortaya çıkan diktatörlüklerin doğurduğu sonuçlar, klasik demokrasilerde, totaliter akımlara ve örgütlenmelere karşı tedbirler alınmasına yol açacaktır. Liberal, ya da klasik demokrasi eski hoşgörüsünü bir yana bırakarak, «militan», ya da «mücadeleci demokrasi» olacaktır (1). Bu görüşü savunanlara göre, totaliter partiler, çoğulcu demokratik rejimin hürriyetçi ortamından yararlanarak Almanya'da ve İtalya'da iktidarı ele geçirmişlerdir. Mücadeleci demokrasi anlayışı, özellikle II. Dünya savaşı sonrası yapılan Alman ve İtalyan anayasalarında görülüyor.

---

(1) **Münci KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, 3. Bası, Ankara 1970, s. 192 - 193.**

1949 tarihli Federal Alman Anayasasının 21. maddesinin 2. fıkrası, hür demokratik düzeni zedelemek veya ortadan kaldırmak veya Federal Almanya Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye atmak eğiliminde olan partilerin Anayasa Mahkemesince kapatılabileceğini belirtiyor. 1947 tarihli İtalyan Anayasası, çok daha genel bir formülle, 49. maddede, «Bütün yurttaşların, demokratik yöntemle ulusal politikayı belirlemek için partiler halinde serbestçe birleşebilme hakları olduğunu» öngörüyor. Öte yandan, Anayasanın geçici XII. maddesiyle faşist partinin kapatıldığı ve tekrar kurulmasının yasaklandığı belirtiliyor. 1958 tarihli V. Cumhuriyet Fransız Anayasasının 4. maddesi, partilerin ulusal egemenlik ve demokrasi ilkelerine uymaları gerekliliğine işaret ediyor. Anayasanın bu hükmü kaleme alınırken, siyasal gözlemciler, bunun Fransa'da komünist partisini yasaklamaya yönelik olduğunu belirtirken, bir kısmı da anayasanın tam anlamıyla liberal bir ortam yaratmayı amaçladığını belirtiyorlardı.

Federal Alman Anayasasında, partilerle ilgili hüküm ilk kez 1952 tarihinde neo-faşist eğilimli sosyalist Rayh partisinin kapatılmasında ve daha sonra da 1956 yılında Alman komünist partisinin kapatılmasında uygulandı (1).

Federal Alman Anayasa Mahkemesi, «Sozialistiche Reichs partei» nin kapatılmasına karar verirken şu gerekçelere dayanmıştı 1952 yılında

1. Sosyalist Rayh partisi, insan haklarına, yasalar önünde eşitlik ilkesine saygı göstermemiş ve yahudi düşmanlığını yeniden körüklemiştir.

---

(1) Vedat ALPARSLAN, Almanya'da Reddedilen Komünizm (çeviri), AK yayınları, İstanbul 1958.; Doğu PERİNÇEK. Türkiye'de Siyasî Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması Rejimi, Ankara Hukuk Fakültesi yayını Ankara 1968 (Doktora tezi) s. 109 - 110.

2. Partinin mücadelesi bir program mücadelesi olmayıp, hür demokratik yapının çok partili sistemiyle mücadeledir.

3. Parti, otoriter bir yapıda olup, «Führer» ilkesine göre örgütlenmiş ve aşağı kademeler, merkeze boyun eğmek zorunda bırakılmışlardır.

4. Parti, program ve dünya görüşü ile eski NAZİ partisine benzemekte, dışa karşı saldırgan bir amaç gütmekte, öte yandan da eski Nazileri kadrolarında toplamış ve rejimi zayıflatmak ve yıkmak amacını gütmüştür.

1956 yılında, Alman Komünist Partisinin kapatılması da şu gerekçelere dayanıyordu

1. Komünist partisinin amacı proletarya ihtilâli ve diktatörlüğü yoluyla sosyalist komünist toplum düzeni kurmaktır. Bu amaç hür demokratik düzenle bağdaşmaz.

2. Komünist partisi, mücadelesinde hür demokratik düzene ve onun temel ilkelerine karşı çıkmıştır.

3. Komünist partisi, Almanya'nın tekrar birleşmesi amacını, hür demokratik düzeni yıkmak için «menzil atı» olarak telâkki ve istismar etmiş, böylece Federal Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmeğe çalışmıştır.

4. Komünist partisinin genel olarak mücadele yöntemi, hür düzeni gözden düşürmek ve aşağılamaktır.

Her iki partinin kapatılmasına, yukarıdaki gerekçelerle karar verildikten sonra, bu partiler yerine örgüt kurmanın veya mevcut bir örgütü kapatılan parti yerine geçmek üzere devam ettirmenin yasak olduğu ve her iki partinin, parlamento üyelerinin, parlamenterlik sıfatlarının düşmesine ve kapatılan partilerin mallarının hazineye intikaline hükmedilmiştir. Kapatılan her iki parti, bu kez 1968 yılında değişik adlar altında yeniden kurulacaklardır, ve varlıklarını sürdürmektedirler.

Soru 54 Türkiye'de partilerin uyacakları esaslar ya da Anayasada belirtilen sınırlamalar nelerdir?

Anayasanın 57. maddesinin 1. fıkrası «Siyasî partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır.» Anayasanın bu hükmüne açıklık getirmek amacıyla, 648 sayılı S.P.K.'nun 83 ilâ 107. maddeleri, oldukça uzun sayılabilecek bir «yasaklamalar» listesi düzenliyor ve Anayasanın 57. maddesindeki sınırlamaları hayli genişletiyor. Kanun koyucunun, 57 maddedeki sınırlama sebebleriyle yetinmek yerine, bunlara yenilerinin eklenmesi, parti faaliyetlerini oldukça dar bir alanda tutma, ya da yaygın inançlar çerçevesine oturtma endişesinin bir ürünü oluyor aslında.

Anayasanın 57. maddesiyle, S.P.K.'ndaki yasaklamaların Anayasaya uygunluğu konusunda Anayasa Mahkemesi, bir kararında «... siyasal parti kapatma nedenlerinin yasa ile düzenlenmesi ödevi yasa koyucuya doğrudan doğruya yükletilmiş değildir. Ancak Anayasanın 5. ve 64. maddelerine dayanan yetkisine göre Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu konuda da Anayasaya aykırı olmayan kurallar koymasına hukukça engel yoktur; demek ki yasama Meclisleri, 57. maddenin birinci fıkrasında çizilen sınırlar içinde kalarak orada belirtilen ilkelerin doğrultusunda siyasal partilerin kapatılma nedenlerine ilişkin bir takım kurallar koyabilirler» diyor (1).

Yüksek Mahkeme, kanun koyucunun genel düzenleme

---

(1) Esas 1971/3, Karar: 1971/3, Karar günü 20.7.1971. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, sayı 9, s. 106 - 107.

yetkisine dayanarak ve 57. maddede belirtilen sınırlar ve ilkeler içinde, başkaca özel tedbirler ve yasaklama nedenleri koyabileceğini belirtiyor. Ama ne var ki, 57. maddede belirtilen kayıtlamaların yeterince açık olmadığını ve 648 sayılı S.P.K.'nun aynı konuları ayrıntılı olarak düzenlerken yeni bir takım kısıtlamalar getirdiğini söylemek de mümkün. Bu konuda, Anayasanın 57. maddesinin 1. fıkrasındaki kayıtlamalarla yetinilerek, 2. fıkradaki iç - çalışmaları, faaliyetleri ve partilerin malî denetimlerinin nasıl yapılacağına ilişkin konuların biçimsel açıdan düzenlenmesiyle yetinilmesi belki daha doğru olurdu. Çünkü, Anayasamıza göre, siyasî partilerin kurulmasında temel ilke serbestlik, yasaklama istisnadır. Bu istisnalar Anayasada tek tek belirtilmiştir, yasa koyucunun takdirine bırakılmamıştır. Aksi halde, partilerin yasaklanmasına ilişkin 57. maddenin 1. fıkrasındaki hükmün bir anlamı olmayacak.

648 sayılı S.P.K.'nun 83 ilâ 107. maddeleri arasında sıralanan yasaklamalar 57 maddenin 1. fıkrasındaki ilkeleri açıklığa kavuşturamadıktan başka, bunlara Türk Ceza Kanununda mevcut olan hükümler de eklenmektedir. Bu yasaklamalara aykırı davranan partiler de temelli kapatılabilecek.

Bir siyasî parti, parlamentodaki çoğunluğuna dayanarak, belli bir konuyu düzenlerken, siyasî tercihlerini kanun şeklinde ortaya çıkarır ve bu da Anayasada yer alan ilkelere aykırı olursa bunun tek müeyyidesi, o kanunun Anayasaya aykırılığı nedeniyle iptal edilmesi olacaktır. Ya da, 12 Mart döneminde yapıldığı gibi, iptal edilen yasalara geçerlilik kazandırabilmek için, Anayasanın 155. maddesindeki koşullara uyularak, Anayasa değişikliğine gidilebilecektir. Fakat buna karşılık, azınlıkta olan bir partinin, örneğin, belli konulardaki görüşleri ya da siyasal tercihleri parti programında yer alıp, bunlar da Anayasa ilkelerine

karşı olduğu ve S.P.K.'ndaki ayrıntılı yasaklamalara uygun olmadığı takdirde partinin kapatılması yoluna gidilebilecek!

Siyasî partiler sadece ve sadece Anayasanın 57. maddesinin 1. fıkrasındaki ilkelere uymak zorundadırlar ama, program, tüzük ve faaliyetlerinin bütününün, bu ilkeler dışında, Anayasaya uygun olması beklenemez. Toplum hayatında, değişen koşulları programlarına aktararak bu yönde girişimlerde bulunmak zorunluluğunu duyan bir partinin, kendi içinde değişebilirliğini kabul etmiş bir Anayasanın çizdiği sınırlar içinde program ortaya koymasını istemek, siyasetin hukuksallaşması demektir. Siyaseti hukukla aynı şeyler olarak görmek, bir yerde Anayasaları da değişmez birer çerçeve olarak görmek demektir. Kaldı ki, bir konunun Anayasa'da yer alması onun siyaset dışı kalacağı anlamına gelmez. Anayasaya saygılı olmak başka bir konu, siyasette de halk çoğunluğunun politik tercihlerine yön vermek ve bunların gerçekleşmesi için görüşler ve programlar oluşturmak ayrı bir konudur.

Yasa koyucunun, ya da bir partinin parlamento çoğunluğunun, yapacağı yasal düzenlemelerde Anayasaya uygun davranması zorunludur. Siyasî partilerin programları için aynı esasları aramak, Anayasanın 155. maddesine hiç bir zaman işlerlilik kazandırmayacaktır. 1961 Anayasasının 9. maddesine göre, «Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki Anayasa hükmü değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez.» Bu kural, Cumhuriyetin korunması ilkesi'ni ifade ediyor ve Cumhuriyet devlet biçiminde, iktidarı kullananların herhangi bir soya bağlı olması, örneğin Osmanlı döneminde olduğu gibi, devlet başkanlığının Osmanlı soyundan gelenlerin kazanılmış hakkı olması diye bir şey söz konusu değildir. Bu ilkenin tarihsel bir özü var ve bugün artık değişmesine fiilen de olanak yoktur. Anayasanın 9. maddesi dışında, değiştirilemeyecek hiç bir

hüküm yok. Parlementoda yeterli çoğunluğa sahip bir partinin 9. madde dışında, Anayasanın bütününü değiştirmesi de mümkündür. Çoğunluğun politik tercihleri yeni bir anayasaya vücut verebilir. Demokratik çoğulcu toplumlarda esas olan, çoğunluğun, oyunun kurallarına bağlı olarak, politik tercihlerine göre kararlar alabilmesi, düzenlemede bulunabilmesidir. Anayasanın değişmez bir çerçeve olmadığını, bunun değiştirilebileceğini öngören bir Anayasa'da, 155. madde başka türlü işlerlilik kazanamayacaktır.

Anayasanın 57 maddesinin 1. fıkrasında sınırlama ilkeleri olarak belirtilen

a. İnsan hak ve hürriyetleri,

b. Demokratik Cumhuriyet,

c. Lâik Cumhuriyet,

d. Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği ilkelerinin ne anlama geldikleri üzerinde durmak gerekiyor.

Soru 55 Siyasî partilerin tüzük, program ve faaliyetlerinin insan hak ve hürriyetlerine uygun olması ne anlama geliyor?

Anayasanın 57. maddesindeki «insan hakları ve hürriyetleri» deyimi, 1961 Anayasasındaki «Temel Haklar ve Ödevler» in çerçevesi ile sınırlı değil, fakat çok daha geniş kapsamlıdır. Belli bir ülkenin insan hakları ve hürriyetleri dışında, bütün insanlara, insan oluşları nedeniyle tanınması gereken haklar ve hürriyetler bütününü dile getiriyor. Anayasa böylece, farklı dünya görüşlerine göre ele alınabilecek olan evrensel bir deyim kullanıyor. Daha doğrusu, bütün insanlara tanınması gereken ideal hakları ve hürriyetleri ifade ediyor bu deyim. Aslında «İnsan hak ve hürriyetleri» dendiğinde, millî hukuk düzenlerini aşan, bütün insanlığı kucaklayan bir tanımlamaya ulaşmak gerekiyor.

Bu bakımdan burada, farklı dünya görüşlerini bağdaştırmayı amaçlayan ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1948 yılında kabul edilen «İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi» nin ortaya koyduğu insan hakları söz konusudur. 1961 Anayasasındaki temel haklar ve ödevler dikkate alınarak yorumlanmamalı 57 maddedeki «insan hak ve hürriyetleri» deyimi.

Siyasî parti programları, sadece klasik hak ve hürriyetlerin savunulmasını değil, fakat kişinin hürriyete kavuşturulmasını sağlayacak olan ekonomik ve sosyal haklara da saygılı olmak, bunların da gerçekleştirilmeleri ödevini yüklenmek zorundadırlar. S.P.K.'nun 100. maddesi, siyasî partilerin insan hak ve hürriyetlerine dayanan hukuk devletine aykırı amaçlar güdemeyeceklerini belirtiyor. Öte yandan, kanunun 101. maddesi, parti faaliyetlerini çok daha dar sınırlar içine sokan, daha doğrusu ancak yasa koyucuya yönelik bir anlam taşıyabilecek olan bir hüküm getiriyor. 101. maddeye göre, «Siyasî partiler Anayasanın ikinci kısmında yazılı temel hak ve ödevlerin özünü tanımamak amacını güdemezler». Bu iki hüküm siyasî partiler kanununu hazırlayanların, yasama faaliyetiyle parti faaliyetleri arasındaki farklılığı sezememelerinin tipik örneği oluyor (1). İnsan haklarına saygılı bir parti, örneğin Anayasadaki kamulaştırma, ya da devletleştirme ile ilgili hükümlerin, bir başka biçimde düzenlenmesini programına geçirdiği takdirde 57. maddedeki yasaklamaların dışına mı çıkmış olacak? Böyle bir tutum siyasî parti gerçeğine sırt çevirmek olduğu gibi, parti programlarının çerçevesi ile Anayasanın özdeş olması sonucunu doğurur.

---

(1) Mümtaz SOYSAL, Dinamik Anayasa Anlayışı, Ankara 1969, s. 80.

Soru 56 Siyasî partilerin tüzük ve programlarının Demokratik Cumhuriyet ilkesine uygun olması ne anlama geliyor?

Demokratik düzenin korunması konusunda S.P.K.'nun 100. Maddesi, «Siyasî partiler, Türkiye Cumhuriyetinin insan hak ve hürriyetlerine dayanan hukuk devleti niteliğini ve tek dereceli genel oy ilkesine bağlı çok partili demokratik düzenini tanımayan amaçlar güdemezler.» diyor.

Demokratik Cumhuriyet ilkesi şu unsurları içermektedir:

1. Yurttaşlar, devlet yönetimine seçimler yoluyla katılırlarken **tek dereceli genel ve eşit oy** ilkesi temel olacaktır. Ekonomik durumları ve eğitim seviyeleri nasıl olursa olsun, her yurttaşın oy hakkına sahip olmasına genel oy, her yurttaşın bir tek oya sahip olmasına eşit oy ve seçmenlerin temsilcilerini doğrudan doğruya seçmelerine de tek dereceli seçim deniyor.

2. Demokratik Cumhuriyette, devlet organları **seçimden** çıkacaktır. Bu konudaki temel ilkelerden biri de Anayasanın 12. maddesindeki eşitlik ilkesi oluyor: «Herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşittir.

Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz».

Anayasa Mahkemesi kararına göre: «Demokratik Devlet, egemenliğin bir kişi, zümre veya sınıf tarafından belli sınıflar yararına kullanılmadığı, serbest ve genel seçimin iktidara gelmede ve iktidardan ayrılmada tek yol olarak kabul edildiği... bir idare biçimidir.» (1).

3. Demokratik Cumhuriyette, halkın, iktidar üzerinde

---

(1) Esas: 1963/173, Karar 1965/40, Karar tarihi 26.9.1965. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, sayı 4, s. 247-248.

etkili olabilmesi için partiler yoluyla örgütlenmesi, başka söyleyişle birden çok partilerin varlığı gerekli. **Çok partili siyasal hayat,** demokratik düzenin temel unsurlarından biri oluyor. Bunun için de bütün sınıflara partiler yoluyla örgütlenme ve iktidar yarışına katılabilme olanağının tanınması gerekli. İktidar mücadelesinin açık ve serbest yapıldığı demokratik bir toplumda, iktidara geldikleri gün öteki partileri siyasal hayattan kaldırmayı ve tek partili bir rejim kurmayı amaçlayan partiler yasaklanıyor. S.P.K.'nun 106. maddesi, «Komünist, anarşist, faşist, nasyonal sosyalist adlarıyla veya aynı anlama gelen adlarla siyasî parti kurulamaz.» hükmünü getirirken, tek partili bir rejime gidişin bütün kapılarını kapamayı amaçlıyor.

Bu konuda ortaya çıkan sorun, batı demokrasilerinde, özellikle Fransa ve İtalya'da, çok partili siyasal hayat içinde iktidar mücadelesine katılan ve oldukça geniş bir seçmen desteğine sahip komünist partilerinin, günümüzde farklı bir tutum almaları ve iktidara geldikleri takdirde sosyalizme barışçı yollarla geçişi ve çok partili düzene saygılı olacaklarını belirtmeleri karşısında, marksist dünya görüşüne dayalı bir partinin kuruluşunun hukuksal engellerle karşılaşıp karşılaşmayacağı, ülkemizde de tartışma konusudur. Gerçi S.P.K.'nun 106. maddesi, bu konuda yalnızca biçimsel bir yasak getiriyor ve «Komünist partisi» adı altında bir partinin kurulamayacağını belirtiyor. Fakat Marksist dünya görüşüne dayalı ve Anayasada yer alan ilkelere ve çok partili demokratik düzene saygılı böyle bir sınıf partisinin kurulmasına anayasal bir engelin bulunduğunu rahatlıkla söylemek pek kolay değil. Bu konuda ortaya atılan hukuksal engel, genellikle Anayasanın 57. maddesindeki «bölünmezlik» ilkesi oluyor. İşçi sınıfına dayanan marksist bir partinin programı, çok partili demokratik düzenin kurallarına saygılı olmasına rağmen, bölünmezlik ilkesinin böyle bir partinin kurulmasına hukuksal engel

olarak yorumlanıp yorumlanamayacağı, aşağıda 59. sorunun konusu olacaktır.

Soru 57 Siyasî partilerin tüzük ve programlarının Lâik Cumhuriyet ilkesine uygun olması ne anlama geliyor?

Devletin lâik niteliğinin korunması Anayasanın 19. maddesinin 5. fıkrasında ayrıca özel olarak düzenlenmiş. Buna göre: «Kimse, Devletin sosyal, iktisadî, siyasî veya hukukî temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya şahsî çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtan gerçek ve tüzel kişiler hakkında, kanunun gösterdiği hükümler uygulanır ve siyasî partiler Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır.» Ayrıca S.P.K.'nun 92 ilâ 99. maddeleri «Lâik Devlet niteliğinin ve Atatürk Devrimciliğinin korunması» bölümünde, siyasî partilerin, Türkiye Cumhuriyetinin lâiklik niteliğini değiştiremeyecekleri (md. 92); Halifeliğin yeniden kurulması amacını güdemiyecekleri (md. 93); dini istismar edemeyecekleri (md. 94); din, mezhep ve tarikat esasına dayalı partilerin kurulamayacağını (md. 95); partilerin dinî gösteri yapamayacaklarını (md. 96); Atatürk Devrimlerinin korunması amacını güden ve 97 maddede belirtilen yasalara aykırı davranamayacakları, Diyanet İşleri Başkanlığının genel idare içinde yer alması prensibine (md. 98) ve T.C. kurucusu Atatürk'ün şahsiyetini, faaliyetlerini ve hâtırasını kötülemek, küçük düşürmek amacını güdemeyecekleri belirtiliyor (md. 99).

Ulusal bağımsızlık savaşından sonra, Türk toplumu-

nun geçirdiği devrim, lâiklik ilkesine büyük ölçüde önem kazandırıyor. Bu nedenle, gerek Anayasada, gerek S.P.K.'-nda artık eskiye dönüş kapılarının zorlanmaması için, ayrıca çok partili hayata geçiş denemelerinde ve çok partili dönemde, dinci çevrelerin ve bunlara dayanarak dini politikaya araç olarak kullanmak isteyenlere, ya da bu tutumda olan partilere karşı bir reaksiyon oluyor bu hukuksal tedbirler.

Teokratik bir yönetime dönüş hayallerine kesin bir engel çizilmesindeki güçlükte, İslâm dinindeki özelliğin de büyük payı var kuşkusuz. Çünkü İslâm dini, din ile devlet işlerinde bir bütünlük gösteriyor: kişinin Tanrı ile olan ilişkileriyle birlikte devlet işlerinin yürütülmesini de kurallara bağlıyor. Cumhuriyetin ilânından sonra, Atatürk'ün gerçekleştirmek istediği lâiklik politikası, dini devlet yönetiminden sıyırarak, dinin kişilerin iç dünyasında yer almasını amaçlıyordu.

Bu bakımdan Türkiye'de lâiklik, sadece resmî bir dini olmayan devlet dışında, ayrıca bunun gerçekleştirilmesi için yasal tedbirlerin de alınmasını zorunlu kılmıştı. 1961 Anayasasının 19. maddesindeki özel hüküm ve gene Anayasanın 154. maddesindeki Diyanet İşleri Başkanlığının genel idare içinde yer alışı, İslâm dininin özelliğinin ve Türk toplumundaki tarihsel gelişimin bir sonucu oluyor. Aslında, Anayasadaki kuralların getirdiği yasaklamalar, S.P.K.'-ndakilere gerek bırakmayacak kadar yeterli sayılabilir. Ayrıca, Anayasanın 153. maddesindeki devrim kanunlarının korunması konusunda, Anayasa Mahkemesine dahi yorum yetkisinin verilmemesi, bu alanda başka bir teminat olmaktadır

Ancak, S.P.K.'nun 98. maddesindeki Diyanet İşleri Başkanlığının yerinin korunması ile ilgili hükmün, başlı başına, bir siyasî partinin kapatılmasına neden olarak düşünülmesi yerinde olmayabilir. Diyanet İşleri Başkanlığının

yeri, zamanla, farklı çözümlere konu olabilir ve belki de ileriye dönük bir amaçla, Anayasa'da belirtilen statüsüne değişik bir biçim verilmesi zorunluluğu kendiliğinden belirebilir. İşte, bir partinin, bu konuyla ilgili önerilerinin, ya da programında yer alan görüşlerinin, lâiklik ilkesine aykırılık nedeniyle kapatılma davasına konu olması garip sonuçlar yaratacaktır.

Anayasa ve S.P.K.'nda lâiklik ilkesinin korunması ve teokratik bir devlet özlemi çekenlerin elinde bu silâhın etkisiz duruma getirilmesi, sadece hukuksal tedbirlerle çözülecek bir sorun değil kuşkusuz. Bu konuda sağlıklı çözüm yolu, kişinin hürriyete kavuşturulmasını sağlayacak temel yapı değişiklikleri, giderek sanayileşmeyle ve kalkınmayla uyumlu rasyonel bir eğitimin uygulanması olacaktır. Lâiklik sorunu da, böylece, yasal zorlamalara gerek kalmaksızın, kendi çözümünü daha sağlam temellere oturtarak getirebilecektir.

Soru 58 Siyasî partilerin tüzük ve programlarının Devletin ülkesiyle milletiyle bölünmezliği ilkesine uygun olması ne anlama geliyor?

1961 Anayasasının Devletin bütünlüğü ile ilgili 3. maddesi, «Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür.» diyor. Öte yandan gene Anayasanın 57. maddesinde, bu ilke partiler açısından tekrarlanırken, parti tüzük ve programlarının ülke yapısıyla ilgili olarak bölgecilik amacı güden ya da ayrı egemenlikler üzerine kurulu karma yapılı bir devlet tipinin, örneğin federal yapılı bir devlet biçiminin yaratılmasını amaçlayamayacaklarını ifade ediyor. Bu doğrultuda, S.P.K.'nun 87. maddesinde, partilerin ülke bütünlüğünü bozma; 88. maddesinde devlet tekliği ilkesini değiştirmek; 89. maddesinde azınlıklar yaratılarak

millet bütünlüğünün bozulması amaçlarını güdemeyeceklerini; 90. madde bölge ve ırk esasına dayanan partilerin kurulamayacağını belirtiyor.

Milletiyle bölünmezlik ilkesi de, Türk Milletiyle Türk Devleti arasında bir ayrılık olmadığını, aynı şeyler olduklarını, bunların bir bütünü oluşturduklarını ifade ediyor.

Hukuk açısından, Türk Devletinin farklı ulusları biraraya getiren bir devlet olmadığı ve Türkiye Cumhuriyetinde egemenliğin sadece Türk Milletinde olduğu, Anayasanın 4. maddesinde de: «Egemenlik kayıtsız şartsız Türk Milletinindir. Millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır.» deniyor. Bu maddenin dışa dönük yanı, T.C. Devletinin bağımsızlığı, yani Türk Milletinden başka bir Milletin iradesine tâbi olmayacağını, içe dönük yanı da, devletin temeli olarak Millet gerçeğinden başka bir topluluğun olmayacağını, iktidarların kaynağının Millet'te olduğunu ortaya koyuyor.

Kısaca, Ülke ve Millet bölünmezliği Devletin tek yapılı olduğunu, çok uluslu olmadığını ve partiler açısından da, Millet bütünlüğünü bozucu amaç güdülemeyeceğini, vatandaşlar arasında etnik farklılıkların, ayrı bir toplum oluşturarak, bunlarda ulusçuluk bilinci yaratılarak, millet bütünlüğünden ayrılmalarına yönelik amaç güdülemeyeceğini ifade ediyor.

Anayasanın 54. maddesi de, «Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür.» diyerek, Türk Milletinden sayılabilmek için vatandaşlıktan başka bir unsura yer vermemektedir. Hukuksal planda, Anayasa, 54. maddesiyle, millet bütünlüğünün özünü ortaya koyuyor.

Parti yasaklamalarıyle ilgili olarak S.P.K.'nun 89. maddesi şu hükmü getiriyor ayrıca: «Siyasî partiler, Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde millî veya dinî kültür farklılıklarına yahut dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler.

Siyasî partiler, Türk dilinden ve kültüründen gayrı dil ve kültürleri korumak veya geliştirmek veyahut yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler.»

Bu maddenin 1. fıkrasındaki hükmün Anayasaya aykırı olduğu, Siyasî Partiler Kanun tasarısının (tasarıda 104. madde) Millet Meclisinde görüşülmesi sırasında ileri sürülmüş, ancak komisyon sözcüsü, tasarıdaki bu maddenin, Anayasanın «Millî Devlet» esasından doğan bir sonuç olduğunu belirtmiş ve Millet Meclisi genel kurulu da bu görüşü benimsemiştir.

Nihayet S.P.K.'nun 89. maddesinin 1. fıkrasının, parti kapatılmasına ilişkin bir dava dolayısıyla, Anayasa Mahkemesinde Anayasaya aykırılığı ileri sürülerek iptali istenmiş, fakat Anayasa Mahkemesi bu istemi, dava sırasında verdiği bir ara kararıyla (1) ciddî bulmayarak reddetmiştir.

Soru 59 «Bölünmezlik» ilkesi sınıf esasına dayanan partilerin kurulmasına engel midir?

Bundan bir önceki soruda, ülke ve millet bölünmezliği ilkesinin ne anlama geldiği ortaya konmağa çalışıldı. Fakat çoğu kez, bu ilke aynı zamanda sınıf esasına dayalı partilerin kurulamayacağına kanıt olarak da ileri sürülebiliyor ve sınıf esasına dayalı partilerin bütünlük, ya da bölünmezlik ilkesine, dolayısıyle Anayasaya aykırılığı sık sık tartışılan konulardan biri.

Anayasanın 4. maddesinin 3. fıkrasında: «Egemenliğin kullanılması, hiç bir suretle belli bir kişiye, zümreye

(1) Esas 1971/3 (Parti kapatılması), Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, Sayı 9, s. 105 108.

veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ, kaynağını Anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz.» deniyor. Buna paralel bir hüküm S.P.K.'nda «Millî Egemenliğin korunması» ile ilgili olarak 84. maddede var: «Siyasî partiler, Türk Milletine ait olan egemenliğin, belli bir kişiye, zümreye veya aileye yahut sınıfa bırakılması amacını güdemezler.» Bunu daha da somutlaştıran, eşitlik ilkesinin korunmasıyla ilgili 92. madde, «Siyasî partiler, Türk vatandaşları arasında kanun önünde dil, ırk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din veya mezhep ayırımı gözetmek yahut belli kişi, aile veya zümreler yahut sınıflara imtiyaz tanımak amaçlarını güdemezler.» diyor.

Anayasa ve S.P.K.'ndaki bu hükümler, Türkiye'de sınıf esasına dayalı bir partinin, örneğin emekçi sınıflara dayanan bir partinin kurulmasına ve iktidar yarışına katılmasına hukuken engel midir sorusunu ortaya çıkarıyor.

Bu soruya verilecek cevap, her şeyden önce kamu hukukunu ve siyaset bilimini çok yakından ilgilendiren **«Egemenlik»** ve **«Siyasî İktidar»** kavramları arasındaki farklılığı ortaya koymakla mümkün.

Egemenlik kavramı, modern içeriğini kazanana değin, uzun bir süre, kendinden üstün sınırlayıcı hiç bir güç tanımayan, «üstün irade» anlamına geliyordu. Egemenlik, kendi üstünde sınırlayıcı güç tanımayan üstün bir irade olunca da, kayıtsız şartsız bir üstünlük sayılmıştı. Egemenliğin tek bir kişide, hükümdarda, toplandığı «mutlakiyet» rejimlerinde Tanrısal bir temele dayandırılıyordu. Egemenliğin yeryüzüne inmesi, Tanrının vekili sayılan monark ya da hükümdar aracılığı ile sağlanmıştı. Bu anlayışa göre, egemenlik, hükümdarın Tanrıdan başka kimseden emir almadan herkese emretmesi ve herkesin de buna boyun eğmesi, uyması gereken en üstün irade olarak kabul ediliyordu. Egemenlik, bu anlamda, Tanrısal bir kaynaktan ortaya çıkmış, metafizik ve hukuk ötesi bir nitelikteydi.

1789 Fransız İhtilâliyle, egemenliğin temelinin artık Tanrıda değil, fakat yeryüzünde, «Millet'te» olduğu ortaya konacaktır. Fakat egemenliğin kaynağının değişmesi, özünde büyük bir değişiklik yapmayacaktır: Önceleri egemenlik Tanrı adına, onun vekili, temsilcisi hükümdar tarafından kullanılıyordu; egemenlik Millete geçince, Millet adına onun temsilcilerini biraraya getiren Meclis tarafından kullanılmaya başlanacaktır. Egemenlik, bu aşamada da, kendinden üstün hiç bir güç kabul etmeyen «en üstün irade» anlamına geliyordu. Bu bakımdan gene de metafizik ve ispat edilmeden kabul edilen politik ve ideolojik bir kavramdı

Fransız İhtilâliyle, egemenliğin Millete ait bulunduğu ilkesinden hareket edildiği için, egemenlik Millet iradesi, Millet iradesi de genel irade olduğu ve bunun da kişisel iradelerin üstünde yer aldığı söylenecektir. Millet iradesine uymakla, herkesin kendi kişisel iradesine uymaktan başka bir şey yapmadığı sonucuna varılacaktır. Böylece, egemenlik kavramı, daha da güç kazanacaktır. Millet, egemenliğin «yegâne sahibi» olunca, Milletin kendisine ait olan millî iradeye uyması daha kolaylıkla sağlanıyordu. Milleti meydana getirenler, artık hükümdara ya da monark'a tâbi kul olmaktan çıkıyorlar ve «yurttaş» oluyorlardı.

Egemenlik Millete geçmiştir ama, Millet, egemenliğini, kendisi doğrudan doğruya değil, seçeceği temsilciler aracılığıyla kullanıyordu. Egemenliğin temsilciler tarafından kullanılması ve temsilcinin seçildiği bölgeyi değil, tüm milleti temsil etmesi anlayışı da yerleşecektir. Kısaca, egemenliğin millete geçmesi, temsil'e, temsil de seçime yol açıyordu. Fakat İhtilâli yapan burjuvazi, kendi egemenlik anlayışına bağlı kalarak, seçimi bir **hak** olarak değil, bir **kamu görevi** sayarak, herkese seçmenlik sıfatı tanımayacaktır: Ancak parası pulu olan seçmendir.

Milleti oluşturan yurttaşlar da bu açıdan «aktif» ve

«pasif» yurttaşlar olarak ikiye ayrılmıştı. **Aktif yurttaşlar,** yani parası pulu olanlar, devlete belli oranda vergi ödeyenler seçmendirler bu dönemde. Henüz genel oy yoktur ortada. **Pasif yurttaşlar,** seçme ve seçilme hakkından yararlanamıyorlardı. İhtilâli yapan burjuvazi, kendi sınıf egemenliğini kurarken, «Millî Egemenlik» kavramına, kendi sınıf çıkarına aykırı bir yön vermemeye büyük bir özen gösterecektir. Aslında egemenlik, bu dönemde, salt burjuva sınıfına aitti. Yoksul halk, yani pasif vatandaşlar bunun dışındaydı. Egemenliğin kayıtsız şartsız ve sınırsız olarak kullanılması böyle sağlanmıştı. Burjuva sınıfı egemenliğe kutsal ve metafizik bir anlam kazandırırken, aynı zamanda hukukla bağlı olmaktan da kurtulmuştu. Şöyle ki, millî iradenin, ancak millet temsilcilerinden oluşan mecliste toplandığı ve millî iradenin belirmesi (tezahürü) vasıtası da kanundur inancı yerleştirilecektir: **«Kanun, genel iradenin bir ifadesidir.»**

Meclis kanun yaparken de herhangi bir kayıt ve şartla bağlı değildi. Bu bakımdan, 1789 İhtilâliyle Fransa'da, mutlakiyet döneminden, ya da polis devlet anlayışından, devletin hukukla bağlı olduğu anlayışına yani hukuk - devletine değil, fakat bütün gücü elinde bulunduran «meclis yönetimi», **«meclis hükümeti»** anlayışına ulaşılacaktır. Bu anlayışta, meclis, kanun koyucu olarak, millet iradesini ifade eden kanun'lar yaparken, kendi iradesi dışında, bir kayıt ve şartla bağlı değildir. Bu bakımdan da kamu hukukçuları bu döneme **«Kanun Devleti»** rejimi diyeceklerdir.

★

Millî mücadelenin başlaması ve 23 nisan 1920'de Ankara'da toplanan T.B.M.M., Türk siyasal hayatında, egemenlik anlayışında değişiklik, getirecektir. Artık Osmanlı İmparatorluğu meşrutiyet dönemlerindeki iktidarın sınır-

lanması yerine, iktidarın kaynağının değişmesi söz konusudur. Mutlakiyet dönemlerinde olduğu gibi I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de egemenlik Padişaha aitti. Fakat T.B.M.M.'nin toplanmasıyla, artık egemenliğin kaynağı «Millet» olacaktır. Ankara'da toplanan Meclis, sadece yasama yetkisini değil, bütün yetkileri kendinde toplamıştı. 1921 ve 1924 Anayasalarında yer alan ve 1961 Anayasasında da izleri görülen «Meclis üstünlüğü» ilkesi millî mücadelenin bir ürünüdür. Birazdan da görüleceği gibi, 1961 Anayasasını 1921 ve 1924 sisteminden ayıran temel özelliklerden biri, Millî egemenliğin kullanılışındadır: TBMM, artık egemenliği kullanan «yegâne» organ olmaktan çıkıyor, «yetkili organlardan biri» durumuna geliyor.

Millî mücadelenin, meclis üstünlüğüne dayalı bir yönetimle amacına ulaşması, millet iradesiyle meclis iradesini âdeta birbirine kaynaştıracak ve bütünleştirecektir. 1924 Anayasası hazırlanırken, meclisin yetkilerinde bir kısıtlama yapma sorunu yoktu ortada. Çünkü meclis'in yetkilerini, iradesini kısıtlamak, aynı anda halkın iradesini kısıtlamak olacaktı. TBMM, milleti temsil ediyordu: Meclisle, soyut millet kavramı arasında bir eşitlik vardı ve Anayasayı hazırlayanların kafasında bu bakımdan da meclis yetkilerinde bir kısıtlama sorunu olamazdı.

1924 Anayasası döneminde, Türkiye'de egemenlik anlayışı, siyasal iktidarı kullananlar tarafından, yani parlamento içinde tek başına çoğunluğa sahip parti tarafından, tıpkı Fransız İhtilâlinde olduğu gibi, egemenlik milleti temsileden meclisle özdeş kılındı; ve bunlar, bütün bir milleti temsil ettiklerini ileri sürerek egemenliği kendileri dışında başkaca bir güç tanımak istemeyen bir üstünlük olarak göstermeğe çalıştılar.

1945 yılından sonra da 1960'a değin, hatta günümüzde bile zaman zaman «sandıktan çıkan çoğunluk» sözüyle millet çoğunluğunun değil, fakat kendilerinin bütün mil-

leti temsil ettiklerini belirtirler, ya da bu anlama gelecek sözler söylerler. Tabiî, çok soyut bir kavram olan bu meclis üstünlüğü kavramı, hangi çevrelerin üstünlüğünü ifade ettiği sorusunu arka planda bırakıyordu. Oysa, çok partili siyasal hayat içinde, meclis bünyesi iktidar ve muhalefet kanatlarından oluşur. Ama, 1924 sistemi içinde, sandıktan çıkan çoğunluk, millet çoğunluğunu değil, tek parti yönetiminde olduğu gibi, bütün milleti temsil ettiklerini ileri süreceklerdir. Bu anlayış sık sık yapıldığı gibi, hem «hükümet» ve «Devlet» kavramlarının birbirine karıştırılmasına yol açacak, hem de meclis içindeki azınlığın, daha doğrusu muhalefetin, varlığını hiçe indirmeye çalışacak; öte yandan da, meclis çoğunluğu dışındaki devlet organlarının iradesinin millet iradesi sayılamayacağı, böylece de, çoğunluğun hiç bir kayıt ve şartla bağlı olmaksızın kararlar alabileceği inancını yerleştirecektir. Oysa 1924 sistemi içinde yargı organları da bağımsızdı ve bunların kararları bugün olduğu gibi «Türk Ulusu adına» veriliyordu.

Fransız devriminden sonra olduğu gibi, 1924 sistemi içinde, Türkiye'de de, egemenlik kavramına verilen bu kutsal ve metafizik anlam, meclis çoğunluğunu elinde bulunduranlara, ortaya çıkabilecek engellerden ve hukukla bağlı olmaktan sıyrılabilmek için hukuksal bir temel sağlamış oluyordu.

*

Egemenlik kavramına verilen «kutsal» ve «yüce» anlam, zaman içinde farklı ve yepyeni bir içerik kazanacaktır. Özellikle 19. yüzyılda çalışan sınıfların örgütlenerek siyasal iktidarlara ağırlıklarını koymaları ve çoğulcu demokratik toplumun ortaya çıkardığı kurumlar, egemenlik kavramını artık hukuk ötesi, metafizik bir kavram olmaktan çıkaracak ve hukuk içinde yer alan sınırlı ve şartlı bir öze kavuşturacaktır. Bu açıdan, egemenlik kavramı, belirli şey-

leri yapabilmek olanağını, yani bir **«yetki»** yi ifade ediyor: Egemenlik, hukuk alanı içinde ve sadece hukuksal sonuçlar doğuran belli işlemleri yapmak yetkisidir.

T.C. 1961 Anayasasının, Cumhuriyetin niteliklerini belirten 2. maddesi, Türkiye Cumhuriyetinin bir «Hukuk Devleti» olduğunu söyler. Hukuk devletinde, devlet kendi koyduğu yasalarla, kurallarla bağlı olduğu kadar, devletin kendi üstündeki hukuk kurallarıyla da, örneğin, milletlerarası hukuk kurallarıyla da bağlıdır. Hukukla bağlı olan devlette, egemenliğin kullanılması da hukuk çerçevesi içinde olacaktır. Gerçi Anayasanın 4. maddesinin 1. fıkrası, «Egemenlik kayıtsız şartsız Türk Milletinindir» der ama, «kayıtsız şartsız» oluşu, egemenliğin kendisinin kayıtsız şartsız olduğunu ifade etmez; egemenliğin millete ait oluşu bakımındandır buradaki kayıtsız ve şartsız oluş: Millet dışında başkaca hiç bir sahibi yoktur egemenliğin. Bu bakımdan Anayasa yürürlükte olduğu ve Anayasal düzen devam ettiği sürece, millet kayıtsız ve şartsız olarak egemenliğe sahip olamaz. Bu egemenlik, milletin kabul ettiği Anayasanın koyduğu ilkelerle sınırlıdır. Anayasal düzen herhangi bir biçimde ortadan kaldırıldığı zaman milletin kayıtsız şartsız egemenliği söz konusu olur ve bu durumda herhangi bir kayıt ve şartla bağlı olmadan iradesini serbestçe kullanır. Yeni bir Anayasa hazırlamak üzere, böyle dönemlerde toplanan meclislere, ya da belli bir dönemde, belli bir toplumdaki güçlerin oluşturdukları iradeye, **«Kurucu meclis»,** ya da **«Kurucu irade»** deniyor.

1961 Anayasasının 4. maddesinin 2. fıkrasına göre: «Millet egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır». Bu hükme göre, Anayasanın yürürlükte olduğu sürece, millet, sahibi bulunduğu egemenliği, kayıtsız şartsız kullanmaz, fakat Anayasanın koyduğu esaslara göre, doğrudan doğruya değil, Anayasanın öngördüğü organlar eliyle bu egemenliğin kullanılmasına

katlanması gerekir. Bu bakımdan egemenlik bir **yetki** olarak ortaya çıkıyor. Öte yandan, 4. maddenin son fıkrası da egemenliğin bir yetki olduğunu daha açık bir biçimde ortaya koyuyor: «... kaynağını Anayasadan almıyan bir devlet yetkisi» nin mevcut olamıyacağını söylüyor.

Devlet, sosyolojik bir varlık olan, Millet varlığının hukuksal bir örgütlenişidir. Başka söyleyişle, Devlet, Milletin hukuksal örgütlenişini ifade ediyor. «Devlet Yetkisi», Millet adına kullanılan yetki demektir. Şu halde, «Devlet yetkisi» ve «Millet yetkisi» özdeş deyimlerdir. Devlete, ya da Millete ait olan yetki Anayasadan doğmaktadır. Her yetki gibi, egemenlik de kaynağını Anayasadan alıyor. Nihayet, Anayasanın 8. maddesi, egemenliğin hukukla bağlı bir yetki olduğunu ortaya koyan başka bir hükümdür. 8. maddenin 2. fıkrası, «Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır.» Yani devletin egemenliğine dayanan hukuksal faaliyetlerinin tümü, yasama yürütme yargılama organlarının faaliyetleri, Anayasa ile sınırlanır. 1921 ve 1924 sistemine göre, egemenliğin toplandığı tek yer olan yasama organı, 1961 Anayasasında, egemenliği kullanan yetkili organlardan sadece birisi durumunda.

Özetleyecek olursak, egemenliğin millete ait oluşu, iktidarların kaynağının millette olduğunu ve milleti oluşturan yurttaşlar arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın bir bütün olduğunu ifade ediyor.

Egemenliğin bölünmezliği, belli bir kişiye, zümreye ve sınıfa ait olamayacağı kuralı, devletin bir sınıf devleti olmadığını, yani egemenlik hakkının bir bölüm halka ait olmasının, öteki bir bölümünün bunun dışında bırakılmasının mümkün olamayacağını ifade ediyor. Ayrıca egemenlik, doğrudan doğruya da kullanılamayacaktır. Anayasanın 4. maddesinin 2. fıkrası, egemenliğin, Anayasanın öngördüğü yetkili organlar eliyle kullanılacağını belirtiyor Bu hü-

küm temsil'e, temsil de zorunlu olarak seçime yolaçıyor. Seçim sonucu, parlamento'da ortaya çıkan çoğunluk, siyasal iktidarı kullanacaktır. Bu bakımdan, soyut «Millet egemenliği» kavramı ile somut «parlamento çoğunluğu» (iktidar) kavramı, birbirinden farklı kavramlar.

Millet egemenliği'nin bölünmez oluşuna karşılık, seçim yoluyla, milletin temsilcilerinden oluşan parlamentonun muhtevası bölünebilir bir niteliktedir. Daha doğrusu, toplumdaki farklı eğilimlerin partiler kanalı ile parlamentoya yansıması, çoğunluk ve azınlık ayrılığını ortaya çıkaracaktır. Siyasal iktidarı kullanacak olanlar da parlamentodaki çoğunluk (tek bir partide de olabilir), ya da çoğunluklar (iki ya da daha çok partinin uzlaşarak oluşturdukları koalisyon çoğunluğu olabilir), başka söyleyişle yönetenler, parlamentoda, millet çoğunluğunun bir bölümünü temsil ederler. Şu halde siyasal iktidar, yani yönetenler, hükümet edenler, farklı partiler biçiminde örgütlenmiş, farklı eğilimlerin seçim yoluyla ortaya çıkmasıdır. Gerçi Anayasanın 76. maddesi T.B.M.M. üyelerinin, bütün bir milleti temsil ettiklerini söyler ama, buradaki temsilin anlamı, temsilcilerin kendilerini seçenlerin direktifleri, istekleri ve emirleriyle bağlı olmadıklarını, seçildikleri bölgenin çıkarlarını savunan birer iş takipçisi olmadıklarını, mensup oldukları partiden ayrılsalar bile temsilcilik sıfatlarının ortadan kalkmayacağını ifade eder.

Egemenlik ve siyasal iktidar arasındaki farklar belirtilirken: «Hâkimiyetin (egemenliğin) bölünmezliğine karşılık, iktidarda bir bölünürlük (kısmîlik) vardır. Seçmen çoğunluğu, Meclis çoğunluğu birer bölümdürler, millî hâkimiyetteki tümlük yoktur bunlarda..» deniyor (1).

Modern toplumlar farklı sınıflardan oluşur. Bu, sosyo-

(1) Tarık Zafer TUNAYA, Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku, 3. Baskı, İstanbul, 1975, s. 151.

lojik bir olgudur ve toplumdaki sınıflar yasa koyucunun iradesine bağlı olmaksızın varlıklarını sürdürürler. Anayasa, «egemenliğin kullanılması belli bir sınıfa bırakılamaz» hükmüyle bir sınıf devletini yasaklıyor ve aynı zamanda sosyal sınıf gerçeğini de açıkca kabul ediyor. Cumhuriyetin niteliklerini belirten Anayasanın 2. maddesi, «Türkiye Cumhuriyeti... sosyal bir hukuk devletidir.» derken gene toplumun farklı sosyal sınıflardan oluştuğunu ortaya koymaktadır. Bu maddenin gerekçesinde aynen: «Her sınıf halk tabakaları için refah sağlamayı kendisine vazife edinen zamanımızın Devleti (refah devleti), iktisaden zayıf olan kişileri, bilhassa işleri bakımından başkalarına tâbi olan işçi ve müstahdemleri, her türlü dar gelirlileri ve yoksul kimseleri himaye edecektir.» cümlesiyle, Türk toplumunun farklı sınıflardan oluştuğu gerçeğinden hareket etmektedir.

Sosyal sınıfların varlığını kabul eden bir devlette, örneğin emekçi sınıfın, sosyalist bir parti halinde örgütlenerek, çok partili siyasal hayatın kurallarını çiğnemeden, barışçı yollarla iktidara gelmesi ve bir sosyalist iktidarın, ya da hükümetin ortaya çıkması «bölünmezlik» ilkesine aykırı düşmeyecektir. Millî egemenlik anlayışında herhangi bir değişikliği öngörmeyen, egemenliğin yalnızca işçi sınıfına ait olduğu ilkesine sarılmayan bu tür sınıf partisinin kurulmasına, sosyal devlet anlayışında hiç bir hukuksal engel yok. Zaten **«sosyal devletle» «sosyalist devlet»** arasındaki farklılık da burada ortaya çıkıyor. Sosyal devlet, farklı sosyal sınıfların örgütlenerek, barışçı yollarla, seçimle iktidara gelmelerine olanak tanır. Böyle bir devlette, çalışan sınıflara dayanan sosyalist bir partinin, seçimlerde çoğunluğu elde ederek iktidara gelmesi sonucu ortaya **sosyalist bir hükümet** çıkar. Ama devletin egemenlik anlayışında bir değişiklik olmaz. Başka söyleyişle, çok partili demokratik bir siyasal hayatta, sosyalist bir partinin iktidarda olması

sosyalist bir hükümete yol açar, ama devlet sosyalist bir devlet olmaz. Oysa sosyalist bir devlette egemenlik anlayışı farklı bir temele dayanır: Sosyalist devlette egemenlik yalnızca emekçi sınıflara aittir, siyasal iktidar yolu bunun dışında kalan sınıflara kapalıdır.

Bu bakımdan, belli bir sosyal sınıfa dayanan partilerin, çok partili siyasal hayatın oyun kurallarına bağlı kalmak şartıyla, iktidara geçmesi «bölünmezlik» ilkesine aykırı değildir. Bu tür partilerin iktidarı kullanmaları sınıf egemenliğini doğurmaz. Anayasada ve S.P.K.'nda bu tür partilerin kurulmasını engelleyen bir durum yoktur. Bölünmezlik ilkesi, egemenlik kavramı için söz konusudur. Egemenlik ve iktidar kavramları özdeş olarak kabul edildiği takdirde hiç bir siyasal partinin kurulmasına olanak yoktur zaten. Böyle bir anlayış, «partilerin, çok partili siyasî hayatın vazgeçilmez unsurları» olmalarıyla bağdaşmayacaktır. Anayasamız ve S.P.K., sınıf partilerini yasaklamıyor, bu partilerin yasaklanmasına yol açacak yasaklamaları yasaklıyor aslında.

Soru 60 Siyasî Partiler Kanununa göre bir partinin kapatılabilmesi için nasıl dâva açılır?

Siyasî partilerin kapatılması, Anayasanın 19. maddesinin 5. fıkrası ve 57. maddesinin 2. fıkrasına göre Anayasa Mahkemesince yapılabilir. Parti kapatmada tek yetkili makam Anayasa Mahkemesidir. Anayasa, yalnızca yetkili makamı belirtmekle yetinmiş. Kapatma usulü S.P.K.'nun 108 ilâ 115. maddeleri arasında ayrıntılı olarak düzenlenmiş. Öte yandan, 44 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkındaki Kanunun 32. ve 43. maddesinin ek 6. bendinde buna ilişkin hükümler var.

Anayasanın 57. maddesindeki ilkelere ve S.P.K.'nun

83 ilâ 107. maddelerinde yer alan yasaklamalara aykırı davranan bir partinin kapatılmasına ilişkin davayı Cumhuriyet Başsavcısı açabiliyor. Anayasa Mahkemesi kendiliğinden (re'sen) harekete geçemez. Cumhuriyet Başsavcılığı, S.P.K.'nun 110. maddesinin 1. bendine göre, böyle bir davayı açma yetkisini kendiliğinden (re'sen) kullanır.

Anayasa Mahkemesi, daha Siyasî Partiler Kanunu yürürlüğe girmeden önce verdiği kararlarında, partilerin kapatılması davalarının «kamu dâvası» olduğunu ortaya koymuştu (1). Bu davalarda savcılık görevi, Yargıtayın kendi üyeleri arasından, üye tam sayısının salt çoğunluğu ve gizli oyuyla seçilen Cumhuriyet Başsavcısı (Anayasa md. 139/3. fıkra) tarafından yapılır. Cumhuriyet Başsavcısının fiilî ya da hukukî sebeplerle bu görevi yapamaması halinde, bu görev, Yargıtay ikinci başkanı ve üyeleri arasından, Yargıtay Büyük Genel Kurulunca üye tam sayısının salt çoğunluğu ve gizli oyuyla seçilen kimse tarafından yapılır (S.P.K. md. 108/2. fıkra; 44 sayılı kanun md. 35/2. fıkra).

Cumhuriyet Başsavcısının kendiliğinden harekete geçmesi yanısıra, konunun Bakanlar Kurulunda görüşülmesinden sonra, Adalet Bakanlığının yazılı istemi üzerine (S.P.K. md. 110/2. bend), ya da son genel seçimlere katıl-

---

(1) «...diğer derneklere benzemeyen ve demokratik düzenin esaslı bir unsurunu teşkil eden siyasî partilerin, kamu davası niteliğinde olan, kapatılması davalarının, kişiler tarafından doğrudan doğruya Anayasa Mahkemesine açılabileceğini kabul etmek ve bu konuyu kişinin irade ve takdirine bırakmak doğru olmaz. Bu bakımdan kişiler siyasî partilerin kapatılması konusunda Anayasa Mahkemesinde dâva açma hakkına sahip olmadıklarından istemin reddedilmesi gerekir.» Bkz. Esas: 1963/37, Karar 1963/54. Karar tarihi: 11.3.1963, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, sayı 1, s. 113. Aynı yönde Esas: 1965/17, Karar 1965/35, Karar tarihi: 7.6.1965, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi. sayı 3, s. 135

mış ve TBMM Birleşik toplantısında grubu olan ve ilk genel kongre toplantısını yapmış olan bir siyasî partinin merkez karar organının üye tam sayısının salt çoğunluğunun oyu ile alınan karara dayanarak, parti genel başkanının ya da partiyi temsil yetkisine sahip kimsenin yazılı istemi üzerine de dava açılabilir (S.P.K. md. 110/3. bend). Ancak, bir partinin merkez karar organından gelen istemde, yeterli deliller bulunmadığı kanısına vararak dâva açmayacağını bildiren Cumhuriyet Başsavcılığı yazısı üzerine, istemde bulunan siyasî partinin, S.P.K.'nun 109. maddesinde öngörülen ve Yargıtay Ceza daireleri başkanlarından oluşan **«Parti Yasaklamaları İnceleme Kurulu»** na yedi gün içinde itiraz etme hakkı var. Kurul bu itirazı yerinde bulmazsa dâva açılmaz; uygun görürse, Cumhuriyet Başsavcısı Anayasa Mahkemesine dâva açmakla yükümlü oluyor.

Gerek Adalet Bakanlığının, gerekse bir siyasî partinin Cumhuriyet Başsavcılığına yaptıkları istem, seçim dönemi içinde işlemiyor. TBMM üyeliğiyle ilgili herhangi bir seçimin Yüksek Seçim Kurulunca Resmî Gazete'de yayınlanacak başlangıç tarihinden, ya da Millet Meclisi'nin kendi kendini yenileme veya seçimlerin Cumhurbaşkanınca yenilenmesine karar verilmesi halinde, bu kararların Resmî Gazete'de yayınlanmasından başlayarak oy verme gününün ertesi gününe kadar geçen süre içinde, parti kapatma davası sadece Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından açılabilir (S.P.K. md. 110/4. bend).

Siyasî partilerin kapatılmasına ilişkin davalar duruşmalı olarak görülür. S.P.K.'nun 108. maddesinin 4. fıkrasında yer alan bu hüküm Anayasa Mahkemesinin kararı ile (1) iptal edilmişti. Daha sonra, Anayasanın 148. maddesinde, 15 Mart 1973 gün ve 1699 sayılı kanunla yapılan de-

---

(1) Esas: 1971/27, Karar: 1971/50, Karar günü: 6 Mayıs 1971. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, sayı 9, s. 509.

değişiklikle, siyasî partilerin kapatılmasıyla ilgili davaların duruşmalı olacağı Anayasa kuralı olunca, Mahkemenin iptal hükmü geçersiz oldu. Bundan böyle, bu tür davalara Anayasa Mahkemesinde duruşmalı olarak bakılacak.

Soru 61 Bir Siyasî Partinin Anayasa Mahkemesince kapatılmasını gerektiren durumlar nelerdir?

Siyasî partilerin Anayasa Mahkemesince kapatılmasını gerektiren durumlar, S.P.K.'nun 111. maddesinde, «4. kısma aykırılık dolayısıyla», 112. maddede «Kanunsuz siyasî faaliyetlere mihrak olma» ve 113. maddede «diğer sebeplerle dava açılması» olarak üç grupta toplanıyor.

1. **S.P.K.'nun dördüncü kısım hükümlerine aykırılık**

S.P.K.'nun 111. maddesinin 1. fıkrası, Anayasa Mahkemesince bir siyasî parti hakkında **karar vereceği durumları** üç ayrı noktada toplamaktadır.

a) Maddenin 1. bendine göre «Parti tüzüğünün veya programının yahut partinin faaliyetlerini düzenliyen ve yetkili parti organları veya mercilerince yürürlüğe konulmuş olan diğer parti mevzuatının bu kanunun dördüncü kısmında yer alan maddeler hükümlerine aykırı olması.»

Burada sözü edilen parti yetkili kurullarınca çıkarılmış olan tüzük, program, seçim bildirilerinin, ya da herhangi bir konudaki görüşleri içeren kitap, broşür... vb. S.P.K.'nun dördüncü kısmında, 83 ilâ 107. maddeler arasında beş bölüm halinde toplanmış olan «Cumhuriyetin korunması» (1. bölüm); «Millî Devlet niteliğinin korunması» (2. bölüm); «Lâik Devlet niteliğinin ve Atatürk Devrimciliğinin korunması» (3. bölüm); «Demokratik düzenin ve meşruluk temelinin korunması» (4. bölüm) ve nihayet «Genel yasaklamalar» (5. bölüm)'de sayılan, ahlâk ve âdabın korunması, ko-

münist, anarşist, faşist, nasyonal sosyalist adlarını taşıyan partilerle askerî nitelikte partilerin kurulmamasını düzenleyen hükümlere aykırı olması durumudur.

b) 111. maddenin 2. bendi ise, «Parti genel kongresince yahut merkez karar organı veya merkez yönetim organı veyahut Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grupların genel kurullarınca bu kanunun dördüncü kısmında yer alan maddelerin hükümlerine aykırı karar alınması yahut genelge veya bildiriler yayınlanması takdirinde verilir.»

1. benddekinden farklı olarak, burada sözkonusu olan, daha önce parti tarafından çıkarılmış olan ve yürürlükteki tüzük ve program dışında, somut, güncel bir konuda, sonradan alınmış bir karar, ya da bir genelgedir. Tüzük ve programlar ya da diğer yazılı kitap ve broşürlerde, S.P.K.'nun dördüncü kısmındaki hükümlere bir aykırılık olmasa bile, sonradan alınmış bir karar, kaleme alınan bir genelgenin bu hükümlere aykırı olması halinde, bir kapatma kararına konu olabilecektir başlı başına.

Anayasa Mahkemesi: «Bir görüşü bir düşünceyi, bir ereği, bir tutum ve davranışı duyurmak ve yaymak için bir siyasî partinin genel kongresi, merkez karar organı, merkez yönetim organı veya T.B.M.M. grubu genel kurulunca çıkarılan yahut benimsenen yazılı veya sözlü, basılı olan veya olmayan herhangi bir açıklama yahut belirtmenin genelge veya bildiri niteliğini kazanacağında kuşku yoktur.» diyor (1).

Bu duruma göre, bir faaliyet raporu, örneğin «genelge» veya «bildiri» adını taşımasa bile, kararda anılan nitelikleri taşıyorsa, 111. maddenin 2. bendinde belirtilen «genelge veya bildiri» niteliğinde sayılacaktır.

Anayasa Mahkemesi Millî Nizam Partisi ve Türkiye

(1) Esas: 1971/1, Karar 1971/1, Karar günü: 20 Mayıs 1971. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, sayı 9, s. 58.

İşçi Partisi, hakkında kapatma kararlarını verirken, S.P.K.'nun 111. maddesinin 2. bendine dayanmıştı. Millî Nizam Partisinin birinci büyük kongrece oybirliği ile «tasvip» edilen faaliyet raporunun ve Türkiye İşçi Partisinin dördüncü kongre kararının, 111. maddenin 2. bendinin kapsamına girdiği sonucuna varılarak kapatma kararları verilmişti (1).

c) S.P.K.'nun 111. maddesinin 3. bendi, yukarıda belirtilenler dışında, farklı bir durumu düzenliyor. Burada, S.P.K.'nun dördüncü kısmında sayılan hükümlere aykırılık, partinin 1. ve 2. bendlerinde sayılan yetkili organlarınca değil, fakat parti yardımcı kuruluşları veya daha alt kademe organlarınca veya bir parti üyesi tarafından yapılmışsa, bu takdirde 111. maddenin 3. bendi uygulanacaktır. Örneğin, parti gençlik kolları veya il, ilçe kademelerindeki kuruluşlarınca girişilen eylemler, parti yetkili organının çıkardığı bir dergide yazılan yazılar, veya bir parti üyesinin fiilleri S.P.K.'nun dördüncü kısmındaki hükümlere aykırılık gösteriyorsa, bu durum, Cumhuriyet Başsavcılığınca doğrudan doğruya bir kapatma nedeni olarak Anayasa Mahkemesine intikal ettirilemeyecektir. Böyle bir durumda, Cumhuriyet Başsavcılığı, S.P.K.'nun 111. maddesinin 3. bendi uyarınca, fiili işleyen organın, kuruluşuna işten el çektirilmesi, bunlarda yer alan üyelerin veya üyenin partiden çıkarılması için partinin genel başkanlığından yazılı olarak istemde bulunacaktır.

İlgili partinin, Cumhuriyet Başsavcılığının bu istemine karşı, **«Parti Yasaklamaları İnceleme Kurulu»** na, istemi aldığı tarihten başlayarak onbeş gün içinde itiraz hakkı

---

(1) Millî Nizam Partisi hakkında: Esas: 1971/1, Karar 1971/1, Karar günü: 20.5.1971. Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi, sayı 9, s. 3-71 —R. G. 14.1.1972— 14072. Türkiye İşçi Partisi hakkında: Esas 1971/3, Karar: 1971/3, Karar günü: 20.7. 1971. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi sayı 9, s. 80-31 -R.G: 6.1.1972- 14064.

var. Kurulun bu itirazı en çok altmış gün içinde karara bağlaması gerekiyor. Kurul, partinin itirazını yerinde bulmadığı takdirde, kararın partiye bildirilmesinden başlayarak otuz gün içinde Cumhuriyet Başsavcılığının isteğine uyulması, yani yasaklara aykırı davranan parti organının, kuruluşun işten el çektirilmesi, bunların üyelerinin, ya da üyenin de partiden kesin olarak çıkarılmaları gerekiyor.

Parti Yasaklamaları İnceleme Kurulu, her ne kadar bir mahkeme niteliğinde değilse de, kararları kesindir. Gerçi kurul üyeleri, yargıçlardan oluşuyor, hatta S.P.K.'nun 111. maddesinin 3. bendinin (A) fıkrasına göre, tanık çağırabilmekte ve bilirkişi tayin edebilmekte. Fakat «Parti Yasaklamaları İnceleme Kurulu» 30 Eylûl 1967 tarihli bir kararında, fiili işlediği ileri sürûlen parti üyesinin dinlenmesinin sorgu olmadığını, bunun ilgilinin iradesine bağlı olduğunu ve verilen kararın bir suçun saptanması ve ceza verilmesiyle ilgisi olmadığını belirtiyor. Bu bakımdan da parlamento üyelerinin dokunulmazlıkları kalkmadan da sorguya çekilebilecekleri, kurul bir mahkeme olmadığı için ayrıca yargıçlar hakkında ileri sürülen itirazlar yapılamıyacağı gibi, kuruldaki incelemelerde defi yoluyla Anayasa Mahkemesine de gidilemeyecek (1).

Tabiî «Parti Yasaklamaları İnceleme Kurulu» na tanınan oldukça geniş yetkilerin, Anayasayla partilere tanınmış olan güvenceye dolaylı bir müdahale yarattığı söylenebilir.

«Parti Yasaklamaları İnceleme Kurulu» nun kararına uymayan parti hakkında ancak bundan sonra Anayasa Mahkemesinde Cumhuriyet Başsavcılığınca kapatma dâvası açılabilecek. S.P.K.'nun 111. maddesinin (C) fıkrası-

---

(1) Doğu PERİNÇEK, Türkiye'de Siyasî Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması Rejimi, Ankara Hukuk Fakültesi yayını (Doktora tezi), Ankara 1968, s. 136 not 71'de zikrediliyor.

na göre, kurulun, siyasî partinin itirazını yerinde görmesi durumunda, Cumhuriyet Başsavcılığı Anayasa Mahkemesinde kapatma davası açamaz ve itiraz konusu olan eylem hakkında da hiç bir ceza kovuşturması yapılamıyacağı gibi, daha önce başlamış olan kovuşturma da sona erer.

Yasaklara aykırı davrandığı saptanan ve partiden kesin olarak çıkarılan üyenin, S.P.K.'nun 56. maddesindeki disiplin cezalarına ilişkin olarak kendisine tanınan, asliye hukuk mahkemesine, itiraz hakkı yoktur. Ancak, partiden çıkarılan kimsenin işlediği fiil ayrıca cezaî kovuşturma konusu olmuş ve fakat hakkında takipsizlik, ya da beraat kararı verilmişse, o kimsenin parti üyeliği, hakları kendiliğinden geri döner.

2. **Kanunsuz siyasî faaliyetlere mihrak** (odak) **olma:** S.P.K.'nun 112. maddesine göre, kanunun, 83. (Cumhuriyet Devlet şeklinin korunması); 84. (Millî egemenliğin korunması); 86. (Bağımsızlığın korunması); 88. (Devlet tekliğinin korunması); 89. (Azınlıklar yaratılmasının önlenmesi); 90. (Bölgecilik ve ırkçılık yasağı); 92. (Lâiklik ilkesinin korunması); 93. (Halifeliğin istenmeyeceği); 94. (Lâik Devlet düzeninin korunması); 100. (Demokratik düzenin korunması); 102. (Anayasanın meşruluk temelinin korunması); 103. (27 Mayıs 1960 Devriminin anlamının korunması) maddelerine aykırı fiillerin işlendiği, bir odak noktası (mihrak) durumuna geldiği kesin olarak ortaya konursa, yine kapatma yoluna gidilebilecek.

Yukarıda belirtilen yasaklara aykırı davranan partinin kapatılabilmesi için, kanunsuz eylemlerin belli bir parti tarafından yoğun olarak, sürekli bir biçimde yapılmış olması ve bunun, o partinin merkez karar organı veya TBMM'ndeki grupları genel kurulları, yahut bu grupların yönetim kurullarınca benimsendiğinin sabit olması gerekir.

Burada hukuk tekniği yönünden ortaya çıkan bir so-

run var: 112. maddenin 1. fıkrası, tek tek madde sayıyor ve bu maddeler S.P.K.'nun dördüncü kısmının bazı maddelerini içeriyor. Örneğin 91. maddedeki eşitlik ilkesine yoğun bir biçimde aykırı davranan partinin kapatılması yoluna gidilemeyecek mi? Bunun gibi, 96. maddede, partilerin dinî gösteri yapamamasını öngören hükme aykırı davranan ve bunu yoğun olarak yapan bir partiye karşı, Cumhuriyet Başsavcılığı 112. maddenin son fıkrasına dayanarak dâva açamayacak mı?

Gerçi burada, 111. maddelerden farklı olarak, yasaklanan husus yalnızca eylemler olduğu ve 112. maddenin 1. fıkrasında belirtilen maddelerin ancak eylemler yoluyla çiğnenebileceği iddia edilebilir; ama böyle bir ayırımın sağlam temele oturmadığı da görülecektir. Bu bakımdan 112. maddenin 1. fıkrasında, kanunun dördüncü kısmı içinden yapılan seçmelerin nedenini anlamak oldukça güç.

3. **Diğer sebeplerle dâva açılması** S.P.K.'nun 113. maddesine göre, dördüncü kısım dışında kalan «emredici hükümlere» aykırılık halinde, Cumhuriyet Başsavcılığı, Anayasa Mahkemesine başvurabiliyor. Anayasa Mahkemesi, bu durumda ilgili siyasî partiye, aykırılıkları gidermesi için ihtarda bulunur. Anayasa Mahkemesinin durumu yazılı olarak ilgili siyasî partiye bildirmesinden başlayarak altı ay içinde bu aykırılık giderilmezse, Cumhuriyet Başsavcılığının re'sen dâva açması üzerine, Anayasa Mahkemesi bu partinin kapatılmasına karar verebilecek.

Bir parti tüzüğündeki hükümlerin, S.P.K.'na aykırı olması ve bu aykırılıkların, yapılan ihtara rağmen altı aylık süre içinde giderilmemesi, 113. maddeye göre kapatma sebebi olabilecektir. Örneğin «Türkiye İleri Ülkü Partisi», parti tüzüğünde yer alan bazı hükümlerin S.P.K.'na aykırı olması ve yapılan ihtara rağmen, bunları gidermemesi nedeniyle, S.P.K.'nun 113. maddesi uyarınca Anayasa Mahkemesi tarafından 24 haziran 1971'de kapatılmıştır.

Soru 62 Türk Anayasa Mahkemesi tarafından bugüne değin hangi siyasî partiler kapatılmıştır?

Türk Anayasa Mahkemesi, siyasî partilerin kapatılmasına ilişkin dört davaya bakmış ve bunların hepsi de partilerin kapatılmasıyla sonuçlanmıştır.

1. Kapatılan ilk parti, «Türkiye İşçi - Çiftçi Partisi» dir. Anayasa Mahkemesi, adı geçen partinin tüzüğünün S.P.K.'na aykırı hükümler taşıdığı ve bunun süresi içinde giderilmediği gerekçesiyle, S.P.K.'nun 113. maddesine aykırı davranışı dolayısıyle partiyi kapatmıştır (1).

2. Kapatılan ikinci parti, «Millî Nizam Partisi» dir. Partinin amacının ve faaliyetlerinin, Anayasanın Başlangıç kısmı, 2., 19. ve 57. maddeleri ilkeleriyle, S.P.K.'nun 92, 93 ve 94. maddelerinde yeralan laiklik ilkelerine aykırı düştüğü ve S.P.K.'nun 111. maddesinin 2. bendinde belirtilen koşulların gerçekleştiği gerekçesiyle oybirliği ile kapatılmıştır (2).

3. Kapatılan üçüncü parti «Türkiye İleri Ülkü Partisi» dir. Anayasa Mahkemesi, adı geçen partinin tüzüğünün S.P.K.'na aykırı hükümler taşıdığı ve bunun süresi içinde giderilmediği gerekçesiyle S.P.K.'nun 113. maddesine aykırı davranışı dolayısıyla oybirliği ile kapatmıştır (3).

4 .Kapatılan dördüncü parti, «Türkiye İşçi Partisi» dir.

---

(1) Esas: 1968/31, Karar: 1968/44, Karar tarihi: 15.10.1968 Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi; sayı 6, s. 276-278; Resmî Gazete, 30.12.1968-13088.

(2) Esas: 1971/1, Karar: 1971/1, karar günü: 20.5.1971. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, sayı 9 s. 3-71; Resmî Gazete: 14.1.1972 14072.

(3) Esas: 1971/2, Karar 1971/2. Karar günü: 24.6.1971. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, sayı 9, s. 71-79; Resmî Gazete: 6.1.1972 - 14064.

Partinin, Anayasanın 57. maddesindeki «Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği» ilkesine ve S.P.K.'nun 89. maddesindeki «azınlık yaratılmaması» kuralına aykırı amaç güttüğü ve S.P.K.'nun 111. maddesinin 2. bendinde belirtilen koşulların gerçekleştiği gerekçesiyle oybirliği ile kapatılmıştır (1).

Soru 63 Siyasî Partilerin Anayasa Mahkemesince kapatılmasının hukukî sonuçları ne oluyor?

Anayasanın 152. maddesinin son fıkrası ve 44 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkındaki Kanunun 51. maddesi, Anayasa Mahkemesi kararları «... Devletin yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlar» diyor. Siyasî partilerin kapatılmasına ilişkin kararlar sonucu, yukarıda sayılan organ ve makam ve kişiler, kapatma kararlarını yerine getirmek zorundadırlar

Kapatılan partinin, yasama meclislerindeki üyeleri parlamenterlik sıfatlarını artık «partisiz» olarak sürdürürler. Çünkü Anayasanın 76. maddesi uyarınca, TBMM üyeleri bütün bir ulusun temsilcileridirler. Öte yandan parlamento üyeliğinin düşmesi ayrı bir konu olup, Anayasanın 80. maddesinde ve yasama meclisleri iç tüzüklerinde belirtilen koşullarda, ancak bağlı oldukları yasama meclislerinin kararına bağlıdır. Bu bakımdan, bir partinin Anayasa Mahkemesince kapatılması ile o partinin TBMM'ndeki üyelerinin parlamenterlik sıfatları kendiliğinden ortadan kalkmaz. Fakat buna karşılık partinin yasama meclis-

(1) Esas 1971/3, Karar 1971/3, Karar günü: 20.7.1971. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, sayı 9, s. 80-131; Resmî Gazete: 6.1.1972 - 14064.

lerinde grupları varsa, pek tabiî artık bunların varlıklarını sürdürmelerine olanak yoktur. Daha önce 40. soruda da görüldüğü gibi, parti grupları, partili parlamenterlerin parlamentoda oluşturdukları özel bir gruptur. Partinin parlamento içindeki uzantısıdır.

Kapatılan siyasî partinin, kapanmaya sebep olan üyeleri ve parti malları bakımından bazı hukuksal sonuçları var:

1. S.P.K.'nun 111. maddesinin 3. bendinin (B) fıkrasına göre, «... bir siyasî partinin kapatılmasına sebep olan parti üyeleri... Anayasa Mahkemesinin kapatma kararının kendisine yaziyle bildirilmesinden başlıyarak beş yıl süreyle başka hiçbir siyasî partiye alınamaz, parti kurucusu olamaz ve seçimlerde parti listelerinde bağımsız aday gösterilemezler.» Bu hükme aykırı davranan siyasî partiler hakkında, 111. maddenin 3. bendinin (A) fıkrasının uygulanacağı belirtiliyor. Yani böyle bir durum söz konusu olduğunda, Cumhuriyet Başsavcılığı, bir partinin kapatılmasına sebep olan o kişinin partiden çıkarılmasını istiyecektir. İlgili parti bu isteme karşı Parti Yasaklamaları İnceleme Kurulu'na itiraz edebilecek ve bu kurulun vereceği karara göre, o kimseyi ya partiden çıkaracaktır ya da bu durum ilgili partinin kapatılması için Cumhuriyet Başsavcılığının Anayasa Mahkemesinde kapatma davası açmasına yol açabilecektir.

Bir siyasî partinin kapatılması, üyelerinin ya da yöneticilerinin bireysel davranışları dışında, S.P.K.'nun 111. maddesinin 2. bendine göre, parti organlarının kararları sonucu gerçekleşmişse, bu durumda, yukarıda sözü edilen müeyyideler uygulanamayacağı gibi, parti yöneticilerinin ayrıca yargılanabilmeleri için ancak Anayasa Mahkemesinin yöneticilerin durumuyla ilgili bir hüküm vermesi, daha doğrusu bunun, S.P.K.'nun 111. maddesinin 3. bendinin (A) fıkrasının son cümlesi uyarınca «Anayasa Mah-

kemesince tesbit edilmesi» gerekir. Başka söyleyişle, yöneticilerin fiilleriyle partinin kapatılması arasında bir ilişki kurulabilmesi gerekir. Böyle bir durum olmadığı takdirde, aşağıda 93. ve 97. sorularda, T.İ.P.'te ve M.N.P.'nde görüleceği gibi, yöneticilerin ayrıca yargılanmalarına **hukuken** olanak yoktur.

2. Anayasa Mahkemesince kapatılan bir siyasî partinin bütün malları, S.P.K.'nun 115. maddesine göre Hazineye geçiyor ve kapatma kararı hükümet tarafından uygulanıyor.

S.P.K.'nun 116. maddesine göre, bir partinin kendi kendini kapatması durumunda, bu partinin genel kongresinde alacağı bir kararla, mallarını ya başka bir partiye, veya kamu yararına çalışan bir derneğe devredebileceği, aksi halde kendi kendini dağıtan partinin mallarının da Hazineye geçeceği, S.P.K.'nun 117. maddesinde belirtiliyor.

Soru 64 Anayasa Mahkemesinin siyasî partilerin masraflarını denetlemesinin ne gibi bir sonucu var?

Anayasanın 57. maddesinin 1973 yılında değiştirilen 2. fıkrası, partilerin malî denetiminin, yani gelir ve giderlerinin denetiminin Anayasa Mahkemesince yapılacağından söz ediyor. Öte yandan, S.P.K.'nun malî hükümlerle ilgili üçüncü kısmı, 65 ilâ 80. maddeleri, partilerin gelir kaynaklarını, harcamalarını ve Anayasa Mahkemesinin denetimini düzenliyor. Nihayet, S.P.K.'nun yedinci kısım içinde 123, 124 ve 125. maddeleri, malî konularda cezaî müeyyideleri belirtmektedir.

S.P.K.'nun 65. maddesi, gelir kaynaklarını sıralıyor. 66. madde de üye aidatının yıllık miktarının 1200 TL. nı aşamıyacağı ve 1973 yılında 1783 sayılı kanunla yapılan deği-

şiklikle, 71. maddeye göre, gerçek ve tüzel kişilerin yıllık bağış tutarının 5000 liradan 25.000 liraya çıkarıldığı belirtiliyor. Buna karşılık, adaylık için başvuranlardan, yoklamaya (eski söyleyişle ön seçime) girmeden önce alınan «özel aidat» için azamî bir miktar belirtilmemekte, bunun düzenlenmesi parti tüzüklerine bırakılmaktadır. Bu durum, aday yoklamalarında çeşitli söylentilere yol açabilecek nitelikte. Halk deyimiyle, «parayı veren düdüğü çalar» örneğinden hareketle, parlamento adaylığında varlıklı olanlara daha geniş olanaklar sağlanmış oluyor böylece. Nihayet, 75. maddenin son fıkrası, makbuz karşılığında sağlanan gelirlerde, gelirin sağlandığı kimsenin kimliğinin belirtileceği kuralı yer alıyor. Bu, dolaylı olarak, Anayasanın 20. maddesindeki, «Kimse düşünce ve kanaatlerini açıklamağa zorlanamaz.» kuralına uygun düşmüyor. Çünkü bağışta bulunan kimsenin siyasal eğilimleri yazılı bir belge ile saptanmaktadır; bu da, iktidarlara, gerektiğinde birtakım muhtemel hesaplaşma kapılarını açma fırsatı sağlayabilecek niteliktedir.

Anayasa Mahkemesinin, partileri malî yönden denetlemesi sonucu ortaya bir takım usulsüzlükler çıktığı takdirde, bu diğer parti yasaklamalarından farklı olarak, partinin kapatılması sonucunu doğurmuyor. Malî hükümlerle ilgili müeyyideler, 78. maddede belirtilmiş. Usulsüz olarak elde edilen gelirler, Anayasa Mahkemesince doğrudan Hazineye gelir olarak kaydediliyor. Öte yandan, belgelerle ispat edilemeyen harcamalar için de, aynı yola gidilmekte. 78. maddenin son fıkrasına göre: «Müsbet evrak ile tevsiki gerektiği halde tevsik edilemiyen parti harcamaları miktarınca parti mâmelekinin aktif unsurları Anayasa Mahkemesi kararıyla Hazineye gelir kaydedilir».

Malî konuda, Anayasa, Mahkemesinin, partiler üzerinde yaptığı denetimin müeyyidesi, S.P.K.'nun 82. maddesinin son fıkrasına göre, uygun olmayan gelir ve gider mik-

tarlarının Hazineye gelir kaydedilmesidir. Ancak S.P.K.'nun 123. maddesindeki cezaî hükümler saklıdır. Yani S.P.K.'nun 71. maddesine aykırı olarak bağışta bulunan kimse ile bağışı kabul eden parti sorumlusu ve 72. maddeye aykırı olarak partiye kredi veren kimse ile krediyi kabul eden parti sorumlusu üç aydan bir yıla kadar hapis cezasına çarptırılabiliyorlar.

VIII.

TÜRK SİYASÎ PARTİLERİ

Türkiye'de, günümüze değin kurulan siyasî partilerin sayısı hayli kabarık. Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyıl ortalarından, 1970'lere uzanan zaman parçası içinde, başkaca siyasî amaçlı dernek ve kuruluşlarla birlikte bu sayı yüzü aşıyor.

Bundan sonraki sorularda, Türk siyasî partileri, belli dönemler içinde ortaya konacak ve siyasal hayata etkili olanlar ana hatları ile tanıtılmağa çalışılacaktır. Konunun eksiksiz olarak incelenmesi, kuşkusuz bu kitapçığın sınırlarını hayli aşıyor. Bu alanda, çok daha önce Profesör Tarık Zafer Tunaya tarafından derinlemesine yapılmış bir araştırma (1), 1952 yılına değin kurulan partileri ve başkaca siyasî amaçlı örgütleri belgeleriyle ve kuruldukları dönemlerin özellikleriyle bizlere tanıtıyor. Bunun yanısıra, daha sonra yayınlanmış birçok monografilere ve partilerle ilgili kitaplara (2) ve bu kitapta bundan sonraki soruların

---

(1) Tarık Zafer TUNAYA, «Türkiye'de Siyasî Partiler» (1859 1952), Doğan Kardeş yayınları A. Ş. Basımevi, İstanbul 1952.

(2) Tekin ERER, «Türkiyede Parti kavgaları», 2. Baskı, Tekin yayınevi, İstanbul 1966; F. Hüsrev TÖKİN, «Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi,» Elif yayınları İstanbul 1965; Muzaffer SENCER, «Türkiye'de Partile-

cevaplarına, 1952 yılına değin, büyük ölçüde kaynaklık eden eser, bu alanda halen «onsuz olmaz kaynak» özelliğini korumaktadır.

A. Birinci Meşrutiyet ve Öncesi

Soru 65 Osmanlı İmparatorluğunda II. Meşrutiyete değin kurulan siyasî parti niteliğindeki örgütlerin özellikleri nelerdir?

Osmanlı İmparatorluğunda bu dönemde kurulan siyasî örgütler, bugünkü anlamıyla parti olmaktan bir hayli uzaktılar. Örgütlü ilk siyasî faaliyetleri yapanlar, 19. yüzyıl başlarında, ve Balkanlardaki milliyetçilik akımının destekleyicisi olan ve İmparatorluk sınırları içinde, gizli eylemler yapan azınlık kuruluşlarıdır. Bunların başında, 1814 yılında, Odessa'da kurulan ve Yunan bağımsızlık hareketini destekleyen Etniki Eterya gösteriliyor (1).

Osmanlı İmparatorluğu içinde, ilk siyasî gruplaşma, 1856 «Islahat Fermanı» nın yayınlanışından kısa bir süre sonra, 1859'da ortaya çıkarılan «Fedailer Cemiyeti» dir. Bu gizli örgütün bir başka adının «Şeriatı Tutma Cemiyeti»

---

rin Sosyal Temelleri», Geçiş yayınları, İstanbul 1971. Belli bir zaman kesitinde, 1961-1966 yıllarında kurulmuş olan siyasî partiler için, Nermin ABADAN'nın «Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili» adını taşıyan araştırması bu alanda önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Ayrıca, belgesel bir kaynak olarak Bkz. «Türkiye'de Siyasî Dernekler» II. Cilt, Ankara 1950. T. C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü yayını.

(1) Bkz. Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasî Partiler. s. 81 ve devamı.

olduğu belirtilir (1). Dernek, üyeleri'nin Çengelköy'deki Kuleli kışlasında yargılanmaları nedeniyle, tarihimizde «Kuleli Vak'ası» olarak da anılıyor. Derneğin amacı, ordunun da desteği ile, Âli paşa hükümetini devirerek, padişah Abdülmecid'i tahttan indirmek, yerine Abdülaziz'i oturtmaktı. Derneğin yapısı oldukça karmaşık nitelikteydi; büyük bir bölümü fedaîlerden, yani İslâm geleneğine göre, bir ülkü uğrunda tehlikeli eylemlere girip, canını esirgemeyen, «kellesi koltuğunda» kimselerden, paşalardan, memurlardan, şeyhler ve hocalardan, gençlerden ve halktan bazı kimselerden oluşuyordu.

«Fedailer Cemiyeti», bir görüşe göre, devrimci hareketlerin ilki ve «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» nin ilham kaynağı. Bir başka görüşe göre de, şeriat kurallarının yerine getirilmesini amaçlayan «gerici» bir olay. Örgütün, «ilerici» ya da «gerici» olması bir yana, ortak kanı, bozuk yönetime son vermek için Şeriata uygun «meşveretli» (meclisli) bir yönetimin kurulması ve bunu sağlayacak olan Şehzade Abdülaziz'i tahta oturtmak olduğu yönünde. Bunların ötesinde, asıl önemli olan nokta, Niyazi Berkes'in belirttiği gibi, «Ordunun artık siyasal hayatta rol oynayacak bir güç haline gelmek üzere olduğunu göstermesidir.» (2).

«Fedailer Cemiyeti» üyeleri, etkili bir eylemde bulunamadan, bir komplo sonucu yakalanmışlar, yargılanarak hüküm giymişlerdir. Bir siyasî parti olmaktan hayli uzak olan örgüt, «darbeci» niteliğiyle çok kısa ömürlü olmuştu.

Osmanlı İmparatorluğunda, Tanzimat döneminde, ikinci örgütlü muhalefet 1865 yılında kurulan «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» dir. İstanbul'da gizli olarak kurulan, Paris ve

---

(1) Niyazi BERKES, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973, s. 241.

(2) Niyazi BERKES, Aynı kitap, s. 242.

Londra gibi Avrupa merkezlerinde de faaliyet gösteren örgüte, ayrıca «İttifak-ı Hamiyyet» ve «Türkistanın Erbab-ı Şebabı» da deniyordu.

Yeni Osmanlılar, Osmanlı İmparatorluğunun siyasal hayatında önemli bir rol oynayacaklardır. Amaçları, Osmanlı İmparatorluğunu «Meşrutî» bir yapıya kavuşturmaktı. Yürütme'nin, parlamento karşısında siyasal açıdan sorumlu olmasını ve anayasalı bir düzeni amaçlıyorlardı. Hareketin ideologluğunu, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Mithat Paşa yapıyorlardı. Namık Kemal, ilk kez, egemenlik hakkının halk'ta bulunduğunu söyleyecektir. Bu dönemde, Yeni Osmanlılar, devlet ve hukuk konularında yeni görüşler ortaya atmaktan çok, Avrupa düşünürlerinin görüşlerini, özellikle Fransız kültürünü, Türkiye'ye sokma gayreti içindeydiler.

Dış politikada, bağımsız bir yol izlenmesini, yabancılara tanınmış olan ayrıcalıkların (kapitülasyonların) kaldırılmasını açıkça ortaya koymuştu Yeni Osmanlılar. Bunlara göre, Osmanlı İmparatorluğunun Batı Devletlerinin boyunduruğundan kurtulmasının tek çıkar yolu da «meşrutiyetti». Bu açıdan Yeni Osmanlılar, Türk tarihinin ilk örgütlü siyasal hareketi oluyordu.

Hareketin ömrü uzun olmayacak ve bir «ihbar» sonucu, bir kısım üyeleri Avrupaya kaçacaklardır. Avrupa'da genç Türkler (Jeunes Turcs) olarak adlandırılan Yeni Osmanlılar, orada bir süre, Mısırlı prens Mustafa Fazıl paşanın maddî desteğini elde ederler. 1867'de Londra'ya geçen Yeni Osmanlılar, yurt dışında çıkardıkları, «Muhbir», «Hürriyet» ve «Ulûm» gazetelerinde, meşrutiyet ve hürriyet düşüncelerini işliyorlar, bunların İmparatorluk içinde yayılmasına çalışıyorlardı.

Yeni Osmanlılar, yurt dışında kaldıkları süre içinde, kendi aralarında bölünecekler ve üyelerin İmparatorluğa geri dönüşlerinden sonra da dağılacaklardır.

1876 yılında, Anayasalı bir döneme (I. Meşrutiyet) geçişte, itici bir güç olarak ortaya çıkan Yeni Osmanlılar, aslında Osmanlı İmparatorluğunun sosyal yapısındaki değişikliğin ürünü olarak örgütlenmemişti. Başlarda, edebî bir atılım olan Yeni Osmanlılar hareketi, sonradan siyasal bir özellik kazanır. Batı siyasal kurumlarının İmparatorluğa getirilmesiyle devletin kurtarılacağına inanıyorlardı. Daha sonraki II. Jön Türk hareketi gibi, yenileşmeyi, reformculuğu, bir amaç edinmekten çok, çöken İmparatorluğu kurtaracak bir araç olarak görüyorlardı (1).

23 Aralık 1876'da, «Kanun-u Esasî» nin ilânı ile, ilk kez anayasalı bir Devlet olur Osmanlı İmparatorluğu. I. Meşrutiyet diye anılan bu dönemde, Anayasa'da derneklerle ilgili bir hüküm yoktur ve örgütlü siyasal faaliyetler yine gizlilik içinde yapılır. İlânından pek kısa bir süre sonra, 14 Mart 1878'de, II. Abdülhamit tarafından, Anayasanın askıya alınması, tepkilerini de beraberinde getirecektir. İlk olarak, Ali Suavi'nin Üsküdar'daki evinde biraraya geldikleri için «Üsküdar Komitesi» diye adlandırılan gizli örgüt üyeleri, II. Abdülhamit'i tahttan indirerek, aklî dengesi bozuk olan V. Murat'ı başa geçirmeyi istiyorlar ve bu amaçla da Mayıs 1878'de Beşiktaş'taki Çırağan sarayına baskın yaparlar. Ama bu baskın başarısızlıkla sonuçlanır, Ali Suavi öldürülür ve bir kısım arkadaşları ile komitenin öteki üyeleri de sonradan yargılanırlar. «Üsküdar Komitesi» bir parti olmaktan hayli uzaktı; çok sınırlı bir amacı gerçekleştirmek için biraraya gelmiş kimselerden oluşuyordu ve belli bir program etrafında bir birleşme yoktu.

«Çırağan Vak'ası» doğrultusunda bir başka gizli faaliyet «Kleanti Skalyeri», ya da «Aziz bey komitesi» tarafından yürütülmüştü. 1878 yılı Temmuz ayında, bir «ihbar»

---

(1) **RAMSAUR E. E. Jön Türkler ve 1908 İhtilâli, Sander yayınları, İstanbul 1972, s. 20-21.**

sonucu ortaya çıkarılan bu komitenin başkanı, o tarihlerde, İstanbul Prodros Mason Locasının üstad-ı azamı Klenti Skalyeri'dir. Komitenin merkezi, Evkaf Nezareti sendikat odası muhasebecisi olan Aziz beyin evi olduğundan, buna «Aziz bey Komitesi» de deniyor. Komitenin geleceğe yönelik bir programı yoktu. Amacı V. Murat'ı tahta çıkarmaktı.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti (1889) Kanun-u Esasî'nin askıya alınması ve parlamentonun dağıtılmasından sonra, II. Abdülhamit'in şahsına ve kurduğu rejime karşı duyulan tepkiler, yeni gruplaşmalara yol açacaktır. 1899 yılı mayıs ayında, Sirkeci Demirkapı'daki «Tıbbiye-i Askeriye» okulu öğrencilerinden bir grup, II. Abdülhamit yönetimine karşı direnmek amacıyla, bir örgüt kuracaklardır. Kurulan örgütün adı «İttihad-ı Osmanî» dir. Örgüt, Mayıs 1889'da, askerî tıbbiye öğrencilerinden olan İbrahim Temo (Ethem), okuldaki yakın arkadaşlarından, İshak Sükûtî, Çerkez Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet'e gizli bir örgüt kurma girişiminden sözeder ve kısa bir süre sonra da başkaca öğrencilerin katılmalarıyla örgütün çekirdeği oluşturulur. Örgütün kurulmasına önayak olan İbrahim Temo'nun, daha önce tatil için Arnavutluk'taki ailesinin yanına giderken, Birindizi ve Napoli'ye uğrayarak, burada kaldığı süre içinde, Mason'larla ilişki kurduğu ve İtalyan Carbonari örgütleri hakkında bilgi topladığı belirtilir.

Örgütün kuruluş biçiminde de Carbonarilerin örgütlenme yöntemlerinin izleri görülecektir. Hücre esasına göre kurulan örgüt'ün her hücresi bir numara ve hücrenin üyeleri de hücre numarası esas olan kesirli numaralar taşıyorlardı. İbrahim Temo, örgütün kurulmasında önayak olduğu ve ilk hücreye mensup bulunduğu için numarası 1/1 idi. 1889'da kurulan «İttihad-ı Osmaniye», örgüt üye-

lerinin Paris'te Ahmet Rıza ile ilişki kurmalarından sonra «İttihat ve Terakki» adını alacaktır.

Gizli eylemlerini önce Askerî Tıbbiye öğrencileri arasında yürüten örgüt, kısa sürede, Harbiye, Baytariye, Mülkiye, Bahriye, Topçu ve Mühendishane gibi öteki yüksek okullara da yayılacaktır. İmparatorluk içindeki baskılar, eylemleri yurt dışına taşırır ister istemez. 1889'da Paris'te «Merkez Şubesi» kurulur, yayın organı «Meşveret» gazetesidir. 1897'de Cenevre şubesi kurulur ve 1898'de yayın organı «Osmanlı» gazetesidir. Kahire şubesi 1897'de kurulur, yayın organları «Kanun-u Esasî», «Basiretül Şark» ve «Hak» gazeteleridir.

Örgütün amacı, Kanun-u Esasî'nin tekrar yürürlüğe konması, II. Abdülhamit'in kişisel yönetimine son vererek, «Meşrutî» bir rejime geçilmesidir. İttihad Terakki'nin İmparatorluk dışındaki faaliyetleri, kendi içinde bazı bölünmelere yol açar. Hareketin içindeki bölünmeleri gidermek ve ortak bir çizgide birleşmek amacıyla, 1902 yılında Paris'te Birinci Jön Türk Kongresi toplanır. Ama bu kongre, birleşme yerine, iki ayrı grubun ortaya çıkışı ile sonuçlanır.

Gruplardan biri, Ahmet Rıza beyin liderliğindeki «Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti», öteki de Prens Sabahattin'in liderliğindeki «Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti» dir. Bu gruplar arasındaki bölünme, şu noktalarda toplanıyordu: Ahmet Rıza beyin lideri olduğu «Terakki ve İttihat Cemiyeti» Auguste Comte'un hümanist, evrensel kaderci felsefesini kendisine program edinmişti. Prens Sabahattin beyin lideri bulunduğu «Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet» Cemiyeti de Frederic Le Play tarafından temsil edilmekte olan Science Sociale (İlm-i İçtimaî) doktrinini benimsemişti. «İttihatçılar merkeziyetçi bir meşrutiyette karar kılmışlardı. Teşebbüsü şahsiyeciler fede-

ratif bünyeli bir Devlet kurulması isteğini savunuyorlardı.» (1).

1902 yılındaki Kongre'de bölünmeye yol açan önemli bir konu, İmparatorluk içinde yapılacak «devrimde», ordunun ve yabancı ülkelerin desteğinin gerekliliği olmuştu. Ahmet Rıza'nın liderliğindeki birinci grup, ordunun devrime katılmasını zorunlu gürürken, yabancı müdahalesine karşı çıkıyordu. Buna karşılık, Prens Sabahattin'in liderliğini yaptığı ikinci grup, yabancı ülkelerle işbirliği yapılmasını, hür ve demokrat bir ülkenin müdahalesinin zorunluluğunu benimsiyordu.

Böylece İttihat Terakki grubu, sivil, asker aydın işbirliğine dayanan millî ve merkezî bir yönetimi amaçlıyor, buna karşılık, Prens Sabahattin beyin, Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet grubu, yerli ve yabancı burjuvazi ile işbirliğine dayanan ve yönetimi, merkezî olmayan, federatif yapılı, şahsî teşebbüsü teşvik edici bir temele oturtmayı amaçlıyordu. Bu akımlardan birincisi İttihat ve Terakki adıyla II. Meşrutiyet döneminde iktidarı oluşturacak, Teşebbüs-ü Şahsîciler de muhalefette kalacaklardır. II. Meşrutiyette, Ahrar, Osmanlı Demokrat, Ahali ve daha geniş bir muhalefeti içeren «Hürriyet ve İtilâf» partileri, programlarında hep bu ikinci grubun görüşlerine yer vereceklerdir. Gerçi 23 Temmuz 1908'de «Hürriyetin İlânı» ile bu iki eğilim arasında geçici bir birleşme olacaktır. Terakki ve İttihat Cemiyeti 10 Ağustos 1908 günü yayınladığı bir «tebliğ» ile «Teşebbüs-ü Şahsî ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti» ile birleştiğini, «Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti» adını aldığını açıklayacaktır. Ama bu, gerçek anlamıyla bir birleşme sağlayamayacak, bir süre sonra bu iki grup arasındaki ayrılıklar partileşme biçiminde boy gösterecektir.

---

(1) **Tarık Zafer TUNAYA, Türkiyenin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul 1960, s. 70.**

Jön Türklerin, 1902 yılında, aralarında çıkan uyuşmazlığın ve bölünmenin, bugüne değin uzanan siyasal mücadelenin temellerini oluşturduğu belirtilirken: «Devleti o günün Batı Modelleri'ne uyarak kurtarmak isteyenler de ikiye ayrılıyor zamanla. Bir görüş, reformların yukarıdan aşağıya ve devlet eliyle yapılmasını öneriyor. Ahmet Rıza Bey ve Ziya Gökalp savunuyor bu görüşü. Öbür görüşe göre burjuva yetişebilmesi için yani **teşebbüsü şahsî**'nin gelişebilmesi için, merkezî devletin zayıflaması, **adem i merkeziyet** gerekiyor. Bu görüşü de Prens Sabahattin Bey savunuyor. Ülkemizde uzun süre etkinliğini sürdürecek iki siyasî akımın temelleri atılmış oluyor böylece. Birincisinin en önemli temsilcileri İttihat ve Terakki ve 1960'ların sonuna kadar C.H.P.. 27 Mayıs olayını da bu doğrultuda değerlendirmek gerekiyor. İkinci akımın temsilcileri Hürriyet ve İtilâf, Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka, Demokrat Parti ve A.P...» (1).

1902 Paris Kongresinden sonra, Jön Türkler arasındaki bölünme, iki ana gruplaşmanın doğrultusunda, başkaca gruplaşmalara da yol açmıştı. 1902 Paris'teki gruplaşmayı esas amaçtan sapma sayan bir kısım Jön Türkler 1904 yılı Mart ayında merkezi Cenevre'de olan «Osmanlı İttihat ve İnkılâp Cemiyeti» ni kurarlar. Öte yandan 1904 yılı Eylül ayında, İstanbul'da Mercan İdadisi öğrencilerinin bir kısmı tarafından gizli olarak kurulan ve 1876 Anayasasının tekrar yürürlüğe konmasını amaçlayan «Cemiyet-i İnkılâbiye» var. Bu Cemiyet, başlangıçta bağımsız çalışır, bir süre sonra, dışardaki Jön Türklerle ilişki kurar ve Teşebbüsü Şahsî'cilerle işbirliği yaparak onun İstanbul Şubesi durumuna gelir.

1906 yılı Eylül ayında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne

---

(1) Murat SARICA, Siyasî Düşünce Tarihi. 100 Soruda, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s. 245 246.

mensup olanlar tarafından Selânik'te «Osmanlı Hürriyet Cemiyeti» kurulur. Bu cemiyetin kurulması bir bakıma İttihat ve Terakki'ye yeni bir atılım sağlamak, öte yandan da ordu arasında daha etkin olabilmekti. 1905 yılında Şam'da «Vatan» adı altında daha önce kurulmuş olan grup, 1906 yılı Aralık ayında Mustafa Kemal'in de katılmasıyle «Vatan ve Hürriyet Cemiyeti» adını alır. Gizli olarak kurulan Cemiyetin amacı, 1876 Anayasasının tekrar yürürlüğe konmasıydı. Terakki ve İttihat'ın, Selânik merkeziyle ilişki kuran Cemiyet, II. Meşrutiyette, Terakki ve İttihat Cemiyetinin Şam'daki Şubesi olacaktır.

1907'de İstanbul'da, büyük bir bölümü Hukuk öğrencilerinden oluşan gençler tarafından gizli olarak kurulan «Selâmet-i Umumiye Kulübü» nün eylem yönü bir hayli etkili olacaktır. Daha çok Jön Türklerin yayınlarını gizli olarak ülke içinde dağıtmaya yönelmişlerdir ve II. Meşrutiyetin ilânı günlerinde yoğun eylemlere girerler ve 23 Temmuz 1908 günü, Bab-ı Âliye «Livâyı Hürriyet» i (Hürriyet bayrağı), bu Cemiyet üyelerinin çektiği belirtilir. Daha sonra, «Osmanlı Demokrat Fırkası» nın çekirdeğini bu Cemiyet oluşturacaktır.

1906 1907 yıllarında, II. Abdülhamit yönetimini değiştirmek ve Anayasanın tekrar yürürlüğe konulmasını sağlamak bütün bu gizli örgütlerin ortak amacını oluşturuyordu.

1908 yılında, II. Abdülhamit'e karşı, Temmuz başlarında, İttihad ve Terakki'nin kararıyla başlatılan hareket ve askerî güçlerin de katılmalarıyla Temmuz 1908'de Anayasanın, II. Abdülhamit tarafından yürürlüğe konması, siyasal tarihimizde «Hürriyetin İlânı» (1) olarak adlandırılır. Bu tarih, II. Meşrutiyet dönemine açılan kapıydı aynı zamanda.

---

(1) Bkz. Tarık Zafer TUNAYA, «Hürriyetin İlânı» İkinci Meşrutiyetin Siyasî Hayatına Bakışlar, İstanbul 1959.

I. Meşrutiyet döneminde, gizlilik içinde kurulan örgütlerin ortak hedefi, II. Abdülhamit yönetimine son vermek ve Anayasal düzene geçişi sağlamaktı. Fakat parti niteliğindeki örgütlenmelerin, temelde yığınlarla bir bağı yoktu; başka söyleyişle tabandan gelen bir örgütlenme görülmüyor bu dönemde. Örgütlenmeler, hep genç asker bürokrat ve aydınlar arası gruplaşmalardan öteye gidememiştir.

B. II. Meşrutiyet Dönemi

Soru 66 II. Meşrutiyet dönemi siyasal açıdan ne gibi özellikler taşıyordu?

23 Temmuz 1908 günü, II. Abdülhamit, «irade-i seniyye» siyle, 1876 Kanun-u Esasî'sinin tekrar yürürlüğe girdiğini ve Meclis-i Mebusan için seçimlerin yapılmasını açıklıyordu. Bu tarihten, Osmanlı İmparatorluğunun I. Dünya Savaşından yenilgiyle çıkışına, başka söyleyişle 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesine değin süren II. Meşrutiyet dönemi, dış görünüşüyle çok partili bir siyasal hayat ortaya çıkarmıştı. Bu dönemde ortaya çıkan partilerin (fırka'ların) en büyük özellikleri, gizlilikten sıyrılmaları oluyor. Bunu sağlayan da, 1876 Anayasasının 120. maddesinde yapılan değişiklikle, Cemiyet kurma hürriyetinin tanınmış olmasıdır. Fakat bu dönemde, partilerin bir bölümü, daha 16 Agustos 1909 tarih ve 310 sayılı Cemiyetler Kanununun yürürlüğe girmesinden önce kurulurlar. 1909 Anayasa değişikliği ile getirilen Cemiyet kurma hürriyeti, aynı yıl çıkarılan 310 sayılı Cemiyetler Kanununa göre, kurulacak

Cemiyetlerin, millî olmamalarını, kavim esasına dayanmamalarını ve gizli olmamalarını öngörüyordu.

Kurulan partilerin çokluğuna rağmen, II. Meşrutiyet'in siyasal hayatına damgasını vuran iki büyük parti var: «İttihat ve Terakki» ile «Hürriyet ve İtilâf.» Fakat, II. Meşrutiyetin çok partili siyasal hayatı, aslında «İttihat ve Terakki» nin «hâkimiyeti» altındadır. Öteki partiler, bütün bu dönem boyunca, «muhalefet» olarak kalacaklardır. İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet'e damgasını vururken, zaman zaman, hukuken gerçekleştiremediği iktidarını, hükûmet darbeleri ve gayri meşru seçimlerle fiilen elde etme olanağını bulacaktır.

II. Meşrutiyet döneminde, ilk genel seçimler, Aralık 1908'de yapılır. Bu seçimlerden sonra, İttihat ve Terakki Meclis-i Mebusan'a egemen olur. İkinci genel seçim, İttihat ve Terakki'nin zor kullanarak oy çoğunluğunu sağladığı ve bu nedenle de «sopalı seçimler» olarak adlandırılan 1912 seçimleridir.

Genel seçimler dışında, asıl önemli olanı, 1911 yılındaki ara seçimidir. Bu seçimde, İttihat ve Terakki'nin adayı, Dahiliye Nazırı Memduh beyin, Hürriyet ve İtilâfçıların adayı Tahir Hayrettin beye karşı, tek oy farkı ile seçimi kaybetmesi, İttihat ve Terakki karşısında ciddî bir muhalefetin işareti olarak yorumlanır.

İttihat ve Terakki'nin iktidardan çekildiği kasım 1918'e kadar, 22 hükümet başa geçmiş II. Meşrutiyet döneminde. 10 yıllık bir zaman içinde, bu kadar hükümet değişikliği ve ortalama ömürlerinin beş ay olması, bu dönemin iç ve dış çalkantıları bakımından oldukça anlamlı oluyor. Bir partinin, yani İttihat ve Terakki'nin, parlamento'da tek başına çoğunluğu elinde bulundurmasına rağmen, İmparatorluk, hükümet buhranlarından bir türlü yakasını sıyıramayacaktır.

Soru 67 II. Meşrutiyet döneminde, «İttihat ve Terakki» ile «Hürriyet ve İtilâf» dışında hangi partiler kuruldu?

II. Meşrutiyet dönemine damgasını vuran, bu dönem boyunca, kendi kendini dağıtana (feshedene) değin iktidarda olan İttihat ve Terakki partisi karşısında, parlamento içinde ve dışında çeşitli muhalefet partileri kurulur. Bunların bir kısmı, henüz, 1909 Anayasa değişikliğinde öngörülen ve buna bağlı olarak çıkarılan 1909 tarih ve 310 sayılı Cemiyetler Kanunundan öncedir. Bir kısmı da Cemiyetler Kanunundan sonra kurulurlar. Tabiî bu arada kültürel ve sosyal faaliyet gösteren, kulüp ya da Cemiyet adını taşıyan başkaca kuruluşlar da var. Bunlar da siyasal faaliyetlere el atarlar. Bu soruda, sadece siyasî parti niteliğinde ve yurt içinde kurulmuş olanlar üzerinde durulacak.

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti. Cemiyet, II. Meşrutiyetin ilânından hemen sonra, Ağustos 1908'de İstanbul'da kurulur. Amacı, «istibdat» yönetimi sırasında baskıya uğramış, sürgün edilmiş ve yabancı ülkelere kaçmış kimselerin haklarını korumaktı. Aslında bir çeşit yardım derneği ile siyasî parti arası bir kuruluştur. Kurucular arasında, 31 Mart olayından önce İttihatçılar tarafından vurularak öldürülen gazeteci yazar Hasan Fehmi de bulunuyordu.

Cemiyet, Aralık 1908'de yapılan seçimlere katılmamıştır. Sadece parlamento dışında basın yoluyla muhalefet yapar. İttihat ve Terakki'ye karşı sürdürdüğü muhalefet zamanla sertleşir ve silâhlanarak İttihat ve Terakki Cemiyetini basacağı ihbarı üzerine 14 Ocak 1909'da Fedaîler Cemiyeti üyeleri tutuklanır. Fakat yargılanmalarından sonra beraat ederler. Cemiyet 31 Mart olayından sonra siyasal hayattan silinir.

Osmanlı Ahrar Fırkası (Fırka-i Ahrar). II. Meşrutiyetin ilânından sonra, İttihat ve Terakki'nin siyasal hayata egemen oluşunu, gelecek için sakıncalı gören bir grup aydın tarafından kurulur. Parti'nin programı, prens Sabahattin beyin görüşlerini yansıtır. Programın hazırlanışında, o tarihlerde adlî reform için Fransa'dan danışman olarak gelmiş olan hukukçu Comte Léon Ostrorog'un yabancı parti programlarını sağlamasında yardımı olacaktır. Eylül 1908 tarihinde İstanbul'da kurulan partinin kurucuları arasında, Nurettin Ferruh, Celâlettin Arif, Mahir Sait, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Şevket, Ahmet Paşa, Dr. Nihat Reşat, Tahir Hayrettin, Ahmet Samim ve bir iddiaya göre de Dr. Rıza Nur bulunuyor.

1908 seçimlerine İstanbul'dan katılır parti, ama hiç başarı sağlayamaz. Mahir Sait bey, sadece Ankara'dan, kendi girişimiyle katılır ve seçilir. Buna karşılık, Osmanlı Ahrar Fırkası, Meclisi Mebusan içinde taraftarlar bulur. Ama ülke çapında bir örgütlenmeye gidilememiştir. Öte yandan, Fırkanın bir başkanı da olamayacaktır.

Partinin yayın organı, Süleyman Nazif'in yönettiği «Osmanlı» gazetesiydi. Bunun yanısıra, «Serbestî», «İkdam», «Sabah», «Yeni Gazete» ve «Seda-i Millet» partiyi destekleyen gazetelerdi.

Ahrar partisi, Prens Sabahattin'in bir zamanlar lideri bulunduğu «Teşebbüsü Şahsî ve Ademi Merkeziyet» çilerin görüşlerini, öte yandan da baskıya karşı kuvvetler dengesini savunuyordu. İktidarın askerî güçlere değil, fakat kamuoyu'na dayanmasını ve muhalefetin zor yoluyla değil, düşünce yoluyla yapılmasından yanaydı.

31 Mart vak'asından sonra ilân edilen sıkıyönetim, siyasal faaliyetleri büyük ölçüde sınırlamıştı. Fırka üyelerinin bir kısmı yurt dışına kaçarlar. Bu tarihlerde, fırkaya yeni bir dinamizm vermek olanağı sağlanamaz ve 1910 yılında ülkeye dönen Nurettin bey, 30 Ocak 1910 günü fırka

kurucuları adına yayınladığı bir bildiriyle, fırkanın faaliyetlerinin son bulduğunu açıklar.

Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad). 1909 yılının Şubat ayında örgütlenmeye başlayan Osmanlı Demokrat Fırkasının kuruluş faaliyeti aslında 1908 yılı sonlarına doğru başlar. Daha önce, II. Meşrutiyet arifesinde kurulmuş olan «Selâmet-i Umumiye Kulübü» nün aydın ve genç temsilcilerini bir fırka içinde toplamak isteyen Dr. İbrahim Temo ve Dr. Abdullah Cevdet, 1909 yılı Mart ayında, hükümetten «Fırka-i İbad» adında bir dernek kurmak iznini alırlar. «Selâmet-i Umumiye Kulübü» bu fırka ile kaynaşır, bütünleşir. 31 Mart olayı, kuruluşun tam olarak örgütlenişini bir süre engeller ama, üyeleri irtica aleyhine eylemlerde bulunurlar.

Osmanlı Demokrat Fırkası 1908 seçimlerine katılmadığı için parlamento'da temsilcisi yoktu. Başta Ahali Fırkası olmak üzere, İttihat ve Terakkiye muhalif olanları dışardan destekliyordu. Parti yayın organları, İstanbul'da «Türkiye», İzmir'de «Feryad», Manastır'da «Hukuk-u İbad», Halep'te «Ahali» dir.

Kuruluşunda, İttihat ve Terakki çevrelerince hoşgörüyle karşılanan Osmanlı Ahrar fırkasının, bir süre sonra, ülkede ihtilâl ortamı oluşturduğu iddiasıyla faaliyetleri kısıtlanır ve üzerinde baskılar başlar. 1910 yılında faaliyetlerine ara veren fırka, 1911 yılında tekrar faaliyete geçer. 5 Aralık 1911'de yaptığı toplantı ile «Hürriyet ve itilâf Fırkası» na katılma kararı alır.

Osmanlı Demokrat Fırkası'nın 1909 yılında yayınlanan 15 maddelik programının (1) içeriği, siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda şu esaslara yer veriyordu: Siyasal hakların kullanılmasında ve seçimlere katılmada herkesin eşit

(1) Bkz. Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasî Partiler. s. 259 - 261.

haklardan yararlanması, servet esasına dayalı oy hakkının kaldırılması, çalışanların iş verenlere karşı korunması, işçi, köylü ve esnaftan alınan vergilerin indirilmesi, eğlence ve keyif verici maddeler ile, saklanan servetlerden alınan vergilerin arttırılması, ülkenin yöresel koşullarına göre, ziraat, ticaret ve sanayi okullarının kurulması, ziraate elverişli fakat işletilmeyen toprakların köylüye dağıtılması, ormanların ve yeraltı kaynaklarının devlet tarafından işletilmesi.

İttihad-ı Muhammedî Fırkası (Fırka-i Muhammediye). - İttihad-ı Muhammedî Fırkası, 31 Mart 1909 olayından bir kaç gün önce, Ayasofya camiinde okutulan mevlût'le kuruluşunu açıklar. 1908 seçimlerinden sonra, parlamento dışında kurulan fırka'nın faaliyete geçtiği tarihte henüz Kanun-u Esasî'de Cemiyet kurma hürriyetini tanıyan değişiklik yapılmamıştı. Fırka parlamento dışında kurulur ama, Osmanlı parlamento'sunun her iki kanadında, Meb'usan ve Âyan Meclislerinde, islâmcı düşünce akımı taraftarlarının desteğini sağlar.

İttihat ve Terakkiye muhalif olarak kurulan Fırka, II. Abdülhamit'in desteğini görecektir. Fırka Nizamnamesinin 1. maddesine göre, «Cemiyetin reisi Hazreti Muhammet Mustafa (S.M.)» dır. İslâm peygamberinin manevî liderliğinde kurulan Fırka'nın kurucuları arasında, günümüze değin isim bırakanlardan biri ve fırka'nın yayın organı «Volkan» gazetesi yazarlarından ve İngiliz yanlısı, ya da İngilizlerin «kuklası» Derviş Vahdetî (1) ile 1950'lerde Türk siyasal hayatında adından tekrar sözedilen Bediüzzaman Said-i Kürdî (Saidi Nursî) var.

İttihat ve Terakkiye karşı, amansız bir muhalefet

---

(1) Doğan Avcıoğlu, 31 Martta Yabancı Parmağı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969, s. 9-17. Sina Akşin, 31 Mart Olayı, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara 1970, s. 21.

bayrağı açan İttihad-ı Muhammedî Fırkası, üzerinde bugün dahi tüketilmemiş tartışma ve araştırmalara konu olan 31 Mart 1909 ayaklanmasına önayak olmuş ve Hareket Ordusunun olayı bastırmasından sonra da feshedilerek üyeleri yargılanmış, bu arada Derviş Vahdetî ölüme mahkûm edilmiştir.

Fırka'nın Nizamnamesi oldukça ayrıntılı hükümler taşımakta; amacı belirleyen 3. maddesinde, açıkça İslâmcı temellere dayandığı ortaya konuyor: Hilâfet ülkelerinde ve öte ülkelerde oturan islâm unsurlarının toplumsal ilerlemesinin tek nedeni olan Kuran'ın kıyamete değin devamını sağlamaya gayret etmek ve bütün müslümanların siyasal ve toplumsal faaliyetlerini çoğaltarak birleştirmektir. «Şeytanlar devri» olan Meşrutiyetin, Şeriatın koruyucusu olması ve kanunların kaynağında «Şeriat-ı Muhammediye» nin bulunması gerektiği dile getirilmektedir.

Mutedil Hürriyetperveran Fırkası. 1909 yılı kasım ayında parlamento içinde oluşan ve kurulan ilk muhalefet fırkasıdır. 1908 seçimlerinden sonra, parlamento içinde, İttihat ve Terakkiye cephe alan mebusların biraraya gelmeleriyle oluşan Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, özellikle İbrahim Hakkı ve Sait Paşa hükümetlerine karşı, sert bir muhalefet yapar. Öte yandan, Mebusan Meclisi başkan yardımcılığına bu fırkanın üyelerinden Kudüs Mebusu Müftü, Ruhi El Hadi beyi seçtirecek kadar güçlenir.

Kurucular arasında, Berat Mebusu ve bir ara Ahrar Fırkasının Mebusan grup başkanı, İsmail Kemal (1910 yılında fırka başkanı olur), Halep Mebusu Nâfi paşa, Kerbela Mebusu Mehdi, Priştine Mebusu Hasan bey, Zor Mebusu Hızır ve Şefik El Müeyyed, Şam Mebusu Şükrü El Aselî ve Lutfî Fikri ile 1911 yılında fırka başkanı olan İsmail Hakkı paşa var. Fırka'nın Rize ve Basra'da sadece iki Şubesi bulunuyordu. İlk yayın organı, aynı zamanda fırka merkezi olan, «Tanzimat» gazetesiydi. 1911 yılında, Sıkıyönetim makamlarının, kararnamenin 6. maddesine dayanarak,

gazeteleri kolaylıkla kapatmaları üzerine, bu muhalefet fırkasını destekleyen gazeteler de her kapatılışlarından sonra değişik adlar altında yayın hayatına girerler (1).

Mudetil Hürriyetperveran Fırkası, İttihat ve Terakki içindeki Milliyetçilik ve Türkçülük akımına karşı, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin Osmanlı birliğini sağlamak amacındadır. Fırka programında ayrıca egemenliğin birliği (vahdet-i hâkimiyet) açısından zararlı olacak olan, ademi merkeziyet deyimi adı altında, Osmanlı Devletinin bölünmesine yol açacak olan federalizme karşı çıkıldığı açıklanıyordu. Bu noktada, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, II. Meşrutiyet'in muhalefette yer alan öteki partilerden farklı olarak, Prens Sabahattin'in öncülüğünü yaptığı ademi merkeziyeti ve federalizmi savunan görüşlere karşı çıkmakta ama, buna karşılık ekonomi alanında özel girişimden yanadır.

Ülkenin içinde bulunduğu koşullar karşısında bir koalisyon hükümeti kurulmasını ve seçimlere böyle tarafsız hükümetle gidilmesini, devlet memurlarının siyasetle uğraşmamalarını önerir.

Mutedil Hürriyetperveran fırkası 1911 yılı kasım ayında, İttihat ve Terakkiye karşı daha güçlü bir muhalefetin oluşturulması için «Hürriyet ve İtilâf Fırkası» na katılma kararı verir.

Ahali Fırkası. Ahali Fırkası, İttihat ve Terakki'den istifa ederek ayrılan bir kısım mebusların, Meb'usan Meclisi içinde oluşturdukları bir partidir. Kuruluşu, İstanbul'da 21 Şubat 1910'dur. Kurucular arasında, Gümülcüne mebusu İsmail Hakkı, Kayseri mebusu Vasfi, Trablusgarp mebusu Ferhat, Erzurum mebusu Şevket, Burdur mebusu

(1) **Bu dönemler basın faaliyetleri için bkz. Hıfzı TOPUZ. Türk Basın Tarihi, 100 Soruda, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.**

Ömer Lûtfi, Konya mebusu Zeynel Abidin, Tokat mebusu Mustafa Sabri, Karahisar mebusu Feyzi, Sivas mebusu Şükrü beyler bulunuyordu.

Ahali Fırkası'nın belli bir yayın organı yoktu. Başında fırkayı, «Yeni Gazete», «Sada-i Millet» ve «İkdam» gazeteleri destekliyorlardı.

Ahali Fırkası'nın, İttihat ve Terakki'den ayrılanların kurduğu bir parti olması, ikisi arasında gerginliğin ve çatışmanın oldukça sert olmasına yol açar. Program açısından, İttihatçılardan ayrılan özelliği, İttihatçıların milliyetçi görüşlerine karşılık, Ahali Fırkası, Osmanlılığı savunuyordu. Bürokrat merkezciliğe karşı, eşrafın çıkarlarını dile getirmekteydi. Bunun somut belirtisi olarak da, programında seçilebilmek için adayların, aday olarak seçime katıldıkları bölgede en az beş yıl oturmuş olması koşulu öngörülüyordu.

Ahali Fırkası, yaklaşık iki yıllık bir faaliyetten sonra, 1911 yılı kasım ayında, «Hürriyet ve İtilâf Fırkası» na kurucu olarak katılır.

Osmanlı Sosyalist Fırkası. Osmanlı Sosyalist Fırkası, Eylül 1910'da İstanbul'da kurulmuştur ve Türk siyasal hayatındaki ilk doktrin partisidir. Fırka, parlamento dışında ve 1908 seçimlerinden sonra kurulduğu için seçime katılamamıştır.

Muhalefetini gerçi parlamento dışında sürdürüyordu ama, Meclis-i Meb'usan içinde, Osmanlı Sosyalist Fırka'sı'nın eğiliminde olan Ermeni sosyalistlerinin oluşturduğu bir grup vardı. Fakat bu grup, Osmanlı Sosyalist Fırkası'na doğrudan bağlı olmadığı gibi milliyetçi eğilimler de taşıyorlardı.

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurucuları arasında, Hüseyin Hilmi (İştirak gazetesi sahibi), Namık Hasan, Pertev Tevfik, İsmail Faik, Baha Tevfik, Hamid Suphi beyler vardı.

Partinin yayın organları «İştirak», «Sosyalist», «İnsaniyet», «Medeniyet» gazeteleridir. Bunlar sırasıyla birkaç sayı çıkıp, sıkıyönetim makamlarınca toplatıldıktan sonra, birbirlerini değişik adlar altında izlemişlerdi.

Osmanlı Sosyalist Fırkası programı (1), sosyalist görüşten çok, liberal eğilim taşıdığını ortaya koyuyor. Programda yer alan isteklerin büyük bir bölümü siyasî hürriyetlerle ilgili. Bunun yanı sıra, sosyal ve ekonomik alanda ortaya konan, çalışanların çalışma koşullarının düzeltilmesi, vergi reformu, millîleştirme konuları, başlı başına sosyalist bir düzenin gerçekleştirilmesi için yeterli olmaktan bir hayli uzaktı.

Osmanlı Sosyalist Fırkası, tabandan gelen bir kıpırdanışın örgütlenişi değildi. Savunduğu görüşler, Batının, özellikle Fransız sosyalist hareketinin etkisinde kalır. Tabandan gelmediği gibi, halka ve işçilere de inemeyecektir. Gerçi halkla yaklaşmayı sağlayabilmek için sosyalizmi İslâmiyetle bağdaştırma yolları aranır ama bir başarıya ulaşılamaz. Bu bakımdan, II. Meşrutiyetin ilk sosyalist partisi, liberal bir muhalefet partisi olmaktan öteye gidemeyecektir (2). Fırka'nın Paris Şubesi adı altında, eski bir Jön Türk olan ve Fransız sosyalistlerinden etkilenen, Dr. Refik Nevzat'ın oluşturduğu bir grup da vardı. Bu şubenin programı da aslında bazı sosyal reformların yapılmasını önermekle yetiniyordu.

Osmanlı Sosyalist Fırkası da, öteki muhalefet partileri gibi, İttihatçıların baskısına uğrar. Fırka kapatılamaz ama, Hüseyin Hilmi, İsmail Faik, Hamid Suphi sürgüne gönderilirler. Sürgünden sonra, üyelerin bir kısmı 1912'de

---

(1) Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 309 314.

(2) Mete TUNÇAY, Türkiye'de Sol Akımlar, (1908 1925), Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1967, s. 36-37.

Hürriyet ve İtilâf Fırkasına katılırlar. Fakat Hüseyin Hilmi'nin bu katılmaya rağmen bağımsızlığını koruduğu belirtilir (1).

Millî Meşrutiyet Fırkası. - Millî Meşrutiyet Fırkası, 5 Temmuz 1912'de Osmanlı parlamentosu dışında kurulur. 1912 yılı, İmparatorluğun en buhranlı bir yılıdır: Fırka'nın kurulduğu günlerde, İttihat ve Terakki, «Halâskâr Zabitan Grubu» tarafından bir süre iktidardan uzaklaştırılmıştır ve tarihimizde «Büyük Kabine» adıyla anılan Gazi Ahmet Muhtar Paşanın kurduğu hükûmet vardır. Fakat kısa bir süre sonra da Balkan Harbi başlar. Bu atmosfer içinde kurulan, Millî Meşrutiyet Fırkası, İttihatçılarla Hürriyet ve İtilâfçılara karşı bir programla ortaya çıkar. Fırka, genel seçimler yapılmadığı, daha doğrusu ertelendiği için seçimlere katılamamıştır, ve parlamento'nun tekrar açıldığı 1914 yılına değin varlığını sürdüremediği için de parlamento çatısı altında destek görmesi söz konusu olmayacaktır. Fırkanın yayın organı «İfham» gazetesi idi; bunun yanında, «Tercüman-ı Hakikat» fırkayı desteklemekteydi. Öte yandan, Millî Meşrutiyet Fırkası'nın bir kısım üyeleri, bir yıl önce, 31 ağustos 1911 tarihinde kurulmuş olan «Türk Yurdu Cemiyeti» nin ve daha sonra da «Türk Ocağı» (22 mart 1912) nın kurucuları arasında görülürler ve bu derneğin yayın organı olan «Türk Yurdu» dergisinde Millî Meşrutiyet Fırkası elemanlarının aktif rolünden sözedilir (2).

Fırka'nın kurucuları arasında, eski Kütahya mebusu ve «İfham» gazetesi başyazarı Ferit bey, siyasî tarih profesörü Akçoraoğlu Yusuf, Hukuk ve Mülkiye mektebi profesörü Zühdü bey, belediye meclisi başkanı Mehmet Ali bey ve eski Fizân mebusu Cami bey vardı. Fırkanın kurulduğu tarihte, iktidardan geçici olarak uzaklaştırılmış bulunan İt-

(1) Mete TUNÇAY, Aynı kitap, s. 38.
(2) Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 359.

tihat ve Terakki henüz Osmanlıcı sloganları kullanmaktaydı. Bu bakımdan, Türkçü ve milliyetçi bir programı olan yeni fırkaya karşıdır İttihatçılar. Öte yandan, gene Osmanlıcı olan, milliyetçilik aleyhtarı Hürriyet ve İtilâf Fırkası da, Millî Meşrutiyet Fırkasına karşı bir tutum alacaktır.

Kısaca, Millî Meşrutiyet Fırkası, kurulduğu dönemde, siyasal hayata etkili olan her iki partiye karşı bir tutum almıştı. Fakat Fırka, pek kısa süren hayatında, üye sayısını çoğaltamadığı gibi, mâlî güçlükler nedeniyle de siyasal hayattan silinecektir.

Millî Meşrutiyet Fırkası kurucuları, 1912 yılında Aralık ayında, «Istihlâki Millî Cemiyeti» ni kurarlar. Milliyetçiliğin ekonomik planda da canlandırılması amacını güden bu dernek, partinin bir çeşit yandaş kuruluşuydu ama, o da Millî Meşrutiyet Fırkası gibi uzun ömürlü olamayacaktır.

Millî Meşrutiyet Fırkası, Mütareke döneminde «Millî Türk Fırkası» adı altında siyasal hayatta tekrar boy gösterecektir.

Soru 68 II. Meşrutiyetin birleşik muhalefet cephesi olarak, «Hürriyet ve İtilâf Fırkası» nasıl ve hangi amaçla kuruldu?

II. Meşrutiyetin 1909 - 1911 yıllarında, İttihat ve Terakkiye karşı gelişen muhalefet, nihayet 21 kasım 1911'de, «birleşik muhalefet cephesi» olarak Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın doğuşuna yol açacaktır. Bu fırka, bir yandan, Osmanlı parlamentosu içinde, daha önce ortaya çıkmış olan Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali fırkalarının kurucu olarak katılmalarıyla, öte yandan da, Mebusan Meclisindeki Rum, Bulgar, Ermeni, Arnavut gruplarının ve «Hizb-i Müstakil» adını taşıyan, hiç bir partiye bağlı olmayanların ka-

tılmalarıyla oluşur. Osmanlı parlamentosu içinde doğan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın daha kuruluşunda Meclis-i Mebusanda yetmiş'e yakın üyesi vardı. Ayrıca, parlamento dışında da, İttihat ve Terakki'den ayrılanlar, İttihatçılardan hoşnut olmayanlarla, Ahrar fırkası, Osmanlı Demokrat fırkası, Osmanlı Sosyalist fırkası üyeleriyle, İslâmcıların desteğini bulur.

II. Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki karşısında oluşan bu ilk güçlü muhalefetin bünyesi oldukça karmaşıktı. Bu döneme ilişkin bir araştırmada, «Hürriyet ve İtilâf Fırkası, **liberallerin tutucularla, yobazların açık fikirlilerle, meşrutiyetçilerin mutlakiyetçilerle yan yana bulundukları bir kargaşalıktan başka bir şey değildi.**» deniyor (1). Hürriyet ve İtilâf'ın türdeş olmayan yapısı, yakın bir gelecekte iç yapısını sarsan uyuşmazlıkların ortaya çıkışını hızlandıran etken olacaktır.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın ortaya çıkışını ve geniş bir muhalefet cephesi olmasını sağlayan yakın amaç, İttihat ve Terakki'nin siyasal tekelini «yıkmaktı». Bu toplayıcı etiketin altında, Fırkanın «fikir yapısı, ademi merkeziyetçi Prens Sabahattin'in görüşlerine dayanıyordu.» (2). Fırkanın programı şu ilkelere dayanmaktaydı: **Osmanlıcılık** Ülkeyi oluşturan değişik ırk, din, dil ve milliyetlere eşitlik tanınması. **Ademi Merkeziyet** (merkezdışcılık): Yönetimin merkezî yapısı yerine, yerel yönetimlerin kurulması. **Teşebbüsü Şahsî:** Ülkenin gelişmesi, sermaye birikiminin sağlanması için, «teşebbüsat-ı hususiye ve şahsiye'ye âriz olan» engellerin kaldırılması ve «ecnebî sermayedarın memlekete duhulü» nün kolaylaştırılması.

---

(1) Feroz AHMAD, İttihat ve Terakki (1908 1914), Jön Türkler, Sander Yayınları, İstanbul 1971, s. 152.

(2) İdris Küçükömer, Düzenin Yabancılaşması-Batılaşma, Ant yayınları, İstanbul 1969, s. 88.

Osmanlı parlamentosu içinde oluşan Hürriyet ve İtilâf Fırkasının kuruluşundan yirmi gün sonra, İstanbul'da 11 Aralık 1911 günü yapılan ara seçiminde, İttihatçıların adayı Dahiliye Nazırı Memduh beye karşı, İtilâfçıların adayı, Tunuslu Hayrettin paşanın oğlu, yazar Tahir Hayrettin beyin tek oy farkıyla seçimi kazanması oldukça önemli bir olaydı. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın ilk kez katıldığı böyle bir seçimde başarı sağlaması, Fırka için büyük bir adımdı. İttihatçılar, beklemedikleri bu sonuç karşısında, gelişen muhalefeti ortadan kaldırmak amacıyla, Meclis'i Mebusanı feshettirecekler ve yeni seçimlere gidilecektir.

1912 yılında yapılan ve siyasal tarihimizde «sopalı» veya «dayaklı seçimler» diye anılan bu seçim, İttihatçıların baskısı altında yapılmış, sonuçta muhalefet 284 sandalyeden ancak 6'sını kazanabilmişti. 1912 yılı genel seçimleri, Hürriyet ve İtilâfçıların katıldıkları ilk ve son seçim olacaktır II. Meşrutiyette. Aynı yıl Arnavutluk isyanı ve Halâskâran hareketi, İttihatçıların iktidardan uzaklaştırılmalarına yol açmıştı. «Halâskâr Zabitan Grubu» nun Makedonya'da isyan eden askerî birliklerle ve İstanbul'da da Hürriyet ve İtilâf Fırkasıyla yakın ilişkileri vardı. Hareketin amacı, İttihat ve Terakkiyi iktidardan uzaklaştırmaktı ve bunu da başardılar.

21 Temmuz 1912'de Gazi Ahmet Muhtar paşa sadrazamlığa getirilir. Devlet yönetiminde tecrübe sahibi kişilerle üç eski sadrâzamın da yer alması nedeniyle «Büyük Kabine», ya da Gazi Ahmet Muhtar'ın oğlu Mahmut Muhtar'ın da yer almasından dolayı «Baba Oğul Kabinesi» olarak da anılır. İttihatçıların çoğunlukta olduğu Meclis, 4 Ağustos 1912 günü Padişah tarafından feshedilir ve 5 ağustos günü, Ahmet Muhtar, bunu, sadece 10 üyenin hazır bulunduğu Meclis'te açıklar ve bir süre sonra da istifa eder. Ekim 1912'de başlayan «Balkan Harbi» sırasında güç durumda kalan Sadrazam Kâmil paşa'dan kurtula-

bilmek için, İttihatçılar, 23 Ocak 1913'de bir darbe ile Kâmil paşayı deviriler. Tarihte, «Babıâli Baskını» olarak anılan bu olaydan sonra, iktidar tekrar İttihat ve Terakkinin eline geçer ve Mahmut Şevket paşa sadrâzamlığa getirilir.

11 Haziran 1913'de Mahmut Şevket paşanın Babıâliye giderken yolda öldürülmesi, İttihatçıların muhalefete karşı baskıyı yoğunlaştırmasına yol açar. Yakalananların bir kısmı Sinop'a sürülür. Bir kısmı da ülke dışına kaçarlar. Bu arada kurulan harp divanı, 12 kişiyi idama mahkûm eder ve 24 Haziran 1913 günü karar uygulanır. İdam edilenler arasında Hürriyet ve İtilâfçı Tahir Hayrettin'in kardeşi Damat Salih paşa da vardır. Öte yandan ülke dışına kaçmış olan Prens Sabahattin ile Hürriyet ve İtilâf kurucularından İsmail Hakkı bey, gıyaben idama mahkûm edilirler.

Mahmut Şevket paşanın öldürülmesi, muhalefetin sindirilmesini kolaylaştıran bir bahane olur İttihatçılar için, ama Hürriyet ve İtilâf resmen kapatılmayacaktır. Hattâ harp divanı çok ileri bir tarihte, 12 Şubat 1914'de, o sırada Kahire'de bulunan, Hürriyet ve İtilâf'ın kurucularından Sadık beyi de idama mahkûm etmişti. Kısaca, İttihatçıların muhalefet cephesine karşı giriştiği sindirme ve yıldırma politikasına rağmen, Hürriyet ve İtilâf Fırkası ne kapatılacak ne de dağıtılacaktır. İttihatçıların amacı böylece, «çok partili sistem ve temsilî hükümet masalına gerçek süsü vermekti.» (1).

1911 yılının kasım ayında kurulan Fırka, ancak yirmi ay faaliyet gösterebilecek, Mahmut Şevket paşaya yapılan suikastten sonra etkisini yitirecektir, ve mütareke dönemine kadar sesi soluğu kesilir. Ancak, ülke dışına kaçan muhalifler, Paris'te «Üçüncü Jön Türk» hareketini başlattıklarını açıklayarak «Millî Muhalefet Fırkası» nı kuracaklardır.

---

(1) Feroz AHMAD. Aynı kitap, s. 195.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın programı, Prens Sabahattin'in görüşlerini yansıtır ama, kendisi resmen Fırka'ya girmeyecek, arka planda kalacaktır. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurucuları arasında şu isimler vardı: Amasya mebusu İsmail Hakkı, ferik mütekaidi Süleyman paşa, eski Konya valisi Vefik bey, Âyan meclisi üyesi müşir Fuat paşa, Sivas mebusu Dr. Dagavaryan, Hama mebusu Abdülhamit Zöhravî, miralay mütekaidi Sadık bey, Âyan meclisi üyesi Damat Ferit paşa, Tokat mebusu Mustafa Sabri, Priştine mebusu Volçetrinli Hasan, Dr. Rıza Nur ve yazar Tahir Hayrettin.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası, basında oldukça geniş yayın organlarına sahip olmuştu: «Teşkilât», «Takdirat», «Teminat», «Hemrah», «Islahat», «İfham» «Merih», «Şehran» gazeteleri yanında, Fırkayı açıkça destekleyen, «İkdam», «Yeni İkdam» ve «Alemdar» gazeteleri vardı (1).

Soru 69 II. Meşrutiyetin siyasal hayatına damgasını vuran «İttihat ve Terakki Cemiyeti» nin yapısı ve özellikleri neydi?

Daha önce 65. soruda, «Osmanlı İttihat Terakki Cemiyeti» nin kuruluşu ile, II. Meşrutiyet dönemine değin gizlilik içinde yaptığı eylemlere ve gelişimine ana hatları ile değinilmişti. 1908 yılında, «Hürriyetin İlânı» ndan önceki «Nizamnamesi», Paris'teki «Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti» ile Selânik'teki «Osmanlı Hürriyet Cemiyet» lerinin birleştiği 27 Eylül 1907'den sonraki ilk «Nizamname» oluyor. 1908 Nizamnamesinin 66. maddesi, dış teşkilât

(1) Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasî Partiler s. 330-331.

merkezinin «Paris» olduğunu ve bunun ayrı bir nizamnamesi bulunduğunu belirtiyor (1).

II. Meşrutiyetten önce kaleme alınmış olan 1908 nizamnamesi henüz «gizli», ya da kanun dışı bir örgütün nizamnamesidir. «Teşkilât» ın tepesinde «Merkez-i Umumî» adını taşıyan beş üyeli bir kurul var. Aşağıya doğru, Vilâyet, Liva, Kaza, Nahiye, ve Kura (Köy) merkez heyetleri ve bunları yöneten üçer kişilik yönetim kurulları (Heyet-i İdare) bulunuyor. Öte yandan, görevleri Cemiyet'e giren üyelere and içirmek olan «Heyet-i Tahlifiyeler» ve büyük şehirlerle kasaba merkezleri için «Bölük Heyetleri» öngörülüyor. Üç kişiden oluşan Bölük Heyetleri, Cemiyete girecek olanlar hakkında soruşturma yapıyorlar, aidat topluyorlar ve yönetim kurulları ile şubeler arasındaki ilişkileri sağlıyorlar. Ayrıca, bölük heyetleri, birbirlerini tanımayacak, bunlar arasındaki bağlantıyı yönetim kurulu sağlayacaktır.

Cemiyet üyeleri, üçten az ve beş'ten çok olmamak üzere «şuabat-ı esasiye» ler oluşturuyorlar. Bu şubeler, bir çeşit «hücre» dir ve her biri sayı ile anılıyorlardı. Nihayet, Cemiyetin kutsal amaçları uğruna, gerektiğinde, üyeler hayatlarını feda etmeye «mecbur» ise de, «icraat-ı hususiye» için kendi isteği ile «Fedaî» yazılmak isteyenlerin, bağlı olduğu şubenin rehberi aracılığı ile, adını yönetim kuruluna bildirmesi gerekiyordu. Yönetim kurulu, fedaî olarak adını yazdıran üyelerden oluşan «Fedaî Şubeleri» kurarak «İcraatı hususiyeyi» ve Cemiyetin zabıta görevlerini bu fedailere, ya da fedakârlara veriyor.

Fedailik görevi, «idare heyetleri» nin denetiminde ve belirtilen süre içinde yapılacaktı. Fedailer, yapılacak faali-

---

(1) 1908 Nizamnamesi için Bkz. Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 129 ve devamı. Sadeleştirilmiş metin için Bkz. Celâl BAYAR, Ben de Yazdım, (Millî Mücadeleye Giriş) Cilt 1, 2. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul 1967 s. 254-266.

yetlerle ilgili olarak önerilerde bulunabiliyorlardı, fakat Merkez Heyetlerinin bilgisi dışında, kendi girişimleriyle faaliyette bulunamazlardı. Öte yandan, kusurlu olarak görevini yapmayan veya eksik yapanların yirmi dört saat içinde cezalandırılmaları belirtilmişti. Gerçi, fedailik gönüllüydü ama, bir kez kabul edildi mi, bu, gereği gibi yapılmalıydı.

1908 Nizamnamesinde yer alan kurallar, Cemiyetin ihtilâlci nitelikte ve tamamen merkeziyetçi bir yapıda olduğunu ortaya koyuyor. Disiplini sağlayıcı kuralları içeren «Usulü Muhakemat ve Mücazat faslı», cemiyetin amacına aykırı davrananlara verilecek cezaları belirtiyor. Kabahat, Cünha ve Cinayet olarak üç grupta toplanan suçların karşılığında verilecek cezalar, gene bu «fasıl» da belirtilmiş. Kabahat ve Cünha (ufak suç) için verilecek cezalar: tevbih, tekdir ve para cezası. Cinayet suçlarının cezası idam. Öte yandan, Cemiyet üyesi olmayanlara, Cemiyetin kutsal amaçlarına varmasına engel olanlara da bu ceza verilebiliyor. Gecikmesinde sakınca olan durumlar dışında, bu cezanın «Merkez-i Umumî» tarafından onaylanması gerekiyor. «Burada dikkati çeken önemli nokta, Cemiyetin yurt çıkarlarına hizmet etmek, onları korumak için gerekirse adam öldürmeğe hazır bulunduğudur. Tabiî hemen akla gelen soru, İsmail Mahir Paşa ve Hasan Fehmi Bey'in öldürülmeleri sırasında 1908 nizamnamesinin fedaîlikle ilgili maddeleriyle (Usulü Muhakemat ve Ceza Faslı)' nın yürürlükte bulunup bulunmadığıdır. Zira, böyle bir durum varsa ve suikastler de İT'lilerin işi kabul edilirse, bunlardan Merkez-i Umumî haberliydi demektir» (1).

İttihat Terakkinin özelliklerine gelince, bu konuyla ilgili olarak Sina Akşin şöyle bir sıralama yapmakta: 1) Türk-

(1) Sina AKŞİN, İttihat ve Terakki Üzerine, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. Cilt XXVI, Mart 1971, No. 1, Ankara, 1971 s. 155.

lük; 2 Gençlik: 3 Diplomalık (eğitimden geçmiş olmak); 4 Yönetici sınıftan olmak. Bunlara bir de orduda-ki Harbiye mezunu subaylar ekleniyor (1).

II. Abdülhamit yönetimi sırasında, yönetici kadrolarda bulunanların hoşnutsuzlukları giderek artıyordu. Bir kere bunların büyük bir bölümünün yılda ancak altı ay maaş aldıkları, Rumeli'deki subaylar için bunun daha da büyük bir «ızdırap kaynağı» olduğu, çünkü, 1903'ten beri orduya çeki - düzen vermek için buraya gelen Avrupalı subayların önünde küçük düştükleri belirtilir. Öte yandan, Abdülhamit'in Harbiyeli subaylara karşı güveni yoktu. Harbiyeyi bitirenler bu nedenle İstanbul dışına atanıyorlardı. İstanbul'a gelmek büyük bir ayrıcalıktı.

Yönetici kadrolardaki yurtsever aydınlar ise, II. Abdülhamit yönetiminin devlet bütünlüğünü ve onurunu koruyamadığı inancındaydılar. Bu bakımdan aydınlar, tekrar anayasal düzene geçişin hem Avrupa'ya karşı yeniden itibar sağlayacağını, hem de Osmanlı toplumuna yeni bir dü zen getireceğini düşünüyorlardı.

II. Abdülhamit yönetimine karşı gizli olarak faaliyet gösteren «Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti» İmparatorluğun en uzak köşelerine kadar yayılabilmiştir ve 23 Temmuz 1908'de «Hürriyetin ilânı» ile artık açık (alenî) bir örgüt olarak ortaya çıkacaktır.

Hürriyetin ilânı ile, Selânik'ten İstanbul'a gelen Merkez-i Umumî üyeleri, hemen duruma hâkim olacaklardır. II. Meşrutiyetin ilk günlerinde, meşru bir otorite kuruluncaya değin, İttihat ve Terakki geniş örgütüyle âdeta «Devleti ayakta tutacak» tek güç olduğunu gösterecektir. O günlerin sevinçli havası içinde, her yandan büyük destek

(1) Sina AKŞİN, İttihat Terakki Üzerine.. s. 153, gene aynı yazarın, 31 Mart olayı, S.B.F. Yayını, Ankara 1970, s. 5.

bulan Cemiyet, Devlet'le özdeş sayılıyordu; İttihat Terakkiden yana olmamak vatanı sevmemek demekti.

Soru 70 İttihat ve Terakki için kullanılan «Cemiyet» ve «Fırka» sözcükleri ne anlama geliyordu?

Hürriyetin İlânı'ndan sonra, en önemli sorun, genel seçimlerdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti kendi istediği adayların seçilmelerini sağlamak amacıyla bütün eyaletlere görevliler göndermişti. Bu konuyla ilgili olarak Celâl Bayar şunları söylüyor: «Meşrutiyet İnkılâbından sonra yapılan ilk milletvekili seçiminde Cemiyet, aday göstermemişti. Çünkü hemen herkes, İnkılâbı yapan Cemiyetin üyesi olmuşlardı. Hattâ Abdülhamid bile göğsünde kırmızı hürriyet rozeti ile Selâmlığa çıkıyor, İttihatçı olduğunu göstermek istiyordu.» (1).

Öte yandan müslüman olmayan azınlıklarla da anlaşmaya varılmıştı. Müslüman olmayan azınlıklara karşı ortak bir cephe kurmak isteyen İttihat ve Terakki, kendisine muhalif olanları Türklüğe karşı gelmekle suçlayacaktır. Tabiî bu dönemde İttihatçılar açıkça Türkçülüğü savunmuyorlardı; Osmanlıcı görünüyorlardı. Çünkü çeşitli unsurlardan oluşan ve türdeş olmayan Osmanlı toplumunda açıkça Türkçülük yapmak, Devletin parçalanması demekti.

Cemiyetin uğraşılarına rağmen İmparatorluktaki bütün unsurlar, Meclis-i Mebusande temsil edilmişti. 288 üyeden oluşan bu mecliste 147 Türk, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Slav ve 4 Musevî vardı (2). İttihat

(1) Celâl BAYAR, Ben de yazdım, (Millî Mücadeleye giriş), İkinci Cilt, Baha Matbaası, İstanbul 1966, s. 413.

(2) Feroz AHMAD, İttihat ve Terakki... s. 53.

ve Terakki dışında, parti olarak, seçimlere, liberal eğilimli ve Prens Sabahattin beyin görüşlerini yansıtan «Ahrar Fırkası» katılmıştı ama, bu fırka yalnızca Ankara'da Mahir Sait beyi seçtirebildi.

1908 seçimlerinden sonra, Aralık 1908'de toplanan Osmanlı parlamentosunun toplanmasıyla, İttihat ve Terakkinin bünyesinde önemli bir sorun ortaya çıkacaktır: İttihat ve Terakki Cemiyeti ile mebuslar arasındaki ilişkiler nasıl düzenlenecekti? 1908 seçimlerinde, İttihatçılar İmparatorluğun bazı bölgelerinde kendi eğilimleri dışında olan adayları desteklemek zorunda kalmışlardı. Özellikle bazı bölgelerde, İttihat ve Terakkiye rağmen, güçlü olan âyan ve eşraftan başkalarının seçilmesi olanaksızdı. Bu kimselerin de Meclis'te Cemiyetin isteklerine göre davranması isteniyordu. Öte yandan, aşağıda, 71. soruda belirtilen nedenlerle, Cemiyet faaliyetinin gizli olarak yürütülmesi ve açıkça hükümete katılmaması, perde arkasında dizginleri elde tutmak istemesi, «Cemiyet» - «Fırka» ayırımına yol açacaktır. Şöyle ki, Cemiyet, parlamento dışında bütün gücüyle varlığını sürdürecek, Meclis-i Mebusandaki İttihatçı mebuslar da İttihat ve Terakki'nin «Siyasî Fırkasını» oluşturacaktı. Ekim 1908 Kongresi kararının 3. maddesinde, «Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin Meclis-i Mebusanda bulunacak âzaları İttihat ve Terakki Fırka-i Siyasiyesi namı altında olarak çalışacaklardır.» denmektedir.

Şu halde, «Fırka» yalnızca Meclis içindeki üyelerin oluşturdukları kuruluş oluyor. Günümüz söyleyişiyle, Fırka, İttihat ve Terakkinin parlamento grubu'ndan başka bir şey değil. Fırka'nın Meclis dışında hiç bir örgütü yok; yalnızca Meclis içinde biraraya gelen İttihatçı üyelerden oluşmakta ve Cemiyet Fırka'ya hâkim durumdadır. Fırka - Cemiyet konusunda Profesör Tunaya şöyle söylüyor: «Bu suretle vücuda getirilen heyetin meclis dışında hiç bir teşkilâtı yoktur, şu halde Fırka Cemiyetin bir şubesidir. Cemiyetin

bir siyasî fırka olmadığı iddia edildiği müddetçe, Fırka denilen teşekkül münhasıran Meclis içinde, Meclis dışı hiç bir teşkilâta sahip olmadığına göre, ortada İttihat ve Terakki adlı bir siyasî parti bulunup bulunmadığı câyi sualdir» (1).

Bu ikilik 1913 yılına değin sürecektir. Yapılan kongreler «Fırka» nın değil, fakat Cemiyet'in kongreleridir. 1913 yılında, «Babıâli Vak'ası» ndan ve İttihatçıların tekrar siyosal hayata egemen olmasından sonra yapılan 1913 Kongresi ile artık «Cemiyet - Fırka» ayrılığı giderilecek, Cemiyet sözü kaldırılarak «Fırka-i Siyasiye» kullanılacaktır.

Soru 71 II. Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki Cemiyeti, faaliyetlerini neden bir süre daha «gizlilik» içinde sürdürür?

1889 yılında kurulan «Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti» nin, 1908 II. Meşrutiyet dönemine değin faaliyetlerini gizlilik içinde sürdürmesi olağandı. II. Abdülhamit yönetimine karşı girişilen ve Kanun-u Esasî'nin tekrar yürürlüğe konması mücadeleleri bu dönemin koşulları içinde «açık» yapılamazdı. Fakat, 1908'de «Hürriyetin İlânı» ndan sonra da, Cemiyetin «gizlilik» kabuğunu kırmaması, faaliyetlerini bu yönde bir süre daha sürdürmesinin nedenleri, akla takılan bir sorun oluyor. Cemiyetin 1908, 1909, 1910 ve 1911 genel kongreleri, kapalı bir biçimde Selânik'te yapılır. 1912, 1913, 1916, 1917 ve nihayet «infisah» (dağılma) toplantısı olan 1918 kongresi İstanbul'da yapılmıştır. 1909 Kongresinde kabul edilen «Nizamname» de kanun dışı bir Cemiyet olmadığı ortaya konur ve 3 Ağustos 1909 Cemiyetler Kanunu yürürlüğe girdikten sonra, Cemiyet,

(1) Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasî Partiler... s. 196.

1910 yılında hukuken «amme menfaatine hadim» (kamu yararına çalışan) bir nitelik kazınır ve bu durum «Şûrayı Devlet» tarafından onaylanarak açıklanır.

1908 tarihli «Nizamnamenin» 3. maddesine göre, «Merkez-i Umumî dahili memaliki Osmaniyede bulunacak ve fakat bulunduğu mevki hiç bir vakit ilân edilmiyecektir». Merkez-i Umumî'nin hem bulunduğu yer, hem de 1908 ve 1909 yılında seçilen üyeleri açıklanmamıştır. Bu gizlilik nedenlerinin şu şekilde açıklanabileceği belirtiliyor: (1)

— Cemiyetin kendisine karşı cephe almış güçler karşısında «zaaf duyduğu» ve bu zaafı gizlilikle örtbas etmek istediği; aynı zamanda da Cemiyete karşı tutum alanlar, kimi eleştireceklerini bilemedikleri için, bir çeşit savunma yolu olduğu söylenebilir.

— Bunun yanında, gizlilik, siyaset sahnesinin dışında bulunarak «temiz kalmak isteğidir». Çeşitli baskılar ve kayırma istekleri, başvuracak kişiler ortada görünmediği için, Cemiyete yüklenilemiyecektir. Bu «temiz kalmak isteği», Cemiyetin yapısını da etkileyecek ve 1912 yılına değin, Cemiyet başkanlığına yer verilmeyecek. Böylece İttihatçılar, önderlik çekişmeleriyle, Cemiyetin yıkılmasına sebep olacak olayları önlemek istemişlerdi.

— Cemiyet nizamnamesinde, Osmanlılık ilkesine yer verilmesine rağmen, «Merkez-i Umumî» ye, Türk olmayanlar giremez. Bu bakımdan gizlilik, Osmanlıcılık politikasıyla Türkçü uygulama arasındaki çelişkiyi örtmeye yarıyordu.

— Nihayet, siyasal hedeflerine ulaşmak için, gerektiğinde suikastlere kadar varan yıldırma veya baskı yöntemlerini uygulamaktan çekinmeyen Cemiyet'in, gizliliği seçmesinin olağan olduğu söyleniyor.

---

(1) Sina AKŞİN, İttihat ve Terakki Üzerine. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. Cilt XXVI. No. 1, Ankara 1971, s. 161 ve devamı.

İttihat ve Terakkinin bu «gizlilik» havasına bürünmesi, iktidarın kullanılmasına da yansıyacaktır. İttihatçılar, II. Meşrutiyet döneminde, kurulan kabinelere, istediklerini sokturabilmişlerdir. Fakat ilk yıllarda, kurulan kabinelerde «nâzırlık» (bakanlık) görevlerini üstlenmediler. Bunun nedenlerinden biri, İttihatçıların genç ve devlet yönetiminde tecrübesiz oluşları ile açıklanır. Genç İttihatçıların devlet yönetiminde açıktan açığa görev almaları, dönemdeki yerleşik düşünceye aykırı gelebilirdi. Devlet yönetiminde, ancak yaşlı, «ağır başlı», «oturaklı» kimselerin bulunması doğal karşılanıyordu. Öte yandan, İttihatçılar, devlet yönetiminde tecrübeli değillerdi. İttihatçılar ancak daha sonraki yıllarda kabinelerde görev alacaklardır.

Soru 72 İttihat ve Terakki'nin Türklüğün korunmasındaki rolü nasıl oldu ve uyguladıkları politika «meşrutî» yönetim ilkelerine uygun muydu?

İttihatçılar, II. Meşrutiyette, bir süre Osmanlılığı benimsemiş göründüler. Yalnız, 1908 tarihinde kabul edilen «siyasî programın» 7. maddesine göre, «Devletin lisan-ı resmîsi türkçe kalacaktır. Her nevi muhaberat ve müzakerat-ı resmiye türkçe icra olunacaktır.» II. Meşrutiyetin çeşitli unsurlardan oluşan Osmanlı toplumu içinde, Türkçülüklerini gizlemeye çalışırlar. Fakat öte yandan da, çeşitli kuruluşlar yoluyla, Türklüğün korunması ve yükseltilmesi için çalışıyorlardı. Çünkü İmparatorluğun yönetici kadrolarını oluşturan Türkler, birçok alanlarda müslüman olmayanlardan geri bulunuyorlardı.

Farklı unsurlardan oluşan Osmanlı toplumunda, açıkça Türkçülüğü savunmak, İmparatorluğun dağılması olacaktı. Onun için, İttihatçılar, dış görünüşte Osmanlıcı oldular. Öte yandan, İttihatçıların baştan beri sarıldıkları

«Meşrutiyetçilik», tam olarak uygulandığı takdirde, «Türkçülükle» bağdaştırılması olanaksızdı. Çünkü Osmanlı parlamentosunda temsil edilenler, çeşitli milliyetlere mensup kimselerdi. Bunların oluşturacağı parlamentoda Türklerin azınlıkta kalması Türkçülüğün iflâsı demekti.

İttihatçılar, kendilerini, Türklüğün koruyucusu görüyorlardı ve bu açıdan da iktidardan uzaklaşmayı kabul edemezlerdi. İşte bunun içindir ki, Türklüğün koruyucusu ve Meşrutiyetçi olan İttihatçılar için iki yol vardı: Ya meşrutiyet yönetiminden vazgeçmek, ya da görünüşte meşrutiyetçi kalarak programını uygulamak. İttihatçılar, ikinci yolu seçmişlerdi. Bu bakımdan, İttihatçılar, zaman zaman, zorunlu olarak, meşrutî yönetimin gereklerine uymayacaklar, bunun unsurları dışına çıkacaklardır.

Amaç, Türk unsurunun korunması ve yükseltilmesi olduğu için, İttihatçılar parlamento seçimlerine, fırka'ya ve giderek de meclise egemen olmak istemişlerdi. Duruma hâkim olamadıkları zaman da, yasa dışı yollara başvurmaktan çekinmeyeceklerdir: Suikastler, seçimlerde girisilen baskılar gibi. Bu bakımdan, İttihatçıların, zaman zaman, II. Abdülhamit «istibdadına» karşı savundukları meşrutiyet ilkelerini çiğnemeleri, bunların kötü niyetli, «zâlim» veya «siyasî ahlâktan mahrum» kimseler olmalarından ileri gelmiyordu. Sina Akşin bu konuda şunları söylüyor: «Osmanlı Devleti'nin şartları içinde, İttihatçıların gerçek siyasal programiyle (Türkçülük) birleşince İT'nin güttüğü siyaset sanki kaçınılmaz oluyordu. Yoksa II. Meşrutiyet siyasetinin karşıklıklı bir itişme halini alması İttihatçıların **kötü, faziletsiz** kişiler olmalarından, ya da İttihat ve Terakki Cemiyetinin kötülük yapmak için çalışan bir örgüt olmasından değildir» (1).

(1) Sina AKŞİN, İttihat ve Terakki Üzerine, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt XXVI, No 1, Ankara 1971, s. 167.

1913 «Babıâli Vak'ası» ndan sonra, iktidarı ele geçirdikleri halde, İttihatçıların neden parlamentolu bir düzenden vazgeçmediklerine ilişkin bir soruya Feroz Ahmad (1), İngiliz kaynaklarında şu cevabı buluyor: «Onu (meclisi) itaatkâr bir makine haline getirmek imkânına sahip olduklarından (İttihatçılar), bir şey kaybetmeyecekleri gibi, Anayasa ilkelerine saygı göstermekle kazançları olacaktı. Anayasa ilkelerine bağlılıkları, İttihatçıların var oluş nedenleriydi ve Abdülhamit istibdadına karşı kullandıkları başlıca silâhtı. İhtilâli anlamsız kılmak yerine, meşrutî idare biçimini, özellikle çeşitli unsurlardan meydana gelen Doğu ülkeleri için geçerli biricik hükümet şekliyle, yani akıllı bir despotizmle bağdaştırma yoluna gitmeyi tercih etmişlerdi».

Soru 73 II. Meşrutiyet döneminde siyasî partiler ne gibi özellikler taşıyorlardı?

II. Meşrutiyette, kısa bir süre içinde üç partileşme eğilimi gelişecektir. İmparatorluğun dağılmasını önlemek amacıyla ileri sürülen görüşlerin, Avrupa'daki sürgünlük yıllarında ortaya çıktığına işaret eden Niyazi Berkes, «Devrimden sonra, Mizancı Murat'ın temsil ettiği İslâmcı görüş; Sabahattin'in temsil ettiği (Mithat paşa'dan gelen) merkeziyetsizlik görüşü; Ahmet Rıza'nın temsil ettiği (ve Namık Kemal'den gelen) merkezî İmparatorluk görüşü, siyasal planda partileşme sürecinin başlangıç noktaları oldular.» diyor (2).

Bu üç partileşme eğilimi içinde, İslâmcı görüş, «İtti-

(1) Feroz AHMAD, İttihat ve Terakki (1908-1914). Jön Türkler, Sander Yayınları, İstanbul 1971.

(2) Niyazi BERKES, Türkiye'de Çağdaşlaşma. Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s. 358.

had-ı Muhammedî» adı altında örgütlenmiş, fakat bir siyasi parti olamamıştı. Prens Sabahattin'in temsil ettiği ademimerkeziyetçi görüş, önce «Ahrar» fırkası olarak ortaya çıktı, daha sonra «Hürriyet ve İtilâf» çatısı altında birleştiler. Ahmet Rıza'nıntemsil ettiği merkeziyetçi görüş bunların içinde en eskisi ve en güçlüsü olarak, «İttihat ve Terakki Cemiyeti» idi. Bu sonuncusu, bütün II. Meşrutiyet dönemine damgasını vurmuştur. Bu üç büyük grupta toplanan görüş ayrılıkları, örgütlenme yoluna giderek ortaya çıkarlarken şu özellikleri taşıyorlardı:

— Bir kere her üç görüş tabandan gelen bir hareketin sonucu olmayıp aydınlar arasında ilk çıkışlarını bulmuşlardır.

— Buna bağlı olan bir başka sonuç: II. Meşrutiyet dönemi partilerinin hiç biri yığın partisi niteliğinde olmamışlardır. Bunları bir ölçüde komite ya da kadro partileri olarak nitelendirmek daha doğru olur. Bunların içinde sadece İttihat ve Terakki komite ve hücre tipini kaynaştıran bir örgütlenme özelliği gösteriyor. Zaten Türkiye'de yakın zamanlara değin, yığın partisi tipinde partileşme geleneği gelişemeyecektir. Daha önce 21. soruda da görüldüğü gibi, yığın partileri, Batı'da, sınıflararası mücadelenin bir ürünü olarak, daha doğrusu iktidar mücadelesinin tabandan başladığı bir süreç içinde gelişirler. Türkiye'de böyle bir oluşum yoktu başlangıçta.

Bu dönemin bir başka özelliği de, Türk siyasal hayatının, günümüze değin uzanan iki büyük partileşme olayının ilk tohumlarını atmış olmasıdır. Bu dönemdeki, İttihatçı İtilâfçı çatışması, daha sonraları, Cumhuriyet döneminde, Cumhuriyet Halk Fırkası Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası; C.H.P. Serbest Fırka; C.H.P. D.P.; C.H.P. (1970'lere kadar) - A.P. mücadelesine götüren yolun ilk adımı olacaktır.

Disiplin açısından, muhalefet partilerinin türdeş ol-

mamaları, parti içi disiplini oluşturamayacaktır. Buna karşılık İttihat ve Terakkinin, Balkanlardaki komiteci geleneğine göre kurulmuş olması, türdeş olmayan bünyesine rağmen güçlü bir merkeziyetçilik esasına göre örgütlenmesi, parti içi disiplinini sağlayabilecektir. Pek tabiî bu disiplin, günümüz partilerinden farklı olarak, demokratik olmaktan uzak, tamamen otoriter bir özellikteydi.

Nihayet; İkinci Meşrutiyet dönemi, partilerin çokluğuna rağmen, çok partili bir siyasal hayat özelliğini hiç bir biçimde taşımamıştır. Bu döneme, çok kısa bir süre hariç, İttihat ve Terakki'nin siyasal hayata egemen olması bakımından «hâkim parti sistemi» demek daha doğru olur.

C. **Mütareke Dönemi** (1918 - 1922)

Soru 74 Mütareke dönemi siyasal açıdan ne gibi özellikler taşıyordu?

Osmanlı İmparatorluğunun, I. Dünya Savaşından yenilgiyle çıkması ve 30 Ekim 1918 günü imzalanan «Mondros Mütarekesi» ile başlayan bu dönem, Türk siyasal hayatının en buhranlı ve çelişkilerle dolu dönemidir. İmparatorluğun yabancılar tarafından paylaşılması ve bunlarla işbirliği yapan İstanbul hükümeti karşısında, Anadolu'da Müdafaa-i Hukukçuların, kurtuluşu sağlama girişimleri, bu yıllarda, sayıları hayli kabarık olan siyasal örgütlenmelerin görüş, ya da programlarına yön veren etkenler olacaktır.

Mütareke döneminin başlangıcında, Osmanlı Mebusan Meclisi, İttihatçılardan oluşan 1914 seçimlerinin parlamentosudur. İttihatçıların ileri gelenlerinden sadrâzam Talât paşanın Mondros Mütarekesinden kısa bir süre önce istifa etmesi üzerine, Padişah Vahdettin, Müşir İzzet paşayı

14 ekim 1918'de kabineyi kurmakla görevlendirir. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesinin imzalanmasından ve İttihatçıların ileri gelenlerinden Talât, Cemal ve Enver paşaların yurt dışına kaçmalarından sonra, Padişah, Müşir İzzet paşadan, kabinedeki İttihatçıları temizlemesini ister; bunun üzerine, kasım 1918 başlarında İzzet paşa kabinesi çekilir. Bundan sonra kurulan Tevfik paşa kabinesinin, çoğunluğu İttihatçı olan Mebusan Meclisinden güven oyu alması kolay olmaz. Fakat padişah Vahdettin, İttihatçı bir meclisten yakasını kurtarabilmek için, Tevfik paşayı zorlayarak 21 Aralık 1918'de Mebusan Meclisini fesheder.

Tevfik paşanın kurduğu kabine de uzun ömürlü olamayacaktır. İşgal kuvvetlerinin baskılarına, öte yandan da Hürriyet ve İtilâfçıların eleştirilerine daha fazla göğüs geremeyeceğini anlayan yaşlı sadrâzam Tevfik paşa Mart 1919'da çekilir. Bundan sonra da, Padişah Vahdettin, Hürriyet ve İtilâfçıların eğilimine uyarak, kabineyi kurmak üzere sadrâzamlığa Damat Ferit paşayı getirir. 1919 yılı içinde arka arkaya üç kez sadrâzamlığa getirilen Damat Ferit Paşa, nihayet Ekim 1919'da çekilir.

Damat Ferit Paşa'nın hükümetleri döneminde kabul edilen, «Cemiyetler Kanununa Müzeyyel Kararname» ile (29 Eylül 1919) Dahiliye Nezaretine, Cemiyet nizamnamelerinde değişiklik yapma yetkisi tanınıyordu. Bu da, siyasî parti faaliyetlerini çok dar bir alana sokuyor, böylece hükümetin partiler üzerindeki denetimini daha da artırıyordu.

Damat Ferit'in çekilmesinden sonra kurulan Ali Rıza Paşa kabinesi zamanında, İttihatçı mebuslardan tamamen kurtulmak isteyen padişah, Mebusan Meclisini bir yıl arayla ikinci kez feshedecektir. 1919 Aralık ayında yapılan seçimler, padişahın umduğu sonucu vermeyecektir. Özellikle İstanbul'da İttihatçıların başarısı, padişahı kuşkulandırır ve Meclisin toplanması bir süre geciktirilir.

Seçimlerden sonra toplanan Osmanlı parlamentosu-

nun, ilk yaptığı işlerden biri 9 Şubat 1920 (28 Ocak 1920)'de «Misak-ı Millî» beyannamesini kabul etmek oldu. Bu arada Ali Rıza Paşa kabinesi çekilmiş, yerine Bahriye Nazırı Salih paşa kabinesi geçmiştir. Fakat 16 Mart 1920 günü İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından resmen işgali sonucu, mebusların büyük bir kısmı tutuklanmıştır. Bu olaydan sonra, dördüncü kez sadrazamlığa Damat Ferit Paşa getirilir. 17 Mart 1920 günü de, Mebusan Meclisi ancak on yedi üyesiyle toplanarak «umumî in'ikadların tehiri» kararını alır. Nihayet, Damat Ferit Paşanın isteğine uyarak, Padişah 11 Nisan 1920'de Meclisi fesheder. Böylece Osmanlı parlamentosu tarihe gömülür. Ama, birkaç gün sonra, Anadolu'da, Mustafa Kemal'in önderliğinde başlatılan ulusal bağımsızlık hareketinin ilk parlamentosu 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanacaktır.

Mütareke döneminde, Osmanlı İmparatorluğunun karşılaştığı sorunlara çözüm bulmak amacıyla birçok örgüt kurulmuş. Siyasî parti niteliğindeki kuruluşlar yanında, açıkça politik bir tutum alan Cemiyetlerin bolluğu da dikkati çekiyor. Öte yandan, bu dönemde kurulmuş olan partiler arasında bir uzlaşma ve birlik sağlama amacını güden «Partiler üstü» girişimler var. Kurulan siyasî partilerin bolluğu yanı sıra, İttihatçı - İtilâfcı çatışması bu dönemde de için için sürüp gidecektir.

Bu dönemde kurulan ve politik bir tutum alan derneklerin büyük bir bölümü, Ocak 1919'da tekrar faaliyete geçen «Hürriyet ve İtilâf Fırkası» na destek olacaklar, ya da eğilim göstereceklerdir. Bunlar: Önceleri Ankara'da gizli olarak kurulan ve Aralık 1918'de «aleniyete» çıkan ve sonradan «Sulh ve Selâmeti Osmaniye Fırkası» kurucuları arasında yer alıp İttihatçılara karşı ve İtilâfçılara eğilim gösteren **Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti** (Aralık 1918), Anadolu hareketine cephe alacak olan **Nigehban Cemiyeti Askeriyesi** (Ocak 1919), İslâmı yüceltmek amacını güden

Tealî İslâm Cemiyeti (Şubat 1919), gene Anadolu hareketine karşı olan, **Mağdurini Siyasiye Teavün Cemiyeti** (Şubat 1919), Kürdistan muhtariyetini amaçlayan **Kürdistan Teali Cemiyeti** (Mayıs 1919), programını Hürriyet ve İtilâf'a göre ayarlayan **İngiliz Muhipler Cemiyeti** (Ağustos 1919), İstanbul hükümetini destekleyen ve İtilâfçılara bağlı olan **Osmanlı İlâyı Vatan Cemiyeti** (Kasım 1919), Hürriyet ve İtilâf Fırkasının himayesine sığınmış ve onunla birleşerek Anadolu hareketine karşı olan **Trabzon ve Havalesi Ademi Merkeziyet Cemiyeti** (Aralık 1919), dinsel amaçlarla kurulan ve Anadolu hareketine karşı tutum alan **Tarik-i Salâh Cemiyeti** (Eylül 1921).

Bunlar dışında, A.B.D. Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'un, 8 Ocak 1918 tarihli konuşmasında, barışın temeli olmak üzere ortaya koyduğu «14 ilkeye» bağlı ve Türkiye'nin Milletler Cemiyeti içinde, öteki Devletlerle eşit haklara sahip olmasını sağlamak, bu yolla mağlubiyetin sonuçlarından sıyrılmak amacıyla kurulan, aralarında Halide Edip, Refik Halit, Ahmet Emin, Necmettin Sadak ve Yunus Nadi'nin bulunduğu **Vilson Prensipleri Cemiyeti** (Ocak 1919), nihayet Osmanlı Sosyal Demokrat Fırkası ile birleşen ve üyelerinin bir bölümünün sonradan Anadolu hareketine katıldığı **Osmanlı Çiftçiler Derneği** (Şubat 1919) var.

Mütareke döneminde ortaya çıkan örgütleri hiç olmazsa dış sorunlarda ortak bir noktada birleştirmek, ya da uzlaştırmak amacıyla oluşturulan partilerüstü girişimler şunlar: **Selâmeti Âmme Heyeti** (Kasım 1918), **Millî Kongre** (Aralık 1918): «Millî Kongre» 1919 seçimlerinde faal bir rol oynayacak ve Anadolu hareketine bağlı kalacaktır. Partilerüstü girişim olarak **Vahdeti Milliye** (Mart 1919) ve nihayet Satvet Lûtfî (Tozan)'nin önayak olduğu, barış şartları üzerinde birlik ve dayanışma sağlamayı amaçlayan, Haziran 1920'de kurulan **Müsalemat İttifakı** var.

Soru 75 Mütareke döneminde tekrar faaliyete geçen Hürriyet ve İtilâf Fırkası bu ortamda nasıl bir rol oynadı?

Bu dönemde kurulan siyasî partileri ele almadan önce, bunlar arasında özellik gösteren «Hürriyet ve İtilâf» üzerinde biraz durmak gerekiyor. Daha önce, 68. sorudan da hatırlanacağı gibi, bu parti II. Meşrutiyet döneminde, 1911 yılında kurulmuş, fakat ancak iki yıl kadar faaliyet gösterebilmişti. 1913 yılında, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra, üyeleri, İttihatçılar tarafından Sinop'a sürülmüş ve bir kısmı da yurt dışına kaçmışlardı. Parti resmen kapatılmamış, sadece «atıl» kalmıştı. Mondros mütarekesinin imzalanmasından iki ay sonra, Hürriyet ve İtilâf Fırkası Ocak 1919'da tekrar faaliyete geçtiğini açıklayacaktır. Bu bakımdan, mütareke döneminde kurulan yeni bir parti değil, kaldığı yerden devam eden bir partidir Hürriyet ve İtilâf Fırkası.

Mütareke döneminde, siyasal hayata etkili olanlar, Hürriyet ve İtilâfçılar olacaktır. Gerçi açıkça bir iktidar partisi olamaz ama, fırkanın II. Meşrutiyet döneminde başkanlığını yapmış olan Damat Ferit Paşanın, mütareke döneminde kurduğu kabineleri desteklemiş ve bunlara bakan vermiştir.

Damat Ferit paşanın ikinci hükümeti sırasında (Mayıs 1919 Temmuz 1919), Merkezi Umumî Heyeti reisi Mirolay Sadık beyin, bu kabineye cephe alması, Hürriyet ve İtilâfçı nazırların (bakanların) çekilmelerini istemesi üzerine, fırka içinde «Muhafazakârlar» ve «Mutediller» olarak bir bölünme olur. Mutediller, «Mutedil Hürriyet ve İtilâf Fırkası» adı altında ayrı bir örgütlenmeye kadar giderler. Fakat bu bölünme kısa sürede giderilir.

Fırka, tekrar faaliyete geçtikten sonra, Anadolu'da şubeler açar ve Müdafaai Hukukçulara karşı açıkça cephe

alır ve o dönemde Anadolu'daki «mahallî isyanları» teşvik eder. 1919 yılında yapılan son Osmanlı Mebusan seçimlerine, Anadolu'daki seçimlerin Müdafaa-i Hukukçuların baskısı altında olacağı, serbest olmayacağı nedeniyle katılmaz. Zaten bu seçimlerden sonra toplanan son Osmanlı mebusan meclisinin İtilâfçılara karşı olanlardan oluşması ve «Misak-ı Millî» yi kabul etmesinden sonra, dördüncü Damat Ferit Paşa kabinesi tarafından 11 Nisan 1920'de dağıtılır.

Kurulan beşinci Damat Ferit paşa kabinesi, Hürriyet ve İtilâfçılardan büyük destek bulacaktır. Bu kabine İngiliz politikasından yana bir yol izleyecek ve Sevr andlaşması (10 ağustos 1920) bu kabine döneminde imzalanacaktır.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı, Anadolu'daki ulusal kurtuluş savaşına açıkça cephe alması ve bu harekete karşı tutum alan Cemiyetlerin desteğini görmesi dolayısıyle, mütareke döneminde İstanbul hükümetinin izlediği politikaya damgasını vuran parti olarak nitelemek mümkün.

Hürriyet ve İtilâf'ın mütareke döneminde, İstanbul'daki yayın organı «Mesuliyet», Anadolu'daki yayın organı «Zafer», «Kürsi-i Millet» tir. Refi Cevat (Ulunay)'ın başyazarlığını yaptığı «Alemdar», Ali Kemal'in başyazarlığını yaptığı «Peyamı Sabah» gazeteleri partiyi açıkça desteklemişlerdi (1).

Beşinci Damat Ferit paşa kabinesinin çekilmesinden sonra, 22 Ekim 1920'de Sadrâzamlığa Tevfik paşa getirilir. Bu tarihten sonra, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Anadolu hareketi karşısında faaliyeti giderek azalır ve siyasal hayattan silinir.

---

(1) Mütareke yıllarında İstanbul basını için Bkz. Hıfzı Topuz Türk Basın Tarihi, 100 Soruda, Gerçek yayınevi, İstanbul 1973 s. 122

Soru 76 Mütareke döneminde İstanbul'da hangi siyasî partiler kuruldu?

Yeniden faaliyete geçen Hürriyet ve İtilâf Fırkası dışında, bu dönemde kurulan partilerin sayısı bir hayli fazla ve bu kez hemen hepsi İttihat ve Terakki'nin devamı olan «Teceddüt Fırkası» hariç - Parlamento dışında kuruluyorlar.

Radikal Avam Fırkası. - Mondros mütarekesinden birkaç gün sonra, 5 Kasım 1918'de ilk kurulan parti Radikal Avam Fırkası'dır. Parti, Osmanlıcılık ve Milliyetçilik prensiplerini bağdaştırmakta ve devletin bütünlüğüne zarar gelmemek koşuluyla, «milliyet» ilkesine göre bir yönetimi amaçlıyordu.

İstanbul'da Mevlânezade Rıfat, Emin Âli, Mehmet Faik, Mazlûm ve Ragıp beyler tarafından kurulan fırkanın görüşleri, Ragıp beyin «Müdafaa» gazetesinde ortaya konmuştu. Fırka 1919 seçimlerine katılmadı. Etkili bir faaliyeti olmayan fırka, bu dönemde tekrar faaliyete geçen «Osmanlı Demokrat Fırkası» ile birleştiğini açıklayarak son bulur.

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası. 1918 yılı kasım ayında Ali Fethi (Okyar) ve Karesi mebusu Hüseyin Kadri beylerin kurdukları bu fırka, Osmanlı Saltanatının korunması, Kanun-u Esasî'nin ulusal egemenlik ve parlamentarizm ilkeleriyle uyumlu bir duruma getirilmesini, kamu hürriyetlerinin güvence altına alınmasını amaçlıyordu. İttihat ve Terakkinin 1918 yılındaki son kongresinden çok kısa bir süre önce kurulan fırka, Kongre'nin yaptığı katılma çağrısını kabul etmeyecektir.

Öte yandan, siyasî partiler arasında bir güç birliği yapılması için girişimlerde bulunacaktır ama, bir sonuç elde edemez. Eski İttihatçılardan oluşan fırkanın görüşleri, basında «Minber» gazetesi tarafından savunuluyordu.

1919 seçimlerine kadar ancak faaliyet gösteren fırka kısa ömürlü olmuş ve üyelerinin bir bölümü sonradan Anadolu hareketine katılmıştır.

Teceddüt Fırkası. İttihat ve Terakki'nin 1918 yılında yaptığı son kongresinde, 18 Kasım 1918 günlü toplantısında, kendi kendini dağıtma kararı alınırken, İttihatçılardan «lekelenmemiş» üyelerin yeni bir ad altında örgütlenmeleri karara bağlanır. «Teceddüt Fırkası» böylece İttihat ve Terakki'nin politika alanındaki «mirasçısı» olarak ortaya çıkar. Teceddüt Fırkası'nın yöneticileri ve fırkaya giriş koşulları bile bu son İttihat ve Terakki kongresinde saptanır. Bu bakımdan Teceddüt Fırkası'nın kurucuları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin son kongre üyeleridir.

Kurucu üyeler arasında, Yunus Nadi, Dr. Tevfik Rüştü, İsmail Canbulat gibi daha sonra yeni Türk Devletinde faal olacak isimler yer alıyor. Fırka'nın kurulduğu tarihte, Meclisi Mebusan'da, 1914 yılı seçimlerinden kalma İttihatçılar vardı. Kısaca parlamento içinde oluşmuş bir siyasi partiydi. Fırka'nın amacı, parlamenter bir hilâfet, meşrutiyetin korunması ve Osmanlıcılıkla ulusal egemenliği bağdaştırmaktı.

O günün koşullarında, «İttihatçı» düşmanlığına hedef olmamak için, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devamı olmadığını açıklayacaktır. Resmen 1919 seçimlerine katılmayacaktır ama, İttihat ve Terakki'den kalan Anadolu şubeleri Müdafaa-i Hukuk hareketine bağlıdırlar; bu bakımdan 1919 seçimlerinden sonra toplanan mebusan meclisine ve siyasal hayata bu yönden etkili olabilecektir. Teceddüt Fırkası, İstanbul'da faaliyetini sürdüremeyecek ve üyelerinin büyük bir bölümü daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisine katılacaktır.

Ahali İktisat Fırkası. Kasım 1918'de oldukça geniş bir programla ortaya çıkan fırka, saltanatçı ve hilâfetçi

olup, ekonomik ve sosyal alanda, herkesin pay sahibi olmasından, üreticilerin haklarının korunmasından yana liberal bir ekonomiyi savunur. Tüccar ve iş adamlarından oluşan fırkanın kurucuları Ahmet Hamdi (Başar), Lütfi Arif (Kanber), Mehmet Nuri ve Hüseyin Hüsnü beylerdi.

Fırkanın İstanbul dışında şubesi olmamıştır. Eskişehir'deki girişim Müdafaa-i Hukukçular tarafından önlenecektir. Yayın organı «Ticaret-i Umumiye gazetesi» dir.

1919 yılında yapılan seçimlere, Millî Ahrar Fırkası ile ortak liste yaparak katılır, fakat başarı sağlayamaz. Mütareke yıllarında, İstanbul'un işgali ve sıkıyönetim baskısı altında etkili bir faaliyette bulunamayacak ve çalışamaz duruma gelerek politika sahnesinden silinecektir.

Selâmeti Osmaniye Fırkası. 1918 yılının son günlerinde kurulan fırka, çok kısa ömürlü olacaktır: Bir aylık varlığı süresinde, kendi programı çerçevesinde, Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti ile birleşerek, Ocak 1919'da «Sulh ve Selâmeti Osmaniye Fırkası» nın kurulmasına yol açacaktır.

Sosyal Demokrat Fırkası. 1918 yılı Aralık ayı sonlarında (1) kurulan Sosyal Demokrat Fırkası'nın amacı, işçilerin çalışma koşullarının düzeltilmesine, sosyal haklarının sağlanmasına yöneliktir. Kurucular arasında eski bir İttihatçı olan Dr. Hasan Rıza, Emlâk Bankası Müdir-i Umumisi Cemil Arif (Alpay) (2) beyler var.

1919 seçimlerine katılan fırka, hiç bir başarı sağlayamaz. Dr. Hasan Rıza'nın «Sosyalizm» adını taşıyan kitabında, sosyalist düzenin işçi sınıfına dayanarak nasıl kurulacağı açıklanırken, II. Enternasyonal'e atıfta bulunduğu be-

(1) Fırkanın kuruluş tarihi Prof. Tarık Zafer TUNAYA'nın Türkiye'de Siyasî Partiler kitabında (s. 423) 6 Ocak 1918 olarak gösteriliyor. Bu tarihin 23 Aralık 1918 olduğu yolunda Bkz Mete TUNCAY, Türkiye'de Sol Akımlar, Ankara 1967 s. 58 not 119.

(2) Cemil Arif (Alpay), 1946 yılında «Sosyal Demokrat Parti» adıyla kurulan partinin lideri olacaktır.

lirtilir (1). Fırka'nın faaliyeti 1922 yılı ortalarına kadar devam eder ve kendi kendine dağılır.

Sulh ve Selâmeti Osmaniye Fırkası. - Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti ile Selâmeti Osmaniye Fırkası'nın birleşmeleriyle Ocak 1919'da kurulur bu fırka. Kısa sürede çeşitli illerde şubeler açabilmiş ve mütareke döneminde adından sözedilen bir kuruluş olmuştur. Kurucular ve yöneticiler arasında, Fazıl, Mehmet Ali, Hüseyin Hakkı beyler, Ferit, İsmail Hakkı, Yahya Adnan ve Arif paşalarla, bir süre sonra fırka'dan istifa eden Asaf Muammer, İsmail Suphi Soysallıoğlu ve Nevres beyler var.

Fırka eski İttihatçılara karşı sert bir tutum alacak ve İmparatorluğun içinde bulunduğu güç durumun sorumlusu olarak İttihatçıları gösterecektir. Bu noktada Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile ortak bir yol izleyecek ve basında oldukça geniş bir destek bulacaktır. Programı Prens Sabahattin'in görüşlerinden esinlenen fırka, ülkede ademi merkeziyetçi bir yönetimi, ekonomik alanda da «teşebbüsü şahsiye» yi savunur. Öte yandan, Wilson prensiplerine bağlı olan fırka «Manda» ya karşıdır.

1919 yılı seçimlerine katılan fırka bir başarı sağlayamayacak ve mütareke döneminin karışık ortamı içinde bir süre sonra çalışamaz duruma girecektir.

Osmanlı Mesai Fırkası. - 29 Ocak 1919'da kurulan fırka, bu dönemdeki solcu, sosyalist ve işçi partilerine karşı, «mukabil bir ağırlık olmak üzere» eski İttihatçılar, birkaç memur ve işçi tarafından kurulur. Fırka, makine mühendisi H. Memduh, yazar Ali Avni, Şube memurlarından Hasan Muslihittin, işçilerden Vahdettin, Seyit ve Numan ustalar tarafından teşkilâtlandırılır.

Osmanlı Mesai Fırkası, aslında solcu bir parti değil-

(1) Mete TUNÇAY, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 60

dir; programında, saltanatın korunmasının yanı sıra harp zenginlerinin mallarına ve paralarına el konması ve çalışanların haklarının korunması öngörülüyordu. 1919 genel seçimlerinde, sosyalist partilere karşı Numan ustayı aday gösterir ve İttihatçı ikinci seçmenlerin desteği ile, Numan usta İstanbul'dan mebus seçilir.

Fırka, son Osmanlı parlamentosunun dağılmasından sonra siyasal hayatta varlığını yitirecektir.

Türkiye Sosyalist Fırkası. - 20 Şubat 1919'da kurulan Türkiye Sosyalist Fırkası, II. Meşrutiyet döneminde kurulmuş olan, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın devamıdır. Mütareke'den sonra, sürgünden dönen Hüseyin Hilmi, «Türkiye Sosyalist Fırkası» adı altında, fırkayı yeniden örgütlendirir. Mustafa Fazıl (Çun), Şevket Mehmet Ali (Bilgişin), Hasan Sadi (Birkök), Üniversite öğrencisi B. Mercanî, Yüzbaşı Murat bey ve Su gemisi kaptanı Hasan kurucular arasındadır. Fırkanın genel başkanı Hüseyin Hilmi; Mustafa Fazıl da genel sekreterdir. Mustafa Fazıl, Şevket Mehmet Ali ve Hasan Sadi beyler, öğrenimlerini İsviçre'de yapmışlardı ve Avrupa kamuoyu sosyalist çevrelerinde, yeni Türkiye için sempati toplayabilmek gibi vatansever bir amaçla fırkaya girdikleri belirtilir (1).

Fırka programı, eski Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Paris Şubesi programlarının izlerini taşımakla beraber, eskisine göre daha ayrıntılı ve bilinçlidir. Programa göre sosyalizm, eşitsizlik ve adaletsizliğe dayanan bugünkü toplumun temel kuruluşunda değişiklikler yapmak ve toplumu dayanılır (kabili tahammül) bir duruma getirmektir. Buna ulaşmak için de iki temel hedef ileri sürülmektedir: Üretim ve dağıtım araçlarının millîleştirilmesi; aynı amacı güdenlerle uluslararası planda iş ve hareketlerin birleştirilmesi.

---

(1) **Aclan SAYILGAN, Türkiye'de Sol Hareketler (1871 - 1972), Hareket Yayınları, İstanbul 1972, s. 90.**

Parti programında, ayrıca, seçimlerin tek dereceli, genel oy ve nisbî temsile göre yapılması, seçim süresinin iki yıla indirilmesi, basın, toplantı hürriyetlerinin sağlanması, uluslararası uyuşmazlıkların «hakem vasıtasıyla» çözümlenmesi, dinin kişisel bir sorun olarak kabul edilmesi, eğitimin bütün aşamalarının parasız ve lâik olması, idam cezasının kaldırılması ileri sürülüyordu.

Ekonomik planda, tabiî ihtiyaçlardan vergi alınmaması, gerekli ihtiyaçların yapımı ile uğraşan çiftçi, işçi gibi çalışanlardan vergi alınmaması, birikmiş servetlerden alınan vergilerin artırılması, demiryolları, maden ocakları, bankalar, şirketler ve buna benzer ekonomik kuruluşlarla bütün yapım araçlarının sosyal bir duruma getirilmesi, yani devlet tarafından yönetilmesi öngörülüyordu.

«Sermayesiz Sınıfın Himayesi» başlığı altında, işçi çiftçi, küçük tüccar ve esnafın sermayedarlara karşı korunması için gereken kurumların oluşturulması, işçilerin çalışma koşullarının düzeltilmesi ayrıntılı olarak programda yer alıyordu.

Fırka'nın yayın organı «İdrak» gazetesiydi. Uluslararası sosyalist hareketle de bağlantı kuran Fırka, II. Enternasyonale bağlı kalmıştır. Anadolu'daki kurtuluş hareketine olumlu bir tavır takındığı söylenemez; kurtuluşu galip devletlerin iyi niyetlerinden beklemektedir (1).

İşçiler üzerinde etkili olan fırka, Haziran 1920'de İstanbul'daki tramvay işçilerinin ve Şirket-i Hayriye ateşçilerinin grevlerinin düzenlenmesinde etkili olmuştur. Bu grevlerin, yabancı şirketlerin zarara girmelerine yol açması üzerine, İstanbul'da «asayişin» sağlanmasından sorumlu olan işgal kuvvetleri kumandanları, Hüseyin Hilmi ile görüşmelere girişmişlerdir; ve bunun sonucu olarak Hüse-

(1) Mete TUNÇAY, Türkiye'de Sol Akımlar (1908 - 1925), Ankara 1967, s. 51.

yin Hilmi'nin İngilizlerden malî yardım gördüğü, hatta kendisine maaş bağlandığı belirtilir. İngilizlerin Hüseyin Hilmi'yi malî yönden desteklemelerinin ve kullanmalarının asıl nedeni Fransız nüfuzunu kırmaktı.

Fırka genel başkanı Hüseyin Hilmi'nin bir süre sonra partideki diktatörce tutumu, aydınların partiden kopmalarına yol açar. Öte yandan, partinin desteklediği yeni grevlerin başarısızlıkla sonuçlanması, partinin etkinliğini gittikçe azaltacaktır. 1922 ağustos'unda fırka «ismen mevcut ise de, reis Hilmi'nin etrafında bir masa ve bir de sandalyadan maada kimse kalmamıştır.» (1).

Hüseyin Hilmi'nin mütarekenin karışık ortamında, bir gece esrarengiz bir biçimde öldürülmesi üzerine, Türkiye Sosyalist Fırkası da dağılacak ve siyasî hayattan silinecektir.

Millî Ahrar Fırkası. 4 Mayıs 1919 tarihinde parlamento dışında, eski Ahrar, Hürriyet ve İtilâf, Sulh ve Selâmeti Osmaniye ile İttihatçılar'dan ayrılanlar tarafından kurulmuştur.

Kurucular arasında yazar Asaf Muammer, İsmail Suphi (Soysallıoğlu), dava vekili Agah Mazlûm ve Refik İsmail, eski valilerden Bekir Sami, eski Fizan Mebusu Câmi, emekli subay Tevfik Hamdi, eski Ankara Mebusu Mahir Sait, mühendis Mehmet Refik ile serbest meslek ve emlâk sahibi Süleyman Nüzhet, Şakir Sarıca, Abdülhak Şinasi'nin adları görülüyor (2). «Söz» ve «Tarik» gazeteleri tarafından desteklenen fırka, Prens Sabahattin'in «ademi merkeziyetçi» görüşünü benimsemişti.

Mütareke döneminin en faal partilerinden biri olan Millî Ahrar Fırkası, 1919 seçimlerine Ahali İktisat Fırkası ile anlaşarak girmiştir; ancak başarı sağladığı söylene-

(1) Mete TUNÇAY, Aynı kitap, s. 57.

(2) Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 431 - 432.

mez; İstanbul dışındaki bölgelerden birkaç sandalye kazanmıştır. Millî Ahrar Fırkası, Anadolu'daki Millî Mücadele hareketini desteklemiş ve gelişmeler karşısında kendi kendini dağıtmış, bundan sonra bazı üyeleri Birinci Büyük Millet Meclisine katılmışlardır.

Amele Fırkası. 11 Ağustos 1920'de kurulan Amele Fırkası, kendi emeği ile geçinen işçinin refah ve mutluluğunu gerçekleştirmeyi, işçi işveren ilişkilerini düzenlemeyi, işçi sendikası kurmayı ve işçi çocuklarının öğrenimini amaçlıyordu. Amiralzade Cemal Hüsnü (Taray)'nün de kurucular arasında yer aldığı fırka gereği gibi örgütlenip faaliyet gösterememiştir.

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası. - Birinci Dünya savaşı sona erdiğinde, öğrenim görmek, çalışmak ve staj yapmak gibi nedenlerle Almanya'da bulunan bir grup Türk, kendi vatanlarının kurtuluşu amacıyla, sol düşünceler etrafında birleşerek Berlin'de, 1919 Mayıs'ında, «Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi» ni kurarlar. Bu grup üyelerinin büyük bir bölümü bir süre sonra İstanbul'a gelmişler ve Almanya'da kurdukları partiye «sosyalist» sözünü ekleyerek (1) resmen kuruluş için hükümete başvurmuşlardır. Bu istek bir süre cevapsız kalır. Bu arada Fransa'da öğrenimini tamamlayıp yurda dönen Dr. Şefik Hüsnü'nün de bu gruba katılmasıyla yapılan ikinci başvurmadan sonra, «Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası» 22 Eylül 1919'da kendini kurulmuş sayarak faaliyete başlar (2).

Fırka programında «Bilimsel Sosyalizm» ilkelerine göre Türkiye işçi ve çiftçilerinin ekonomik ve hukuksal çıkarlarını korumak ve savunmak amacı güdüldüğü belirtiliyordu.

---

(1) **Aclan SAYILGAN, Aynı kitap s. 103.**

(2) **Mete TUNÇAY. Aynı kitap, s. 146.**

Fırkanın kurucuları arasında, Dr. Şefik Hüsnü (Değmer), Ethem Nejat, Mehmet Vehbi (Sarıdal), Nafi Atuf (Kansu)'un adları bulunuyor. Yayın organları «Kurtuluş» ve «Aydınlık» dergileriydi. Dergide çıkan yazılardan Fırka'nın III. Enternasyonal'e eğilim gösterdiği belirtilir (1).

1919 genel seçimlerinde, fırka, İstanbul, İzmir, Eskişehir ve Niğde'den birer aday gösterir fakat başarı sağlayamaz. 1919 yılı sonlarına doğru, fırka'nın İstanbul'da solcu bir cephe oluşturma gayretleri de bir sonuç vermeyince, bir bölüm üyeleri Millî Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçerler. İstanbul'un 16 mart 1920'de İngilizler tarafından işgalinden sonra, fırkanın faaliyeti duracak ve yayın organı «Kurtuluş» dergisi de sansür edilecektir.

Millî Mücadele'nin sona ermesinden sonra, 1 Nisan 1923'te Birinci Büyük Millet Meclisinin seçimleri yenileme kararı vermesi üzerine, fırka'nın tekrar faaliyete geçtiği görülüyor. Ancak bir ay sonra, komünist bir düzen kurmak için işçileri isyana sevketmek gerekçesiyle fırkanın başkanı, genel sekreteri ve bazı üyeleri tutuklanırlar. 29 Nisan 1920 tarih ve 2 sayılı «Hıyanet-i Vataniye Kanunu» uyarınca yargılanmaları istenir. Savunma avukatlarının, İstanbul'un, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin yönetimine girmiş olmasına rağmen, söz konusu kanunun yürürlüğe girebilmesi için gerekli özel merasimin yapılmamış olduğuna ilişkin itirazları kabul edilerek beraat ederler.

Daha sonra, 1925 Şubatında, Doğu'da patlak veren Şeyh Sait İsyanı bastırılırken çıkarılan «Takriri Sükûn Kanunu» na dayanılarak Mayıs 1925'te fırka üyelerinin büyük bir kısmı yakalanarak mahkûm olurlar ve diğerleri de yurt dışına kaçarlar. Böylece fırkanın faaliyeti sona erer.

Türkiye Zürra Fırkası. 3 kasım 1920'de kurulan bu fırka, ziraatle uğraşanların, özellikle çiftçilerin haklarını

(1) Tarık Zafer TUNAYA, Aynı kitap s. 438.

korumayı amaçlıyordu. Halkalı Ziraat Okulu eski müdür yardımcısı Cevat Rüştü, eski Kastamonu mebusu Şükrü, eski Çanakkale mebusu Yahya Sezai ve eski Karesi mebusu Abdülaziz Mecdi tarafından kurulmuş olan fırka, faaliyet gösteremeden siyasal hayatta erimiştir.

Millî Türk Fırkası. - 9 Aralık 1919'da eski Kütahya mebusu Ahmet Ferit, şair Mehmet Emin (Yurdakul), iktisat müderrisi Zühtü bey, siyasî tarih müderrisi Yusuf Akçoraoğlu, Dr. Abdülhak Adnan, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) ve Hamdullah Suphi (Tanrıöver) tarafından kurulan fırka, Milliyetçi Türkçü düşünce akımına bağlı olarak ortaya çıkar. Aslında, 1912 yılında kurulup ve kısa ömürlü olan «Millî Meşrutiyet Fırkası» nın bir devamıdır.

Yayın organı «İfham» gazetesi olan fırka, 1919 genel seçimlerine katılmış, ancak sadece İstanbul'dan Dr. Abdulhak Adnan (Adıvar) seçilebilmiştir.

Fırka, programında, Türk devletinin kurtuluşunu, emperyalist eğilimleri reddederek, demokrat olmak iddiasında bulunan hükümetlerle, milliyet esasları içinde anlaşmakta görüyor. Anadolu'daki Millî Mücadeleyi desteklemiş olan fırkanın, daha sonra üyelerinin Birinci Büyük Millet Meclisine katılmalarıyla faaliyeti sona erer.

Müstakil Sosyalist Fırkası. 12 Haziran 1922'de, Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ayrılan tramvay işçileri tarafından kurulmuştur. İşçi haklarını korumayı amaçlayan fırka programının, Türkiye Sosyalist Fırkası programı ile ortak noktaları bulunduğu ve Anadolu hareketinin başarıya ulaştığı bir dönemde kurulduğu ve ona destek olduğu belirtiliyor (1). Fırkanın etkili bir faaliyeti olamamış ve kendiliğinden siyasal hayatta erimiştir.

---

(1) Tarık Zafer TUNAYA, Aynı kitap s. 471; Mete TUNÇAY, Aynı kitap, s. 62, not 133.

Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası. - Ağustos 1922'de, Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ayrılanlar tarafından kurulan bir başka partidir. Terzi patronu Namık bey tarafından kurulduğu belirtilen fırkanın, II. Enternasyonale bağlı ve Şirket-i Hayriye işçilerine etkili olmayı amaçlayan, reformist bir programı vardı. Fakat işçilerin desteğini kazanamamış ve «ianeyle» bir süre varlığını devam ettirmiştir. Fırka 11 Ocak 1923'te, üçüncü kongresinde, «Türkiye İşçi Fırkası» adını almıştır (1).

Müstakil Amele Fırkası. 20 Ağustos 1922'de Amele Fırkası'ndan ayrılanlar, Müstakil Amele Fırkası'nı oluştururlar. Bu fırkanın kurucularından Ethem Ruhi (Balkan) I. Meşrutiyetin eski bir İttihatçısıdır. 1904 yılında Cenevre'de kurulan «Osmanlı İttihat ve İnkılâp Cemiyeti» üyesi olan Ethem Ruhi, II. Dünya savaşından sonra, Cumhuriyet döneminde çok partili düzene geçildiğinde, 1946'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'nin kurucuları arasında da yer alacaktır.

Müstakil Amele Fırkası, milliyete ve dine saygılı, «avantürist bir partidir» (2). Fırkanın siyasal hayatta etkili olmadığı ve kısa sürede varlığının son bulduğu anlaşılıyor.

Soru 77 Büyük Millet Meclisi döneminde hangi siyasî gruplaşmalar vardı?

23 Nisan 1920'de toplanan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi döneminde, «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» nin egemen bulunduğu Meclis, I. ve II. Meşrutiyette kurulmuş olan çeşitli Fırka Cemiyet üyelerini içinde barındıran ve oldukça karmaşık bir yapıda idi.

Daha önce, 11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi Be-

(1) Mete TUNÇAY, Aynı kitap, s. 62 not 132; s. 160, not 35.
(2) Mete TUNÇAY, Aynı kitap, s. 63, not 135.

yannamesinin 9. maddesinde belirtilen, «her türlü fırkacılık cereyanlarından» arınmış olmak ilkesi, Meclis bünyesinde partileşme yolunu şeklen kapatıyordu. Fakat bütün bunlara rağmen, bu meclis içinde de çeşitli gruplaşmalar ve hizipler kısa sürede boy gösterecektir.

Meclisteki gruplar a) Tesanüd grubu, b) İstiklâl grubu, c) Müdafaa-i Hukuk zümresi, d) Halk zümresi, e) İslâhat grubu olarak (1), ya da: a) Tesanütçüler (Birlikçiler) b) Milliyetçiler (İslâhatçılar Muhafazakârlar - Liberaller), c) Komünistler diye ayırımlara tâbi tutuluyor (2).

Bir kere Meclis'te, sayıları hayli kabarık olan İttihatçı'lar bulunuyordu: Bir kısmı Mustafa Kemal'e bağlıydı, bir kısmı da Almanya'dan Rusya'ya geçen Enver Paşa ile ilişki kurmuşlardı. Enver Paşa, Rusya'ya döndükten sonra, çevresindeki İttihatçılarla «Halk Şûralar Fırkası» nı kurar. Anadolu'da Enver paşa ile ilişki kuran İttihatçılar, bir süre Mustafa Kemal'e destek olacaklar, zafer kazanıldıktan sonra da Enver Paşayı Türkiye'ye getirerek iktidarlarını kuracaklardı. Ancak bu taktik, Mustafa Kemal tarafından biliniyor ve Enver paşanın Türkiyeye girmemesi için gereken tedbirler alınıyordu. 1922'de Enver paşanın Türkistan'da öldürülmesi bu ihtimali ortadan kaldıracaktır.

Mustafa Kemal'e karşı olan bu İttihatçılar arasında da tam bir birlik yoktu. Fakat bazı konularda işbirliği yaptıkları görülüyordu. Birazdan değinilecek olan Birinci ve İkinci Grup'ların kuruluşundan önce, Meclis'te oluşan solcu eğilimli «Halk zümresi» nde İttihatçılar da bulunuyordu Bu grupta toplanmalarının, Rusya'da faaliyette bulunan ve

---

(1) Gazi Mustafa KEMAL. Nutuk, cilt II, Devlet Matbaası, İstanbul 1934, s. 116.

(2) Samet AĞAOĞLU, Kuvay-ı Milliye Ruhu, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul 1964, s. 50.

Anadolu'da da sol eğilimli «Halk Şûralar Fırkası» nı kurmak isteyen Enver paşanın etkisiyle olduğu belirtiliyor (1).

Büyük Millet Meclisindeki siyasî gruplaşmalar ele alınırken, tarihsel sıraya uygun olarak önce solcu kuruluşlar, sonra da Meclis içinde «Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» nin iki kola ayrılmasıyla oluşan Birinci ve İkinci Gruplar görülecek.

1. **Solcu Gruplar. -**

a. **Yeşil Ordu** Millî Mücadele'nin daha ilk günlerinde adı duyulan «Yeşil Ordu» hakkında doyurucu bilgiler yok. Bu dönemde, Yeşil Ordu bir çeşit «efsane» olarak görülüyor ve bunun gerçekten bir örgüt olup olmadığı konusundaki tartışmalar da kesilmiş değil.

Yeşil Ordu hakkındaki açıklamalar şu noktalarda toplanıyor: 1919 yılı ortalarında adından söz edilen Yeşil Ordu, başlangıçta, «doğu müslümanlarından Anadolu'nun yardımına gelecek halk kuvvetleri anlamına kullanılmakta idi. Sonra, 1920 yılı ortalarında, **Yeşilordu** bir Cemiyetin adı oldu» (2).

Birinci Dünya Savaşında Enver paşanın kurduğu «İslâm İhtilâl Cemiyetleri» adındaki örgüt, çeşitli müslüman ülkelere ve Orta Asya'ya bazı adamlarını göndermişti. 1917 Ekim Devriminde, Çarlık Ordularının cephelerden çekilmesi üzerine, Enver paşanın üvey kardeşi Nuri paşanın komutasındaki Kafkas Fırkalarıyla, Azerî gönüllülerinden kurulan yeşil bayraklı «İslâm ordusu» Turan emelini gerçekleştirmeye girişir. Rusya'daki iç savaşta, Kızıl Ordu'nun yanında karşı devrimcilere karşı savaşan ve çoğunluğu müslümanlardan oluşan Yeşil Ordu'nun, Nuri paşanın komutasındaki yerel birliklerin kalıntısıyla da ilgili olabilece-

---

(1) Sabahattin SELEK, Anadolu İhtilâli, Yeni Türk Devletinin Kuruluşu, II, İstanbul 1965, s. 250.

(2) Sabahattin SELEK, Aynı kitap, s. 254.

ği belirtilir (1). İslâmiyetteki kutsal yeşil renk, Ekim devriminden sonra, eski Çarlık Rusyasındaki müslüman topluluklarındaki bolşevikler tarafından sembol olarak alınmıştır. Ankara'da aydınlar arasında da, Yeşil Ordunun Kafkasya'dan, ya da Turan ülkelerinden geleceği ve başında da Enver paşanın bulunduğu ve yeşil bayraklarla Anadoluya kurtarıcı olarak yürüdüğü bazı İttihatçılar tarafından yayılıyordu (2).

Yeşil Ordu Cemiyeti, Mayıs 1920'de ortaya çıkar. İstanbul hükümeti, Anadolu hareketini bolşeviklikle suçlarken, halka gerçekleri anlatmak ve onları millî mücadelenin zorunluluğuna inandırmak, öte yandan da bolşevikliğin İslâmiyetin uygulanmasından başka bir şey olmadığı belirtilerek, Sovyetlerle işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla Yeşil Ordu Cemiyeti kurulur. Cemiyetin genel merkez üyeleri şu milletvekillerinden oluşuyordu: Şeyh Servet (Bursa), Dr. Adnan Adıvar (Sıhhıye Vekili), Hakkı Behiç (Maliye Vekili), Eyüp Sabri (Eskişehir), Yunus Nadi (Muğla), Hüsrev Sami (Eskişehir), İbrahim Süreyya (Eskişehir), Çerkes Reşit (Saruhan), Sırrı (İzmit), Mustafa (Dersim), Hamdi Namık (İzmit), Muhittin Baha (Bursa) ve Nazım (Tokat). Örgütün bir görüşe göre genel sekreterliğini yapan ve marksist olduğu belirtilen Hakkı Behiç'in (3), hem bir çeşit İslâmî komünizm yanlısı olduğu, hem de çerkes

---

(1) Mete TUNÇAY, Türkiye'de Sol Akımlar, Ankara 1967. s. 75.

(2) Şevket Süreyya AYDEMİR, Tek Adam (1919-1922). İkinci Cilt, İstanbul 1964, s. 368-369.

(3) Mete TUNÇAY, Yeşil Ordu Kâtibi Umumisi olarak Hakkı Behiç'in gösterilmesinin yanlış olduğunu, Nutuk'ta da aynı hataya düşüldüğünü, gerçekte Yeşil Ordu Kâtibi Umumîsinin Tokat mebusu Nazım bey olduğunu belirtir. Bkz. Mete TUNÇAY, «Mesaî» 1920, Halk Şûrâlar Fırkası Programı, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara 1972, s. 21, not 36.

milliyetçiliği yaptığı söylenir. Yeşil Ordu nizamnamesinde, kuruluşun İslâmî Komünist yönü açık seçik görülüyor. Gene Nizamnamede, Türk Yeşil Ordusunun başkaca ülkelerin yeşil ordularıyla ve kızıl ordularla kardeşliği ve Moskova ile münasebet halinde olduğu belirtilmektedir.

Yeşil Ordu Cemiyeti, resmî bir kuruluş değildi ama, Mustafa Kemal'in bilgisi dışında da değildi. Cemiyetin üyelerinden bir bölümü onun yakın arkadaşlarından oluşuyordu (1).

Meclisin açılmasından çok kısa bir süre sonra, 1920 Mayısı'nda kurulan Yeşil Ordu Cemiyetinin, Büyük Millet Meclisinde «Halk Zümresi» adını taşıyan ve büyük bir bölümünü eski İttihatçıların oluşturduğu bir çeşit grubu vardı. Bu grup, Enver paşanın yurt dışındaki faaliyetleriyle yakından ilgileniyordu. Çerkes Ethem'in de Yeşil Ordu Cemiyetine girmesiyle, emrindeki «Kuvay-i Seyyare», cemiyetin silâhlı gücü durumuna gelir. Bu durumda Mustafa Kemal, Cemiyetin dağıtılmasını isteyecek, fakat bir sonuca ulaşamayacaktır. Cemiyetin faaliyetleri bu kez Eskişehir bölgesinde yoğunlaşacaktır. 1920 Ağustos'unda, Eskişehir'de Arif Oruç vasıtası ile «Seyyare-i Yeni Dünya» adında günlük bir İslâm bolşevik gazetesi çıkarılır.

Çerkes Ethem'in zamanla cemiyete egemen olması karşısında, Yeşil Ordu Cemiyeti 29 Eylül 1920'de dağıtılır. Mustafa Kemal, Yeşil Ordu'nun Meclis içindeki grubu olan «Halk Zümresi» ni kendi yanına çekebilmek için önce 13 Eylûl 1920'de Meclise Vekiller Heyeti adına «Halkçılık Programı» nı getirir. Öte yandan da güvendiği kimselerin ve Halk Zümresi ileri gelenlerinin bulunduğu yeni bir örgüt kurdurur. Bu yeni örgüt, 18 Ekim 1920'de kurulan «Resmî» Türkiye Komünist Fırkası'dır.

---

(1) Mete TUNÇAY, Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925, Ankara 1967, s. 80.

b. **Türkiye Komünist Fırkası (Resmî).** - 18 Ekim 1920'de Mustafa Kemal tarafından Ankara'da kurdurulan Türkiye Komünist Fırkası ileri gelenleri arasında, Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Yunus Nadi, Kılıç Ali, Hakkı Behiç, Topçu İhsan, Refik (Koraltan), Eyüp Sabri, Süreyya (Yiğit)'nın adları bulunuyordu.

Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın kuruluşunun amacı, öncelikle Türk - Sovyet ilişkilerinde olumlu bir gelişmeyi sağlamak, daha doğrusu, Sovyetlerin Türkiye ile işbirliği yapma konusundaki kuşkularını ortadan kaldırmak, öte yandan da çeşitli sol akımları daha iyi denetlemek ve bolşevik modelinin Türkiye'de uygulanamayacağını ortaya koymaktı. Bu sonuncusu o günlerin askerî - stratejik durumuyla yakından ilgilidir. Muhtemel bir askerî başarısızlık karşısında, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Doğu Anadolu'ya sığınarak, Sovyetlerin koruyuculuğuna girdiğinde, Mustafa Kemal paşanın, Sovyetlere karşı, yönetimde bir ölçüde bağımsızlık sağlamak isteğinin düşünülebileceği belirtilir (1).

Fırkanın yayın organı «Yeni Gün» gazetesidir. 1920 Aralık ayında, Çerkez Ethem'in fırkaya katılması, Mustafa Kemal'in daveti ile gerçekleşince, «Seyyare-i Yeni Dünya» da Ankara'da ikinci yayın organı olarak çıkmaya devam edecektir.

Resmî Türkiye Komünist Fırkası, Ocak 1921'de Çerkez Ethem ayaklanması ve düzenli orduya geçiş sırasında girişilen solu sindirme hareketi içinde kendiliğinden dağılmıştır.

C. **Türkiye Komünist Fırkası (Gizli).** 1920 yılı Haziran ayında, Anadolu'da Yeşil Ordu Cemiyeti dışında, gizli faaliyet gösteren Türkiye Komünist Fırkası kurulur. Bu kuruluşun 14 Temmuz 1920 tarihli beyannamesinde, «mer-

(1) Mete TUNÇAY, Aynı kitap, s. 89.

kezi Ankara'da olmak ve Sosyalizmi yerleştirmek üzere III. Enternasyonel'e merbut» olduğu açıklanır. Kuruluşun daha çok Sovyet ülkelerinden gönderilen solcuların etkisinde olduğu ve Mustafa Suphi'nin Bakû'da kurduğu Türkiye Komünist Partisi'nin Anadolu Şubesi olarak düşünülmesi de mümkün.

Türkiye Komünist Partisi'nin Ankara ve Eskişehir'de kurulması, Sovyetlerin gayrı resmî temsilcisi Şerif Manatov (Başkır)'un girişimiyle oluyor. Gizli Türkiye Komünist Fırkasının üyeleri arasında Binbaşı Salih (Hacıoğlu), Muallim Mustafa (Nuri), Şeyh Kudbettin, Ziynetullah (Nuşirevan) var; öte yandan da Meclis'teki Takat mebusu Nâzım'ın bulunduğu «Halk Zümresi» üyelerinden bir bölümü de partiye girerler. Eylül 1920'de toplanan Bakû «Doğu Halkları Kurultayı» na Türkiye'yi temsilen katılanların bir bölümü, gizli Türkiye Komünist Partisi'nce seçilip gönderilirler.

Şerif Manatov'un, bir süre sonra, çalışmaları hükümetçe zararlı görülerek sınır dışı edilir. Bundan sonra da gizli Türkiye Komünist Partisi, kanunî bir örgüt olmak, hem de tabanını genişletmek girişimlerinde bulunur. Hükümet, sonunda, bu çevrenin hukuksal varlığını tanımak zorunda kalır ama, artık faaliyet «Halk İştirakiyun Fırkası» adı altında yapılacaktır (1).

d. **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası.** Mustafa Kemal tarafından 18 Ekim 1920'de resmî Komünist Fırkası'nın kurdurulması üzerine, Meclis içindeki «Halk Zümresi» nde bulunanlardan bir grup, resmî Türkiye Komünist Fırkasına girmemişler, gizli Komünist Fırkasında faaliyet göstermişlerdi. İşte gizli Komünist Fırkasının genişleme ve kendini hukuksallaştırma teşebbüsü sonucunda, 7 Aralık 1920 günü «Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası» resmen kurulur. Fırkanın kurucuları arasında Tokat mebusu Nâzım (geçici

(1) Mete TUNÇAY, Aynı kitap, s. 95-96.

başkan), Bursa mebusu Şeyh Servet, Afyon Karahisar mebusu Mehmet Şükrü, Salih Hacıoğlu, Ziynetullah Nuşirevan ve Arif Oruç bulunmaktadırlar.

Fırka'nın yayın organı olarak günlük «Emek» gazetesi, «Yeni Hayat» adlı haftalık dergisi, Ankara'da çıkan, ve Afyon Karahisar mebusu Mehmet Şükrü'ye ait «İkaz» gazetesi vardır.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, ülkenin içinde bulunduğu koşulları dikkate alarak, sadece işçileri değil, köylüleri de sol eyleme çekmek ister ve Yeşil Ordu Cemiyeti'nde olduğu gibi, İslâmiyetin sola yakınlığı üzerinde durulur. Bir süre sonra Fırka'nın ileri gelenleri, Çerkez Ethem'le işbirliği yaparak hükümeti devirmeye teşebbüs ettikleri gerekçesiyle tutuklanırlar. 1 Şubat 1921'de de Fırka kendi kendine faaliyetini durdurur. İstiklâl Mahkemesinde yargılanan Fırka ileri gelenleri, 9 Mayıs 1921'de mahkûm olurlar.

13 Eylûl 1921'de sona eren Sakarya Muharebesinden sonra, Büyük Millet Meclisinin çıkardığı 155 sayılı özel af kanunu ile, Ankara İstiklâl Mahkemesince 9 Mayıs 1921'de mahkûm olan solcular serbest bırakılırlar. Bu çevre, 18 Mart 1922'de «Yeni Hayat» dergisini çıkarmağa başlar ve Nisan 1922'de Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası da yeniden faaliyete geçer. 15 ağustos 1922'de yapılması öngörülen birinci kongresine, hükümet önce izin verir, fakat kongreye yabancı delegelerin katılmaları kanunsuz sayılarak izin sonradan kaldırılır. Gizli olarak yapılan kongre'den bir süre sonra da Rauf bey (Orbay) hükümeti (12.7.1922 4.8.1923), Türk Halk İştirakiyun Fırkası'nı kapattırarak bir kısım üyeleri hakkında casusluk suçlamasıyla takibat yaptırmıştır. Böylece Fırkanın faaliyeti sona erecektir.

2. **Müdafaa-i Hukuk Grupları**

4-11 Eylül 1919 tarihlerinde toplanan Sivas kongresi'n-

de, ülkenin değişik bölgelerinde, iç ve dış baskılara karşı kurulmuş olan direnme örgütlerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkan «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti», ulusal nitelikteki bu kongrenin kararlarını yürürlüğe koymak üzere, kendi içinden temsilci bir organ olarak «Heyet-i Temsiliye» yi çıkarmış ve T.B.M.M.'nin açılışına kadar fiilî bir hükümet olmuştur. Sivas kongresinde, ayrıca her türlü fırkacılığın reddedilmesi ve ortak bir amaç etrafında birleşilmesi kararına varılır ve bir süre sonra 23 Nisan 1920'de Birinci T.B.M.M.'nin toplanmasıyla, Meclis üyelerinin bütünü «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» nin üyeleri olarak kabul edilir (1).

Her türlü görüş, inanç ve eğilimin yer aldığı bu Meclisin ortak hedefi, programı «Misak-ı Millî» idi. Büyük Millet Meclisinin açılışından bir süre sonra ortaya çıkan bölünmeler ve bu ortada düzenli orduya geçişle birlikte, sol kanadın etkisiz duruma getirilmesi, 20 Ocak 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kabülü ve Şubat 1921'de Ankara hükümeti ile birlikte İstanbul Hükümetinin de Londra konferansına çağrılması sırasında, Mustafa Kemal'in, Sadrâzam Tevfik paşaya çektiği telgraflar, Büyük Millet Meclisinde iki büyük grubun bulunduğunu ortaya koymuştu. Bu gruplar, siyasal tarihimizde Birinci ve İkinci Gruplar olarak adlandırılır.

a. **Birinci Grup.** - Birinci grup, resmen 10 Mayıs 1921 günü kurulur. Böylece «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti», ortaya çıkışından yirmi ay sonra, Meclis çatısı altında bölünerek, ayrı bir grup oluşturuyordu. İlk toplantısını 10 Mayıs 1921 günü yapan grubun başkanı Mustafa Kemal'di.

Grubun amacı, nizamnamesine göre, Misak-ı Millî esasları içinde ülkenin bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlı-

(1) Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 529.

ğını sağlayacak hedeflere yönelmek ve yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre gereken devlet örgütünü hazırlamaktı.

Yaklaşık olarak iki yüz altmış üyeden oluştuğu belirtilen Birinci Grup, Mecliste çoğunluğu elinde bulunduruyordu. Mustafa Kemal'in çevresinde toplanan Birinci Grup, kurulacak yeni devletin gelecekteki yönetici kadrosunu içeriyordu ve «İnkılâpçı» görüşleri temsil ediyordu.

Birinci Grup, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Nisan 1923'te seçime karar vermesi üzerine siyasî partiye dönüşmek isteyecektir; seçim programı olarak yayınlanan «Dokuz Umde» lik beyannamede, seçmenlerin bunu onaylaması halinde «Halk Fırkası» adını alacağı belirtiliyordu. Nitekim, seçimlerden sonra, İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisine tamamen egemen olan Birinci Grup mebusları, Eylül 1923'te yaptıkları toplantılarda, «Halk Fırkası» nizamnamesini kabul ederler ve fırka'nın kuruluş dilekçesi de 9 Eylûl 1923'te Mustafa Kemal paşa tarafından Dahiliye Vekâletine verilir.

b. **İkinci Grup.** - Birinci Grup'a karşı olanlar, «Hilâfet ve Saltanat haklarının muhafazası ve ileride İslâm âlemi içinde büyük mahzurlar ve karışıklıklar doğuracağına inandıkları Cumhuriyet ilânından sakınmak kaygusunda görünüyorlardı» (1). İkinci Grup'un kuruluşu ile ilgili kesin bir tarih belirtilmiyor. Ancak Meclis görüşmelerinden, Birinci Grup'a karşı muhalefetin Aralık 1921'de daha örgütlü olduğu anlaşılıyor. Ancak, Meclisteki ilk bölünme ve gruplaşmalar 20 Ocak 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kabulünden hemen sonra başlıyor. «Saltanatçı ve Hilafetçi» çevrenin kendi aralarında birleşmeleri Meclis içinde oluşurken, Meclis dışında da örgütlenen bir muhalefet vardı: Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı, aynı

(1) Şevket Süreyya AYDEMİR, Tek Adam, Cilt II, s. 392.

zamanda «Heyet-i Temsiliye» üyesi, Erzurum Milletvekili Hoca Raif efendinin başkanlığında **«Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti»** kurulur. Mecliste İkinci Grup'ta yer alan milletvekillerince de desteklenen bu cemiyetin amacının, saltanat ve hilâfetin korunması olduğu, nizamnamesinde belirtiliyordu.

Meclis içinde gelişen İkinci Grup, zamanla Muhafaza-i Mukaddesatçıların görüşlerini paylaşarak, Mustafa Kemal'in ve dolayısıyla Birinci Grup'un karşısında güçlü bir muhalefet olarak belirir.

İkinci Grup, her çeşit «şahıs istibdadını önlemek» onun yerine kanun egemenliğini kurmak amacıyla kurulduğunu açıklarken, İstiklâl Mahkemelerinin kaldırılmasından yanadır (1). İkinci Grup, Mecliste kırk kadar üyeye sahipti. Grup'un ileri gelenleri arasında, Hüseyin Avni (Erzurum), Albay Salahattin (Mersin), Ali Şükrü (Trabzon) Müfit Hoca (Kırşehir), Mehmet Şükrü (Afyon), Celalettin Arif (Erzurum) beyler bulunuyordu.

Millî Mücadele yıllarının başlangıcında, asker ve sivil bürokratlarla taşra eşrafı, toprak sahipleri ve din adamları arasında kurulan geçici uzlaşmanın kısa sürede Birinci ve İkinci Grup olarak meclis çatısı altında bozulmasına rağmen, aralarında kesin bir bölünmeden sözetmek olanağı yok. Kırk civarında olan İkinci Grup üyelerinin sayıları zaman zaman artıyordu. Her iki gruptan birbirine geçmeler, ya da katılmalar olmaktaydı. Gerçi İkinci Grup çoğunlukla «muhafazakâr» üyelerden oluşuyordu ama, düşünce ve görüş olarak Birinci Grup'ta yer alabilecek kimseler de vardı. Örneğin, din adamlarından Birinci ve İkinci Grup'ta yeralanlar hemen hemen birbirine yakın oranlarda bulunuyordu.

Birinci Büyük Millet Meclisinde iki grup arasındaki

(1) Tarık Zafer TUNAYA, Aynı kitap, s. 537-539; Sabahattin SELEK, Aynı kitap. s. 270.

mücadeleler bir bakıma iktidar ve muhalefet partileri arasındaki mücadeleyi andırıyordu. 4 Kasım 1920 tarihli kanuna göre, icra vekillerinin seçimi, Meclis Başkanının (Mustafa Kemal) gösterdiği adaylar arasından yapılıyordu. İkinci Grup'a mensup üyeler, Mustafa Kemal'in kişisel otoritesini güçlendiren bu sisteme karşı çıkmışlar ve bunların ağır basmalarıyla, 8 Temmuz 1922'de çıkarılan bir kanunla, eski 2 Mayıs 1920'deki sisteme dönülerek İcra vekillerinin Meclis tarafından tek tek seçilmesi yoluna gidilmiştir.

Yürütmenin Meclis karşısında çalışmalarını aksatması, öte yandan da zaferin elde edilmesi bu meclisin artık görevini tamamladığı gerekçesiyle, yeni seçimlere gidilmesine yol açacaktır. 1 Nisan 1923'te alınan, seçimlerin yenilenmesi kararından sonra yapılan seçimlere, İkinci Grup'tan hiç kimsenin aday gösterilmemesi sağlanmış, böylece İkinci Grup meclis bünyesinden tasfiye edilmiştir.

11 Ağustos 1923'te toplanan ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Birinci Grup üyelerinden oluşuyordu; Cumhuriyeti ilân eden de bu meclis olacaktır.

D. Birinci Cumhuriyet Dönemi Siyasî Partileri (1923 - 1960)

Soru 78 Cumhuriyet Halk Fırkası (C.H.P.) nasıl kuruldu ve sonraki gelişimi 1960 yılına kadar nasıl bir yol izledi?

Yukarıda 77. soruda da görüldüğü gibi, Birinci Büyük Millet Meclisi Çatısı altında oluşan «Müdafaa-i Hukuk» grubunun (Birinci Grup), meclisin 1 Nisan 1923 tarihinde

seçimleri yenileme kararından sonra, 8 Nisan günü yayınlanan «Dokuz Umde» sinde, seçimlerden sonra bu grubun «Halk Fırkası» nı oluşturacağı açıkça belirtilmişti. Aslında, çok daha önce, Mustafa Kemal, 6 Aralık 1922'de, Ankara'da, gazetecilere, bir «Halk Fırkası» oluşturmağa karar verdiğini açıklamış ve böylece muhtemel tepkileri kollamaya başlamıştı (1).

1 Ağustos 1923 seçimleri İkinci Grubu Meclis'ten tasfiye etmiş ve 11 Ağustos 1923'te T.B.M.M. ikinci dönem çalışmalarına başlamıştı. 17 Ağustos 1923'te yeni meclis üyeleri, «Halk Fırkası» nın Nizamnamesini hazırlamak üzere ilk toplantılarını yaparlar. Hazırlık çalışmaları tamamlanıp parti Nizamnamesi ortaya çıkınca, İzmir'in kurtuluşunun birinci yıldönümü olan 9 Eylül 1923 günü Gazi Mustafa Kemal tarafından Dahiliye Vekâletine verilen dilekçe ile «Halk Fırkası» resmen kurulur. Fırka'nın genel başkanlığına Gazi Mustafa Kemal, genel sekreterliğine de Recep (Peker) getirilir.

9 Eylül 1923 tarihli Nizamnamenin 1. maddesinde, Fırka'nın amacı belirtilirken «Millî Hâkimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi asrî bir devlet haline yükseltmektir.» deniyordu. 2. maddeye göre: «Fırka nazarında halk mefhumu herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiç bir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavat kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiç bir ailenin, hiç bir sınıfın, hiç bir cemaatın hiç bir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz etmekteki mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdir.»

Nizamnamede yer alan bu ifade Mustafa Kemal'in düşüncelerini yansıtıyordu; çünkü daha önce Şubat 1923 «İzmir İktisat Kongresi» nde ve bir süre sonra da Halk Fır-

(1) Şevket Süreyya AYDEMİR, Tek Adam (1922 - 1938), Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965, s. 87, not 1.

kası'nın kuruluşunda yaptığı konuşmalarda, Mustafa Kemal, Türkiye'de Batı ülkelerindeki gibi, çıkarları birbirleriyle çatışan sınıfların bulunmadığını ve kalkınmanın da bütün sınıfları zenginleştiren yönde olmasını belirtiyordu.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilânı, 3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılması, 20 Nisan 1924 Esas Teşkilât Kanunu'nun kabulü aşamalarından sonra, Fırka'nın adına 10 Kasım 1924 tarihinde «Cumhuriyet» sözcüğü eklenir ve resmî adı «Cumhuriyet Halk Fırkası» olur. Bu tarihlerde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın henüz tek parti ideolojisi ortaya konmamıştı. Ancak temel ilkeleri «Cumhuriyetçilik», «Halkçılık» ve «Milliyetçilik» idi. Nizamnamesinde bir de, harekât-ı milliye'ye karşı vaziyet almamış olanların Fırka'ya girebilecekleri kuralı yer alıyordu.

Fırka'ya «Cumhuriyet» sözünün eklenmesinden bir hafta sonra, meclis çatısı içinde Fırka'da yeni bir muhalefet ortaya çıkar. Aşağıda 79. soruda ele alınacak olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, bu muhalefetin sonucu olarak 17 Kasım 1924 günü resmen kurulur. Altı ay kadar tutunabilen bu muhalefet Fırkası Haziran 1925'te kapatılır. Bu tarihten sonra da 1927 yılına değin, «Atatürk Devrimleri» nin önemli bir bölümü gerçekleştirilecektir.

Fırka'nın bundan sonraki gelişimi, II. Cumhuriyet dönemine değin şöyle özetlenebilir

15 Ekim 1927'de T.B.M.M. salonunda yapılan ikinci kongrede (1919 Sıvas Kongresi, birincisi sayılıyor), 123 maddelik yeni bir Nizamname oluşturulur. Gazi Mustafa Kemal «Nutuk» u bu kongrede okur ve bütünüyle kabul edilir.

Fırka'nın programı 7 madde halinde «genel esaslar» başlığı altında ortaya konurken, Gazi Mustafa Kemal, Halk Fırkası'nın «bânisi ve umumî reisi» ilân edilir. Fırka'nın sınıf ayırımı yapılmaksızın bütün ulusa dayandığı kabul edilir. Bütün «siyasî, idarî, içtimaî, iktisadî, harsî ve bunlara

mümasil teşekküllerin idarecileri ve köy muhtarlarının» adaylıkları dahi Fırka müfettişleri tarafından onaylanacaktı. Öte yandan, «Türk Ocakları» da Fırka'nın denetimi altında bir kuruluş olarak kabul ediliyordu. 1926 yılında, Fransa'da kurulmuş olan Avrupa radikal partilerinin oluşturduğu birliğe katılma konusunda gelen çağrı kongre'de reddedilir. Böylece Fırka, Türk siyasal hayatını kucaklayan yegâne millî parti olur.

Aşağıda 80. soruda görülecek olan «Serbest Cumhuriyet Fırkası» nın kendi kendini dağıtmak zorunda kalışından sonra, 17 mayıs 1931 yılında yapılan kongre'de Fırkanın ilk kez doktriner bir özelliğe büründüğü görülüyor. Partinin doktrinini ortaya koyan temel ilkeleri Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Lâik, İnkılâpçı olarak «altı ok» halinde aynı zamanda partinin amblemi olarak kabul edilir. Daha sonra, «altı ok», 5 Şubat 1937 Anayasa değişikliği ile Devletin temel nitelikleri olarak Anayasaya girecektir. Bu kongre'de genel seçimlerin tek dereceli olması ve kadınların da seçme ve seçilme hakkının tanınması karara bağlanır. 5 Aralık 1934'te Anayasa'da yapılan değişiklikle kadınların seçme ve seçilmesi bir hak olarak Anayasaya girdi. Nihayet, kültür faaliyetlerinin düzenlenmesi amacıyla daha önce kurulmuş olan Türk Ocakları feshedilerek bunların yerine «Halk Evleri» nin kurulmasına karar verilir.

9 Mayıs 1935'te toplanan kongre'de Fırka adı «Parti», kongre'nin adı da «Kurultay» olarak değiştirilir. Partinin dördüncü kurultayında doktrin ve programında önemli değişiklikler yapılır. Bir kere parti devlet ilişkilerindeki fiilî bağlar hukukî temele oturtulur. Parti genel sekreteri Recep Peker'in «Türkiye Cumhuriyeti bir parti devletidir. Parti devletle beraber çalışır.» görüşü bu kurultayda kabul edilir. 1935 kurultayının kararları kısa sürede siyasal hayatta etkisini gösterecek ve parti genel sekreteri İçişleri

Bakanı olacak, ayrıca valiler parti il başkanı, bölge genel müfettişleri hem devlet işlerinin, hem de parti teşkilâtının «murakıp» ları (denetçileri) ve müfettişleri olacaklardır. Partideki bu oluşumun, kıta Avrupasındaki gelişmelerle de ilgili olduğu dikkati çekiyor. Bu tarihlerde Avrupa'da «burjuva demokrasilerinin itibarı sarsılmış, parti devlet özdeşliğini gerçekleştiren totaliter rejimler kurulmuştu. Türk rejimi bunlardan birçok noktalardan ayrılmakla beraber, bazı yönlerden de etkileri altında kaldı.» (1).

Ayrıca, ekonomik alanda «Devletçilik» 1931 programına oranla daha geniş kapsamlı olarak tanımlanmış ve ekonomik hayatta çok daha geniş devlet müdahalesine olanak tanıyan yeni kurallar getirilmişti (2).

Birinci Olağanüstü Kurultay (Üsnomal Kurultay), 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün ölümünden sonra, 26 Aralık 1938'de toplanır. Bu arada İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilir. Bu kurultayda Atatürk «partinin banisi ve ebedî başkanı», İnönü de «partinin değişmez genel başkanı» (Millî Şef) olarak tüzüğe geçirilir. Partinin otoriter ve kapsayıcı durumu teyid edilmiş, Halk Odaları ve Köy Enstitülerinin açılması bu kurultayda karara bağlanmıştır.

29 Mayıs 1939 tarihli beşinci kurultayda İnönü, açış konuşmasında, T.B.M.M. içinde güdümlü bir muhalefetin oluşturulmasına karar verildiğini açıklıyordu. «Müstakil Grup» diye adlandırılan bu güdümlü muhalefetin amacı, hükümet üzerindeki denetimin daha etkili olmasını sağlamaktı. «Müstakil Grup», C.H.P. başkanı ve aynı zamanda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bağlı bulunuyordu; onun verdiği direktiflere göre hükümeti eleştirecekti!

Bunun yanı sıra, beşinci kurultayda, parti genel sek-

(1) Taner TİMUR, Türk Devrimi ve Sonrası, 1919-1946, Doğan Yayınları, Ankara 1971, s. 195.

(2) Korkut BORATAV, Türkiye'de Devletçilik, 100 Soruda, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974, s. 182 - 191.

reterinin İçişleri Bakanı olması ve valilerin il idare heyeti başkanı olması usulü kaldırılır.

İkinci Dünya Savaşının olağanüstü koşulları, C.H.P.'nin siyasal yaşamına bir durgunluk getirir. 10 Mayıs 1943'te toplanan altıncı kurultay, Dünya savaşının ortaya çıkardığı sorunlar ve savaş sonrası alınacak tedbirlerle ilgiliydi.

İkinci Dünya savaşının sona ermesinden sonra, 10 Mayıs 1946 olağanüstü kurultayı, artık çok partili bir dönem içinde yapılan kongredir. Daha önce, 18 Temmuz 1945'te «Millî Kalkınma Partisi», 7 Ocak 1946'da da «Dörtlü takrir» i verenler (Bayar - Menderes - Koraltan - Köprülü) tarafından «Demokrat Parti» kurulmuştu. Bu bakımdan kurultay, artık «Müstakil Grubun» lağvedilmesine karar veriyor ve bizzat İsmet İnönü'nün verdiği bir önerge ile de Parti'de değişmez genel başkanlığın son bulması isteniyordu. Bundan böyle, genel başkan kurultayca seçilecekti. Ayrıca T.B.M.M.'nin aldığı bir kararla, genel seçimlerin aynı yıl içinde yapılması gerekiyordu. 21 Temmuz 1946'da yapılan genel seçimler, açık oy, gizli tasnif ilkesine göre idi ve siyasal tarihimizde «hileli» olarak nitelendirilen bu seçimlerde C.H.P. 396, D.P. 62 ve bağımsızlar da 7 milletvekilliği elde etmişlerdi.

Seçimlerden bir yıl sonra, Ağustos 1947'de C.H.P. içinde, Recep Peker hükümetine karşı oluşan bir muhalefet vardı. Genç milletvekillerinin oluşturduğu bu hareket «otuz beşler» hareketi diye anılır. Nihayet 7 Eylül 1947 tarihli ekonomik tedbirlere ilişkin kararların uyandırdığı hoşnutsuzluklar, Peker hükümetinin çekilmesine yol açar. Bundan sonra kurulan Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay kabinelerin'de, «otuz beşler» muhalefetine mensup olanlar önemli bakanlıklara getirilmişler, böylece parti içi kaynaşma bir ölçüde giderilmiştir.

17 Kasım 1947'de toplanan kurultayda, çok partili si-

yasal hayata uyma tartışmaları ağırlık noktası idi. Öte yandan, «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Kemalizm doktrini birleştirilmiştir» (1). Tüzükte yapılan değişiklikle, parti genel başkanlığı süresi iki yıl oluyor ve genel başkanın Cumhurbaşkanı olması durumunda genel başkanlık görevini genel başkan vekiline bırakması esası getiriliyordu.

1949 yılında kurulan Şemsettin Günaltay hükümetinin, rejimi liberalleştirme gayretlerine rağmen 14 mayıs 1950 seçimlerinde D.P. 408, C.H.P. ise 69 milletvekilliği elde edeceklerdir. Gizli oy, açık tasnif ilkesine göre yapılan seçimler 27 yıllık C.H.P. iktidarının sonu olacaktır.

Seçimlerden sonra, 28 Haziran 1950'de toplanan sekizinci kurultayda, Cumhurbaşkanlığından ayrılmış bulunan genel başkan İsmet İnönü'nün, muhalefet partisi olarak C.H.P.'nin izleyeceği politikaya ilişkin konuşması onaylanır ve öte yandan parti genel sekreterinin de seçimle işbaşına getirilmesi kabul edilir. Yapılan seçim sonucu, genel sekreterliğe Kasım Gülek getirildi; Gülek bu görevini 1959 yılına değin sürdürecektir.

1950 seçimlerinden sonra, T.B.M.M. içinde oldukça sert bir iktidar muhalefet çatışması olacaktır. 1953 yılında D.P. iktidarı, Halk Evlerini kapatır, C.H.P.'nin mallarına ve partinin yayın organı «Ulus» gazetesine ve matbaasına el konur. 1954 seçimleri C.H.P. için daha da ağır bir yenilgiyle sonuçlanır: D.P. 490 milletvekili çıkarırken, C.H.P. 30 milletvekilliği elde edebilecektir.

1957 seçimleri öncesinde, öteki muhalefet partilerinden, «Cumhuriyetçi Millet Partisi» ve «Hürriyet Partısi» nin, C.H.P. ile «güç birliği» yapmağa karar vermelerine rağmen, seçim kanununun buna olanak sağlamaması ne-

(1) **Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 575.**

deniyle bu güç birliği gerçekleşemeyecektir. 1957 seçimlerinde C.H.P. 178 milletvekilliği elde edecektir.

27 Mayıs 1960'tan önceki C.H.P., XIV. Kurultayında, «Ana davalar» komisyonunca hazırlanıp, 14 Ocak 1959'da kabul edilen «İlk hedefler beyannamesi», küçük çapta bir anayasa projesi özelliğini taşıyordu. 27 Mayıs 1960'tan sonra, yeni Anayasa'yı hazırlamakla görevli Kurucu Meclis'in «Temsilciler Meclisi» kanadında siyasî parti olarak C.H.P. ile C.K.M.P. yer alıyordu ve 13 Aralık 1960 tarih ve 158 sayılı kanuna göre C.H.P. için bu mecliste 49 üye öngörülmüştü. Bu dönemde Kurucu Meclis'e hâkim olan C.HP., hazırlanan Anayasa'da kendi görüşlerinin ağır basmasını sağlayacaktır.

Bundan sonraki parti içi gelişmeler, aşağıda 89. soruda, II. Cumhuriyet dönemi içinde ele alınacaktır.

Soru 79 Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası» nasıl doğdu?

«Müdafaa-i Hukuk Grubu» nun, egemen olduğu İkinci T.B.M.M. içinde, siyasî partiye dönüşerek «Halk Fırkası» adını almasından sonra, Cumhuriyetin ilânı, 3 Mart 1924'te Hilâfetin kaldırılması ve 20 Nisan 1924 tarihli Cumhuriyet Anayasasının yapılması, Meclis içinde yeni bir bölünmeye yol açacaktır. İkinci T.B.M.M. döneminin ilk yılında gerçekleştirilen değişikliklere rağmen C.H. Fırkası henüz tek parti ideolojisini ortaya koymuş değildi.

1924 yılı sonbaharında, iktidarda bulunan C.H.F.'na karşı bir muhalefet ortamı oluşmağa başlamıştı. İstanbul basını da bu muhalefeti destekliyor ve çeşitli yönlerden şikâyetler dile getiriliyordu. Özellikle «iskân» ve «maarif» konularında, dış politikada «Musul meselesi» ve nihayet C.H.F.'nın Meclis üzerindeki baskısından yakınma, Meclis-

te İsmet Paşa hükümetine «İstizah takriri» (gensoru önergesi) verilmesine yol açar. Yapılan oylamada İsmet Paşa hükümeti gerçi 8 Kasım 1924'te 19 muhalif, 1 çekimsere karşı 147 güvenoyu alacaktır ama, Halk Fırkasından istifalar da başlayacaktır.

Bu arada Mustafa Kemal'in karşısına geçen eski silâh arkadaşlarından 1. ordu müfettişi Kâzım Karabekir ve 2. ordu müfettişi Ali Fuat (Cebesoy) paşalar, aynı zamanda mebus idiler. Çünkü, gerek 5 Eylül 1920 tarihli «Nisab-ı Müzakere Kanunu» nun 4. maddesi, gerekse 3 Nisan 1923 tarih ve 320 sayılı kanun'un 3. maddesi, askerlikle mebusluğun aynı kişide birleşebileceğini öngörüyordu. Ancak 19 Aralık 1923'te kabul edilen «Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne İntihap Edilen ve Edilecek Olan Bilûmum Mensubini Askeriyenin Tâbi Olacakları Şerait Hakkında Kanun», askerlikle mebusluğun aynı şahısta birleşemeyeceğini öngörmüştü. Fakat bu kanun Meclisin üçüncü «intihap» (seçim) dönemi için uygulanacaktı.

Bir kısım İttihatçı mebuslar ve bazı komutanların kendisine karşı cephe almakta olduğunu gören Mustafa Kemal, orduda tasfiyeye girişir. Mustafa Kemal'in, aynı zamanda mebus olan komutanlara iki görevden birinde karar kılmalarını bildirmesi üzerine, 1. ordu müfettişi Kâzım Karabekir paşa 26 Ekim 1924'te, 2. ordu müfettişi Ali Fuat paşa da 30 Ekim 1924 günü askerlikten istifa ederler. Mustafa Kemal, bundan sonra, güvendiği komutanların da orduda kalmalarını ister. Bu olaydan birkaç gün sonra, 9 Kasım 1924'te, Dr. Adnan (Adıvar), Rauf (Orbay), İsmail Canbolat, Dr. Feridun Fikri (Düşünsel), Sabit Sağıroğlu, Halis Turgut ile Refet ve Rüştü paşalar C.H.F.'ndan istifa ederler. Meclis içinde, Mustafa Kemal'e karşı birleşen eski İttihatçılar ve yakın silâh arkadaşları, 17 Kasım 1924'te Ankara'da Kâzım Karabekir başkanlığında «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası» nı kurarlar.

Fırka'nın kurucuları ve idare heyetinde şu isimler yer alıyordu: Kâzım Karabekir paşa (Başkan), İkinci başkan Dr. Abdülhak Adnan (Adıvar) ve Hüseyin Rauf (Orbay). Genel sekreter Ali Fuat (Cebesoy). Öteki üyeler: Rüştü paşa (Erzurum), İsmail Canbulat (İstanbul), Sabit (Erzurum), Şükrü (İzmit), Muhtar (Trabzon), Halis Turgut (Sivas), Necati (Bursa), Faik (Ordu) beylerdi.

Fırkanın yayın organı yoktu, fakat İstanbul'da çıkan «İstiklâl», «Son Telgraf», «Tevhid-i Efkâr» ve «Vatan» gazeteleri Fırkayı destekliyorlardı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından birkaç gün sonra, İsmet paşa, İstanbul'da örfî idare ilân edilmesini ister, fakat bu gerçekleşmeyince 22 Kasım 1924'te istifa eder. Yeni Hükümet, Fethi (Okyar) beyin başkanlığında kurulur.

Terakkiperver Fırkanın kuruluşu, yalnızca İsmet paşa'ya ve Mustafa Kemal'e karşı girişilen bir hareket değildir; «Terakkiperver» sözüne yani ilerlemeyi seven sözüne rağmen, değişmelere karşı bir tepkinin sonucudur.

Fırka'yı kuranlar, saltanat ve hilâfetin kaldırılmasına tepki gösterirlerken, öte yandan da «efkâr ve itikadı diniyeye» yani dinsel fikir ve inançlara saygılı olduklarını belirterek, tutucu bir toplum yapısında kök salmak istiyorlardı. Ekonomik alanda fırka, liberal görüşe bağlı olup, «vezaifi devlet haddi asgariye tenzil edilecektir.» deniyordu. Yönetimde, «idarî ademi merkeziyet» ilkesi benimsenmekte, ülkenin kalkınmasında da yabancı sermayenin gerekliliği programın 40. maddesinde açıkça dile getirilmektedir.

İlk şubesi Urfa'da açılan Fırka, Doğu Anadolu'da bir hayli taraftar bulacaktır. 1925 yılı Şubat ortalarında Doğu'da Şeyh Sait isyanının patlak vermesi üzerine, bu isyanı bastırmak için, Fethi (Okyar) bey hükümetinin aldığı tedbirler yeterli görülmeyince, Halk Fırkası grubunda hü-

kümet istifaya zorlanacaktır. 4 Mart 1925 günü yeni hükümeti kuran İsmet paşa, aynı gün Meclis'ten «Takrir-i Sükûn Kanunu» nu geçirerek, ayaklanmayı bastırabilmek amacıyla oldukça sert tedbirler alır.

Bu kanunun 1. maddesi, mahkemelerin yetkisine giren birçok konuyu hükümete veriyordu. Yeniden faaliyete geçen «İstiklâl Mahkemeleri» nde, Terakkiperver Fırkanın dini siyasete alet ettiği ileri sürülür. Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi, yetki alanı içinde bulunan Fırka şubelerinin kapatılmasına karar verir. Nihayet hükümet, bir süre sonra Terakkiperver Fırka'yı irticaı desteklediği gerekçesiyle, Takrir-i Sükûn Kanununun tanıdığı yetkiye dayanarak, 5 Haziran 1925 günü «Vekiller Heyeti Kararı» ile kapatır.

Soru 80 Cumhuriyet döneminin ikinci muhalefet partisi «Serbest Cumhuriyet Fırkası» nasıl ve niçin kurduruldu?

1930 yılına gelinceye kadar, «Atatürk Devrimleri» nin büyük bir bölümü gerçekleştirilmiş bulunuyordu. Ancak bu devrimler, temelde üretim ilişkilerini halk yararına değiştirecek, halkın ekonomik, sosyal durumunu düzeltecek nitelikte olmamıştı. Üstelik, 1929 yılında, A.B.D.'nde ortaya çıkan ve kısa sürede bütün dünyayı saran büyük ekonomik bunalım, Türkiye'yi de etkileyecektir.

Bu tarihlerde Mustafa Kemal artık eskisi gibi halk arasında değildi; zamanının büyük bir bölümü Çankaya'da Dil ve Tarih çalışmaları ile doluyordu. Hükümet ise, halk içinde daha çok parti kademeleri ve parti ileri gelenleri ile beraberdi. «Fakat halk hem partiden, hem de hükümetten memnun değildi» (1). Mustafa Kemal, kurşkusuz ülke-

(1) Şevket Süreyya AYDEMİR, Tek Adam (1922 1938), Cilt III, s. 385.

de rejime karşı için için oluşmakta olan muhalefeti sezinlemekteydi ve hükümetin izlediği ekonomik politikanın açıktan açığa eleştirilip daha doğru bir yöne götürülebilmesi için ikinci bir partinin kurulması gerekliliğini bir çözüm yolu olarak görüyordu. Oldukça güç ve hassas olan bu görevi, o sıralarda Paris Büyükelçisi olan ve bir zamanlar «İttihat ve Terakki Cemiyeti» nin Merkez-i Umumî üyeliği, daha sonra, Millî Mücadele yıllarında, üçüncü ve dördüncü İcra Vekilleri Heyetinde Dahiliye Vekilliği, bir aralık da İcra Vekilleri Heyeti Reisliği (14 Ağustos 1923 - 27 Ekim 1923) ve nihayet Cumhuriyet döneminde de Müdafaa-i Milliye Vekilliği ile Başvekillik (22 Kasım 1924 3 Mart 1924) yapmış olan Ali Fethi (Okyar) bey'e teklif eder

1930 yılında, Paris Büyükelçisi Fethi bey, yaz tatilinde Yalova'da Mustafa Kemal'in konuğu olarak bulunuyordu. Aralarında geçen konuşmalarda, Fethi bey, Batı ülkelerindeki çok partili siyasal hayattan sözediyor ve İsmet paşa hükümetinin uyguladığı ekonomi politikasını eleştiriyordu. Mustafa Kemal, bu konuşmalardan sonra, Fethi bey'e bir siyasî parti kurmasını önerir. Ancak aralarında anlaşırlar: Bunun için önce Fethi bey Mustafa Kemal'e bir mektup yazacak ve görüşlerini bildirecek; Mustafa Kemal de cevabında partinin kurulması konusundaki «muvafakatini» bildirecekti. Böylece kamuoyu da durumdan haberdar olacaktı. Bu danışıklı yazışmalar, önce Fethi bey'in 9 Ağustos 1930 tarihli mektubu, sonra da buna cevap olarak «Reisicumhur» Gazi Mustafa Kemal'in 11 Ağustos 1930 tarihli cevabı ile gerçekleşir (1).

Yeni bir partinin kurulması konusunda Mustafa Kemal'in olumlu cevabı üzerine, Fethi bey 12 Ağustos 1930'-

(1) Belgeler için Bkz. Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 631 - 633.

da İstanbul'da «Serbest Cumhuriyet Fırkası» nı kurar. Bu oldu bitti havası içinde, Mustafa Kemal bazı yakın arkadaşlarının ve kız kardeşi Makbule (Atadan) hanımın da partinin kurucu idare heyetine girmelerini sağlar.

Partinin kurucuları ve idare heyeti içinde yer alanlar: Gümüşhane mebusu olarak Ali Fethi (Okyar), Kütahya mebusu Nuri (Conker), Bursa mebusu Senih, Elazığ mebusu Nakliyeddin, Erzurum mebusu Tahsin, İstanbul mebusu Haydar, Kars mebusu Ağaoğlu Ahmet, Kocaeli mebusu İbrahim, Niğde mebusu Galip, Sinop mebusu Refik İsmail, Şebin Karahisar mebusu Mehmet Emin (Yurdakul), İstanbul mebusu Süreyya beylerdi.

Kuruluşunda, Fırka'nın T.B.M.M.'nde üye sayısı on üç'tü. Fırka'nın belli bir yayın organı yoktu fakat, İstanbul'da çıkan «Son Posta», «Tan» ve «Yarın» gazetelerinden destek buluyor ve bu gazeteler Fırka'nın görüşlerini savunuyorlardı.

Fırka'nın kurulması önceleri kuşkuyla karşılanmış, ama kısa sürede büyük bir ilgi görmüştür. Teşkilâtlanma önce Ege bölgesinde, özellikle İzmir'de, sonra da Karadeniz'de ve Doğu'da gerçekleşir. Fırka'nın programında «Cumhuriyetçilik,» «Milliyetçilik» ve «Lâiklik» ilkelerine bağlılık belirtilirken, ekonomik alanda âdil bir vergi sisteminden, köylüye ucuz kredi verilmesinden, özel teşebbüsün ve yabancı sermayenin teşvik edilmesinden sözediliyordu.

Serbest Fırka, C.H.Fırkası'nın devletçiliğe yöneldiği bir dönemde kurulmuş olması nedeniyle, Fırka'ya Recep Peker'in önerisiyle «Serbest» sözcüğünün Mustafa Kemal tarafından konduğu belirtilir (1). Ancak Serbest Fırka'nın programının hangi sınıflara dayandığı bir soru olarak orta-

(1) Ahmet AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, İstanbul 1969.

ya atılırken, Serbest Fırka'nın «eleştirilerini halktan kopuk bir bürokrasi ve devlet kapitalizmi üzerinde toplayarak, aslında çıkarları birbirleriyle çelişik olan sınıfları peşinden sürüklemesini bilmiştir.» deniyor (1).

Farklı sınıflara dayanması bakımından da Fırka, C.H.Fırkası tarafından hem sağcı hem de solcu olarak nitelendirilecektir. Bütün bu belirsizliklerin ötesinde gerçek şu ki, C.H.Fırkası ile Serbest Fırka arasındaki farklılık, birinin «Devletçi» ötekinin de «Liberal» bir ekonomiden yana oldukları biçimde kesinlikle ortaya konacak nitelikte değildi. İlk bakışta, bu dönemde kullanılan kavramlara göre C.H.Fırkasının Serbest Fırkaya göre daha solda olduğu söylenebilir. Ancak şu da var ki, «Serbest Fırka kurulurken bu partinin **Liberalizmi** ve C.H.Fırkasının **Devletçiliği** yukarıdan, önceden ve ismarlama olarak tayin edilmişti.» (2). Devletçilik kavramının henüz açıklığa kavuşturulamadığı ve üstelik, Serbest Fırka'nın Liberalizmi ile C.H.Fırkasının uygulamalarının uygunluk gösterdiği bu dönemde (3), Serbest Fırkanın kapatılmasına değin, liberalizm devletçilik tartışmaları sürüp gidecektir.

Serbest Fırka dolayısıyle ortaya atılan ve bugün de üzerinde en çok tartışılan sorun, bu fırkanın niçin kurdurulduğu ve Mustafa Kemal'in bu fırkayı başlangıçta niçin desteklediğidir. Bu konuda Taner Timur şöyle diyor: «Atatürk böyle bir teşebbüsü neden desteklemiştir? Kurtuluş savaşı yıllarında bir komünist partisi kurdurarak sol akımları kontrol altına almak istemesi gibi, şimdi de rejime muhalefeti açığa çıkararak kontrol edebilmek için mi? Yoksa, Serbest Fırka kurucularından Ahmet Ağaoğlu'nun ileri sür-

---

(1) Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946), Doğan Yayınları, Ankara 1971, s. 208-209.

(2) Korkut BORATAV, Türkiye'de Devletçilik, 100 Soruda Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974, s. 79.

(3) Taner TİMUR, Aynı kitap, s. 207 208.

düğü gibi, fırka teşkili, muhalefet fikri taşımak gibi cüretleri ta kökünden kesip atmak için mi? Yahut da, rejime yeni bir yön arandığı yıllarda halkın temayüllerini öğrenerek yararlanmak amacıyla mı? Daha sonraki gelişmeler daha çok ilk iki ihtimali doğrulamaktadır. Bununla beraber, hareketin önemi, C.H.F. yöneticilerinin samimî olarak çok partili bir hayat arzu edip etmemelerinde değil, rejimin bir nevi aynasını teşkil etmesindedir.»

Gerçekten de Serbest Fırka'nın kurdurulması C.H.F. yönetimine karşı beliren hoşnutsuzluğun gene hükümetin denetimi altında bir siyasal örgütte toplanması amacını güdüyordu. İşin bir başka yönü de, gerçekleştirilen «Devrimlerin» ne denli başarılı olup olmadığının anlaşılması olacaktır. Serbest Fırka'nın kuruluşundan kısa bir süre sonra çığ gibi büyümesi ve Fethi beyin İzmir'deki teşkilâtın açılışında bulunmak üzere yaptığı «Ege gezisi», C.H.F. yöneticilerini bir hayli endişelendirecektir. Fethi beyin bu gezisinde halk, hükümet ve devrimler aleyhine gösteri yapar ve C.H.F.'nın İzmir'deki binaları taşlanır.

Serbest Fırka'nın kuruluşu halktan gelen, tabandan gelen bir hareketin ürünü değildi; ortaya çıkışı sunî bir olaydır ama, rejime karşı olanların kısa zamanda fırkaya sızmaları, fırkayı Fethi beyin de artık kontrolünden çıkaracaktır.

Kısa sürede gelişen olaylar karşısında, Mustafa Kemal, kendi kurdurduğu Serbest Fırka'ya karşı cephe almak gereğini duyacaktır. Ege gezisi sonunda T.B.M.M.'nde ağır suçlamalara hedef olan Fethi bey, Meclis'te yaptığı konuşmada, partisinin siyasî faaliyete devam edemiyeceğini açıklar.

Nihayet Fethi bey, Dahiliye Vekâletine gönderdiği 17 Aralık 1930 tarihli bir yazıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshine karar verdiğini bildiriyordu. Böylece, Terakkiperver Fırka'dan beş buçuk yıl sonra ortaya çıkan ikinci

muhalefet partisi, ancak 97 gün yaşatılabilecektir.

Ancak Fırka'nın, o tarihteki Cemiyet Kanunu'na göre, kongresinde böyle bir fesih kararı alınması gerekiyordu. Bu bakımdan da, hukuk açısından, Fethi beyin tek başına fesih iradesi geçerli olmamak gerekirdi.

Soru 81 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası dışında hangi partiler kuruldu?

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurdurulmasından çok kısa bir süre sonra iki siyasî parti daha 1930 yılının sonbaharında boy gösterir. Bunlar: «Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi» ve «Ahali Cumhuriyet Fırkası» dır.

Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi. - 29 Ağustos 1930'da Edirne'de, Mimar ve Mühendis Kâzım bey tarafından kurulan parti'nin nizamnamesine göre, «Cumhuriyetçi, Milliyetçi, siyasî, iktisadî ve müstakil» bir partidir. Program niteliğindeki nizamnamenin ilk yedi maddesi, partinin amacının Türk «amele» ve çiftçisini sermayedarlara karşı korumayı ve bu sınıfın mecliste temsil edilmesini istemektedir. Komünizme ve bolşevizme karşı olduğunu belirtmesine rağmen, hükümetçe komünist eğilimli sayıldığından faaliyetine izin verilmeyecektir.

Ahali Cumhuriyet Fırkası. 29 Eylül 1930'da Adana'da, eski bir Müdafaa-i Hukukçu olan Abdülkadir Kemalî'nin girişimiyle kurulmuştur. Abdülkadir Kemalî'nin Adana'da yayınlanan «Tok Söz» gazetesi partinin yayın organıydı.

Fırka, halkı refaha kavuşturmak için mahallî idare teşkilâtına önem verilmesini ve halkın parasının merkezî hükümet tarafından israf edilmesine engel olunmasını istiyordu. Öte yandan, iktisadî, ticarî ve ziraî sorunlara ağırlık veren fırka, ayrıca, halka olan borcundan dolayı,

Devlet mallarının dahi haczedilmesini, mahkemelerin Anayasaya aykırı kanunları uygulamamalarının sağlanmasını öngörmekteydi.

Ahali Cumhuriyet Fırkası 21 Ocak 1931 tarihli «Vekiller Heyeti» kararıyla kapatılmıştır.

Soru 82 Çok partili siyasal hayata nasıl geçildi ve «Millî Kalkınma Partisi» nasıl kuruldu?

İkinci Dünya Savaşı sona ererken, Türkiye'de liberalleşme yolunda bir ortam oluşmağa başlayacaktır. Ancak sonraki çok partili siyasal hayatı ele alırken gözden kaçırılmaması gereken bir nokta var: Uluslararası ilişkilerde Doğu ve Batı arasındaki soğuk savaş, bunun yanında yeni yeni bağımsızlıklarını kazanan ve gelecekte Üçüncü Dünya'da yerini alacak olan ülkelerin ortaya çıkışı, kuşkusuz Türkiye'de de etkilerini gösterecektir.

Türkiye gerçi İkinci Dünya savaşından ustaca kendini sıyırabilmiş ama, yönetimde uygulanan sert bir polis rejimi, sıkıyönetimli ve «Millî Şefi» [ya da o günlerin kullanılan deyimiyle Büyük (Yüce) Başbuğ] İsmet İnönü (1) önderliğinde, ülkenin yönetici seçkinleri yeni koşulların zorunlu kıldığı yeni düzene uyabilmek için iki yola başvuracaklardır: «Bir yandan Batılı emperyalist güçlere yanaşmak, öte yandan memleket içinde şeklî bir demokrasi düzeni kurmak» (2).

Birincisini hazırlayan, daha doğrusu kolaylaştıran

---

(1) Cem EROĞUL o günlerin basınından zikrediyer Bkz. **Demokrat Parti**, Tarihi ve İdeolojisi, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara 1970, s. 3. Bir başka örnek için Bkz. Şevket Süreyya AYDEMİR, İkinci Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul 1967, Cilt II, s. 447.

(2) Cem EROĞUL, Aynı Kitap, s. 3.

nokta, Sovyetler'in 19 Mart 1945'teki gereksiz istekleridir (1). Bu tarihte, Sovyetler'in Ankara'ya verdikleri nota, 17 Aralık 1925 dostluk ve saldırmazlık antlaşmasını yeni koşullara uydurmayı öne sürerken, Stalin'in Sovyet Bloku için çizmek istediği güvenlik sınırları ve Boğazlar rejiminin değiştirilmesinin yanı sıra, 16 Mart 1921 tarihli Moskova andlaşmasıyla saptanmış olan Türk Sovyet sınırında, Sovyetler lehine bazı düzeltmelerin yapılmasını öngörüyordu (2). Sovyetlerin bu istekleri dış politikada Batı Bloku'na ve giderek Amerikan emperyalizmine rampalamayı hızlandırırken, iç politikada da sol akımın sindirilmesine yol açacaktır. İç politikada liberalleşmenin sınırları çizilirken, daha doğrusu biçimsel demokrasi yolunda uzlaşmaya varılarak adımlar atılırken, bu aynı zamanda, solun da ezilmesi yönünde olacaktır. Kısaca, dış politikada Batı Bloku'na girilirken, bu Blok'ta yer alan ülkelerin iç politikalarından farklı olarak, sol'un siyasal örgütlenmesine de yasak duvarları örülecektir.

Çok partili düzene geçişi zorlayan ikinci nokta şudur: 1945 yılına değin uygulanan politika, bir yandan halk yığınlarını baskı altında tutarken öte yandan da harp sırasında palazlanan yeni bir ticaret burjuvazisi (o günlerin söyleyişiyle «vurguncu» ya da «harp zenginleri») yaratmıştı. Bu yeni gelişen güç, artık yönetimde söz sahibi olmak is-

---

(1) 1944 yılı Mayıs ayında Ankara'da faşist ve ırkçı eğilimli öğrenci gösterileri ve rejimi devirerek Türkiye'yi Almanya'nın yanında savaşa sürükleyecek bir hükümet kurmayı tertiplemekle suçlanan Panturanist gruplar, polis tarafından etkisiz hale getirilmişti. Bunların kovuşturulup mahkûm edilmeleri, açıkça «Sovyetler Birliğini yatıştırma çabası idi» ama, bunun, bir süre sonra Sovyet isteklerine engel olmadığı anlaşılacaktır. Bkz. Bernard LEWİS, Modern Türkiyenin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, (çev. Metin KIRATLI), Ankara 1970, s. 301.

(2) Edip ÇELİK, Türkiye'nin Dış Politika Tarihi, 100 Soruda, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 120-123.

tiyordu ve daha önce tek parti döneminde C.H.P.'ne yanaşmış olan tüccar ve eşrafa karşı iktidar mücadelesine yönelmişti. Bu mücadeleyi hızlandıran olaylar o günlerde T.B.M.M. gündeminde yer alan konulardı: Ormanların devletleştirilmesi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu C.H.P. içinde de muhalifleri su üstüne çıkaracaktır. Egemen çevreleri rahatsız eden tedbirler, halk yığınlarının şikâyetleri ile birleşince bir muhalefet tabanının oluşmasını hazırlar. Gerçi tek parti döneminde C.H.P. eşrafın da büyük ölçüde desteğini bulmuştu ama, C.H.P. ile birleşen eski eşrafın giderek halk yığınları karşısında daha çok devlet gibi görünmeğe başlaması, Anadolu'da bu eşrafı halktan da uzaklaştırmıştı. Tek parti döneminde eşrafın Atatürk devrimlerini nisbî bir ölçüde benimsemesine karşılık, yığınların bunu benimsemesi daha zor olmuştur.

Nihayet İkinci Dünya savaşı bitiminde, 1945 Nisan ayında, Birleşmiş Milletler Şartı'nı hazırlayan San Francisco Konferansı, çok partili düzene geçiş için elverişli bir zemini hazırlayan olaylardan biridir.

İç ve dış politikadaki bu gelişmelerden sonra, çok partili düzene geçileceğinin ilk resmî belirtisi, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945'teki nutku olmuştur. Bu «nutuk» ta İnönü, demokrasi ilkelerine daha geniş bir yer verilmesi gerektiğini ileri sürecektir. Bu tarihten bir ay kadar sonra, 17 Haziran 1945'te yapılacak ara seçimlerinde, C.H.P.'nin aday göstermemesi siyasî partilerin kurulmasına izin verileceğinin belirtisi olarak yorumlanmıştır.

Bu konuda ilk girişim, eski bir müteahhit ve sonradan fabrikatör olan Nuri Demirağ tarafından yapılmıştır. Nuri Demirağ, «Millî Kalkınma Partisi» nin kurulmasına izin verilmesi için İstanbul Vilâyeti'ne başvurmuş ve olumlu cevap üzerine 18 Temmuz 1945'te «Millî Kalkınma Partisi» kurulmuştur. Aslında hukuk açısından Millî Kalkınma Partisi'nin kurulmasına izin veren işlem bir kararnamedir.

Ama bu konudaki resmî açıklama daha sonra Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından yapılır. 5 Eylül 1945 günü yaptığı açıklamada, Şükrü Saraçoğlu Millî Kalkınma Partisi'nin kurulmasına izin verildiğini söyleyecektir.

Millî Kalkınma Partisi'nin kurucuları Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rıfat Atılhan'dı. Daha kuruluşundan bir süre sonra parti içi uyuşmazlıklar başlar; hatta parti lideri Nuri Demirağ, bir ara, 1946 genel seçimlerinden sonra, partisinden ihraç edilmiş ve ancak mahkeme kararı ile partisine dönebilmiştir.

Millî Kalkınma Partisi, siyasal yelpaze içinde, sağ kanatta yer alıyordu. Tutucu ve İslâmcı olan parti, devletçiliğe karşıydı. Dış politikada «İslâm Birliği - Şark Federasyonu» nun gerçekleşmesini savunuyordu. Eğitimde her şeyin ahlâk ve ulusal gelenek ilkesine göre ayarlanmasından yanaydı. Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesinden, ikinci bir yasama meclisinin (Âyan meclisi) oluşturulmasından yana olan parti, sanayide ve ekonomide serbest rekabet ilkesini savunuyordu (1).

Nizamnamesinde sanayi burjuvazisinin çıkarlarını dile getiren parti, öte yandan da «hudutsuz» servete mani olmak amacıyla müteşebbisin özel yaşamına yetecek oranda bir gelir bırakılmasını, geri kalan safi kâr üzerinden devletçe vergi alınmasını benimsiyordu. Millî Kalkınma Partisi, «sınırsız bir gelişme ihtiyacında olan büyük toprak sahipleriyle ticaret ve aracı sermayenin desteğinden yoksun kalmış, bu yüzden de Türk politik hayatında burjuvazinin temsilci partisi olamamıştır.» (2).

Millî Kalkınma Partisi 1946'dan başlayarak katıldığı seçimlerde hiç bir başarı sağlayamadı. Partinin kuricula-

(1) Nizamname için Bkz. Tarık Zafer TUNAYA, Aynı kitap, s. 642-645

(2) Muzaffer SENCER, Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, Geçiş Yayınları, İstanbul 1971, s. 202.

rından Nuri Demirağ, 1954 seçimlerinde Demokrat Parti'den bağımsız aday olarak Meclise girebildi. Liderinin 1957'de ölümünden sonra, Genel Kurul toplantısını yapamamış olması nedeniyle 22 Mayıs 1958'de münfesih sayıldı.

Soru 83 Demokrat Parti nasıl kuruldu, neyi temsil ediyordu ve siyasal hayatta nasıl son buldu?

Demokrat Parti'nin kuruluşuna yol açan olaylar 1945 yılı baharında ortaya çıkar. 21 Mayıs 1945 günü, T.B.M.M.'nde bütçe görüşmelerinde Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur ve Emin Sazak, hükümeti oldukça sert bir dille eleştirirler. Bütçe oylamasının yapıldığı 29 Mayıs 1945 günü beş milletvekilinin aleyhte oy kullandığı görülür. Bunlar: Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak'tır.

Öte yandan 14 Mayıs 1945'te T.B.M.M.'nde görüşülmeğe başlanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanun tasarısı da C.H.P.'ne karşı muhalefetin oluşmasında önemli bir yer tutacaktır. Tasarının sevkedildiği karma komisyonun raportörlüğünü, büyük toprak sahibi Adnan Menderes yapıyordu. A. Menderes, komisyonda ve meclis görüşmelerinde hükümet tasarısına karşı bir tutum alır. 10 Haziran 1945 günü, yani 4753 sayılı «Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu» nun T.B.M.M.'nde kabul edilmesinden bir gün önce, A. Menderes komisyon raportörlüğünden istifa eder. Bu arada 7 Haziran 1945 günü dört milletvekili, siyasal tarihimizde **«Dörtlü takrir»** diye anılan bir önergeyi C.H.P. meclis grubuna verirler. Bunlar: İzmir milletvekili Celâl Bayar, Aydın milletvekili Adnan Menderes, İçel milletvekili Refik Koraltan ve Kars milletvekili Fuat Köprülü'dür.

«Dörtlü takrir» de, bazı kanunların demokratik ilkelere uygun olarak değiştirilmesi yanı sıra, C.H.P. tüzüğünde bazı değişiklikler yapılması istenmekteydi. Ancak, dörtlü önerge, 12 Haziran 1945 günlü C.H.P. grup toplantısında reddedilir. Gerekçe olarak, kanun değişikliği önerilerinin mecliste, tüzük değişikliklerinin de kurultayda yapılması gerektiği belirtilir.

Önergenin reddedilmesinden bir süre sonra, Celâl Bayar 17 Eylûl 1945'te milletvekilliğinden ayrılır, yalnızca C.H.P. üyesidir artık. A. Menderes ve F. Köprülü, Vatan gazetesinde sürdürdükleri açık muhalefetleri üzerine, 21 Eylûl 1945'te C.H.P.'nden ihraç edilirler. 2 Ekim 1945'te Refik Koraltan, Vatan gazetesine verdiği demeçte, A. Menderes ve F. Köprülü'nün ihraç edilmelerinin tüzüğe aykırı bulunduğunu belirtir. Bu demeç üzerine R. Koraltan da partiden ihraç edilir.

C. Bayar'ın 2 Aralık 1945'te C.H.P.'nden istifa etmesi, artık dörtlü önerge sahiplerinin yeni bir parti kuracaklarının kesin belirtisi olarak görülüyordu. Nitekim C. Bayar, basına verdiği demeçte, bunu açıkça dile getirir. 4 Aralık 1945 günü, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Celâl Bayar'ı yemeğe davet ederek bir görüşme yaparlar. İnönü ile yapılan görüşmeden bir süre sonra, 7 Ocak 1946'da, «Demokrat Parti» Ankara'da kurulur (1) ve Parti'nin genel Başkanlığına C. Bayar getirilir.

1945'lerde, kuşkusuz, toplumsal ve ekonomik koşullar D.P.'nin 1946'da siyasal sahnede yer almasına yol açmıştır. Ancak, D.P.'nin ortaya çıkışında bir uzlaşma, daha

(1) Demokrat Parti'nin kurulduğu günlerde bir gazetecinin «her iki parti arasında ne fark var» sorusuna karşılık, Adnan Menderes kendi partisi için «belki iki parmak daha sol'dur» cevabını verir; TUNAYA zikrediyor. Bkz. Tarık Zafer TUNAYA, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, 3. Baskı, İstanbul 1975, s. 448.

doğrusu bir danışıklılık havasının bulunup bulunmadığı bir sorun olarak ortaya çıkmakta. Bir kere Cumhurbaşkanı İ. İnönü'nün 1 Kasım 1945'te T.B.M.M.'ni açış konuşmasını yaparken, «... Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır» sözleri, yukarıda 82. soruda görülen «Millî Kalkınma Partisi» nin kurulmasından sonra söylenmiştir. İnönü, bu partiyi, hükümet karşısında kurulmuş bir parti olarak görmek istememektedir. Nuri Demirağ'ın girişiminin, o günün koşullarında İnönü için bir anlam taşımadığı 1 Kasım 1945 konuşmasından anlaşılıyor. İnönü ve çevresinin asıl üzerinde durdukları, C.H.P. içinde 1945 baharında beliren muhalefetin, «dörtlü takrir» sahiplerinin, bir an önce başka bir partide mücadeleye atılmalarıdır. Nitekim dörtlü önerge'nin reddi, bunun bir belirtisi olarak yorumlanabilir. Nihayet C. Bayar'ın C.H.P.'nden istifa etmesinden hemen sonra yeni bir parti kuracaklarını açıklayıp İ. İnönü ile yemekte başbaşa vermelerini ve yeni partinin programının, önceden İnönü tarafından incelenip onaylanmasını, ve C.H.P. yayın organında o günlerde D.P. için övücü yazıların yazılmasını da gözden uzak tutmamak gerekiyor.

Biraz daha ileri tarihlere gidildiğinde, Cumhurbaşkanı İnönü'nün «12 Temmuz Beyannamesi» ve C. Bayar'ın bu beyanname için «12 Temmuz Beyannamesi partinin şahsiyeti maneviyesine maledilmiştir» sözleri, C.H.P. içinde olduğu gibi, D.P. içinde de «müfritler» i ortaya çıkaracak, daha sonra 1948'de müfritlerin D.P. den atılmaları «Millet Partisi» ni doğuracaktır; bunlar, Bayar ve çevresini «satılmışlıkla» suçlayacaklardır. Daha sonra, 1947'de C.H.P.'nin devletçilik ve laiklik konularında ödünler vererek, D.P. ile C.H.P.'nin birbirlerine yaklaşmaları, mücadelenin belirli sınırları aşmaması ve bir denetim içinde yürütülmesi şeklinde yorumlamaya elverişli görülüyor.

Gerçi 1950 seçimlerinde D.P.'nin iktidara gelişi bu

«danışıklılık» ihtimallerini ortadan kaldırabiliyor. Fakat yukarıda ortaya konan olaylar dizisi, D.P.'nin hiç değilse kuruluşunda bazı soruları akla getirmektedir.

☆

Demokrat Parti programının «Umumî Prensipler» bölümünde, partinin liberal görüşünün izleri belirgindir. Bu hem klasik hürriyetler hem de ekonomik düzen açısındandır. Ekonomik alanda, programın 17. maddesinde, devletçilik, iş alanlarını genişletmek amacıyla, devletin gerek doğrudan doğruya, gerekse özel teşebbüsün ve sermayenin «umumî menfaate» en uygun biçimde geliştirilmesi olarak belirtilirken, 43. madde, ekonomik hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyetini esas olarak görmektedir. 45. madde, ekonomik alanda devlet faaliyetlerinin sınırı, özel teşebbüsün ve sermayenin yapamadığının devlet tarafından kâr amacı güdülmeden yerine getirilmesi olarak çizilmektedir. Ülke kalkınmasında tarım kesiminin esas alınacağı ayrıca programın 56. maddesinde belirtilmekteydi.

Demokrat Parti'nin gerek muhalefet döneminde, gerekse iktidarı döneminde dayandığı sınıfsal temel, egemen sınıflar olarak ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri oluyor. Fakat dayandığı egemen güçler yanında, iktidara gelebilmek için halk yığınlarının C.H.P.'ne karşı olan tepkilerini iyi kullanabilmiş ve görünüşte de iktidara gelişi bir halk hareketi niteliği taşımıştır. Demokrat parti üzerine yapılan bir incelemede: «Demokrat Parti, II. Dünya Harbinden sonra, Türkiye'de, iktidara tamamen sahip olabilmek için bir halk hareketini araç edinen asalak hâkim sınıfların siyasî örgütüdür.» deniyor (1).

---

(1) Cem EROĞUL, Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi) Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1970.

Demokrat Parti'nin kuruluşundan sonra, Seçim Kanununda, Cemiyetler Kanununda değişiklikler yapılır. 5 Haziran 1946 tarih ve 4918 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu iki dereceli seçim yerine **tek dereceli** seçimi getirir. Fakat seçimler açık oy ve gizli tasnif ilkesine göredir. Öte yandan, gene 5 Haziran 1946 tarihinde 4919 sayılı kanunla, Cemiyetler Kanununda değişiklik yapılarak cemiyet ve parti kurmak için önceden izin almak koşulu kaldırılır ve sınıf esasına dayanan siyasî cemiyetlerin (partilerin) kurulmasına izin verilir.

Muhalefete hukuksal temeller hazırlayan bu yasal değişikliklerden sonra, iktidardaki C.H.P., normal olarak bir yıl sonra, 1947'de yapılması gereken genel seçimleri öne alarak, T.B.M.M. seçimlerinin yenilenmesine karar verir. 21 Temmuz 1946'da yapılacak seçimlere katılıp katılmamak konusunda kararsız olan D.P. yöneticilerinin, teşkilâta danışmak üzere Ankara'da 15 Haziran 1946'da yaptıkları «yarı resmî küçük kongre» de, seçimlere girmeye karar verilir.

D.P. seçimlere girerken, 1944 yılında emekliye sevkedilmiş olan Mareşal Fevzi Çakmak'ı da İstanbul'dan parti listesine bağımsız aday olarak alıyordu. 21 Temmuz 1946 seçimlerinde D.P. seçilecek 465 milletvekilliği için, teşkilâtını bütün ülkede tamamlamaya zaman bulamadığından daha az aday gösterebilir. Seçim sonuçlarında D.P. 62 milletvekilliği elde etmişti. 1946 seçimleri, D.P. ile C.H.P. arasında sert tartışmalara yol açacaktır. D.P. seçimlerin dürüst yapılmadığını, «meşru» bir seçim olmadığını, «hileli» seçim olduğunu iddia etmişti.

D.P.'nin kuruluş yıldönümünde yapılan Birinci Kongre'de (7 Ocak 1947) «Ana Davalar Komisyonu» nun hazırladığı ve bütün demokratları birleştiren esaslar üç madde halinde **«Hürriyet Misakı»** ile ortaya konur. Bunlar:

1. Vatandaş hak ve hürriyetlerini zedeleyen ve Ana-

yasa'ya aykırı olan kanun hükümlerinin kaldırılması;

2. Seçim güvenliğini sağlayabilmek için seçim kanunlarında değişiklik yapılması;

3. Devlet başkanlığı ile fiilî parti başkanlığının bir tek kişide birleşmemesidir.

«Hürriyet Misakı» nın D.P. Birinci Kongresinde kabul edilmesi, Recep Peker hükümeti ile D.P. arasındaki ilişkileri oldukça gergin bir havaya sokacaktır. Bu gerginliği ortadan kaldırmak amacıyla her iki parti ileri gelenleri, Mümtaz Ökmen (C.H.P. başkan yardımcısı) ve Emin Sazak (D.P. genel idare kurulu üyesi) ile Vehbi Koç (C.H.P. Ankara Yönetim Kurulu üyesi ve Ticaret odası birinci başkanı) ve Üzeyir Avunduk (D.P. Ankara il başkanı ve Ticaret odası ikinci başkanı) birtakım girişimlerde bulunurlar. Nihayet Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, havanın yumuşamasını sağlamak için, ünlü **«12 Temmuz Beyannamesi»** ni yayınlar. Beyanname yayınlanmadan önce, Recep Peker ve Celâl Bayar tarafından incelenmiştir; her ikisinin de bilgisi içinde, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, kendini C.H.P. ve D.P.'ye karşı, Devlet başkanı olarak eşit oranda görevli görmekte ve şöyle demektedir: «İhtilâlci bir teşekkül değil bir kanunî siyasî partinin metodları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek şarttır... Muhalefet teminat içinde yaşıyacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır.»

12 Temmuz 1947 Beyannamesi'nin yayınlanması «kardeşçe ilişkilerin» oluşmasını sağlarken, gerek C.H.P., gerekse D.P. içinde bölünmelere yol açar. Böylece her iki tarafta da «müfritler» adı verilen hizipleşme olayı görülür. Kısa süre içinde her iki partideki «müfritleri» etkisiz kılma yolları hemen bulunacaktır. 7 Eylül 1947 kararları dolayısıyla Recep Peker Başbakanlık görevinden uzaklaştırıla-

cak ve C.H.P. içindeki «otuzbeşler» in ağırlığı ile Hasan Saka başkanlığında, ılımlılardan oluşan bir kabine kurulacaktır. D.P. içinde de 1948 yılı Mart ayında «müfritler» den beş milletvekili ihraç edilir. Bunlar: Sadık Aldoğan, Kemal Silivrili, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu ve Osman Nuri Köni'dir.

İhraçlar üzerine, genel idare kurulundan Yusuf Kemal Tengirşenk, Emin Sazak, Enis Akaygen, Ahmet Oğuz, Hasan Dinçer ve Ahmet Tahtakılıç çekilirler.

D.P. içindeki bu buhran sonucu T.B.M.M. grubundaki üye sayısı yarı yarıya azalır. Ancak, D.P. içindeki bu buhran parti teşkilâtına yayılmadan üst kademede kalır.

D.P. grubundan ayrılanlar, Mayıs 1948'de örgütlenmeğe başlarlar. Ayrılanların bir bölümü ilerde yapılacak Büyük Kongre'nin kararına kadar bir «Müstakil Demokratlar Grubu» oluştururlar. Bunun dışında kalanlar da, Mareşal Fevzi Çakmak başkanlığında, Temmuz 1948'de, «Millet Partisi» ni kurarlar. Aşağıda 84. soru dolayısıyle görüleceği gibi, Millet Partisi, hem C.H.P.'ne, hem de D.P.'ye karşı cephe alacak ve D.P.'yi C.H.P. ile «muvazaalı» (danışıklı) bir politika izlemekle suçlayacaktır.

D.P.'nin İkinci Büyük Kongresi 20 Haziran 1949'da Ankara'da toplanır. Bu kongre, parti içindeki hizipleşmeler dolayısıyle verilen ihraç kararlarını onaylar. Kongre, tüzükte yaptığı değişiklikle, milletvekili adaylarının saptanmasında teşkilâtın yüzde seksen, genel idare kurulunun da yüzde yirmi oranında aday göstermesini karara bağlar. Temel sorun gene seçim güvenliği idi. Delegelerin oy hakkını bir «namus» sorunu yaptıkları oldukça heyecanlı bir havada, Ana Davalar Komisyonu'nun raporu, **«Millî Husumet Andı»** adıyla oybirliğiyle kabul edilir.

«Millî Husumet Andı» nda: Dürüst seçim yapılması, bu gerçekleşmediği takdirde, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 13.

maddesinin ihtilâl hakkını tanıdığı 12 Temmuz Beyannamesinin C.H.P. iktidarınca «henüz ödenmemiş bir borç» olduğu C.H.P.'nin irticaı körüklediği - Nihayet dış politikada C.H.P. iktidarının kararsız tutumu eleştirilerek, Türkiye'nin Atlantik Paktı (NATO) dışında tutulmasının (1) bir fiyasko olduğu belirtiliyordu.

1950'de yapılacak seçimler için temel sorun, seçimlerin güvenlik içinde yapılmasıydı. Muhalefet partileri bu noktada yoğun bir kampanyaya girmişlerdi. Seçimlerin dürüst ve serbest yapılabilmesi için, «gizli oy açık tasnif» ve «adlî teminat» üzerinde durulur. 10 Ocak 1949'da kurulan Şemsettin Günaltay Kabinesi döneminde, «İlim Heyeti» nin hazırladığı seçim kanunu tasarısı bu istekleri içeren hükümlere yer veriyordu. 16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı «Milletvekili Seçimi Kanunu», seçimlerin yargıç denetiminde olmasını, seçim uyuşmazlıklarının yargı yoluyla giderilmesini ve seçim propagandasında partilerin radyodan yararlanmalarını öngörüyordu.

14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimler dürüst ve olaysız geçer. Seçim sonucunda D.P. 408 milletvekilliği elde ederken C.H.P. ancak 69 milletvekili çıkarabilecektir.

1950 seçimleriyle D.P.'nin iktidara gelmesi, Türk siyasal hayatında önemli bir nokta: Bürokratik nitelikteki yönetici kadronun, iktidardan seçim yolu ile bir süre uzaklaş-

---

(1) C.H.P. İktidarının Atlantik Paktı'na 1949 yılında katılamaması hükümetin beceriksizliği olarak yorumlanır. D.P. için, harp sonrası ortaya çıkan iki Blok'tan birine, daha doğrusu Amerikan Bloku'na katılmak zorunlu görülüyordu. Daha 1948 yılı Ağustos ayında Adnan Menderes: «... Millî veya müstakil adı ile vasıflandırılmak istenen siyaset... demokrasi âlemi ile işbirliğinden uzaklaşmak demektir. Bu takdirde ise, memleketimizin kısa bir zaman içinde demir perdenin ortasında kalması mukadderdir» diyordu. Cem EROĞUL zikrediyor. Bkz. Demokrat Parti, s. 61.

ması, onun yerine büyük toprak sahipleri ile yeni burjuvazinin iktidara geçmesidir.

☆

Seçimlerden sonra, 22 Mayıs 1950 günlü T.B.M.M. toplantısında Celâl Bayar Cumhurbaşkanı seçilir ve Hükümeti kurma görevini Adnan Menderes'e verir. Meclis Başkanlığına da Refik Koraltan seçilir.

A. Menderes, 29 Mayıs 1950'de programını Mecliste okur ve 2 Haziran günü de güven oylaması yapılır. C.H.P. ile ilk sürtüşme hükümet programı üzerinde çıkar. Programın eleştirilmesinde son söz kendilerine verilmediği için, C.H.P. grubu meclisi terkeder.

Menderes Hükümeti'nin o günlerde ilk yaptığı işlemlerden biri de, 6 Haziran 1950'de, Ordunun yüksek kademelerindeki tasfiyedir. Böylece bürokrasinin asker kanadından gelebilecek direnmeler ortadan kaldırılmak istenir. C. Bayar'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine, D.P.'liler, Cumhurbaşkanlığı ile parti liderliğinin bir kişide bulunmasına karşı olduklarından, boşalan parti liderliğine, 9 Haziran günü, D.P. genel idare kurulunca Adnan Menderes getirilir.

Demokrat Parti'nin iktidarının ilk dönemi oldukça başarılı görülür ve halk yığınlarında, özellikle tarım kesiminde, büyük bir ferahlama yaratır. Ancak ekonomik alandaki bu ferahlama dış politikada da beraberinde yeni ittifaklar zincirini ortaya çıkarır. Bunlar çok genel hatları ile ele alındığında şöyle bir tablo ile karşılaşılıyor: D.P.'nin ekonomik alandaki ilk hamlesi tarım kesiminde olur. Tarım alanlarının genişletilmesi, boş toprakların işletmeye açılması, böylece gizli işsizliğin, bu yeni çalışma alanlarında, nisbî bir ölçüde azalmasını sağlar. Nihayet tarımda büyük ölçüde makineleşmeye gidilerek, ülkede kısa sürede traktör

sayısı çoğalır. Ziraat Bankası aracılığı ile tarım alanında kredi ihtiyacı da karşılanabilmiştir. 1950 yılında, yani D.P.'nin henüz iktidara adımını attığı günlerde, Kore savaşı, dünyadaki tahıl talebini çoğaltmış, bu da bir yandan buğday fiyatlarının yükselmesine sebep olurken, Türkiye'nin buğday ihracına da geniş olanaklar sağlamıştır.

Dışarıdan sağlanan kredilerle altyapı yatırımlarına gidilmiş, özellikle ulaşım yollarının en ücra köylere kadar uzatılması, köyü piyasa ekonomisine açmıştır. Endüstri alanında, çimento, şeker ve dokuma gibi, ihracata yönelik kesimlerde yeni girişimler yapılır. Ekonomik alandaki bu canlılık, ilk yıllarda, köylü yığınlarının günlük yaşayısını hayli değiştirir. Bunun yanısıra, C.H.P. dönemindeki bürokratik baskıların, D.P. iktidarında hafiflemiş olması da yığınlarda olumlu bir hava yaratmıştır.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, D.P.'nin ilk yıllarında ülke ekonomisinde görünen bu canlılık ve yapılan yeni yatırımlar, bir plan ve program çerçevesinde olmaktan uzaktı. Üstelik toplumun ekonomik hayatındaki canlılık «Köylünün cebine para girmesi», «millî gelirin artması» gibi çarpıcı sözler, kalkınma ile ilgili değildi. Ekonomik alandaki canlılık ve yaşama seviyesindeki yükselme, temel yapıdaki değişmenin sonucu olmamıştır. Zaten temel yapı değişikliğine gidilmediği içindir ki, bir süre sonra bu canlılık balon gibi sönecektir.

Tarım kesiminde yeni alanların işletmeye açılması, kredilerin artırılması, buğday fiyatının yükselmesi, eninde sonunda büyük toprak sahiplerine yarar. Kapitalist çiftçilerin vergilendirilmemesi, buradaki gelirin sanayileşmede kullanılamaması, zamanla lüks tüketime yolaçacaktır. Kısaca söylemek gerekirse, D.P.'nin 1950 - 1954 arası uyguladığı ekonomi politikası herhangi bir yapı değişikliğine bağlı olmamıştır.

İçerde uygulanan ekonomik politikanın yanı sıra, D.P.

iktidarı dış politikada da günümüze değin sonuçlar doğuran bir yol izler. 1947'lerde C.H.P. iktidarı ile başlayan Batı'ya yanaşma, daha doğrusu A.B.D.'ne yaslanma, D.P. iktidarı döneminde giderek artacaktır.

D.P. iktidarının uluslararası planda ilk hedeflerinden biri NATO'ya üye olmaktı. 1950 Haziranı sonunda, Kuzey Güney Kore arasında savaş patlayınca, Menderes hükümeti, savaşın patlamasından tam bir ay sonra, 25 Temmuz 1950'de olağanüstü bir toplantı yaparak, Kore'ye 4500 kişilik bir kuvvet göndermeğe karar verir. Oysa yürürlükteki 1924 Anayasasına göre, yabancı ülkelere silâhlı kuvvetlerin gönderilmesi T.B.M.M. yetkilerindendi. Bundan ancak iki yıl sonra, 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye Yunanistan'la birlikte NATO üyesi olabilir. D.P. iktidarının NATO'ya katılışı, T.B.M.M.'nde muhalefetin de oylarıyla kabul edilecektir. NATO'ya girildikten sonra, Türkiye silâhlı kuvvetlerini İttifak'ın askerî örgütüne katacaktır.

Menderes iktidarının ilk döneminde, A.B.D.'ne sıkı sıkıya bağlanan dış politikası, bir süre sonra Orta - Doğu'da A.B.D. ve İngiliz emperyalizminin bir aleti olmaktan kendini kurtaramıyacaktır. 1955 yılında gerçekleşen Bağdat Paktı (daha sonra 1959'da yerini CENTO'ya bırakır), Orta Doğu'da A.B.D.'nin koruyuculuğunda İngiliz politikasına hizmet ederken, Türkiye'nin Arap devletleriyle de ilişkilerini hayli sarsacaktır. Öte yandan Fransa'nın Tunus ve Cezayir'e karşı uyguladığı emperyalist politikada, D.P. hükümeti, Birleşmiş Milletler'de Fransa'nın yanında yer alarak, Batı'ya «teslimiyetçi» bir politikanın tipik örneklerini verecektir.

Dış politikada emperyalist devletlerle yakın ilişkiler kurulurken, ekonomik alanda da buna uygun yasal düzenlemeler getirilecektir.

1 Ağustos 1951'de kabul edilen «Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu», daha sonra, bunun yerine, ya-

bancı sermayeye daha da geniş olanaklar tanıyan 18 Ocak 1954 tarihli «Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu», aynı yıl gene yabancıların ülkemizde petrol aramalarına ve işletmelerine olanak tanıyan ve dolayısıyle yabancı sermayenin girmesine yol açan 18 Mart 1954 tarihli «Petrol Kanunu», dış politika gibi ekonomik alanda da yabancılara bağımlılığın örnekleri olacaktır. Gerçi bu alanda kapıyı ilk açan, 1947 yılında C.H.P. iktidarı olmuş ve önce bir kararname ile, daha sonra da 1 Mart 1950'de 5583 sayılı Kanunla, Türkiye'de yabancı sermayeyi destekleyen olanaklar tanımıştır, ama D.P. iktidarı bu alanda daha da ileri gidecektir.

Bu arada içerde muhalefete karşı uygulanan politika da sertleşmeğe başlayacaktır. 1951 yılında Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddeleri ağırlaştırılırken sol'a karşı da sindirme politikası izlenir. Öte yandan «Millet Partisi»nin Haziran 1953'te yapılan kongresinde, delegeler arasında çıkan uyuşmazlık D.P.'nin işine yarayacaktır. D.P., bir kısım parti yöneticilerinin dini siyasete alet etmesi nedeniyle, partiyi, irticai teşvik etmekle suçlar ve tahkikatın yürütülmesi için Millet Partisi, mahkeme kararı ile geçici olarak kapatılır ve nihayet 27 Ocak 1954'te de gene mahkeme kararı ile bu kez temelli kapatılır.

1953 yılında, C.H.P.nin mallarına el koyan meşhur, 14 Aralık 1953 tarih ve 6195 sayılı «Cumhuriyet Halk Partisi'nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkındaki Kanun» la, yargı organlarının yetkisine giren bir konu böylece, D.P. meclis çoğunluğunun oyları ile yasama işlemiyle düzenlenir ve muhalefetin parasına, mallarına ve matbaasına el konur. Daha vahimi, 21 Aralık 1953 tarih ve 6203 sayılı «Abana İlçe Merkezinin Bozkurt - Pazaryeri Kasabasına Nakli Hakkındaki Kanun» la, 1950 seçimlerinde C.H.P.'ne oy veren bu bölge açıkça cezalandırılmış olur.

1954 yılı genel seçimlerinden önce Basın Kanununda

yapılan değişiklik, basın ve radyo yoluyla işlenebilecek bazı yeni suçlar getiriyor ve bu suçlar ağır müeyyidelere bağlandığı gibi, suçlulara ispat hakkı da verilmiyordu.

İlk dönemin ekonomik alandaki göz kamaştırıcı canlılığı, muhalefete ve basına getirilen kayıtlamalar, 1954 seçimlerinde D.P.'ye, seçmen önünde, beklenenleri fazlasıyla verecektir. T.B.M.M.'nde 490 sandalye'ye sahip olan D.P.'ye karşılık C.H.P. ancak 30 milletvekilliği kazanabilecek.

1954 seçimleri D.P. için bir dönüm noktası olacaktır. Elde edilen sonuç gerçekten de artık muhalefetin iyice eridiğini gösteriyordu. Ancak böylesine yığınların desteğini bulan bir çoğunluk, kısa sürede, beklenenin tersine bir tutum alacaktır.

İlk adımda, Haziran ayında çıkarılan iki kanunla, D.P. çoğunluğu, kendisine oy vermeyen bölgelerde değişiklik yapar. 14 Haziran 1954 tarih ve 6418 sayılı kanunla Malatya Vilâyetine bağlı Adıyaman kazası vilâyet haline getiriliyor, öte yandan 30 Haziran 1954 tarih ve 6429 sayılı kanunla Kırşehir vilâyet olmaktan çıkarılarak ilçe oluyordu. Böylece birinci kanunla C.H.P.'ne oy veren, ikinci kanunla da Osman Bölükbaşı'nın yeni partisi, C.M.P.'ne oy veren bölge halkı cezaya çarptırılmış oluyorlardı.

30 Haziran 1954'te milletvekili seçimi kanununda değişiklik yapılarak, bundan böyle karma liste usulü kaldırılıyor, gelecekte muhalefet partilerinin, aralarında seçim anlaşması yapmaları önleniyordu. Aynı kanunda yapılan bir başka değişiklikle, siyasî partilerin radyo konuşmaları kaldırılıyor, yalnızca iktidar partisinin hükümet adına konuşmasına olanak tanınıyordu. Kısaca, radyo bundan böyle iktidarın sesi oluyordu.

D.P. iktidarının bürokrasiye karşı uyguladığı en etkili tedbir, kuşkusuz 21 Haziran 1954 ve 5 Temmuz 1954 tarihlerinde çıkarılan kanunlardı. Birincisi, yirmi beş yılını dol-

durmuş, istisnasız bütün memurların, yaş haddine bakılmaksızın emekliye sevkedilebileceklerini öngörüyordu. İkincisi, yani 6435 sayılı kanun, bir memurun emekliye sevki için belli bir süre hizmet etmiş olması koşulunu kaldırıyordu. Kısaca «azil kanunu» diye anılan bu kanun, ayrıca, görevden uzaklaştırılan memurun adlî ve idarî kaza mercilerine başvurma olanağına son veriyordu.

İdareyi ve adliye mekanizmasını, yukarıda anılan yasalarla teminattan yoksun kıldıktan sonra, D.P. iktidarının baskı yoluna gidişini engelleyen bir şey kalmamıştı. Nitekim, 1954 yılının geri kalan aylarında basın mensuplarının tutuklanmaları ve mahkûm olmaları sık rastlanan olaylardı. Bu arada muhalefet partisi genel sekreteri Kasım Gülek'in, Karadeniz gezisinde tutuklanması ve hemen sonra salıverilmesi, D.P. yöneticilerinin çok partili siyasal hayat konusundaki anlayışlarını yansıtan tipik bir örnekti. Kuşkusuz D.P. iktidarını sertleştiren, o günlerin ekonomik güçlükleriydi. 1950 1954 yıllarının çarpıcı hareketliliği birden sönmüştü. O denli ki, bir ara dünya piyasalarına buğday ihraç eden tarım ülkesi Türkiye, 1954 yılında A.B.D.'nden buğday ithal etmek zorunda kalıyordu.

Ekonomik sıkıntıya çözüm olarak A.B.D.'nden istenen kredinin reddedilip ancak çok cüzî bir hibe'nin verilmesi bir çıkış sağlayamaz. Bunun üzerine, Temmuz 1955'te, eski «Millî Korunma Kanunu» Bakanlar Kurulu kararıyla uygulamaya geçirildi. Ekonomik alanda oldukça sert tedbirler alınır ama, ekonomik sıkıntılar alabildiğine büyüyordu. Türkiye birden «yokluklar» ülkesi olmuştu.

1955 yılında birdenbire ulusal bir sorun haline getirilen «Kıbrıs uyuşmazlığı», ekonomik sıkıntılardan dikkatleri uzak tutmağa yarayamadığı gibi, 6/7 Eylül 1955 olayları, Menderes hükümetine, kendi grubu içinde bile en zorlu dönemi yaşatacaktır. Gerçi olaylardan sonra ilân edilen sıkıyönetim üzerine, komutanlık emriyle, muhalefet orga-

nı olan Ulus gazetesi kapatılmıştı ama, D.P. grubu içinde yeni hizipleşmeler ortaya çıkmıştı. Bunu olağan karşılamak gerekir; T.B.M.M.'nde beşyüze yakın üyesi olan bir partinin türdeş olmasına olanak yoktu.

Nitekim 6/7 Eylül olaylarından hemen sonra, ondokuz milletvekili «ispat hakkı» önergesini imzalamışlardı. Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve Fethi Çelikbaş'ın öncülüğünde oluşan bu grup, basına ispat hakkı verilmesini istiyorlardı. Haysiyet Divanına verilen bu milletvekillerinden dokuzu 14 ekim 1955'te ihraç edilirler. Geri kalan 10 üye de 15 Ekim 1955 günü toplanacak Dördüncü D.P. Kongresini beklemeden D.P.'den istifa ederler. Bu grup daha sonra, 20 Aralık 1955'te «Hürriyet Partisi» ni kuracaktır.

D.P. Dördüncü Kongresi, iç çalkantıların gittikçe arttığını ortaya koymuştu. Çünkü Kongre'yi izleyen günlerde D.P. grubunda, Bakanlara karşı oldukça sert eleştiriler yapılmış ve Bakanlar tek tek çekilmek zorunda kalmışlardı. Sonunda grup, Bakanların tümünün çekilmesi koşuluyla, yalnızca A. Menderes'e güven oyu vermiştir. Anayasa hukuku tarihinde eşine pek rastlanmayan bu olay üzerine, Başbakan Menderes, 30 Kasım 1955 günü Dördüncü Menderes hükümetini kurmakla görevlendirildi. Bu yeni kabine, bir öncekinden - yer alan isimler bakımından - büyük ölçüde farklıydı. Ancak kabinenin oluşması kolay olmamıştı. Buhran on gün sürdü; 13 Aralık'ta Menderes kabinesi kendi grubunda güven oyu alabildi. Bu olay Menderes'in artık parti içinde eski prestijini yitirdiğinin belirtisiydi. Ama, çıkış yolunun C.H.P.'ne karşı daha sert bir muhalefet yapmakla bulunabileceği, böylece safların daha kilitleneceği sanılıyordu. Özellikle Menderes İnönü arasındaki tartışmalar, Meclis içindeki kavgalı oturumlar, iktidar - muhalefet ilişkilerini daha da gerginleştirir.

1956 1957 yıllarında, Menderes hükümetinin bir seri yeni tedbirler aldığı görülür. İlk adımda, Mayıs ve Haziran

1956'da, Adalet Bakanlığının bir kararı ile yüksek dereceli yirmi üç hâkim emekliye sevkedilir. Gene aynı günlerde, Basın hürriyetini zedeleyen yasal değişiklikler yapılır (1). 1957 yılında, sendikalar üzerindeki baskılar giderek artar ve Nisan 1957'de İşçi Sendikaları Konfederasyonu kapatılır.

Genel politik gidişin iç açıcı olmadığı anlaşılınca, Menderes, gelecekte daha fazla oy kaybetmemek için seçimleri öne aldıracaktır. Ancak oy politikası bazı garip işlemlere yol açar: 12 Haziran 1957 tarihinde meclis, kabul ettiği 7001 sayılı kanunla, üç yıl önce ilçe haline getirilen Kırşehir'i tekrar vilâyet yapar. Amaç, bu bölgenin seçmen oylarını D.P.'ye kazandırmaktı. Kırşehir'den seçilen Osman Bölükbaşı'nın seçimlerde etkisini azaltmak için de birkaç gün sonra, 24 Haziran'da, dokunulmazlığı kaldırılır ve 2 Temmuz 1957'de de tutuklanır. D.P. kurucularından ve «dörtlü takrir» de imzası bulunan Fuat Köprülü 6 Eylûl 1957'de D.P.'den istifa eder.

D.P. çoğunluğu 11 Eylûl 1957'de T.B.M.M.'nde seçimleri yenileme kararı alır. Seçim öncesinde, muhalefet partileri, C.H.P. - Hürriyet Partisi - C.M.P., aralarında anlaşarak «Güçbirliği» yapmaya karar verirler. 5 Eylül 1957'de basında çıkan ve İsmet İnönü, Fevzi Lütfi, Karaosmanoğlu, Fuat Arna, Kasım Gülek, Enver Güreli, Ahmet Bilgin, Turgut Göle, İbrahim Öktem ve Nurettin Ardıçoğlu'nun imzalarıyla bir de ortak bildiri yayınlanır. Fakat D.P. bunu önlemek için, 30 Haziran 1954 tarih ve 6428 sayılı kanunla Milletvekili Seçimi Kanunu'na getirilen kısıtlamalara ek olarak, 11 Eylül 1957 tarih ve 7053 sayılı kanunla, partilerin seçim çevrelerinde ayrı ayrı tam aday göstermeleri zorunluluğunu getirmiş ve altı ay önce bir partiden ayrılmış

(1) Demokrat Parti döneminde basın hürriyetine getirilen kısıtlamalar için Bkz. Hıfzı TOPUZ, Türk Basın Tarihi, 100 Soruda, Gerçek Yayınevi, Istanbul 1973, s. 177 - 205.

olan bir kimsenin başka bir partiden aday olması yasaklanmıştı. Böylece, Hürriyet Partisi'ne geçen Fuat Köprülü'nün milletvekili seçilmesi önleniyordu.

Seçimlerden on gün önce, 17 Ekim 1957'de, A. Menderes Sinop'ta yaptığı seçim konuşmasında, muhalefet partilerinin güç birliği teşebbüsünü «ehli salip cephesi» olarak nitelendirir

27 Ekim 1957 seçimleri olaylı geçer: Bazı kentlerde kavgalar, yaralanmalar olur; özellikle Gaziantep'te halkın seçim sonuçlarına itiraz etmesi sonucu gelişen olayların yatıştırılmasında hükümet, askerî birliklerin yardımını istemek zorunda kalır.

Seçimlerde, kullanılan geçerli oyların yaklaşık yüzde kırksekizini alan D.P. 419 milletvekilliği elde eder. Buna karşılık C.H.P. - H.P. - C.M.P., oyların yüzde elli ikisini almalarına rağmen, ancak 187 sandalye kazanabilirler. Bunun nedeni, uygulanan çoğunluk sistemidir. Çoğunluk sisteminde, parlamentoda temsil edilemeyen oylar, temsil edilen oylardan daima fazladır. İşte 1957 seçimleri bunun tipik örneğidir. Türkiye'de 1957 seçimlerinde, D.P. toplam oylara oranla azınlıkta olmasına rağmen, çoğunluk sisteminin sağladığı avantajdan yararlanarak Mecliste daha fazla temsil edilebilmiştir.

1957 seçimlerinden sonra, artık D.P.'nin eski gücünü yitirdiği anlaşılıyordu. D.P. grubunda, parti lideri, Menderes bile eski prestijini koruyamaz. Nitekim beşinci kez Cumhurbaşkanınca hükümeti kurma görevi verildiğinde, ancak bir ayda Bakanlar Kurulu listesini hazırlayabilmiştir. 25 Kasım 1957'de kurulan kabine, 4 Aralık'ta Meclisten güven oyu alacaktır.

Bundan sonra D.P. çoğunluğunun muhalefete karşı aldığı tedbirler daha da sertleşir. İlk adımda T.B.M.M. Dahilî Nizamnamesi (İçtüzük) 27 Aralık 1957'de değiştirilerek, muhalefetin denetim yolları çok dar sınırlara sokulacaktır.

1958 yılı iç ve dış politika bakımından D.P. için çok yıpratıcı bir yıl olacaktır. Dış politikada, 14 Temmuz 1958'-de Irak'ta krallığa son veren ve Cumhuriyete yol açan devrim yapıldığında, D.P. hükümeti derhal, buna karşı bir tutum alır. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, bir İngiliz gazetesine verdiği demeçte, Irak'a kral taraftarlarına yardım etmek üzere gönüllü gönderilmesinden sözetmiş ve Temmuz ayında Florya'da yapılan Bağdat Paktı toplantısında, Irak olaylarını «beynelmilel şekâvet» olarak nitelendirmiştir.

Dış politikadaki bu gayrı ciddî ve maceraperest tutum, o günlerde Türk dış politikasının ne durumda olduğunu göstermesi bakımından hayli ilginçtir. Nihayet ekonomik çıkmazı açıkça ortaya koyan ünlü «4 Ağustos stabilizasyon kararları» Türk parasının dış değerini bir hayli düşürüyordu.

Bu tarihten sonra, iktidar - muhalefet ilişkileri son derece gerginleşir. Bu arada 16 Ekim 1958'de C.M.P. ile Köylü Partisi birleşir ve 24 Kasım 1958'de de Hürriyet Partisi C.H.P.'ne katılır. Muhalefetin bütünleşmeğe ve bir güçbirliği gerçekleştirmeğe başladığı bu dönemde, D.P. de Kasım 1958'de **«Vatan Cephesi»** ocakları kurarak karşı harekete geçecektir.

D.P. iktidarı, 1957 seçimlerinden sonra, büyük ölçüde yasa dışı yöntemlere başvurduğu halde, karşısındaki muhalefetin güçlenmesini önleyememişti. Üstelik kendi meşruluğunu giderek yitiren başkaca usulleri de deneyecektir. Nitekim, iktidar muhalefet çatışması 1960 yılında en yüksek noktasına ulaşırken, D.P. meclis grubu, 12 Nisan 1960 günü, C.H.P. hakkında meclis tahkikatı açılmasına karar verir ve 18 Nisan 1960 günü, D.P. önergesi Meclis tarafından kabul edilir. Daha sonra da, D.P. meclis çoğunluğu 27 Nisan 1960 tarih ve 7468 sayılı «T.B.M.M. Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Selâhiyetleri Hakkında Kanun» u

kabul eder. Bu kanunla, Meclis içinden seçilecek on beş kişilik bir komisyon, muhalefetin ve bir kısım basının faaliyetleri hakkında soruşturma yapmak, suçlu gördüğü kimselerin yargılanmalarının gerekliliğine karar vermek, gazete ve dergilerin basılmasını ve dağıtılmasını yasaklamak ve soruşturmaların yapılabilmesi için her türlü tedbiri almak gibi, mahkemelerin kullanabileceği yetkilerle donatılmıştı.

Bu karar ve kanun, D.P. iktidarına karşı, tepkilerin daha da yoğunlaşmasına yol açacaktır. Üniversite öğrencilerinin iktidara karşı giriştikleri eylemler, sokak gösterileri ve 21 Mayıs 1960 günü, Ankara'da, Harp Okulu öğrencilerinin, başlarında subay ve komutanlarıyla yürüyüşü, D.P. iktidarı için sonun geldiğini gösteriyordu. Nihayet 27 Mayıs 1960 sabahı Türk Silâhlı Kuvvetlerinin müdahalesi, D.P. iktidarının yıkılışı oldu.

27 Mayıs Hareketi, sivil - asker bürokrasinin artık çok partili oyun kurallarının bozulduğu bir dönemde, devlete tekrar sahip çıkmasıdır. Ama bu devlete sahip çıkma, çok partili siyasal hayatı yeniden canlandırabilmek amacını güdüyordu. Bunun açık kanıtı, 28 Mayıs 1960'da «Anayasa Ön Projesi Hazırlama komisyonunun Tesbit Ettiği Esaslar» adı altında yayınlanan raporda, gene 12 Haziran 1960 tarihli 1 sayılı Kanun'da ve «Millî Birlik Komitesi Direktifi» ve «Millî Birlik Komitesinin Memleket Meseleleri Hakkında Temel Görüşleri» başlığı altında 16 Eylül 1960 günlü bildirilerinde görülüyor. 1961 Anayasası hazırlanırken de, çok partili demokratik siyasal hayatı bir daha ortadan kaldırmayacak güvencelerin Anayasa'da yer almasına büyük bir özen gösterilecektir.

D.P. yöneticileri ve milletvekilleri 27 Mayıs'tan sonra tutuklanarak Yassıada'da «Yüksek Adalet Divanı» nda yargılandılar. Yargılananlar 1961 yılında çeşitli cezalara çarptırıldılar. İdama mahkûm edilen onbeş kişiden on iki-

sinin cezaları müebbet hapse çevrildi. A. Menderes, H. Polatkan ve F.R. Zorlu hakkında verilen idam cezaları yerine getirildi.

Yüksek Adalet Divanı'nda mahkûm olanlar ilerki yıllarda affa uğradılar ve nihayet 16 Nisan 1974 tarih ve 1801 tarihli kanunla Anayasa'nın 68. maddesi değiştirilerek siyasal haklarına kavuştular.

Demokrat Parti'nin hukuksal açıdan sona erişi, parti üyelerinden Cemal Özbey'in, kongrenin zamanında yapılamamış olduğu ve partinin dağılmış olduğu gerekçesiyle açtığı dava üzerine, 29 Eylül 1960 tarihinde Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesinin verdiği kapatma kararı ile gerçekleşmiştir.

Soru 84 **Demokrat Parti içinde oluşan muhalefetler hangi partilerin doğumuna yol açtı?** (Millet Partisi Türkiye Köylü Partisi Hürriyet Partisi)

Millet Partisi. - Cumhurbaşkanı İ. İnönü'nün «12 Temmuz Beyannamesi» C.H.P. ile D.P. arasında bir uzlaşma sağlarken, her iki partide «müfritler» diye anılan hizipleri yaratmıştı. D.P. içindeki bu müfrit grup, C.H.P.'ne daha sert bir muhalefet yapılmasından yanaydı ve D.P. yöneticilerinin taviz veren tutumlarına karşıydılar. Sadık Aldoğan, Kenan Öner, Ahmet Tahtakılıç ve Yusuf Kemal Tengirşenk bu hizipte ilk adları geçenlerdi. Zamanla, D.P. içindeki bu muhalefet 10 Mart 1948'de beş milletvekilinin ihracı ile sonuçlanır. Bunlar: Sadık Aldoğan, Kemal Silivrili, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu ve Osman Nuri Köni'dir.

İhraçları uygun görmeyen ve bunlarla aynı görüşte olduklarını öne süren altı kişi daha D.P. genel idare kurulundan çekilirler. Bunlar: Yusuf Kemal Tengirşenk, Enis Akaygen, Emin Sazak, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz ve

Hasan Dinçer'dir. Nihayet, bunlar da 24 Mart 1948'de ihraç edilirler.

D.P.'den ayrılanların bir bölümü 10 Mayıs 1948'de «Müstakil Demokratlar Grubu» nu kurdular. Bir bölümü de 20 Temmuz 1948'de, Mareşal Fevzi Çakmak'ın liderliğinde, Ankara'da, «Millet Partisi» ni kurarlar. Fevzi Çakmak, 1946 seçimlerinde, D.P.'nin İstanbul listesinden bağımsız aday olarak milletvekili seçilmişti.

20 Temmuz 1948'de kurulan «Millet Partisi» nin kuruluşundan bir yıl sonra, 5 Temmuz 1949'da, Meclisteki «Müstakil Demokratlar Grubu» ile Ağustos 1948'de de Afyon'da kurulmuş olan «Öz Demokratlar Partisi» Millet Partisine katılırlar.

Millet Partisi (M.P.) iktidardaki C.H.P.'ne olduğu kadar, D.P. ye karşı da sert bir muhalefet yapıyordu. D.P. lileri C.H.P. ile danışıklı bir politika izlemekle ve muhalefeti «satmakla» suçlamışlardır. Programına göre M.P., Cumhuriyet, adalet, liberallik ülkülerine ve milliyetçilik esasına bağlıdır. Dine ve millî ananelere bağlı olan parti, Türkiye'de çeşitli din ve mezheplere mensup olan cemaatlerin dinî örgüt kurmalarını savunmaktadır. M.P. ekonomik alanda, «mutedil» bir görüş savunmakta, devlete ve fertlere ait her çeşit tekele karşıydı. Devletçiliğe cephe aldığı gibi, sermayenin aşırı kâr tutkusuna, haksız sömürüye de karşı olduğunu savunuyordu.

M.P. ekonomik açıdan özel teşebbüsü savunan bir parti olmasına rağmen, yeni ticaret burjuvazisinin serbestçe gelişmesini engelleyen ilkelere de yer verdiği için, D.P.'nin sürüklediği geniş muhalefet tabanını kendisine çeviremiyecektir. M.P., gerçi laikliğe karşı olan tepkilerden yararlanmak istemiştir, ama, yoksul köylü ve Anadolu tüccarının maddî isteklerine uygun bir ekonomik görüş getiremediği için, bölgesel bir şahıs partisi olmaktan öteye geçemeyecektir.

M.P., seçim kanununda yapılan değişiklikleri yeterli görmediği için, kurulmasından üç ay sonra, 17 Ekim 1948 ara seçimlerine katılmadı. 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimlere katılan parti ancak Kırşehir'den bir milletvekilliği elde eder.

D.P.'nin 1950'de iktidara gelmesinden sonra, M.P. ile ilişkileri, ana muhalefet partisi C.H.P. ile olan ilişkiler gibi oldukça sertti. Nihayet 1953 yılı Haziran ayında toplanan M.P. Dördüncü Büyük Kongre'sinde, delegeler arasında çıkan uyuşmazlık sonucu, Hikmet Bayur'un da dahil olduğu ve sayıları kırk civarında olan bir grup üye, partinin Atatürk'e ve Devrimlere karşı olduğunu ileri sürerek istifa ederler. Savcılığın bu açıklamayı ihbar olarak değerlendirmesi üzerine, parti ileri gelenlerinin evleri aranır ve soruşturmanın gereği gibi yapılabilmesi için de parti, mahkeme kararı ile geçici olarak kapatılır. Soruşturma sonucu M.P. 27 Ocak 1954'te mahkeme kararı ile bu kez temelli kapatılır.

M.P.'nin kapatılmasından çok kısa bir süre sonra, parti'nin eski yöneticileri 9 Şubat 1954'te bu kez **«Cumhuriyetçi Millet Partisi»** adı altında yeni bir parti kurarlar.

C.M.P.'nin kurucuları, Enis Akaygen, Osman Bölükbaşı, Ahmet Tahtakılıç ve Suphi Batur'du. Yeni partinin programında dinsel konuda eskisine oranla daha ılımlı bir dil kullanılır; öte yandan siyasî partilerin anayasal güvenceye bağlanması konusunda anayasa değişikliği yapılması öngörülür.

C.M.P. de, eski M.P. gibi, bölgesel ve kişisel bir parti olmaktan öteye gidemeyecek ve 1957 seçimlerinde ancak dört milletvekilliği elde eden parti, daha sonra, muhalefet kanadında güçbirliğini gerçekleştirmek amacıyla, Türkiye Köylü Partisi ile birleşerek «Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi» (C.K.M.P.) adını alacaktır.

1961 yılında, Kurucu Meclis'te temsil edilen ikinci par-

ti olarak, II. Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürür ama, kendi içinde bölünme ve kopmalarla, aşağıda 90. ve 91. sorularda da görüleceği gibi, M.P. ve C.K.M.P. olarak ikiye ayrılacak. C.K.M.P., daha sonra Alpaslan Türkeş'in liderliğinde bugünkü «Milliyetçi Hareket Partisi» adı altında varlığını sürdürecektir.

Türkiye Köylü Partisi. Türkiye Köylü Partisi, 29 Mayıs 1951'de Adana'da D.P. İl Kongresinde ortaya çıkan uyuşmazlıktan sonra kurulur. 19 Mayıs 1952'de Ankara'da kurulan parti'nin bu tarihte T.B.M.M.'nde, D.P.'den ayrılan dört milletvekili vardı. Bunlar: Seyhan milletvekili Prof. Remzi Oğuz Arık, Dr. Cezmi Türk, Yusuf Ziya Eker ve Çanakkale milletvekili Dr. Süreyya Endik'ti. Partinin fahrî genel başkanı Prof. Ethem Menemencioğlu ve genel başkanı da Remzi Oğuz Arık'tı. Ayrıca yöneticiler arasında şu isimler bulunuyordu: Tahsin Demiray, Hakkı Kâmil Beşe, Asım Günç, Asaf İlbay, Cemil Kantemir.

Türkiye Köylü Partisinin kuruluşuna, 1950 yılında İstanbul'da kurulmuş fakat siyasal hayatta hiç bir varlık gösterememiş olan «Liberal Köylü Partisi» de katılır.

Türkiye Köylü Partisi'nin amacı, köylünün yaşama seviyesini yükseltmek ve tarımsal kalkınma konusuna ağırlık vermekti. Ülkenin kalkınabilmesi için büyük köylü yığınlarını ön planda tutan ama sınıf temeline dayanmadığını açıkça dile getiren partinin Türk siyasal hayatında etkili bir faaliyeti olamayacaktır.

Türkiye Köylü Partisi 1954 ve 1957 seçimlerinde hiç bir başarı elde edemez. Nihayet D.P. iktidarının muhalefete karşı uyguladığı sert politika üzerine, 16 Ekim 1958'de Millet Partisi ile birleşir ve ortaya «Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi» çıkar.

Hürriyet Partisi. 1954 genel seçimlerinden hemen sonra, D.P. içinde, hükümetin önce ekonomi politikasını

eleştiren bir grup milletvekilleri, 6/7 Eylül 1955 olaylarından sonra parti içi muhalefeti yoğunlaştırırlar. D.P. ileri gelenlerinden, Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu, Fuat Köprülü, Fethi Çelikbaş, Feridun Ergin, Mükerrem Sarol, Menderes'e açıkça cephe alırlar. İçlerinde D.P. yönetim kurulu üyelerinin de bulunduğu «ondokuz» D.P. milletvekili, 12 Ekim 1955 günü Meclis Başkanlığına bir önerge vererek, Türk Ceza Kanunu'nun «resmî sıfatı haiz olan kimseler aleyhine madde tayini suretiyle işlenen hakaret suçlarında, isnatta bulunan kimseye, iddiasını ispat hak ve imkânı tanımayan 481. maddesi» nin, **ispat hakkına** olanak sağlayacak yönde değiştirilmesini isterler.

Bu tarihte «ondokuzlar» diye anılan bu grup içinde yer alanlar şunlardı: Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu, Kasım Küfrevi, İbrahim Öktem, Turan Güneş, Fethi Çelikbaş, Ekrem Hayri Üstündağ, Safaettin Karanakçı, Ragıp Karaosmanoğlu, İsmail Hakkı Akyüz, Behçet Kayaalp, Muzaffer Timur, Ziyat Ebüzziya, Sabahattin Çıracıoğlu, Raif Aybar, Ekrem Alican, Muhlis Bayramoğlu, Enver Güreli, Şeref Kâmil Mengü, Mustafa Ekinci.

Önergeye imza koyan milletvekillerinin, 15 Ekim 1955'te toplanacak olan Dördüncü D.P. Büyük Kongresine katılma hakları iptal edilir. 14 Ekim 1955 günü toplanan D.P. Yüksek Haysiyet Divanı, dokuz milletvekilini D.P.'den ihraç eder. Geri kalan on üye hakkında da soruşturmanın yürütülmesine karar verir.

D.P. yöneticileri, bu kararla, «Ondokuzları» kendi içinde bölerek etkisiz duruma getirmek istiyorlardı. Ama ertesi gün, geri kalan on üye de D.P.'den istifa ederler. «Ondokuzlar», nihayet 20 Aralık 1955 günü, Ankara'da, «Hürriyet Partisi» ni (H.P.) kurarlar. Genel başkanlığa eski sağlık bakanlarından Dr. Ekrem Hayri Üstündağ getirilir.

D.P. iktidarının, demokratik hak ve hürriyetleri kısıtladığı bir dönemde ortaya çıkan H.P.'nin programının ağır-

lık noktasını, klasik demokrasi ilkelerine bağlılık teşkil ediyordu; bu açıdan da liberal bir merkez partisi niteliğini taşıyordu. Ekonomik açıdan ise somut hedefleri içermeyen program, devletçilik ya da liberalizm gibi bir eğilimi açıkça ortaya koymamaktaydı. Bu bakımdan da belli bir taban oluşturamayacak, sadece aydın çevrelerin sempatisini toplayan bir parti olarak ancak 1958 yılına kadar varlığını sürdürecektir.

1957 seçimleri öncesi, D.P. iktidarına karşı C.H.P. ve C.M.P. ile ortaklaşa oluşturulmak istenen «Güçbirliği», D.P. meclis çoğunluğunun, seçim öncesi, seçim kanununda yaptığı değişiklikle gerçekleşemez.

1957 seçimlerinde ancak beş milletvekilliği elde eden H.P., muhalefet saflarının sıklaştırıldığı 1958 yılında, C.H.P. ile birleşmek amacıyla yaptığı olağanüstü kongre, hükümet komiseri tarafından dağıtılmak istenir. Hükümet komiserinin baskısı altında kongre, 24 Kasım 1958 günü kapanma kararı verirken, aynı zamanda, beş muhalife karşı 175 oyla Partinin dağıtılmasına ve mallarının C.H.P.'ne devrine de karar alır. Bu, aslında, hukuksal açıdan Hürriyet Partisi'nin C.H.P. ile birleşmesi demekti.

Soru 85 Çok partili siyasal hayata geçilmesinden sonra kurulan fakat çeşitli nedenlerle kısa ömürlü olan öteki partiler (1) hangileridir?

---

(1) Bu konuda Bkz. Türkiye'de Siyasî Dernekler, Cilt II, T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Ankara 1951; Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 693 ve devamı; Tekin ERER, Türkiye'de Parti kavgaları, 2. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1966, s. 64-70; F. Hüsrev TÖKİN, Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, Elif Yayınları, İstanbul 1965, s. 81-85; Muzaffer SENCER, Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, Geçiş Yayınları, İstanbul 1971, s. 203-207, 213-220.

1945 yılı Temmuz ayında «Millî Kalkınma Partisi» nin ve 1946 Ocak ayında da «Demokrat Parti» nin kurulmasıyla, çok partili siyasal hayata kapılar açılır. Siyasî partilerin kurulması gerçi henüz bazı kayıtlamalara bağlıdır; ancak 10 Haziran 1946 tarih ve 4919 sayılı kanunla, 1938 tarihli Cemiyetler Kanununun 9. maddesi değiştirilerek, sınıf esasına dayanan Cemiyetlerin kurulmasına olanak sağlanır ve öte yandan da, önceden «izin» esası kaldırılarak «serbestlik» esası benimsenir.

Demokrat Parti'nin kurulmasından hemen sonra ve 1946 Haziran'ında, Cemiyetler Kanunundaki değişiklikle, Türkiye'de parti sayısında büyük bir artış görülür; 1950 yılına kadar da yirmi civarında parti kurulur.

Bu dönemde, rejimde görülen nisbî liberalleşme ortamında, aydın çevreler «demokrasinin» bütün nimetlerinden yararlanabilecekleri düşüncesiyle, inancıyla yayın hayatında olduğu gibi, siyasal iktidar mücadelesinde de uzun yıllar baskı altında yaşamanın da birikimiyle, özgürlüğün geniş boyutlarından yararlanmak isteyeceklerdir.

Böyle bir ortamda, topluma egemen olan güçlerin serbestçe örgütlenebilmeleri yanı sıra, çalışan sınıfları da örgütlemek amacıyla sosyalist ve sosyal demokrat eğilimli partiler de kurulur. Ama ne var ki, sağdan sola kadar birden açılan partiler yelpazesinin henüz gerçek güçlerinin ve tabanlarının oluşmasına fırsat verilmemiş olması, bu partileri birer «tabela» partisi olmaktan öteye götüremez. Partilerin bir bölümü kendi kendilerine erirlerken, bir bölümü de «Mahkeme» ya da «Sıkıyönetim» kararları ile kapatılırlar. Böylece, iktidar mücadelesinin egemen çevrelerin tekelinde sürdürülmesine büyük bir özen gösterilir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu dönemde kurulan sol partilerin topluma kök salabilmesinin objektif koşulları da yoktur henüz; bu bakımdan da bu partiler aydın çevrelerin örgütü olarak kalacaklar. Bunlara hayat hakkı da ta-

nınmadığından tabanlarını oluşturma olanağına kavuşamayacaklardır.

1946'dan 1950 yılına değin kurulan fakat varlıklarını sürdüremeyip kısa ömürlü olan partiler şunlar:

Sosyal Adalet Partisi. - 28 Şubat 1946'da İstanbul'da kurulan Sosyal Adalet Partisi, sınıfların varlığından hareket etmekle birlikte, sınıf mücadelesinden yana olmadığını belirtmekte, ancak «zümre demokrasisinden sosyal demokrasiye geçişi bir rönesans olarak» benimsemekte, öte yandan da «Dünya Müslümanları Birliği» düşüncesini savunmaktadır. Partinin belli bir yayın organı yoktu. Parti, genel ve ara seçimlere katılabilmek için yeterince örgütlenemeyecek ve 1952 yılında kongre kararıyla kapanacaktır.

Liberal Demokrat Parti. - 11 Mart 1946'da İstanbul'da kurulan ve ülkede yaygın bir kalkınma hareketi oluşturmayı amaçlıyan Liberal Demokrat Parti, 1946 seçimlerine katılır fakat başarı sağlayamaz; nihayet kurucular sayısı üç'ün altına düştüğünden «münfesih addedilir.»

Çiftçi ve Köylü Partisi. 24 Nisan 1946'da Bursa'da kurulan ve «Şerefli seciyemizin tamamiyle yerine getirilmesi, an'anemizin korunması» amacını güden ve islâm ilkelerine bağlı olan parti, kanuna aykırı tutumundan ötürü 2 Haziran 1946'da Mahkeme kararı ile kapatılır.

Türk Sosyal Demokrat Partisi. - 26 Nisan 1946'da İstanbul'da kurulan Türk Sosyal Demokrat Partisi, daha önce 76. soruda ele alınan, Mütareke döneminde kurulmuş olan «Sosyal Demokrat Fırkası» nın bir devamı olarak Cemil Arif Alpay'ın liderliğinde kurulur. Parti, klasik hak ve hürriyetlere saygı gösterilmesinin yanı sıra, hayat koşullarını güvence altına alacak gerekli sosyal güvenlik kurumlarının kurulmasını amaçlıyordu. 1950 seçimlerine katılan ve başarı sağlayamayan parti, Cemil Arif Alpay'ın

1951'de ölümünden sonra, kurucu sayısının üç'ün altına düşmesi nedeniyle «münfesih addedilir.»

Türkiye Sosyalist Partisi. - 14 Mayıs 1946'da İstanbul'da, Avukat Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun liderliğinde kurulan Türkiye Sosyalist Partisi programının temel ilkelerinde Demokrat, Sosyalist, Milliyetçi, Beynelmilelci ve Lâik olduğu belirtiliyor.

Türkiye Cumhuriyetini tam bir halk devleti haline getirmek ve halkın kendi kendini yönetmesine olanak sağlayacak yasal düzenlemeler getirmek ilkesiyle **«Demokrat»;** Türk milletinin refah, kültür, sağlık ve adalet seviyesini yükseltmek, yurttaşların gelişmelerini «köstekleyen» bütün sebepleri ve her türlü ekonomik - sosyal adaletsizliği ortadan kaldırarak emek ve yeteneklerini değerlendirmek ilkesiyle **«Sosyalist»;** ulusal beraberliğin, siyasal ve ekonomik tam bir hürriyet ve bağımsızlıkla devamını sağlamak ve başka uluslar için de bu hakkı tanımak ilkesiyle **«Milliyetçi»;** bütün yeryüzü halk kitlelerinin emperyalist ve sömürücü saldırılarına karşı işbirliği yapmaları, harbin sebeplerini ortadan kaldırmak, öte yandan da hür, bağımsız bir dünya düzeni kurulması için çalışmak ilkesiyle **«Beynelmilelci»;** nihayet, tabiat üstü bir varlığa inanmak ya da inanmamak konusunda bireylerin mutlak bir vicdan hürriyetine sahip olmaları ve bu alanda devletin tam bir tarafsızlığını koruması ilkesiyle de **«Laiktir.»**

Türkiye Sosyalist Partisinin yayın organı, haftalık ya da günlük, ama düzenli olarak çıkmayan «Gerçek» gazetesiydi. 1946 genel seçimlerine katılan parti başarı sağlayamaz. Partinin, kuruluşundan dört ay sonra, Sıkıyönetim Komutanlığı kararı ile faaliyeti durdurulur ve parti yöneticileri komünizm propagandasından İstanbul Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanırlar. Ancak 1948 yılı temmuz'unda beraat ederler. 1950 yılında tekrar faaliyete geçen Türkiye Sosyalist Partisi 1952 yılında gene komünizmi yaymak,

gerekçesiyle kapatılır ve bu kez de parti kurucuları sekiz yıl sürecek yargılanmalarından sonra beraat ederler.

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi. - 24 Mayıs 1946'da İstanbul'da kurulan T.S.İ.P., bütün üretim kaynaklarının devlet sermaye ve rehberliği ile özel sermayenin tam bir çıkar birliği içinde işletilmesini, öte yandan çalışanların ücret ve sosyal güvenliklerinin sağlanmasını amaçlamaktaydı. Sosyal demokrat bir parti özelliğini taşıyan T.S.İ.P. hiç bir faaliyet gösteremeyecek, kuruluşundan iki yıl sonra, Eylül 1948'de infisah edecektir (kendi kendine dağılacaktır).

Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi. - 17 Haziran 1946'da İstanbul'da Avukat Ethem Ruhi Balkanlı'nın liderliğinde kurulan parti 1946 seçimlerine kadar İstanbul'da ve değişik illerde on yedi şube açar, ama katıldığı genel seçimlerde bir başarı sağlayamaz; ancak on altı bin civarında oy elde etmiştir. Partiye yeni bir güç vermek amacıyla 1948 yılında programda değişiklik yapılır.

Programında açıkça bir sınıf partisi olduğu ve partinin amacının «işçilerin sermayedarlar tarafından» aşırı sömürüsünün önüne geçmek olduğu belirtiliyor.

1950 yılı genel seçimlerine katılan T.İ.Ç.P. bir başarı elde edemez. Bu tarihten sonra, siyasal hayatta da etkili olamayan ve bir tabela partisi olmaktan öteye gidemeyen parti, 1961 yılında münfesih sayılır.

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi. - 20 Haziran 1946'da İstanbul'da Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in liderliğinde kurulur. Yukarıda 76. soruda da görüldüğü gibi, Dr. Şefik Hüsnü, 1919'da, Mütareke döneminde kurulmuş olan «Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası» nın kurucularındandı. Oldukça ayrıntılı bir programı olan partinin «yakın gayesi», demokratik hak ve hürriyetlerden en geniş ölçüde yararlanmak, sendikalar yoluyla örgütlenmek, faşizme

karşı sürekli mücadele etmektir. «Uzak gayesi» de, geniş halk yığınlarının sömürülmesi sonucunu doğuran üretim araçlarını «milletin müşterek mülkiyetine geçirmek» ve bir sosyalist demokrasi içinde bütün millet fertlerine yüksek bir geçim ve mutlu bir hayat sağlamaktı.

Partinin İstanbul'da yayın organı «Sendika» gazetesiydi. Öte yandan «Yığın» dergisi de partiyi desteklemekteydi. Ayrıca Ankara'da «Söz», Adana'da «Başak» dergileri ile İzmir'de çıkan «Havadis» gazetesi partinin yayın organlarıydı. Parti, Adana, Ankara, İzmir, Gaziantep, Samsun ve İzmit'te şubeler açar. Ancak Sıkıyönetim Komutanlığı kararı ile 16 Aralık 1946'da kapatılır ve parti yöneticileri komünizm propagandası yapmak suçundan mahkûm olurlar. Bu tarihte, Türkiye Sosyalist Partisi ile Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisine bağlı olanlar tarafından kurulmuş olan on beş sendika da kapatılır.

Yalnız Vatan İçin Partisi. - 21 Haziran 1946'da İstanbul'da kurulan parti, bir ay sonra yapılan genel seçimlere katılır ama bir sonuç elde edemez. Kemalist, ılımlı devletçi, aşırı milliyetçi, halkçı ve cumhuriyetçi olan bu parti teşkilâtlanamaz ve 1952 yılında infisah eder (kendi kendine dağılır).

Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi. - 21 Haziran 1946'da İstanbul'da kurulan partinin ayrıca Balıkesir ve İzmir'de birer şubesi olmuştur. Partinin kuruluş dilekçesinde «iç ve dış siyasetimiz rahmetli Atamızın mukaddes mirası Misakı Millî yahut yurtta sulh cihanda sulh prensibimiz olan Ergenekonda toplanmıştır» dendikten sonra, partinin ilkesi olarak da «Elimize, belimize, dilimize doğru olmağa, millet, medeniyet ve demokrasi davasında fedaî bir nefis taşımağa milletçe and içip Türkün ileri bir cemiyet olmasına çalışacağız» denmektedir.

Aşağıda 98. soruda görüleceği gibi, İçişleri Bakanlı-

ğının açıklamasına göre, parti 1946 yılında «münfesih addedilir.»

Arıtma Koruma Partisi. - 26 Haziran 1946'da Ankara'da kurulan ve dinci bir siyasî parti olan Arıtma ve Koruma Partisi, faaliyet gösteremeden 1947'de münfesih addedilir.

İslâm Koruma Partisi. - 19 Temmuz 1946'da İstanbul'da kurulan parti, dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 12 Eylûl 1946'da kapatılır.

Yurt Görev Partisi. - 15 Ağustos 1946'da, İskenderun'da, partinin kuruluşu için girişimde bulunulduğu, ama daha sonra bundan vazgeçildiği anlaşılıyor. Kurucuları arasında, eski bir adliyeci Abdülkadir Gönüllü, milletvekili Abdullah Morsaloğlu, İskenderun ticaret odası başkanı İhsan Akşehirli'nin adları bulunuyordu.

İdealist Parti. - 10 Ocak 1947'de İstanbul'da kurulan ve «millî hayatımızın her sahasında hakiki mânâda inkılâplar yaratmak» amacını güden ve milliyetçi bir parti olan İdealist Parti, aynı yıl içinde «infisah eder» (kendi kendine dağılır).

Türk Muhafazakâr Partisi. - 8 Temmuz 1947'de İstanbul'da, yazar Cevat Rıfat Atilhan'ın liderliğinde kurulan partinin yayın organları «Mücadele» ve «Millî Inkılâp» gazeteleriydi. Parti islâmî esaslara dayanmaktaydı: «... ecdadımızdan miras kalan bütün maddî ve manevî kıymetler ve hazineleri muhafaza etmek gayesiyle» kurulmuş olan parti, 1951 yılında liderinin «İslâm Demokrat Partisi» nin kurucuları arasında yer alarak, bu partinin liderliğine gelmesinden sonra, 1952 yılında infisah eder

Türkiye Yükselme Partisi. - 3 Temmuz 1946'da İstanbul'da kurulan ve demokratik ilkeler içinde Türkiye'nin

ekonomi ve millî eğitim alanlarında seferberliğine bütün varlığı ile çalışmayı ve kısa sürede büyük işler başarmayı amaçlıyan partinin, aşağıda 98. soruda görülecek olan İçişleri Bakanlığının açıklamasına göre, 1947'de «mahkeme kararı ile kapatıldığı» belirtiliyor. Ancak Profesör Tunaya'nın açıklamalarına göre (1) Türkiye Yükselme Partisi'nin kurucularından bazılarının 1950 genel ve 1951 ara seçimlerine İstanbul'dan «müstakil aday» olarak katılmaları, partinin kapatılması ile ilgili İçişleri Bakanlığının açıklamasının yanlış olduğunu gösteriyor. Öte yandan kuruluşu 1948 yılı olan partinin 1947'de kapatılması olanaksız.

Öz Demokratlar Partisi (ya da Öz Demokrat Parti). 8 Ağustos 1948'de, Demokrat Parti'den ayrılanlar tarafından, liberal ekonomiden yana bir parti olarak Afyonkarahisar'da kurulur. Ancak yerel bir kuruluş olarak kalır ve teşkilâtlanamaz. «Demokrat Afyon», partinin yayın organıydı. Nihayet 5 Temmuz 1949'da «Millet Partisi» ne katılır.

Müstakil Türk Sosyalist Partisi. - 19 Eylül 1948'de İstanbul'da, yazar Arif Oruç'un başkanlığında kurulur. Hayalci olmadan, ulusal bünyenin sarsıntıya uğratılmadan düzeltilmesini, işlenmeyen toprakların işleyebilecek olanlara dağıtılmasını öngören parti, mülkiyet ve miras haklarına saygılı ve milliyetçidir. Millî Mücadele yıllarında Eskişehir'de «Seyyare-i Yeni Dünya» adlı İslâm bolşevik gazetesi çıkaran, daha sonra, «Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası» kurucuları arasında da yer almış bulunan Arif Oruç (Bkz. Soru 77)'un 1950 yılında ölümü üzerine, Müstakil Türk Sosyalist Partisi de infisah eder.

Toprak Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi. - 30 Eylül 1949'da İstanbul'da, 1930'daki «Serbest Fırka» kurucula-

(1) Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 711.

rından Süreyya İlmen'in başkanlığında kurulan parti, insanî, milliyetperver, anane, görenek ve geleneklere, kökleşmiş iyi ahlâk ilkelerine bağlı olmak bakımından muhafazakâr, ılımlı liberal, toptan ıslahatçı bir iş partisidir. Kuruluşundan bir süre sonra, 1950 yılında, Liberal Köylü Partisi'ne katılır.

☆

1950 yılında, Demokrat Parti'nin iktidara geçmesinden sonra, parti sayısında bu denli hızlı bir artış görülmez. Gerçi tek tük partiler kurulur gene de, «Çalışma Partisi», «Liberal Köylü Partisi», «Demokrat İşçi Partisi», «İslâm Partisi», «Vatan Partisi»... gibi ama, D.P.'nin topluma egemen olması, D.P. - C.H.P. arasındaki ikili mücadelenin yoğunluk kazanması yanında 1950 1960 döneminde uygulanan çoğunluk sistemi de başkaca partilerin iktidar olma şansını hiçe indirir, ciddî bir muhalefet olabilmelerine bile olanak tanımaz. Nitekim daha önce de 84. soruda görüldüğü gibi, D.P. içinden doğan muhalefetler, bir süre sonra, 1957 ve 1958 yıllarında, saflarını sıklaştırarak bir «Güç Birliği» ni oluşturma gayretleri içinde birbirlerine ve C.H.P.'-ye katılma yolunu tercih ederler. Öte yandan sola karşı girişilen sindirme metodları ve Türk Ceza kanunu'nun 141 142. maddelerinde yapılan değişiklik sol partilerin yaşama şansını ortadan kaldırıyordu.

☆

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde kurulan partilerin tam ve eksiksiz bir listesini bütün ayrıntıları ile (kuruluş, sona eriş tarihleri v.b.) ortaya koymak oldukça nazik bir konu. Bu konuda sağlıklı bir sonuca ulaşabilmek, il'lerdeki emniyet müdürlükleri ile Merkez'deki İçişleri Bakanlığı arşivlerinin özenle incelenmesini zorunlu kılıyor.

Aşağıda 98. soruda, bu konuyla ilgili olarak İçişleri

Bakanlığının 1972 yılında yaptığı açıklama'ya yer verilmiştir. Ancak, yer yer tarih hatalarının bulunduğu bu açıklamayı oldukça ihtiyatlı değerlendirmek gerekiyor.

E. İKİNCİ CUMHURİYET DÖNEMİ

Soru 86 İkinci Cumhuriyet dönemine girilirken partiler açısından durum neydi ve ilk genel seçimler nasıl sonuçlandı?

27 Mayıs 1960'da Millî Birlik Komitesi'nin iktidara fiilen el koymasından hemen sonra, 28 Mayıs günü, aldığı bir kararla, «Meclisin feshedildiği, partilerin siyasî faaliyetlerinin tatil edildiği» açıklanır. 12 Haziran 1960 gün ve 1 sayılı «Geçici Anayasa», 27 Mayıs'la 12 Haziran 1960 günleri arasındaki fiilî iktidar dönemini de kapsayacak biçimde yürürlüğe girer. 1924 Anayasasının bazı hükümlerini yürürlükten kaldıran ve değiştiren 1 sayılı Kanunla, I. Cumhuriyet dönemi hukuken sona erer. 12 Haziran 1960 gün ve 1 sayılı kanun'a göre gerçi devletin adı «Türkiye Cumhuriyeti» dir ama, Millî Birlik Komitesi Başkanı «Devlet Başkanı» olmakta; böylece, seçimle işbaşına gelmemiş bir devlet başkanı için «Cumhurbaşkanı» sözünün kullanılmaması hukuksal açıdan doğru oluyor.

«Yeni anayasa ile seçim kanununu en kısa zamanda tamamlayarak en geç 29 Ekim 1961 tarihine kadar iktidarı yeni seçilecek T.B.M.M.'ne devretmek» amacıyla, 13 Aralık 1960 gün ve 157 sayılı «Kurucu Meclis Teşkili Hakkındaki Kanun» un 32. maddesinin son fıkrası, siyasî partilerin faaliyete geçişleri hakkında, Millî Birlik Komitesi'nin yetkili olduğunu belirtiyordu.

Millî Birlik Komitesi, Anayasa hazırlıklarının Kurucu Meclisçe sürdürüldüğü günlerde, yeni partilerin kurulup Ekim 1961'de yapılacak genel seçimlere katılabilmeleri için 13 Şubat 1961 tarihini son gün olarak ilân etti. Nihayet 1 Nisan 1961 tarihinden itibaren de siyasî faaliyetleri bütün partiler için açar. I. Cumhuriyetin sona ermesinden sonra, 28 Mayıs 1960 Millî Birlik Komitesi kararı uyarınca faaliyetlerini tatil eden C.H.P. ve C.K.M.P. tekrar faaliyete geçerlerken, kapatılmış olan D.P.'nin oylarına sahip çıkmak amacıyla, «mühletin» son günlerinde, «Adalet Partisi» «Yeni Türkiye Partisi» ve Sol'un temsilcisi olarak da «Türkiye İşçi Partisi» kurulur.

Bu bölümde, II. Cumhuriyetin siyasal hayatında seslerini duyurmuş ve siyasal hayata etkili olmuş partiler tek tek ele alınacaktır bundan sonraki sorularda.

II. Cumhuriyet, partiler açısından büyük özellikler taşıyor: Kurucu Meclis'in kabul ettiği 25 Mayıs 1961 gün ve 306 sayılı Kanun, Türkiye'de ilk kez nisbî (orantılı) temsil sistemini getiriyor. Öte yandan da, 9 Temmuz 1961 günü «Halk oylaması» na sunulan Anayasa'nın 56. maddesinde siyasî partiler Anayasal güvenceye kavuşturuluyor ve nihayet, 13 Temmuz 1965 tarih ve 648 sayılı «Siyasî Partiler Kanunu» konuyu ayrıntılı olarak düzenliyor.

Anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra, 15 Ekim 1961'de yapılacak genel seçimlerden önce, parti liderleri, 5 Eylül 1961 günü Çankaya'da imzaladıkları «Ortak Beyanname» de, 27 Mayıs'ın meşruluğunu tartışmamaya, Atatürk devrimlerini korumaya, Yassı Ada'da faaliyet gösteren «Yüksek Adalet Divanı» nın kararlarının siyasal tartışmalar dışında tutulmasına, İdarenin tarafsızlığının korunmasına, Orman sorununun hiç bir biçimde politik amaçlarla istismar edilmemesine, dış politikada zararlı tartışmalar açılmamasına söz verirler.

Gerçi bu «Ortak Beyanname» Millî Birlik Komitesi

üyeleri ve Parti temsilcileri tarafından hazırlanmıştı ama, bu «söz verme» aslında ordu'ya karşı oluyordu. Çankaya'da, «Yuvarlak Masa Toplantısı» na C.H.P. - A.P. - Y.T.P. - C.K.M.P. ve Cemal Gürsel'in isteği üzerine «Memleketçi Serbest Parti» de katılır. Toplantı sonrası yayınlanan «Ortak Beyanname» yi C.H.P. adına İ. İnönü, A.P. adına R. Gümüşpala, Y.T.P. adına E. Alican, C.K.M.P. (lideri O. Bölükbaşı toplantıya katılmadığı için) adına A. Oğuz ve Memleketçi Serbest Parti adına Enver Adakan imzalarlar.

II. Cumhuriyet'in ilk genel seçimleri 15 Ekim 1961 günü yapılır. 450 üyelik Millet Meclisi seçimleri, büyük partilere avantaj sağlayan «barajlı d'Hondt» sistemine göre; Cumhuriyet Senatosu'nun seçimle gelen 150 üyesi için de çoğunluk sistemine göre yapılır.

Seçimlerden sonra, Millet Meclisinde C.H.P. = 173, A.P. = 158, Y.T.P. = 65, C.K.M.P. = 54 sandalye elde ederler.

25 Ekim 1961 günü ilk toplantısını yapan T.B.M.M. üyeleri, ertesi gün, Ordu'nun isteği üzerine tek aday olan Millî Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel'i Cumhurbaşkanlığına seçerler. Bu arada Cumhurbaşkanlığı için adaylığı söz konusu olan eski Anayasa Ord. Prof. Ali Fuat Başgil, gene ordu'nun baskısıyla senatörlükten istifa ettirilir.

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, hükümeti kurma görevini C.H.P. lideri İsmet İnönü'ye verir. Oysa seçim kampanyası sırasında, C.H.P.'ne karşı bir tutum alan A.P. Y.T.P. ve C.K.M.P.'nin, bir araya gelerek hükümeti A.P.'nin liderliğinde oluşturmaları gerekirdi. Ancak o günün koşulları, ortaya C.H.P. A.P koalisyonunu çıkarır. Birinci İnönü koalisyonu 20 Kasım 1961'de Millet Meclisi'nden güvenoyu alır. Fakat pek uzun ömürlü olamaz; 1 Haziran 1962'de dağılır. Bundan sonra, İnönü'nün başkanlığında önce 25 Haziran 1962'de C.H.P. Y.T.P. - C.K.M.P. tarafından kurulan koalisyon hükümeti, 17 Aralık 1963'e kadar

sürer. Bu tarihlerde yapılan mahallî seçimlerde, A.P.'nin büyük ilerleme kaydetmesi üzerine Y.T.P. - C.K.M.P., Başbakan İnönü'nün A.B.D.'nde bulunduğu bir sırada hükümetten çekilirler.

Hükümeti kurma görevi, Cumhurbaşkanınca üçüncü kez İnönü'ye verilir. Öteki partilerin hiç biri hükümette yer almak istemeyince, İnönü, C.H.P. ve parlamento'daki bağımsızlardan bir hükümet oluşturur ve 4 Ocak 1964 günü Millet Meclisi'nden güvenoyu alır. Bu, Türkiye'de kurulan ilk azınlık hükümeti idi. Ancak, bu azınlık hükümetine karşı, muhalefetin oluşturduğu «Birleşik Cephe» nin 13 Şubat 1965 günü, Bütçeye 197 beyaz oya karşı 225 kırmızı oy vermesi üzerine, Üçüncü İnönü hükümeti istifa eder. Bundan sonra, II. Cumhuriyetin «Birinci Dönemi» nin son koalisyon hükümeti, C.H.P. dışındaki partilerin biraraya gelmeleriyle, Senatör Suat Hayri Ürgüplü'nün başbakanlığında kurulur ve 20 Şubat 1965 günü Millet Meclisi'nde güvenoyu alır.

1965 seçimlerini ve bundan sonraki gelişmeleri, II. Cumhuriyette sesini duyuran partileri tek tek ele alarak görmek, günümüze değin Türk siyasal hayatındaki dalgalanmaları ve bunun partilerin bünyesindeki değişmeleri yansıtması bakımından daha anlamlı olacak. Ayrıca, 1961 `1965 yılları arasında, parlamento'da temsil edilen partiler «aynı sınıfın temsilcileri» durumundaydılar. II. Cumhuriyetin ilk yıllarında yazılan bir makalenin başlığı bu dönemin özelliğini ortaya koyması bakımından oldukça anlamlı «Beş Parti Tek Parti» (1).

Soru 87 C.H.P., II. Cumhuriyet döneminde nasıl bir gelişme göstermiştir?

---

(1) Melih Cevdet ANDAY, Beş Parti - Tek Parti, Cumhuriyet, 13 Ekim 1962.

1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra, Anayasal düzenin yerleşmesi ve «demokratik rejimi yaşatma» gerekçeleriyle, 1961 1965 yılları arasında, C.H.P. tek başına iktidar olabilecek çoğunluğa sahip olmadığı halde hükümet sorumluluğunu yüklenir. Ancak üç buçuk yıllık bu sürede, Birinci ve İkinci İnönü koalisyonlarının karşılaştığı önemli rejim sorunları (22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 olayları) parti bünyesinde de gedikler açar.

1962 yılında, Nihat Erim, Kasım Gülek, Avni Doğan ve Turgut Göle, parti içi demokrasi, halka inme ve parti teşkilâtının dileklerine kulak verilmesi konularına yeterince eğilinmediği gerekçesiyle, parti liderine karşı açıkça cephe alırlar. Uyuşmazlığın giderek artması üzerine, C.H.P. Müşterek Haysiyet Divanı, 9 Aralık 1962'de K. Gülek, N. Erim ve A. Doğan'ın, geçici olarak, birer yıllığına, partiden ihraç edilmelerine karar verir.

1962 yılı Aralık ayında toplanan XVI. Kurultay'da İnönü, N. Erim ve K. Gülek'i, C.H.P.'ni yeni bir askerî yönetim macerasına sürüklemekle itham eder. İnönü, geçici olarak bir yıllığına ihraç edilenlerin bir sene sonra partiye döndükleri zaman çok daha fazla zararla geleceklerini söyleyerek «çare bunların parti ile ilgilerinin kesilmesidir» önerisinde bulunur. XVI. Kurultay, Müşterek Haysiyet Divanı'nın ihraçlarla ilgili kararını onaylar; ancak T.B.M.M. Grupları İçyönetmeliği uyarınca, kesin çıkarma kararları üye tam sayısının üçte ikisi ile gerçekleşebiliyordu. Bu bakımdan, ihraç kararları bir yıllık geçici olarak verilir. Bir süre sonra, Turgut Gölenin de bir yıl süre ile ihraç edilmesiyle, geçici olarak ihraç edilenlerin sayısı, 1962 yılı aralık ayında dörde yükselir.

24 Temmuz 1963 tarihinde Merkez İdare Kurulu ile Millet Meclisi Grup İdare Heyeti, 21 Mayıs 1963 olaylarına adları karışan K. Esengin, A. Doğan, K. Gülek ve C. Sungur'u «demokratik rejimin yürümeyeceğini yaymak ve par-

tide ikilik yaratmak» gerekçesiyle, kesin ihraç talebiyle, Haysiyet Divanına sevkeder. Haysiyet Divanı, 5 Aralık 1963 günü: «Anayasa düzenine ve demokratik rejime karşı olan, bir dikta rejimini Türkiye'de kurmak amacını güden kişi ve topluluklarla sıkı temas ve birlikte çalışmada bulundukları» gerekçesiyle, K. Gülek ve A. Doğan'ın kesin olarak, K. Esengin ve C. Sungur'un da birer yıl ihracına karar verir. Gülek 1965 yılında, Parti Meclisi'nin ihraç edilenlerin başvurmaları halinde partiye dönebiiecekleri kararı üzerine tekrar C.H.P.'ne girer.

1964 yılında toplanan XVII. Kurultay'ca yayınlanan «İleri Türkiye Ülküsü» başlığını taşıyan bildiri'de, C.H.P.'nin hedefinin «Türkiye'yi sağ ve sol diktatörlüklerin uçurumundan koruyan, yoksulluğu değil, refahı yaygınlaştırarak sosyal adaleti ve güvenliği sağlayan, İktisadî ve sosyal düşüncede doğmatik kalıpları yıkan, sosyal adalet ilkeleriyle yurdun iktisadî gerçeklerini bağdaştırarak topluma ilerleme gücünü katan bir yola» ulaşmak olduğu belirtilir.

XVII. Kurultayla ilgili olarak yapılan bir değerlendirmede: «... C.H.P.'nin XVII. Kurultayında genel başkan İ. İnönü, parti programına yeni bir ruh vereceği ve parti bünyesinde önemli gerginliklere sebep olan çeşitli fikir akımlarının serbestçe tartışılıp aydınlığa kavuşturulmasını sağlayacak yerde, o tarihte yönettiği koalisyon kabinesinin siyasetini partisine benimsetme yolunu tutmuştur.» deniyor (1).

1965 yılından itibaren, bir yandan ekonomik ve sosyal sorunların ön plana geçmesi üzerine C.H.P.'nin daha belirli bir yol izlemek zorunluluğunu duyması, öte yandan sosyalist bir parti olarak bu tarihlerde T.İ.P.'nin gelişmesine karşı, bürokratları ve aydınları bu partinin etkisinden

---

(1) Nermin ABADAN, Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara 1966, s. 154.

uzak tutabilmek, kısaca kendisinden daha solda bir gelişmeyi engelleyebilmek amacıyla, İsmet İnönü, «Ortanın Solu» nu ortaya atacaktır. Kuşkusuz, «Ortanın Solu» hareketinin başlatılmasında, iç etkenler yanında, uluslararası ilişkilerin, Doğu Batı Blokları arasında soğuk harbin son bulması ile belli bir yumuşamanın da gözden uzak tutulmaması gerekiyor.

1965 yılı seçim kampanyasında, seçim «Bildirgesi»nde yer alan «Ortanın Solu» konusunda, parti lideri İ. İnönü, Anayasa'nın da ortanın solunda olduğunu söyleyecektir. C.H.P. lideri, ortanın solu'nu bir «Anayasa direktifi» olarak ortaya koyarken, partisinin buna bağlı tek örgüt olduğunu belirtir. Ortaya atıldığı zaman, devletçilik, halkçılık ve reformculukla bir tutulan ortanın solu kavramı «Türk Devriminin ana vasfı» olarak nitelendirilirken, «aşırı siyasî akımları» durdurabilecek bir güç olma özelliği ile ideolojik anlam haline geldiği belirtilir (1).

Bülent Ecevit, «Ortanın Solu» adını taşıyan kitabında: «C.H.P.'ndeki ortanın solu hareketi, bir Anayasa hareketidir. Anayasayı kâğıt üstünden kurtarma, toplum dokusuyla kaynaştırarak canlandırma, halka yararlı kılma ve siyasal alanda olduğu gibi, sosyal ve ekonomik alanda da Anayasayı geliştirme hareketidir.» diyor (2).

1965 genel seçimlerinde, C.H.P.'nin oyları % 28.7'ye düşer ve Millet Meclisinde ancak 143 sandalye elde eder. Bunun üzerine, oyların azalmasını «Ortanın Solu» hareketine bağlayan bir grup, parti-içi muhalefete girişir.

18 Ekim 1966'da toplanan XVIII. Kurultay'da, Turhan Feyzioğlu'nun öncülüğündeki «76'lar» diye anılan bir grup, ortanın solu'na karşı bir tutum alırlar. Kurultay'da İsmet

---

(1) Nermin ABADAN, Aynı kitap s. 159.

(2) Bülent ECEVİT, Ortanın Solu, 5. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1973, s. 58-59.

İnönü'nün «C.H.P.'nin Sosyalist Parti olmadığını ve olmıyacağını» belirtmesine rağmen, muhalif grup «ortanın solu» nu benimsemeyecektir. Fakat buna rağmen Parti Kurultayı ortanın solu'nu onaylayacak ve bu hareketin öncülerinden Bülent Ecevit, Parti Meclisi tarafından Genel Sekreterliğe seçilecektir.

XVIII. Kurultay'dan sonra, Parti Meclisi üyesi olan ve «Sekiz'ler» diye anılan parlamenterlerden Turhan Feyzioğlu, Orhan Öztrak, Ferit Melen, Emin Paksüt, Fehmi Alpaslan, Coşkun Kırca, Süreyya Koç ve Turhan Şahin, «Ortanın Solu» na ve Genel Sekreter Bülent Ecevit'e karşı yoğun bir mücadeleye girişirler. «Sekizler» in muhalefeti, partinin parlamento gruplarında da taraftarlar bulur.

Bu tarihlerde, yürürlükteki C.H.P. Tüzüğü, partili parlamento üyelerinin disiplin işlerinde, Grup disiplin kurullarını yetkili kılmıştı. İşte parti içinde «ortanın solu» nu benimsemeyen muhalefete karşı, parti gruplarınca seçilen Grup disiplin kurulu'nun bir şey yapamaması, C.H.P.'ni bölünmüş ve disiplinden yoksun bir duruma sokmuştu. Bu duruma bir çözüm bulabilmek ve Tüzük'te yapılacak değişiklikle uyuşmazlığa son vermek amacıyla, 28 Nisan 1967'de IV. Olağanüstü Kurultay toplanır. Bu Kurultay'da Tüzük değişikliği yapılarak partili T.B.M.M. üyelerince işlenen disiplin suçlarında Yüksek Disiplin Kurulu'nun yetkileri genişletildi. Bu değişiklik üzerine otuzüçü milletvekili ve onbeşi senatör olmak üzere toplam kırk sezik parlamenter C.H.P.'den istifa ettiler. 30 Nisan 1967'de C.H.P'nden ayrılanlar, 12 Mayıs 1967'de «Güven Partisi» ni kuracaklardır. Daha sonra 29 Ocak 1971'de «Millî Güven Partisi» adını alan bu kuruluş, 1972 yılındaki C.H.P. XXI. Kurultay'ından sonra partiden ayrılanların kurdukları «Cumhuriyetçi Parti» ile Mart 1973'te birleşecekler ve bugünkü «Cumhuriyetçi Güven Partisi» ortaya çıkacaktır. Aşağıda 94. soruda da görüleceği gibi, 1967'den 1972 yılına değin

C.H.P. içindeki sol ve sağ kanatlar arasındaki uyuşmazlıklar sonucu partiden ayrılanlar, aslında, yüksek bürokratların ve sermaye kesiminin sözcüleriydiler.

C.H.P.'nde «ortanın solu» ile başlatılan hareket, Ekim 1968 XIX. Kurultay'ından sonra ve 1969 genel seçimleri için yayınlanan seçim bildirgesi ile «Düzen Değişikliği» programı olarak daha ileri bir aşamaya gelecektir. 1969 genel seçimlerinde, parti içi daha önceki kopmalar, tabanda büyük bir kayma yapmamış ve bu seçimlerde C.H.P. oyların % 27.4'ünü almıştır. Gerçi bir önceki genel seçimlere oranla % 1.3 bir oy kaybıdır bu ama, partideki büyük kopmaya rağmen oy oranındaki düşüş çok daha küçük orandadır.

1970 yılı Temmuz ayındaki XX. Kurultay'da, partinin eski bürokratik niteliğinden sıyrılmağa başladığı ve halk yığınları ile ilişki kurulması amacıyla yeni bir programın oluşturulması dile getirilirken: «C.H.P.'nin kesinlikle halkın yanında yerini alıp mücadele etmesi, C.H.P.'ni bürokratik devlet partisi görünümünden çıkararak halkın partisi durumuna getirmiştir.» deniyordu.

12 Mart Muhtırası'nı izleyen günlerde, C.H.P. içinde, İnönü Ecevit çatışması ortaya çıkar bu kez. Parti Genel Sekreteri Bülent Ecevit, Muhtıra'nın verilmesinden birkaç gün sonra, 21 Mart 1971 günü verdiği demeçte, 12 Mart müdahalesini «Yunanistan'daki müdahalenin daha incesi, daha ustacası» diye nitelendirir. Buna karşılık, İ. İnönü, 1971 «ara rejiminde» biçimsel demokrasinin her ne pahasına olursa olsun sürdürülmesinden yanadır ve uzlaştırıcı olmaya devam edecektir. Ecevit'in 12 Mart ara rejimine açıkça karşı çıkması, parti içindeki hizipleşmelerin daha da belirgin duruma gelmesine yol açar. Parti içinde «göbekçiler» diye anılan ve parlamento gruplarında daha güçlü olan sağ kanat ile parti teşkilâtının temsilcisi olan Parti Meclisi ve Merkez Yönetim Kurulu arasındaki uyuş-

mazlıkta İnönü, karşılaşılan sorunları parlamento grupları içinde ele alarak, «göbekçiler» den yana ağırlığını koyar. Bu, Ecevit'e ve onu destekleyen Genel Merkez'e karşı bir mücadele idi. Nihayet parti içi iki başlılık, Mayıs 1972'de, Parti Meclisi'ne güvensizlik önergesinin oylanması için yapılan V. Olağanüstü Kurultay'da çözümlenecektir.

V. Olağanüstü Kurultayın açış konuşmasında, İnönü, Ecevit'e karşı kesin tutum alırken, «ya ben, ya o!» diyecektir. Ama, 7 Mayıs 1972'de Parti Meclisi'ne güvenoyu verilip verilmemesi konusunda yapılan oylamada 503 delegenin güvensizlik oyu'na karşılık, 709 delege Parti Meclisi'ne, yani bir anlamda Ecevit'in politikasına, 709 oy'la güvenini belirtecektir. Ertesi gün İnönü, bu sonuç karşısında, C.H.P. genel başkanlığından istifa eder. Bir hafta sonra, 14 Mayıs 1972'de Ecevit, «Genel Başkanlık Kurultayı» nda, 826 oy'la, Atatürk ve İnönü'den sonra C.H.P. üçüncü genel başkanı olur.

1972 yılının temmuz ayında toplanan XXI. Kurultay, İnönü'nün katıldığı son kurultay olacak ve bir süre sonra da kasım 1972'de partisinden ve milletvekilliğinden ayrılarak, eski Cumhurbaşkanı olması nedeniyle, Anayasa'nın 70. maddesinin 2. fıkrasındaki kurala dayanarak, Cumhuriyet Senatosu'nun tabiî üyeleri arasında yer alacaktır.

1973 genel seçimlerinde, iç kopmalardan sonra, oylarını bu kez % 33.3'e yükselterek Millet Meclisinde 185 sandalye elde eden C.H.P., seçimlerde en çok oy alan parti olur.

1974 yılı haziran ayında yapılan Tüzük Kurultayı'nda, tüzükte yapılan değişiklikle, 2. maddesinde, C.H.P. «demokratik sol bir parti» olduğunu resmen açıklar. Partinin politik çizgisi Tüzük Kurultayı'nda «Demokratik Sol» olarak saptandıktan sonra, tabanla yönetici örgüt arasındaki bağı kurabilmek ve tabanın eğilimlerini Merkez'e yansıtabilmek amacıyla, il'lerden gelecek Parti Meclisi üye sayısı

Tüzük'ün 43. maddesi uyarınca 22'ye çıkarılır. Tüzük'te yapılan bu değişiklikten sonra, 1974 Eylül ayında M.S.P. C.H.P. koalisyonunun bozulmasından sonra, «Demokratik Sol C.H.P.» nin XXII. Kurultayı Aralık 1974'te Ankara'da yapılır.

Daha önce, Tüzük Kurultayı'nda, partinin demokratik sol bir parti olduğu saptandıktan sonra, XXII. Kurultay'da, partinin siyasal çizgisi üzerinde bir tartışma görülmüyor. Yalnızca partinin yetkili kurullarının seçimi yapılır. Bülent Ecevit, tekrar Genel Başkanlığa seçildiği XXII. Kurultay'da, demokratik sol'un katı formüllerden oluşmadığını söylerken, bunun sınırının halk tarafından çizileceğini belirtir. Öte yandan, Parti Meclisi seçimlerinde «Genel Merkezcilerle», başka söyleyişle il başkanlarının hazırladığı liste ile «Demokratik Solcuların» hazırladıkları liste arasındaki seçim mücadelesinde Genel Merkezciler çoğunluğu elde ederler.

Bugünkü durumuyla C.H.P.'nin partiler yelpazesindeki yeri sol'dadır ama C.H.P bir sınıf partisi değildir. Fakat partiye emekçilerden yana bir görünüm kazandırabilmek için «sınıf» yerine «halk» deyimi kullanılıyor. Yoksa zaman zaman ileri sürüldüğü gibi, C.H.P. «marksist - sosyalist» bir parti değildir Bu konuyla ilgili olarak, parti lideri Bülent Ecevit, «Politika» gazetesine verdiği demeçte: «Temel hareket noktamız Marksist doktrin değildir ve yeni doğrultumuzu tanımlamak için **sosyal demokrat** terimi yerine, kendi oluşturduğumuz **demokratik sol** terimini tercih edişimizin nedenlerinden biri de budur... Sosyal demokrasi, Marksist kökenli sosyalizmin bir sapması olarak yorumlanır bazı çevrelerce. Bizim kökenimiz Marksist olmadığı için sapmamız da söz konusu değildir... **Sosyal demokrat** terimini kullanmamız halinde sapma ithamlarına kendimizi hedef olarak ortaya çıkarmış bulunurduk. Kendi sol anlayışımızı, kendimiz, Türkiyenin toplumsal koşullarına göre oluştur-

makta olduğumuz içindir ki, bizim sol doğrultumuzu tanımlayacak yeni bir terim oluşturduk: Demokratik sol...» demektedir (1).

Parti'nin devrimcilik anlayışı «barışçı ve halkçı demokratik devrimcilik» olarak tanımlanıyor (2). 1973 genel seçimleri için hazırlanan «Ak Günlere» adlı seçim bildirgesinde, C.H.P.'nin düzen değişikliği, kısaca, devrim anlayışı ifade edilmektedir. Ama «Ak Günlere» adını taşıyan programın, üretim ilişkilerine yönelik bir değişikliği öngörüp görmediği oldukca tartışma götürür nitelikte. Program, temelde, kapitalist düzeni daha sağlam ve sağlıklı bir tabana oturtmayı ve bunun için de ekonominin en güçlü kesimi olarak «Halk Sektörü» nün oluşturulmasını amaçlıyor (3). Ancak hemen belirtmek gerekir ki, programda ortaya konan teklifler (4) işçileri, dar gelirlileri ve yoksul köylüleri küçük burjuva durumuna getirmek, öte yandan küçük ve orta burjuvaziyi güçlendirmek eğilimini taşımaktadır.

Kısaca söylemek gerekirse, C.H.P. bugün büyük bürokrasinin ve sermayenin sözcülüğünü yapan bir parti olmaktan çıkmış, küçük burjuvazinin değişmeden yana halkçı eğilimlerini yansıtan ve demokratik hak ve hürriyetlerin geniş boyutlara ulaştırılmasını amaçlayan bir parti durumundadır.

Soru 88 Demokrat Parti'nin «mirasçısı» olarak kurulan Adalet Partisi'nin kuruluşu ve gelişimi nasıl oldu ve siyasal hayattaki yeri nedir?

---

(1) Politika, 18 Ekim 1975, s. 10

(2) Bülent Ecevit, Atatürk ve Devrimcilik, Tekin Yayınevi, s. 61.

(3) AK GÜNLERE, CHP, 1973 Seçimi Bildirgesi, s. 65.

(4) AK GÜNLERE, s. 66-93.

27 Mayıs 1960 hareketinden ve D.P.'nin kapatılmasından sonra, Adalet Partisi, D.P.'nin oylarına sahip çıkmak amacıyla, 11 Şubat 1961 günü Ankara'da kurulur. Partinin kuruluşu ile, bunun D.P.'nin bir devamı olduğu inancı da hemen oluşacaktır Türk kamuoyu'nda.

27 Mayıs'tan sonra Genel Kurmay Başkanlığına getirilen, ancak çok kısa bir süre sonra, 2 Ağustos 1960'ta emekliye sevkedilen General Ragıp Gümüşpala'nın Ankara Valiliğine sunduğu kurucular listesinde şu isimler yer alıyordu: Ethem Menemencioğlu, Necmi Öktem, Tahsin Demiray, Muhtar Yazır, İhsan Ünal, Emin Açar, Şinasi Osma, Mehmet Yorgancıoğlu, Cevdet Perin ve Kâmuran Evliyaoğlu.

A.P., kuruluşundan hemen sonra, bütün ülke çapında örgütlenebildi. Bu, aslında, indirilen D.P. levhalarının, değişik bir adla, il ve ilçelerde tekrar yerine konmasından başka bir şey değildi. Öte yandan, partinin ilk sloganları 1961 Anayasasının halk oylamasına sunulması kampanyasında «Anayasaya Hayır» ve 1961 seçim kampanyasında da «eski D.P lilerin affı» olacaktır.

1961 genel seçimlerinde oyların % 34.8'ini alarak, Millet Meclisinde 158, Cumhuriyet Senatosu'nda da 71 sandalye elde eder A.P Adalet Partisi, İsmet İnönü'nün başkanlığında kurulan Birinci Koalisyona katılır, ancak parti lideri R. Gümüşpala'nın hiç bir bakanlık görevini kabul etmediği bu hükümet, «Yassı Ada mahkûmlarının affı» nedeniyle kısa ömürlü olur ve Haziran 1962'de dağılır. A.P. bir süre için muhalefete geçer.

1963 yılında, eski Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın sağlık nedeniyle Kayseri Cezaevinden çıkarılması, tepkilerle karşılanacak ve yer yer gösterilere yol açacaktır. Bu arada, Ankara'da A.P. Genel Merkezi gösteriler sırasında taşlanacak, bazı üyeler tartaklanacaktır. Bu tarihte Genel İdare Kurulu üyesi olan Süleyman Demirel'in, bu görevinden isti-

fa ederek İstanbul'a gitmesi, kendisine karşı olanlarca, sonraki yıllarda, «şapkasını alıp gitti» deyiminin kullanılmasına yol açar. Bu, 12 Mart'tan sonra da sık sık ortaya atılacaktır.

Parti lideri Ragıp Gümüşpala'nın 1964 yılında vefat etmesi, parti içi liderlik mücadelesini bir hayli kızıştırır. Kasım 1964'te yapılan A.P. İkinci Kongresinde, A. Fuat Başgil, Tekin Arıburun, Saadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel, parti liderliği için adaydılar. Ancak yarışma, eski tecrübeli bir teşkilâtçı olarak tanınan ve Gümüşpala'nın ölümünden sonra başkanvekilliği görevini üstlenen S. Bilgiç ile, iş çevrelerinin büyük desteğini gören S. Demirel arasında olacaktır. 29 Kasım 1964 tarihinde 1072 oy'la kırk yaşındaki S. Demirel parti genel başkanlığına seçilirken, S. Bilgiç 552 oy alabilecektir.

Kısa sürede adını duyuran ve yaptığı gezilerle teşkilâta kendini kabul ettirmesini bilen S. Demirel, henüz parlamento üyesi olmadığı halde, muhalefette yer alan partilerle A.P. arasında «ittifak» sağlayarak, C.H.P. ve bağımsızlardan oluşan Üçüncü İnönü koalisyonunu 13 Şubat 1965'te Bütçe oylaması sırasında çekilmek zorunda bırakacaktır.

Muhalefet gruplarını (A.P. Y T.P. - C.K.M.P. Y.T.P.) uzlaştırarak ilk başarısını gösteren Demirel, A.P.'ni gelecek iktidarın adayı durumuna getirecek ve Suat Hayri Ürgüplü'nün kurduğu dördüncü koalisyon hükümetinde, parlamento dışından, Başbakan Yardımcısı olarak yer alacaktır. Demirel'in muhalefeti ve İnönü hükümetini düşürmek için giriştiği faaliyetler sırasında, Ankara'daki A.B.D. Büyük Elçisi'nin A.P. Genel Merkezini «gösterişli» bir biçimde ziyaret etmesi, o günlerin basınında yer almış ve kurulan «Mukaddes İttifak» ın arkasındaki destekleyicinin A.B.D. olduğu açıkça dile getirilmişti.

1965 yılı ekim ayında yapılan genel seçimlerde, millî

bakiye sistemine rağmen A.P. tek başına iktidar olabilecektir: Geçerli oy'ların % 52.9'unu alan A.P., Millet Meclisinde 240 sandalye elde eder. Seçimlerden sonra, hükümeti kurmakla görevlendirilen Isparta milletvekili Süleyman Demirel, bütün bir yasama dönemi, tam dört yıl, aralıksız bu görevde kalır.

A.P. çoğunluğu, bu dönemde, 1961 Anayasası ile bu Devletin yönetilemeyeceğini ve Meclislerde üçte iki çoğunluğu sağladıkları takdirde Anayasa değişikliği yapacaklarını sürekli olarak işleyecekler; bu amaçla da kendilerine daha çok sandalye sağlayabilmek için, seçim kanunu değiştirilerek, 1961 yılında Kurucu Meclis'ce kabul edilmiş olan ve büyük partilere avantaj sağlayan «barajlı d'Hondt» sistemine dönülür. Fakat Anayasa Mahkemesinin «baraj sayısını» 6 Mayıs 1968 günlü kararı (1) ile iptal etmesi üzerine, bu girişim askıda kalır. Büyük partileri gene de bir ölçüde avantajlı kılan klasik d'Hondt sistemine göre yapılan 1969 seçimlerinde, A.P. kullanılan geçerli oyların bu kez % 46.5'ini almasına rağmen 256 milletvekilliği elde eder. A.P.'nin parlamentodaki sayısal gücü bir süre sonra kendi içindeki kopmaları da beraberinde getirecektir.

Bu tarihe değin çeşitli sermaye kesimleriyle kurulmuş olan ittifak bozulacak ve tercihini tekelci sermayeden yana koyan A.P. liderine karşı parti içi muhalefet başlayacaktır. İlk olarak, Konya'dan bağımsız olarak seçilmiş olan Necmettin Erbakan ve arkadaşları, Anadolu tüccarını ve güçsüz sermaye gruplarını, islâmcı-dinci ideolojiden esinlenerek, 8 Şubat 1970'de «Millî Nizam Partisi» çatısı altında toplamak amacıyla örgütlenirler. Öte yandan, büyük toprak ağalarının ve ticaret burjuvazisinin çıkarlarını sa-

(1) Esas: 1968/15, Karar: 1968/13, Karar günü: 3, 4 ve 6 Mayıs 1968, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, sayı 6, s. 141.

vunan ve «72'ler hareketi» diye anılan bir başka grup da, 18 Aralık 1970'de, «Demokratik Parti» yi kurarlar.

A.P. içindeki bölünmenin su yüzüne çıkışı, siyasal hayatımızda «41'ler» diye anılan olayla 1970 bütçe oylaması sırasında görülüyor. Başbakan Süleyman Demirel, beş yıl önce, İnönü Koalisyonuna karşı, Bütçe oylamasında, muhalif grupları biraraya getirerek İnönü'nün çekilmesine yol açtığı olayı, bu kez başında bulunduğu hükümette yaşayacaktır. 11 Şubat 1970 günü Bütçe, Millet Meclisi'nde oylanırken A.P. içinden, sonradan Demokratik Parti'yi oluşturacak «41 milletvekili», muhalefet partileriyle birlikte kırmızı oy (red) verirler. Bütçe tasarısı, oylama sonucu 214'e karşı 224 red oy'u alır. Hükümet gerçi hukuksal açıdan çekilmek zorunda değildi ama, siyasal açıdan bu durum, hükümete güvensizliğin somut bir ifadesi oluyordu Millet Meclisi çoğunluğunca. Nitekim Demirel, 1965'te aynı durumla karşılaşan İnönü'nün yaptığı gibi çekilmek zorunda kalır.

Üçüncü Demirel hükümeti Mart 1970'de kuruldu ama, artık Millet Meclisi'ndeki çoğunluğu eskisi gibi değildir; A.P. ve Demirel güç durumdadır. Bu tarihlerde, toplumun çeşitli kesimlerindeki huzursuzluk giderek artar. 1968'de başlayan öğrenci olaylarının zamanla yoğunlaşması, öte yandan işçi sınıfının sendikal hakları için direnişleri, özellikle sermaye çevrelerini rahatsız etmekteydi. Demirel'in uyguladığı politikayı yeterli bulmayan büyük sermayenin bir kanadı, 12 Mart 1971'de Demirel'in iktidardan uzaklaştırılmasına ses çıkarmayacaktır.

12 Mart müdahalesi, reformcu sloganlarına rağmen, bu dönemde, büyük sermaye çevrelerinin çıkarlarına aykırı olabilecek sosyal ve ekonomik tedbirleri alamamıştır. Birinci Erim hükümeti içinde «11'lerin» saf dışı kalmaları bunun somut örneğidir. Çünkü sınıf çelişkilerinin 1960'lardan çok daha farklı bir biçimde belirginleştiği 1971 Türki-

ye'sinde, açık rejimden kapalı «ara rejime» geçildiğinde, gerek partilerin, gerekse yığınların ve örgütlü kesimlerin topluma etkin olabilme olanakları kısılmıştı: Ekonomik alanda güçlü olan sermaye kesimine karşı, normal demokratik ortamda, bu güçlerin denge unsuru olabilmeleri baskıya dayalı ara rejimde artık söz konusu değildi. Böyle olunca da, topluma egemen olan sanayi burjuvazisi, dizginleri elinde tutabilmişti ara rejim süresince. İşte 27 Mayıs 1960'ta, sınıf çelişkilerinin henüz açık olmadığı bir yapıda, ordunun sivil bürokratlarla siyasal hayata etkisi ve topluma yön verebilme olanakları, 12 Mart 1971'de artık yoktu. 1971 Türkiyesi'nin toplum yapısı hayli farklıydı, sınıf çelişkileri açıkça ortaya çıkmıştı. Üstelik sanayi burjuvazisinin hayli güçlü ve egemen olduğu bu dönemde, yapılan müdahalenin, bu kesimin isteklerine aykırı bir yön alması olanaksızdı ve nitekim ara rejimde, Türk siyasal hayatında bir süre etkili olan da sermaye kesimi olmuştur. Böylece, A.P. çoğunluğunun, daha önce tek başına gerçekleştiremediği Anayasa değişiklikleriyle, demokratik özgürlüklerin kısıtlanması yoluna gidilebilmiştir.

Sermaye kesimi, ara rejim döneminde kendi iktidarını sürdürürken, A.P.'nden ve Süleyman Demirel'den de açıkça vazgeçmeyecektir. Parlamentolu bir yönetimde, hükümetin parlamento desteğine bağlı olması zorunluluğu, giderek «Muhtıra» nın hedef aldığı A.P. çoğunluğu ile muhtıracılar arasında da bir uzlaşma kurulmasına yol açar.

12 Mart'la başlayan «ara rejimi» döneminde kurulan ilk iki Erim hükümetlerine, parlamento dışından atanan bakanların yanı sıra, A.P (5) C.H.P. (3) ve M.G.P. (1)'leri de bakan vermişlerdi. Ancak, 1972 yılında C.H.P. içindeki yönetim değişikliği, bundan sonra kurulan Melen hükümetine de yansır. Esasen C.H.P.'nden ara rejimde bakanlık yapanlar, C.H.P.'ndeki değişmeye ve Ecevit'e karşı olanlardı. Mayıs 1972'de C.H.P.'nde değişiklik olduktan sonra,

zaten 12 Mart'tan sonra hükümete bakan verilmesine ilke olarak karşı çıkan Ecevit, bu tarihte hükümetten C.H.P.'li bakanları çekmeye karar verir. Fakat bu kararı öğrenen ve C.H.P.'deki değişikliğe karşı olan C.H.P.'li bakanlar, hükümette kalarak partilerinden istifa ederler. Ara rejimin bundan sonraki döneminde, Melen hükümeti (22 Mayıs 1972 10 Nisan 1973) ve Talu hükümeti (15 Nisan 1973 26 Ocak 1974) A.P. ve M.G.P. (sonra C.G.P.)'nin desteğini bulacaklardır parlamentoda.

Aslında, 12 Mart ara rejimi, parlamento çatısı altında en büyük desteği A.P.'nden görür. 1961 Anayasasında, A.P.'nin yapmak istediği değişiklikler, sıkıyönetimli ara rejimde çok daha kolaylıkla gerçekleşebilecek, bu da A.P. çoğunluğu ile «Muhtıracılar» arasında bir uzlaşma yaratacaktır. Fakat 1961 Anayasasında yapılan değişikliklerden sonra dahi, A.P. lideri S. Demirel, bu Anayasa ile devlet yönetiminin mümkün olmadığını, hükümete daha geniş olanaklar tanınması gerektiğini belirtmektedir (1).

Ekonomik alanda, kalkınmanın özel teşebbüsle gerçekleşeceğini savunan Demirel, bu konuda şunları söylüyor: «Planlı bir ekonomik kalkınma, bütün faktörleri ilmî bir şekilde harekete getirmek suretiyle sağlanır. Başka bir yol yoktur. Bütün bu faktörlere dış yardımları ve yabancı sermayenin gücünü mümkün olduğu kadar artırmak suretiyle katarak, ilmin gösterdiği yolda hızlı ekonomik kalkınmanın peşindeyiz. Ekonomik kalkınmada Türk vatandaşının teşebbüs ve başarma gücüne büyük önem vermekteyiz... Biz özel teşebbüsün ekonomik kalkınmamızda büyük ve tesirli bir rol oynaması lâzım geldiği kanaatindeyiz» (2).

---

(1) Süleyman DEMİREL, Büyük Türkiye, Dergah Yayınları, İstanbul 1975, s. 159.

(2) Süleyman DEMİREL, Aynı kitap, s. 230-231.

A.P., 14 Ekim 1973 genel seçimlerinde, kullanılan geçerli oyların % 29.8'ini alarak ancak 149 sandalye elde eder Millet Meclisinde. 1965 ve 1969 seçimlerine oranla bu sonuç büyük bir gerilemedir A.P. için. Seçimlerden hemen sonra, A.P. lideri Demirel, «Millet bize muhalefet görevi verdi» diyecektir. Aynı yönde bir konuşmayı 11 Şubat 1974 günü A.P.'nin kuruluş yıldönümünde yapan Demirel, «yenilgi yenilgidir. Bunun izahı yoktur... uzun süre iktidarda oimuş partinin başarısızlığı kolay kolay hazmedeceğini sanmam» der.

Bu tarihte henüz kurulmuş olan C.H.P. M.S.P koalisyonuna karşı bir tutum alan A.P. ile D.P. arasındaki tartışmalar da iyice kızışır. D.P., Demirel'siz bir sağ koalisyon önerisini ortaya atar ama bu gerçekleşmez. C.H.P. - M.S.P. koalisyonunun Eylül 1974'te çatlamasından hemen sonra, Ekim ayında, A.P Yedinci Büyük Kongresi toplanır. Kongre öncesinde, 1973 seçim sonuçları nedeniyle, parti içinde beliren huzursuzluğun giderilmesi için olağanüstü bir gayret gösteren Demirel, kendisinin genel başkanlıktan uzaklaştırılması için girişilen faaliyetleri de etkisiz duruma getirilebilecektir. 21 Ekim 1974 günü başlayan ve üç gün süren Kongre'de, karşısına çıkan üç odayı, Muğla milletvekili Ünat Demir, Bitlis senatörü Kâmran İnan ve Eskişehir milletvekili Prof. Orhan Oğuz'u, saf dışı eden Demirel, 1440 delegeden 1308'inin oylarını alarak genel başkanlığını sürdürecektir.

A.P. Yedinci Büyük Kongresinden bir süre sonra, 17 Kasım 1974 günü kurulan, ama 29 Kasım 1974 günü Millet Meclisi'nden güven oyu alamadığı için, yenisi kurulana kadar nöbette kalan Irmak hükümetinde yalnızca C.G.P.'li dört bakan bulunuyordu; öteki yirmi üç bakandan onbeşi de parlamento dışındandı. Partilere dayanmayan Irmak hükümeti, aslında 1961 Anayasasının siyasî partiler gerçeğinden soyutlanamayacak mekanizması ile bağdaş-

mıyordu. İşte bu günlerde, C.G.P. ve M.H.P.nin çağrısına uyarak, Demirel, «Milliyetçi Cephe» nin oluşturulması için faaliyete geçer.

M.S.P.'nin de Cephecilere katılmasına rağmen, Millet Meclisinde gereken «güvenilir çoğunluğun» sağlanması olanaksızdı. Cepheciler, «Türkiye'de komünizmle mücadele etmek, sola karşı olmak» sloganları etrafında hükümet buhranına çözüm ararlarken, Demirel, eski Demokrat Partililerle de ilişkilerini yoğunlaştıracaktır. Bu arada «Demokratik Parti» ile sürtüşmeler en yüksek düzeye ulaşır.

1975 yılının ilk aylarında, hükümet sorununun çözümü, bir yerde eski Cumhurbaşkanı Celâl Bayarın tutumuna bağlı kalmış ve nihayet Bayar A.P.'nden yana ağırlığını ortaya koyunca, 28 Mart 1975'te, «hükümetin kurulmasına yardımcı olmak» amacıyla, başta Saadettin Bilgiç ve sekiz arkadaşı Demokratik Partiden istifa ederler.

31 Mart 1975 günü, A.P. M.S.P. C.G.P. M.H.P 'lerinden oluşan Demirel hükümeti, 12 Nisan 1975'te 218 ret, 2 çekimsere karşı 222 oyla Millet Meclisinden güven oyu alır.

Bu dörtlü koalisyon hükümetinin kuruluşunun iki önemli sonucu vardı o günlerde: Biri, 1973 seçimlerinden hayli yıpranmış olarak çıkan Süleyman Demirel'in «Millet bize muhalefet görevi verdi» sözlerinden onsekiz ay sonra başbakan olabilmesi; öteki de, Türkiye'de parlamento dışı yollara başvurulmaksızın, oldukça uzun süren buhrandan sonra da olsa, anayasal kurallar içinde, partilere dayalı olarak, parlamento içinden bir hükümetin kurulmasıydı.

Komünizme ve Sola karşı kurulduğu belirtilen Cephe hükümetinin «Milliyetçiliği», görünürde dört partiyi bir araya getiren kavram olmakta. Ancak koalisyona katılan bu partilerin her birinin milliyetçiliğe verdikleri anlam birleştirici olmaktan çok birbirlerinden ayrıldıkları en önemli nokta oluyor bir bakıma. Kalkınmada ve «Büyük Türkiye»

yi yaratmada sermayenin dışa bağlı sanayi kesimine dayanan ve «yabancı sermayenin gücünü mümkün olduğu kadar artırmak» amacını güden A.P.'nin milliyetçiliği ile, M.S.P.'nin Ortak Pazar'a karşı olan ve ümmetçiliğin ön planda yer aldığı «Millî Görüşü», M.H.P.'nin planlı devletçiliği ve Türkiye sınırları dışındaki Türklere kadar uzanan milliyetçiliği ve nihayet C.G.P.'nin «Atatürk Milliyetçiliği», bu dört partiyi temelde birbirinden ayıran en önemli noktadır.

Büyük balığın küçük balığı yutması gibi, 1975 Kısmî Senato seçimleri koalisyon ortaklarından A.P.'nin, 1973 seçimlerine oranla toparlanmasına ve sağın bölünmüş oylarına tekrar sahip çıkmasına yol açar.

Soru 89 Yeni Türkiye Partisi'nin kuruluşu nasıl oldu ve siyasal hayattan nasıl silindi?

Kapatılan Demokrat Parti'nin oylarına sahip çıkmak amacıyla A.P.'nin yanı sıra, 12 Şubat 1961 günü kurulan bir başka parti de «Yeni Türkiye Partisi» dir. Kuruluşu sırasında, Millî Birlik Komitesi ve Devlet Başkanı Cemal Gürsel ile çevresinin de desteğini (1) bulan partinin kurucuları ve yöneticilerini, 1955'te Demokrat Parti'den ayrılarak Hürriyet Partisi'ni kuranlar, üniversite öğretim üyeleri ve iş çevrelerinin desteklediği kimseler oluşturuyordu.

Partinin kurucuları arasında yer alan ve 1967 yılına kadar parti genel başkanlığını yapan Ekrem Alican, Millî Birlik Komitesi döneminde, bir ara Maliye Bakanlığı da yapmıştı. Öteki kurucular şunlar: Prof. Cahit Talas, Prof. Aydın Yalçın, Hikmet Belbez, İrfan Aksu, Raif Aybar,

(1) Metin TOKER, İsmet Paşayla 10 yıl (1960-1961), Üçüncü Cilt, Akis Yayınları, Ankara 1967, s. 172.

Hasan Kangal, Sırrı Öktem ve Esat Eğilmez.

Y.T.P.'nin kurucularından Raif Aybar partinin kuruluşunu şöyle açıklıyor: «Y.T.P., 1945'te C.H.P.'ne duydukları infiali D.P.'yi desteklemekle ifade edenlerin, memleketin nihayet demokrasi rejimine kavuşması umutlarını bu yeni teşekküle bağlayan idealistlerin sonradan düştükleri hayal kırıklığı yüzünden Hürriyet Partisi'ni kuranların, bunun çöküşü ile dahi heyecan ve imanlarını kaybetmemiş olan idealistlerin kurduğu partidir».

Y.T.P., programının «Giriş» inde, 27 Mayıs hareketinin Demokrat Partili vatandaşlara karşı değil, fakat parti yöneticelerine karşı yapıldığını, eski Demokratlara saflarının açık olduğunu belirtiyordu. Liberal eğilimli olan ve genel başkan Alican'a göre «orta yol» bir parti olan Y T.P., kalkınmada tarım kesimine öncelik tanıyordu. Partinin kuruluşu sırasında, örgütleniş özellikle Doğu Anadolu'da yoğunluk kazanır. Fakat Millî Birlik Komitesi yönetimi sırasında, iki kurucusunun, Ekrem Alican ve Prof. Cahit Talas'ın bakanlık yapmış olmaları, eski Demokratlarda, bu partiye karşı bir çekingenlik yaratır.

Y T.P., 1961 yılı genel seçimlerinde oyların % 13.7'sini alarak 65 milletvekilliği elde eder. İkinci İnönü Koalisyonu ile Ürgüplü'nün başkanlığında kurulan Dördüncü Koalisyona katılan Y T.P., tarım kesimine dayanmasına rağmen tabanını oluşturamayacaktır Ayrıca, Adnan Menderes'in oğlu Yüksel Menderes'in de önce bu partiye girmesi, eski Demokratların desteğini de sağlamaz. Zaten kuruluşundan kısa süre sonra, parti bünyesinde patlak veren buhranlar, kopmalara yol açar.

1964 yılında, parlamentodaki sandalye sayısında hayli azalma görülür Mayıs 1964'te yapılan Olağanüstü Kongre'de M.P., C.K.M.P. ve bağımsızlarla Y.T.P. çatısı altında birleşilmesi konusunda karar alınır. Ancak daha sonra bu yönde bir sonuca ulaşılamaz. Teşkilât kademelerinin A.P.

ile birleşilmesi konusundaki dilekleri 1970'lere kadar bir sonuç vermeyecek ama, zamanla partiden kopanlar A.P. saflarında yerlerini alacaklardır.

1965 genel seçimlerinde, bir öncekine oranla oylarında % 10 düşüş olacaktır: Millet Meclisi'nde ancak ondokuz sandalye elde edebilir. Bu ondokuz sandalyenin onaltısını, o tarihte uygulanan millî bakiye sisteminden yararlanarak, millî seçim çevresinden çıkarır.

Siyasal yaşamı süresince, Y.T.P. sosyal bir taban oluşturamamış, Doğu illerinden aldığı oylar da mahallî eşraf sayesinde olmuştur. 1965 seçimlerinden sonra tek başına iktidara gelen A.P., sermayenin bütün kesimleriyle ittifak kurunca, Y.T.P.'nin yöresel etkinliği de kaybolmağa başlayacaktır.

1969 genel seçimlerinde ancak 6 milletvekili çıkarabilir. Daha sonra, parlamenterlerinin bir bölümü A.P.'ne, bir bölümü de 1970'de kurulan Millî Nizam Partisi'ne geçerler. Y T.P.'nin, bir ara A.P. ile birleşmesi söz konusu olur ama, bu da gerçekleşemeden parti kendiliğinden eriyerek, 1973 genel seçimlerine katılamadan siyasal hayatı sona erer.

Soru 90 II. Cumhuriyet dönemine girildiğinde varlığını sürdüren C.K.M.P.'nde sonradan ne gibi değişmeler oldu? Bugün C.K.M.P.'nin yerini alan «Milliyetçi Hareket Partisi» nin özellikleri nelerdir?

Daha önce 86. soruda da belirtildiği gibi, C.K.M.P., II. Cumhuriyet dönemine, C.H.P ile, varlığını sürdüren eski bir parti olarak girer. 1961 Anayasasını hazırlayan Kurucu Meclis'in Temsilciler Meclisi kanadında, partilere ayrılan kontenjanda, C.H.P. ile beraber, Osman Bölükbaşı'nın lideri bulunduğu C.K.M.P. de 25 üye ile temsil ediliyordu.

C.K.M.P., lideri Bölükbaşı'nın kişiliğinde mahallî özelliği ağır basan parti, 1961 genel seçimlerinde oyların % 14'ünü alarak Millet Meclisinde 54, Cumhuriyet Senatosu'nda da 16 sandalye elde eder. Seçim sonrası, Bölükbaşı'nın «uzlaşmaz» tutumu nedeniyle, C.K.M.P. koalisyona girmediği gibi, Birinci İnönü hükümetine güven oyu da vermez. Bundan sonra, parti içinde, lider Bölükbaşı'nın kişisel tutumuna karşı hizipleşme ortaya çıkar. Parti ileri gelenlerinden Hasan Dinçer ve Ahmet Tahtakılıç, Bölükbaşı'ya karşı bir tutum alınca, Bölükbaşı 14 Aralık 1961'de genel başkanlıktan çekilir.

31 Mayıs 1962'de Birinci İnönü Koalisyonu'nun dağılması üzerine, C.K.M.P., ülkeyi hükümetsiz bırakmamak amacıyla, kurulacak İkinci İnönü Koalisyonu'na katılacağını açıklar. Bu karar üzerine, daha önce genel başkanlıktan ayrılmış olan Bölükbaşı, beraberinde 28 partili parlamenterle 3 Haziran 1962'de C.K.M.P.'nden istifa ederler ve bir süre sonra da «Millet Partisi» adıyla yeni bir parti kurarlar.

C.K.M.P.'ndeki bu kopmadan sonra, C.K.M.P., Y.T.P. ile İkinci İnönü koalisyonuna katılırlar. Fakat 1963 Kasım ayında yapılan mahallî seçimlerde, muhalefette bulunan A.P.'nin oy artışı sağlaması üzerine, C.K.M.P. ve Y.T.P. koalisyondan çekilme kararı alırlar ve hükümet dağılır. Bu tarihten sonra parti bünyesinde gene değişiklik olur. Bu sıralarda eski Millî Birlik Komitesi üyeleri «14'lerin» yurt dışından dönmeleri ve bir bölümünün aktif politikaya katılmak istemeleri karşısında, C.K.M.P. de, bunlara, saflarının açık olduğunu söyleyecektir.

Şubat 1965'te yapılan VI. Büyük Kongrede genel başkanlığa getirilen Ahmet Oğuz'un Mart ayında İstanbul'da Celâl Bayar'la gizlice görüşmesi, parti içi çalkantılara yol açar. Bu tarihlerde C.K.M.P.'ne girmiş olan «14'lerden» Alpaslan Türkeş ve yakın arkadaşları, ortaya koydukları

görüşlerle partinin yeni bir güç kazanacağını belirtirler ve Genel Kongre'nin bir an önce yapılmasını, aksi halde partiden ayrılacaklarını söylerler. Olağanüstü Kongre'nin Haziran 1965 sonunda yapılması, genel idare kurulunca kararlaştırılınca, Ahmet Oğuz, 17 Haziran 1965 günü, partiye yeni katılan Türkeş ve arkadaşlarının huzursuzluk yarattıklarını belirterek genel başkanlıktan ayrılır ve Alpaslan Türkeş'e karşı basında oldukça sert suçlamalara girişir. Öte yandan, gene Olağanüstü Kongre öncesinde, Ürgüplü Koalisyonunun Millî Savunma Bakanı ve C.K.M.P. genel idare kurulu üyesi Hasan Dinçer, tüzüğe aykırı davrandığını ileri sürerek, Türkeş'in partiden çıkarılmasını ister. Nihayet Olağanüstü Kongre'den iki gün önce, Konya milletvekili ve Ürgüplü Koalisyonu'nun ilk Adalet Bakanı İrfan Baran, Alpaslan Türkeş'i «Hitler» e benzeterek partiye Milliyetçi - Sosyalist bir nitelik kazandırmak istediğini ileri sürer.

Olağanüstü Kongre'de, genel başkanlık için, partinin «eskiler» diye anılan kanadı tek aday olarak Ahmet Tahtakılıç'ın adını öne sürerler. Buna karşılık «yenilerin» adayı Alpaslan Türkeş'tir. Yapılan oylama sonucu Ahmet Tahtakılıç'ın 516 oy almasına karşılık, Alpaslan Türkeş 698 oy alarak genel başkan seçilir.

A. Türkeş'in C.K.M.P. genel başkanlığına seçilmesinden birkaç gün sonra, kabinedeki üç bakan, Hasan Dinçer, İrfan Baran, Seyfi Öztürk ve altı parlamenter C.K.M.P.'nden ayrılarak A.P. saflarına geçerler. Bir süre sonra da partiden ayrılan C.K.M.P. li üç bakanın yerine, «yenilerin» üç bakanı, daha doğrusu Türkeş'çi üç yeni bakan kabineye girer. Bunlar: Mehmet Altınsoy, Hazım Dağlı ve Mustafa Kepi'dir.

1965 genel seçimlerine yeni bir program ve değişiklikle giren C.K.M.P., seçime katıldığı bölgelerin hiç birinde doğrudan doğruya sandalya kazanamaz. Kullanılan geçer-

li oyların % 2.2'sini elde eden parti, ancak millî seçim çevresinden 11 milletvekilliği elde eder. Seçimlerden çok kısa bir süre önce, C.K.M.P. bünyesinde ve görüşlerinde ortaya çıkan değişikliğin hemen sonuçlarını vermesi beklenemezdi. Ancak 1965 1969 yılları arasında parti ideolojisinin yerleştirilmesi, örgütün daha da yaygın duruma getirilebilmesi için gereken sürenin avantajlarına ve 1969 yılında Adana Kongresinde bu değişikliğe uyumlu olarak parti adının «Milliyetçi Hareket Partisi» olarak değiştirilmesine rağmen, yöneticilerin beklediği sonucu veremeyecektir. Bu süre içinde, «14'lerden» Türkeş'e yakınlığı ile bilinenler partiden ayrılırlar. 1969 genel seçimlerinde oylarını % 3'e çıkaran M.H.P., ancak Adana'dan, parti genel başkanına Millet Meclisi'nde bir sandalye sağlayabilir. Bu dönemde sesini sık sık duyurabilmesine ve örgütlenme özelliklerine rağmen M.H.P.nin belli bir seçmen tabanı oluşturamadığı dikkati çekiyor.

Alpaslan Türkeşin genel başkan seçilmesinden sonra ortaya konan programda, partinin amacı «yeni bir devlet düzeni» kurmaktır. Buna ulaşmak için de «Dokuz Işık» adı verilen ilkeler ortaya konuyor. Bu tarihten yani 1965'ten günümüze değin işlenen «Dokuz Işık» yolu, ya da «Ülkücü Yol» un, millî yapının incelenmesinden oluşturulduğu belirtiliyor (1).

Kalkınmayı sağlamak için «Islâv marksizmine» veya «Anglo Sakson kapitalizmine» gerek olmaksızın «üçüncü yol» olarak «Millî ülkü» yolu öneriliyor. Doktrinin ruhunun da «Her şey Türk Milleti için, Türk'e doğru ve Türk'e göre» ilkesi olduğu söyleniyor (2).

M.H.P anti komünist ve anti kapitalist bir tutum

---

(1) Alpaslan TÜRKEŞ, Türkiyenin Meseleleri, Kutluğ Yayınları, Dördüncü baskı, İstanbul 1975, s. 38.

(2) Alpaslan TÜRKEŞ, Aynı kitap, s. 25.

aldığını açıklarken, «üçüncü yol» un gerçekleşmesinde «Dokuz Işık» ın esasları şöyle sıralanıyor: 1. Milliyetçilik; 2. Ülkücülük; 3. Ahlâkçılık; 4. İlimcilik; 5. Toplumculuk; 6. Köycülük; 7. Hürriyetçilik ve Şahsiyetçilik; 8. Gelişmecilik ve Halkçılık; 9. Endüstricilik ve Teknikçilik.

Dokuz Işık'çıların demokrasi anlayışının da «Millî Demokrasi» olduğu ve bunu gerçekleştirmek için de bugünkü anayasanın «başından sonuna kadar» değiştirilmesi ve parlamenter sistem yerine başkanlık sisteminin getirileceği belirtiliyor (1).

M.H.P.'nin görüşleri ve ortaya attığı sloganlar ilk bakışta «düzen değişikliğinden» yana. Ancak düzen değişikliğine giderken sınıf mücadelesine yer vermeyen, bütün sınıfları ahenkli kılmayı amaçlıyan «Millî Demokrasi» olduğu belirtiliyor. Ancak, demokrasinin gelişiminde, egemen burjuvaziye karşı, çalışan sınıfların siyasal bilince vararak haklarına sahip çıkmaları ve iktidara ağırlıklarını koymaları ile bir dengenin kurulduğu, daha doğrusu demokrasinin bir dengeler rejimi olduğu hatırlanacak olursa, M.H.P. nin milliyetçiliğinde, giderek «Millî Demokrasi» de, her kesimden insanın bir araya getirilmesiyle öngörülen düzen değişikliğinde ister istemez güçlünün zayıfı ezmesi kaçınılmaz bir sonuç olacaktır.

Modern toplumlarda, ya da sanayileşme sürecinde olan toplumlarda sınıflar sosyolojik bir olgu olduğuna göre, bu sosyal sınıflar Millet adına «Devletin denetimi» altına konduğunda, bundan ister istemez, «büyük balığın küçüğü yutması gibi» en güçlü olan yararlanacaktır. Demokrasinin temel ilkelerinden olan çoğulculuğu ortadan silecek böyle bir denetim mekanizması, güçlü olan sermayenin baskısını sürdürmesine yarar. Faşist yönetimlerin tanımı da zaten, sermayenin baskı yoluyla egemenliğini sürdürmesidir.

---

(1) Alpaslan TÜRKEŞ, Aynı kitap, s. 78-79.

Modern toplumlarda siyasî partiler, belli sınıfların sözcüleridirler ve varlıklarını sürdürebilmek için bunlardan birine dayanmak zorundadırlar.

M.H.P.'nin kullandığı anti kapitalist ve anti komünist sloganların (1) gerisinde, esas olan anti komünizmdir. Bu bakımdan da eninde sonunda kapitalist kesimle uyuşmak zorunda. Nitekim, anti kapitalist olduğunu belirten M.H.P., 1975 yılında, büyük sermayeden yana olan A.P.'nin liderliğinde kurulan sola karşı «Milliyetçi Cephe» koalisyonunun oluşmasında öncülük edecektir. Hem anti kapitalist, hem de büyük sermayeden yana olmak mümkün değildir. II. Dünya savaş öncesi İtalya ve Almanya'da Faşist ve Nazi partiler anti komünist ve anti kapitalist sloganlarla ortaya çıkmışlar ama, kısa süre içinde anti kapitalizm sözde kalmış ve her iki ülkede de bu partiler sermayenin en büyük koruyucusu olmuşlardı.

Batı taklitçiliğine karşı bir tutum alınırken gözden kaçırılan bir nokta var: Evet, her toplumun kendine özgü yolları bulması, «teslimiyetçi» olmaması, bağımsızlığında ve ulusal çıkarlarında hassas olması çok doğaldır. Ama, «Dokuz Işık» ta yer alan birinci ilke olan «milliyetçilik» te aslında batı burjuvazisinin özellikle 1789 Devriminde Fransada ortaya koyduğu ideolojik bir kavram değil mi? Gelişen burjuvazi, aristokrasiye karşı verdiği mücadelede, feodaliteye son verirken, kendi sınıfsal üstünlüğünü milliyetçilik kavramı ile savunacak ve giderek Millî Devlete ulaşılacaktır. Bu bakımdan milliyetçilik kavramının da Batı'nın bir ürünü olduğu gerçeğine sırt çevrilemez.

M.H.P. sözcüleri sık sık «nazizme» ve «faşizme» karşı olduklarını belirtiyorlar. Bu karşı oluş aslında biçimsel bir nitelik taşıyor. Başka söyleyişle, Alman ve İtalyan modeli faşizme karşı çıkış bir bakıma batı taklitçiliğinden «medet

(1) Alpaslan TÜRKEŞ, Aynı kitap, s. 25-78.

ummadan» kendine özgü yolu bulmakla tutarlı sayılabilir. Ama M.H.P. liderinin memleketin yönetiminde «ilim ve kültür sahibi milliyetçi aydın kişilerin asıl söz sahibi olması ve önderlik etmeleri» gerekliliğinden (1), memleketin kalkınmasında «aydın kafaların söz sahibi olması» ndan (2), «üstün kaliteli kadro» dan (3) sık sık söz etmesi, bir yerde, nazizme ve faşizme kaynaklık etmiş olan batılı düşünürlerden Alman Nietzche'nin «üstün insanını» ve İtalyan Pareto'nun «seçkinler kuramını» hatırlatıyor.

Nihayet batı taklitçiliğine ya da «yabancıların hazırladığı reçetelere» karşı çıkılırken (4), millî bünyemize uymayan parlamenter sistem yerine «Başkanlık sistemi» öneriliyor (5). Yasama yürütme arasında güçler ayrılığına dayanan başkanlık ya da prezidansiyel sistemin, ilk kez, kapitalist bir ülke olan A.B.D.'nde ortaya çıktığı ve ancak bu ülkede uygulanabildiği gerçeğini hatırlamak gerekir. Bu sistemi taklit eden ülkelerde başkanlık sisteminin otoriter bir yönetime kapıları araladığı, anayasa hukukunda sık sık görülür. Nitekim parlamenter sistemden çok, başkanlık sistemi özelliklerinin ağır bastığı 1919 Weimar Anayasası, Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesini bir ölçüde kolaylaştıran sistem olmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki, Türkiye'de siyasî partilerin gelecekte doktriner ve disiplinli olma yolundaki eğilimleri, Türkiye'nin başkanlık sistemiyle bağdaşmasına olanak vermemektedir.

M.H.P. özellikle gençlik kesiminde yaygın bir biçimde örgütlenmiştir. Partinin yandaş örgütü olan «Ülkü Ocakları» sürekli ve bir tür askerî disiplin içinde partinin militan eylem kadrosunu oluşturuyor.

---

(1) Alpaslan TÜRKEŞ, Aynı kitap, s. 15.
(2) Alpaslan TÜRKEŞ, Aynı kitap, s. 16 ve 78.
(3) Alpaslan TÜRKEŞ, Aynı kitap, s. 48.
(4) Alpaslan TÜRKEŞ, Aynı kitap, s. 36.
(5) Alpaslan TÜRKEŞ, Aynı kitap, s. 79.

1973 seçimlerinde oylarındaki artış % 0,4'tür. Kullanılan geçerli oyların % 3.4'ünü alan M.H.P.'nin bugün Millet Meclisinde üç ve Cumhuriyet Senatosu'nda da bir sandalyesi var. Basında «Bizim Anadolu» ve «Orta Doğu» parti'nin sözcülüğünü yapıyorlar. On yıllık bir geçmişine rağmen sosyal tabanını oluşturamayan M.H.P., oy oranlarında sağladığı oldukça küçük artışlarla, henüz iktidar yarışına aday olabilecek aşamaya ulaşamadığını gösteriyor

Soru 91 C.K.M.P.'nin bir kanadı zamanla M.H.P.'nin doğuşuna yol açarken, partinin asıl kurucuları «Millet Partisi» ni nasıl oluşturdular ve partinin bugünkü durumu nedir?

Birinci İnönü Koalisyonunun 31 Mayıs 1962'de dağılmasından sonra, C.K.M.P. ülkeyi hükümetsiz bırakmamak için, kurulacak koalisyona katılacağını açıklar. Daha önce, parti içinde kişisel tutumuna cephe alınması karşısında, 14 Aralık 1961'de genel başkanlıktan ayrılmış olan Bölükbaşı, beraberinde, kendisine bağlı 28 parlamenterle birlikte 3 Haziran 1962'de C.K.M.P.'nden ayrılırlar ve birkaç gün sonra da, 15 Haziran 1962'de, Ankara'da «Millet Partisi» ni kurarlar. 16 Haziran'da Osman Bölükbaşı kurucular tarafından genel başkanlığa getirilir. Sıkıyönetim nedeniyle M.P. ilk kongresini 5 Temmuz 1963'te Konya'da yapar ve Bölükbaşı kongre tarafından genel başkan seçildikten sonra, siyasal hayattan çekilene değin, değişmez genel başkan kalır.

Millet Partisi'ni Osman Bölükbaşı'nın kişiliğinden soyutlamak olanaksız. İster parlamento içi, ister parlamento dışı konuşmalarında olsun, partisi ile kişiliği arasında ayrılmaz bir bütünlük görülür. Bu bakımdan M.P. tipik bir «lider partisi» özelliğini taşıyordu. «M.P.'nin kitleler üzerinde

yaratmış olduğu çekicilik, program ve ilkelerinden daha çok, bütün rakiplerine meydan okuyan tek bir adamın şöhreti üzerine bina edilmiştir. Bu hüviyetiyle Millet Partisi, en çok dışarı açılmış olmakla beraber, demagojik sloganlara kolaylıkla kapılabilen çoğunlukla az tahsilli hattâ okur yazar olmayan seçmenlerce desteklenmektedir» (1).

Ekonomik açıdan tutarlı bir görüşünden sözetmek çok güç Millet Partisi'nin. Ancak, program ve seçim bildirilerinden, partinin liberal bir politikadan yana olduğu ve ekonomik hayata devlet müdahalesinin asgariye indirilmesini istediği anlaşılmaktadır.

Osman Bölükbaşı'nın, II. Cumhuriyet döneminde, liderler seviyesinde zaman zaman yapılan «zirve» toplantılarının hiç birine katılmaması, bunlardan âdeta kaçması, bu dönemde değişik yorumlara yol açar. Şubat 1965'te kurulan Ürgüplü Koalisyonuna, M.P., A.P. - Y.T.P - C.K.M.P. ile katılacak, ama parti lideri Bölükbaşı, hükümette görev almayacak, hatta zaman zaman, partisinin katıldığı bu koalisyona en sert hücumlarını yapmaktan geri kalmayacaktır. Bir ara Türk Sovyet kültür anlaşmasının imza edilmemesi için kabinedeki M.P.'li bakanlara açıkça baskı yapar. Aslında bu tutum, koalisyonun dağılması için yeterli bir neden olduğu halde, her ne pahasına olursa olsun hükümeti ayakta tutmak kaygısı, «uzlaşmaz lidere» ve partisine tahammül edilmesini zorunlu kılar.

Koalisyon döneminde Bölükbaşı'nın en çok uğraştığı ve kamuoyunda geniş yankılar uyandıran konu T.R.T. olur. T.R.T.'ye karşı giriştiği kişisel mücadele ve suçlama-

---

(1) Nermin ABADAN, Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1966, s. 192.

lar, M.P.'li Turizm ve Tanıtma Bakanı Ömer Zekaî Dorman'ın istifası ile sonuçlanır.

1965 genel seçimlerinde M.P., Bölükbaşı'nın tek başına yüklendiği kampanya'ya rağmen oyların % 6.3'ünü alarak, Millet Meclisinde 31 sandalye kazanır. Böylece, A.P. ve C.H.P.'nden sonra üçüncü parti durumuna gelir Millet Partisi. Ne var ki, Türk toplumunda, 1965'ten sonra, artık kişilerin değil ama, belli bir görüş ve programa bağlı olarak sosyal taban oluşturan partilerin etkinliklerini sürdürebileceği dönem başlar. Bölükbaşı'nın kişisel prestiji ve yığınlarda topladığı sempati, tek başına bir siyasî partiyi peşinden sürüklediği günler artık gerilerde kalır.

1969'da yapılan genel seçimlerde, oylarında % 50 bir azalma olacak ve sosyal tabanı olmayan ya da oluşturulamayan her partinin uğradığı sona M.P. de ergeç ulaşacaktır. 1972'de siyasal hayattan çekilmekten başka çare göremeyecektir Bölükbaşı. Böylece partisi de, kendisi de, kısa sürede, adı var kendi yok durumuna girecektir.

1972'de parti genel başkanlığına, 1969 yılında emekliye ayrılmış olan eski Genel Kurmay Başkanı Cemal Tural getirilir. Ancak, 1973 genel seçimleri, M.P. için tam bir başarısızlıktır. 1965'te yaklaşık yarım milyon'un üstünde oy potansiyeli olan partinin, 1973'te elde ettiği toplam geçerli oyları altmış bin'dir. Tabiî parlamentoya hiç bir temsilci sokamaz.

Bugün artık siyasal hayatta kendisinden sözedilmeyen M.P.'nin 21 Nisan 1975'te yapılan VI. Büyük Kongresinde, genel başkanlığa, eski bağımsız İçel milletvekili Celâl Kargılı getirilir. Fakat M.P.'nde bir toparlanma ve yığınlara açılma konusunda hiç bir belirti yoktur. Bu durumda, M.P.'nin pek yakın bir gelecekte siyasal hayatta kendiliğinden yok olmasını doğal karşılamak gerekir.

Soru 92 «Türkiye İşçi Partisi» nin kuruluşu, gelişimi ve sonu nasıl oldu ve Cumhuriyet döneminde ilk kez bir sosyalist partinin parlamento çatısı altında varlığını duyurmasının bugüne etkileri ne olmuştur?

27 Mayıs 1960'tan sonra, işçiler, o zamana değin yaptıkları gibi mevcut partilerden birini desteklemek, ya da bu partilerden parlamentoya girerek seslerini duyurmak yerine, kendi partileriyle siyasal hayata katılmak için çalışmalara başlarlar. İstanbul'daki İşçi Sendikaları Birliği yöneticilerinden Kemal Türkler, Rıza Kuas, Şaban Yıldız, İbrahim Güzelce, Kemal Nebioğlu, Avni Erakalın yeni partile-

kurulup seçimlere girebilmeleri için, Millî Birlik Komitesi'nce son gün olarak açıklanan 13 Şubat 1961'de «Türkiye İşçi Partisi» nin kuruluş dilekçesini İstanbul Valiliğine verirler. Genel Başkanlığa da Avni Erakalın getirilir.

13 Şubat 1961'den, genel seçimlerin yapıldığı Ekim 1961'e kadar T.İ.P. bir gelişme gösteremiyecek ve 1961 genel seçimlerine katılamayacaktır. Üstelik, parti genel başkanı Avni Erakalın, Y.T.P. listesinden İstanbul'da seçimlere katılarak T.İ.P.'ten ayrılır. Tam bir durgunluk içine giren parti ayrıca, kuruluşunda «aydın» kesimden parti yönetiminde kimseyi bulundurmaması ve «lider» inden yoksun olmasıyla bir ara yalnızca «tabela partisi» durumuna gelir.

T.İ.P. yöneticileri, Şubat 1962'de, genel başkanlığa İstanbul Hukuk Fakültesinin eski öğretim üyelerinden Doçent Mehmet Ali Aybar'ı getirirler. M. Ali Aybar'ın parti genel başkanı olmasından, yeni bir tüzük ve programla ortaya çıkılmasından sonra, sol kanatta bir toparlanma görülür. Daha önce Ocak 1960'da kurulmuş olan «Türkiye Sosyalist Partisi» yalnızca aydınlardan oluşan bir parti olarak kalmış ve bir gelişme gösterememişti. Türkiye Sosyalist Partisi genel sekreteri Minnetullah Haydaroğlu, T.İ.P. ile

birleşmeyi gerçekleştirecek ve 12 Mayıs 1962'de yaptığı basın toplantısında, «memlekette sosyal dayanışmanın aynı gayeyi taşıyan partilerin parçalanması ile değil, tekelden ve yek vücut olarak davayı savunmaları ile mümkün olacağını» belirtecektir.

TİP.'in kamuoyunda ilgi toplamağa ve dikkatleri çekmeğe başladığı 1963 yılında, C.K.M.P. Ankara senatörü Niyazi Ağırnaslı'nın partisinden ayrılarak T.İ.P.'e girmesiyle, T.İ.P. bu yolla Anayasa Mahkemesine dava açma olanağını bulduğu gibi parlamentonun Cumhuriyet Senatosu kanadında da sesini duyurmağa başlar. Bir süre sonra, Cumhurbaşkanınca kontenjan senatörü seçilmiş olan Esat Çağa da T.İ.P.'e girecektir. Bu arada 1963 mahallî seçimlerine katılan T.İ.P. İstanbul'da bir temsilci çıkarır.

T.İ.P.'nin I. Büyük Kongresi, 9-10 Şubat 1964 tarihinde İzmir'de yapılır. Partideki ilk görüş ayrılıkları, tüzükteki 53. madde dolayısıyla İzmir Kongresinde ortaya çıkar. Bu madde, parti organlarına seçileceklerin yarısının emekçilerden olmasını öngörüyordu. Bu hükmün, aydınlarla emekçilerin arasını açıcı yönde olduğunu ileri süren bazı üyeler partiden ayrılırlar, bazıları da ihraç edilirler. Bundan sonra, bir süre, parti içinde önemli bir görüş ayrılığı açığa çıkmaz.

1965 yılında yapılacak genel seçimlere hazırlanma, örgütlenme sorunları ve bu arada partiye karşı girişilen yıpratma kampanyası da giderek yoğunluk kazanır. Bu dönemde T.İ.P. çeşitli baskılara, suçlamalara hedef olur. T.İ.P.'ne karşı girişilen saldırıların yanısıra, Türk - İş yöneticileri de T.İ.P.'nin kanunsuz grevleri teşvik ettiğini iddia ederek savcılığa kadar uzanan şikâyetlerde bulunurlar. Bu tarihlerde T.İ.P. için en hassas sorun, partinin yasal bir kuruluş olduğunu, Anayasa sınırları içinde, oyunun kurallarına bağlı olarak, iktidar mücadelesi yaptığını ortaya koyması olur. Seçimlerden kısa bir süre önce Eylûl 1965'te A.P.'nin, T.İ.P.'nin seçimlere katılmasını önlemek için

Yüksek Seçim Kurulu'na başvurduğu görülür. Ama, bir sonuç elde edemez A.P. Öte yandan, T.İ.P.'nin bir komünist partisi olduğu A.P. yöneticileri tarafından açıkça dile getirilmiştir. Seçimlerden bir hafta önce de Başbakan yardımcısı, A.P. genel başkanı Süleyman Demirel Gaziantep'te yaptığı bir konuşmada «T.İ.P.'lileri kovalayın» diyecektir.

1965 genel seçimlerinde, T.İ.P. kullanılan geçerli oyların % 3'ünü alarak Millet Meclisinde 15 sandalye elde eder. Bunun 13'ü, o tarihlerde uygulanan millî bakiye sistemi dolayısıyla, millî seçim çevresindendir. 1965 Ekim seçimlerinde, T.İ.P 'in Millet Meclisinde grup kurabilecek ölçüde yer alması, parti için önemli bir gelişmeydi. Ancak bu tarihten sonra T.İ.P içindeki bölünmeler de su yüzüne çıkmağa başlar.

T.İ.P. genel başkanı M. Ali Aybar, 4 Kasım 1966'da, «Yön» dergisinde çıkan bir yazısında, «Türkiye İşçi Partisini bir sosyalist kuruluş olarak... maziye organik şekilde bağlamaya çalışmak yersizdir» diyecektir. Bu yazı, T.İ.P. dışında kalmış olan Mihri Belli grubunun açıkça tavır almasına yol açar. Daha sonra «Millî Demokratik Devrimciler» olarak anılan bu gruba eğilim gösteren partili üyeler T.İ.P.'nden ihraç edilmeğe başlanır.

T.İ.P.'nin, sosyalist mücadele ile anti emperyalist mücadeleyi birlikte yürütmesi görüşüne karşılık, Millî Demokratik Devrimciler, Türkiye'nin feodal yapısı ve yarı bağımlı durumda olması nedeniyle, sosyalist bir mücadele aşamasında bulunulmadığını, bu bakımdan da önce anti - feodal ve anti emperyalist mücadele verilmesi gerektiğini ileri sürerler. Parti dışında oluşan bu grup, görüşlerini «Türk Solu» dergisinde dile getirirler ve Kasım 1968'de derginin 53. sayısına ek olarak «Millî Demokratik Devrim» adlı broşürlerini yayınlarlar. Millî Demokratik Devrimciler ilerde kendi içlerinde de bölünecekler, bir bölümü «Aydınlık» dergisinde, öteki bölümü de «Proleter Devrimci Aydın-

lık» dergisinde kümelenerek görüşlerini açıklayacaklardır.

T.İ.P içinde, yönetici kadro arasında asıl bölünme, 1968 yılı Ağustos'unda, Çekoslovakya'nın Sovyet orduları tarafından işgalini izleyen günlerde, genel başkan M. Ali Aybar'ın, parti kurullarında bir karara varılmadan, tek başına yaptığı konuşmalarında, «Türkiye'ye özgü, hürriyetçi ve güleryüzlü sosyalizm» sözcüklerini kullanması üzerine olur. Sadun Aren ve Behice Boran, bu konuşmalardan sonra, Aybar'a karşı bir tutum alırlar. Aren ve Boran, kısaca, sosyalizmin bir üretim biçimi olduğunu, bu bakımdan da Türkiye'ye özgü bir sosyalizmden sözedilemeyeceğini, ayrıca sosyalizmin özünün esasen hürriyetçi olduğunu söyleyeceklerdir. Aren ve Boran grubu, önce dört sayı çıkan «Tüm» dergisinde, sonra da, Mayıs 1969'dan itibaren «Emek» dergisinde görüşlerini ortaya koyacaklardır.

Bu arada T.İ.P.'nin gençlik örgütü Fikir Kulüpleri Federasyonu da bölünme ve iç kavgalara sahnedir. Millî Demokratik Devrimciler, Ekim 1969 Kurultayında bu örgüte hâkim olacaklar ve Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun adı Dev Genç olarak değişecektir.

1969 genel seçimlerine, parti içi bölünmenin gün geçtikte yoğunlaştığı ve T.İ.P.'nin kendi iç kaygılarının seçim hazırlıklarından daha da ağır bastığı bir ortamda girilir. Bu seçimler, T.İ.P.'nin bir miktar oy kaybına yol açtığı gibi, klasik d'Hondt Sistemine göre yapılan seçimler, partiye Millet Meclisi'nde ancak iki sandalye sağlayabilecektir.

Seçimlerden sonra, parti genel başkanı M. Ali Aybar, Kasım 1969'da T.İ.P. genel yönetim kurulu toplantısında, «muarızlarına karşı mücadeleye devam edebilmek için» genel başkanlık görevinden çekilir. Bundan sonra, parti genel başkanlığına Mehmet Ali Aslan, genel sekreterliğe de Yahya Kanbolat getirilir. Fakat Parti içi çalkantılar giderek artar, parti toplantıları yer yer karşıt görüşlü T.İ.P. lilerin kendi aralarında çatışmalarına yol açar. Böyle bir

ortamda, parti genel yönetim kurulunu dahi toplamakta güçlük çeken genel başkan bir süre sonra 20 Aralık 1969'da istifa eder. Genel yönetim kurulu aynı gün, genel başkanlığa Şaban Yıldız'ı seçer.

T.İ.P. içindeki sürtüşmeler, parti dışı sol kümelenmeler 1970 yılında giderek artar ve nihayet T.İ.P.'nin IV. ve son Büyük Kongresi oldukça elektrikli bir hava içinde 29-31 Ekim 1970'de Ankara'da toplanır «Emek» grubunun hâkim olduğu bu kongreden sonra, genel yönetim kurulu, parti genel başkanlığına Behice Boran'ı seçer. Genel sekreterliklere de işçi kesiminden Şaban Erik, işçi olmayan kesimden de Salt Çiltaş seçilir. Merkez yürütme kurulu üyeliklerine de Hüsamettin Güven, Bekir Yenigün, Necat Öktem, Yavuz Ünal, Osman Sakalsız, Sadun Aren, Yalçın Cerit, Adil Özkol, Turgut Kazan, Can Açıkgöz seçilirler.

T.İ.P., merkez yürütme kurulunun ilk giriştiği işlerden biri, Millî Demokratik Devrimcileri partiden tasfiye etmek olur. Fakat ne var ki, T.İ.P. içindeki çalkantılar devam ederken, 11 Haziran 1971'de, yani «ara rejim» döneminde, Cumhuriyet Başsavcılığınca açılan dava sonucu, T.İ.P., Anayasa Mahkemesince 20 Temmuz 1971 günü S.P.K.'nun 89. maddesine göre, azınlıklar yarattığı gerekçesiyle kapatılır.

Cumhuriyet Başsavcılığı, T.İ.P.'nin 29-31 Ekim 1970 günlerinde toplanan IV. Büyük Kongresinde alınan kararların 6. Bölümünü, Anayasanın 57. ve S.P.K.'nun 87. ve 89. maddelerine aykırı görerek açtığı dava üzerine T.İ.P.'in Anayasa Mahkemesince 20 Temmuz 1971'de kapatılmasından sonra, «12 Mart ara rejimi» döneminde, T.İ.P yöneticileri, ayrıca, Ankara 3 no.lu Sıkıyönetim Askerî Mahkemesinde açılan dâva sonucu altı ilâ onbeş yıl arasında değişen ağır hapis cezalarına çarptırıldılar. Bu karar Askerî Yargıtayca da onaylandı. Daha sonra, 15 Mayıs 1974 gün ve 1803 sayılı Af Kanununun, istisnalara ilişkin hükmünün

Anayasa Mahkemesi tarafından iptali üzerine, T.İ.P. yöneticileri af kapsamına girerek tahliye edildiler.

T.İ.P.'in Anayasa Mahkemesi tarafından azınlıklar yarattığı gerekçesiyle kapatılması ile parti yöneticilerinin sonradan Türk Ceza Kanununun 141. ve 142. maddelerine göre Sıkıyönetim Mahkemesinde yargılanmaları ortaya hukuksal açıdan önemli bir sorun çıkarıyor. Şöyle ki, T.İ.P. Anayasa Mahkemesince kapatılırken, S.P.K.'nun 111. maddesinin 3. bendine göre yöneticilerinin işledikleri fiiller nedeniyle değil, fakat S.P.K.'nun 111. maddesinin 2. bendine göre, IV. Kongre kararına dayanılarak kapatılmıştır. T.İ.P.'nin kapatılması, yöneticilerinin bireysel davranışlarından ötürü olmamıştır ve Anayasa Mahkemesi, kapatılan T.İ.P.'nin yöneticilerinin durumuyla ilgili bir hüküm vermemiştir. Bu bakımdan, T.İ.P. yöneticilerinin ayrıca yargılanabilmeleri için, S.P.K.'nun 111. maddesinin 3. bendinin (A) fıkrasının son cümlesi uyarınca durumun Anayasa Mahkemesince saptanması gerekirdi ve sonradan açılan ceza davasının da bu doğrultuda sonuçlanması gerekirdi. Başka söyleyişle, S.P.K.'nda yasaklanan amaçlara aykırı bireysel davranışlar söz konusu olduğunda ve o üyeler ya da yöneticiler partiden çıkarılmayıp partinin kapatılmasına sebep olmuşlarsa, bunların sonradan yargılanabilmeleri, Anayasa Mahkemesinin partiyi kapatma kararı doğrultusunda olmak gerekirdi.

T.İ.P. yöneticilerinin yargılanmaları S.P.K.'nda öngörülen düzenlemeye uygun düşmüyor. Çünkü Partinin Anayasa Mahkemesince kapatılması, S.P.K.'nun 111. maddesinin 2. bendi uyarınca IV. Kongre kararının 6. Bölümünün, S.P.K.'nun 89. maddesine aykırılığındandır. Buna göre «Siyasî partiler Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde millî veya dinî kültür farklarına yahut dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler. Siyasî partiler Türk dilinden ve kültüründen gayrı dil ve kültürleri korumak ve-

ya geliştirmek veyahut yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler.» Anayasa Mahkemesi, T.İ.P.'in 29-31 Ekim 1970 tarihlerinde toplanan IV. Kongresinde alınan kararın bir bölümünü bu maddeye aykırı bularak T.İ.P.'i kapatmıştır.

22 Nisan 1962 tarih ve 44 sayılı «Anayasa Mahkemesinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkındaki Kanun» un 28. maddesi uyarınca, Anayasa Mahkemesi taleple bağlı kalmak kaydıyla başkaca gerekçe ile de anayasaya aykırılık kararı verebilir. Nitekim Anayasa Mahkemesi, T.İ.P.'nin kapatılması davasında, partinin kuruluşundan bu yana, tüzük, program ve faaliyetlerini incelemiş, partinin sınıf esasına dayalı oluşunun Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddelerine giren bir özellik taşımadığını gördüğü içindir ki, bu konuda bir hüküm vermemiştir. Anayasa Mahkemesi yalnızca S.P.K.'nun 89. maddesine göre partinin kapatılmasına karar vermiştir

T.İ.P.'nin kapatılması kararından sonra yöneticilerinin Ankara 3 no.lu Sıkıyönetim Askerî Mahkemesinde Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddelerine göre yargılanmalarını hukukun temel ilkeleriyle bağdaştırmak çok güç. Çünkü, Anayasa Mahkemesi kararında yöneticilerin durumuyla ilgili bir hüküm olmadığı gibi, partinin kapatılma nedeni dışında, T.İ.P. âdeta yeniden yargılanmıştır. Gerçi yargılananlar parti yöneticileri idi ama, bu yargılamada Askerî Mahkeme T.İ.P.'nin tüzük, program ve geçmiş on yıllık faaliyetlerini de ele almıştır. Askerî Mahkeme, yargılanan T.İ.P. yöneticilerinin, Türkiye'ye komünist bir düzen getirmek amacını güttükleri, bu yönde örgütlendikleri ve propaganda yaptıkları sonucuna vararak Ceza Kanunu'nun 141/1 ve 142/1 maddelerinin kapsamına giren suçu işlediklerine hükmetmiştir.

Böylece T.İ.P. için, birbirleriyle bağdaşmayan iki mah-

keme kararı çıkıyor ortaya. Partilerin kapatılması konusunda tek yetkili merci Anayasa Mahkemesi olduğuna göre, Askerî Mahkemenin T.İ.P. yöneticilerini ve dolayısıyla T.İ.P.'ni ayrıca bambaşka gerekçelerle yargılaması hukuksal temelden yoksun oluyor ve Askerî Mahkemenin yetki alanını aşıyordu. Kaldı ki, aynı dönemde kapatılan Millî Nizam Partisi yöneticileri hakkında sonradan ceza davası açılmaması ile hukuka uygun davranılırken, T.İ.P.'nin yöneticileri hakkında farklı bir işlem uygulanması en azından adalet duygularını da zedeliyor.

☆

Türkiye İşçi Partisi'nin Türk siyasal hayatında ortaya koyduğu görüşler ve bıraktığı yankıları ana hatları ile şöyle özetlemek mümkün:

T.İ.P., Türkiye'nin kalkınmasında «Kapitalist olmayan kalkınma yolu» nu öngörmekteydi; bu sistemde kamu sektörü esas alınmaktaydı, ve ekonomiye egemen olacak genişlikteydi. Özel sektör ise, plan çerçevesinde, kamu sektörünün yardımcısı olarak çalışacaktı. Kapitalist olmayan kalkınma yolu da, programa göre, emekçilerin iktidarını zorunlu görmekteydi (1).

T.İ.P., Türk işçi sınıfının «demokratik öncülüğü» etrafında toplanmış olan ve emeğiyle yaşayanların kanun yolundan iktidara gelmeyi amaçladığı bildirilen programında, ekonomik kalkınmada, sanayileşmeden yanadır; «Ortak Pazar» a üyelik ciddî bir sanayileşme programı ile çelişme halinde olduğundan, ekonomik kalkınmamızı önleyerek Türkiye'yi yarı sömürge ekonomisi şartları içinde yaşamaya mahkûm edeceğinden, Ortak Pazar'a «yüzde yüz karşı» olunduğu belirtilmektedir (2).

---

(1) Türkiye İşçi Partisi Programı I. Büyük Kongrede kabul edilen 10 Şubat 1964, s. 64.

(2) T.İ.P. Programı, s. 108.

Dış politika ve millî savunma konusunda T.İ.P., emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı, «yüzde yüz millî, bağımsız ve barışçı» bir dış politikadan yanadır (1).

Millî Savunmaya ilişkin olarak, ayrıca, T.İ.P.'nin 1969 seçim bildirisinde «Gerekli silâh ve malzemeyi yabancıya muhtaç olmadan kendi kaynaklarımızdan elde etmek için millî silâh sanayiinin hızla geliştirilmesi» nden sözediliyordu. Bu arada, yabancı devletlerle ve özellikle A.B.D. ile yapılmış olan ikili andlaşmaların gözden geçirilerek bağımsızlığımız ve ulusal çıkarlarımızla bağdaşmayanların yürürlükten kaldırılması, yabancıların kurduğu askerî üslerin kapatılması öngörülüyordu.

Kıbrıs sorununda 1965'ten itibaren T.İ.P, Ada'da yabancı üslerden arınmış, her iki Cemaat'in haklarına saygılı, bağımsız, federatif bir devlet biçimini önermekteydi.

T.İ.P.'nin on yıllık siyasal yaşamındaki iç çalkantıları, başarıya ulaşamama nedenleri kuşkusuz bu kitabın sınırlarını aşan ayrı bir inceleme konusu. Ancak şu da var ki, T.İ.P.'nin başarılı ya da başarısız oluşu değerlendirilirken, bunun Türk toplumunun tarihsel evriminden ve yapısından soyutlanmasına olanak yok. T.İ.P.'nin kurulduğu dönemde, Türkiye'de henüz bir düşünce birikiminin bulunmaması ve dolayısıyla yeterli teorik çalışmalar yapılmadan sosyalist örgütlenmeye gidilmesi sonradan parti içi bölünmeleri hızlandıracaktır. Öte yandan, emekçilerin Türkiye'de siyasal iktidara kendi ağırlıklarını koyacak aşamaya ulaşamamış olmaları, sosyalizmin bir aydın kadro hareketi olarak başlamasına yol açmıştır. Tabandan gelmeyen bu örgütlenme, zamanla aydınlar arasında seminer tartışmalarının düzeyine dahi ulaşamadan kör döğüşüne benzeyecektir. Emekçi sınıflar, sol örgütlenmeye ağırlıklarını koyabilmiş olsalardı, aydınların sonraki sorumsuzca

(1) T.İ.P. Programı, s. 165.

tutumları ve bölünmeleri bir ölçüde azalabilirdi hiç kuşkusuz.

Bütün bunların ötesinde, T.İ.P.'nin bir sosyalist parti olarak ortaya çıkışı, yasal yollardan iktidar mücadelesine katılması, bir süre sonra da parlamentoda varlığını duyurabilmiş olması, Türk siyasal hayatında tartışmalara başka bir renk katacaktır. 1960'lara kadar belli sınırlar içinde sürdürülen mücadele, T.İ.P.'nin ortaya attığı görüşlerle, bu tarihlerden sonra, toplumun iç ve dış politikaya bakış açısına yeni boyutlar kazandıracaktır. Demokrasilerde, iktidar ve muhalefet arasında kurulan dengenin temelinde, toplumdaki güçler dengesinin bulunduğu ve giderek «düzenin değiştirilmesi» siyasal gündemde ilk sırayı alacaktır. Zamanla, yığınların isteklerini dile getirmeleri, haklarına sahip çıkmaları, başlangıçta yadırganan, bir ölçüde ürkülen konular olmaktan çıkarak doğal görülmeye başlanacaktır. Özellikle dış politikada dile getirilenler, bu alanın bir tabu olmaktan çıkmasına yol açacaktır. Dışa bağımlı bir ekonominin gelecekteki sakıncaları 1965'lerde görüş olarak belirtilirken, gerçekler somut olarak 1975'te Kıbrıs olayları dolayısıyla ve Türkiye'nin haklı bir davasında, daha açık ve belirgin olarak ortaya çıkacaktır.

Soru 93 Türkiye İşçi Partisi'nin kapatılmasından ve «ara rejimden» çıkıldıktan sonra kurulan sosyalist partiler hangileridir?

T.İ.P.'nin kapatılmasından sonra, bir süre, Türk siyasal hayatı, sosyalist kanadın sesini partiler yoluyla duyuramadığı döneme girer. 14 Ekim 1973 genel seçimleriyle «ara rejimden» çıkılmasından sonra, bu kanatta da tekrar örgütlenme başlar. Bu örgütlenme, daha önce T.İ.P. içinde ortaya çıkan bölünmelerin yanı sıra, parti dışında

kalmış solun, bu kez ayrı ayrı partiler yoluyla ve değişik adlar altında biraraya gelmeleriyle oluşur.

Bugün sosyalist kanatta, işçi sınıfına dayalı olduklarını söyleyen beş parti var. Kuruluş tarihlerine göre bunlar: «Türkiye Sosyalist İşçi Partisi», «Vatan Partisi», «Türkiye Emekçi Partisi», «Türkiye İşçi Partisi» ve «Sosyalist Parti» dir.

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (T.S.İ.P.). 22 Haziran 1974 günü İstanbul'da kurulan T.S.İ.P., ara rejimden sonra ilk kurulan sosyalist partidir. Partinin kurucuları arasında eski T.İ.P.'liler de var. Ancak, kurulduğu günlerde bir açıklama yapan genel başkan Ahmet Kaçmaz, eski T.İ.P. ile hiç bir ilgileri olmadığını belirtir (1).

T.S.İ.P. içinde yer alanların bir bölümü, T.İ.P. içinde ortaya çıkan görüş ayrılığından sonra oluşan kümeleşmeler içinde yer almış kimselerdir. T.S.İ.P programında, Türkiye'nin bugün «güdük bir kapitalist düzen» olduğu ve kalkınmanın sosyalizm ile gerçekleşeceği ileri sürülüyor, sosyalizme giden yolda işçi sınıfının «demokratik öncülüğünden» sözediliyor. Böylece Millî Demokratik Devrimcilerden farklı bir görüş ortaya konmaktadır. Aylık «İlke» dergisiyle haftalık «Kitle» gazetesi partinin görüşlerini dile getiriyor.

Vatan Partisi. - İkinci sosyalist parti, 21 Ocak 1975'te İstanbul'da kurulan «Vatan Partisi» dir. Kurucular arasında, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın eşi Emine Kıvılcımlı da bulunuyor. 1954 yılında İstanbul'da Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın kurmuş olduğu, fakat 1957 yılında faaliyeti yasaklanan «Vatan Partisi» nin yeniden yaşatılmasının amaçlanağı söylenebilir. Çünkü parti tüzüğü eski parti tüzüğünün bir benzeri. Ayrıca, 1954'deki kuruculardan Ahmet Cansızoğlu ve gene bu dönemde parti üyesi olan Arif Şimşek yeni

(1) Yeni Ortam, 24 Haziran 1974.

«Vatan Partisi»nin kurucuları arasında yer alıyorlar.

Türkiye Emekçi Partisi. - Mihri Belli ve arkadaşları tarafından 12 Şubat 1975'te İstanbul'da kurulan «Türkiye Emekçi Partisi», bir zamanlar T.İ.P. içinde, Millî Demokratik Devrim görüşü ile beliren muhalefetin örgütüdür. Millî Demokratik Devrimciler, sosyalizme geçilmeden önce, Türkiye'nin bağımsızlığa kavuşması ve çağ dışı ilişkilere son verilmesini amaçlıyorlar. Kısaca, bugünkü mücadele anti emperyalist ve anti feodal bir mücadele olmalıdır Millî Demokratik Devrimcilere göre. Bu grup da 1970'lerde kendi içinde bölünmüş ve bir bölümü Mihri Belli etrafında «Sosyalist Aydınlık» dergisinde görüşlerini dile getirmişlerdi.

Türkiye Emekçi Partisi'ni kuranlar, Mihri Belli'nin öncülüğünü yaptığı gruptur ve işçi sınıfının öncülüğü olmadan Millî Demokratik Devrim'in başarılamayacağını söylüyorlar. Aylık «Emekçi» dergisi partinin görüşlerini yansıtmaktadır.

Türkiye İşçi Partisi. - Behice Boran ve arkadaşları tarafından 30 Nisan 1975'te İstanbul'da kurulmuştur yeni «Türkiye İşçi Partisi.»

Yeni Türkiye İşçi Partisi, «egemen üretim ilişkileri bakımından» Türkiye'nin kapitalist bir ülke olduğunu, burjuva demokratik devrimi esas itibariyle gerçekleştirildiğinden artık millî demokratik devrimin söz konusu olmadığını, «bundan böyle devrim gündeme geldiğinde, bu, sosyalist devrim olacaktır» görüşündedir. Türkiye İşçi Partisi, ayrıca, işçi sınıfı ve onun «müttefiki» emekçilerden sözederek demokrasi ve emekten yana olmak kaydıyla sola açık partilerle işbirliği için kapıları açık tutmak eğiliminde görülüyor.

Partinin görüşleri «Yürüyüş» adlı haftalık dergide dile getiriliyor.

Sosyalist Parti. - «Sosyalist Parti» eski T.İ.P.'nin uzun

süre, 1962 1969 yılları arasında, genel başkanlığını yapmış olan M. Ali Aybar ve onun eğiliminde olan eski T.İ.P.'liler tarafından 30 Mayıs 1975'te İstanbul'da kurulur ama bir süre sonra partinin Genel Merkezi Ankara olur.

Biraz önce değindiğimiz yeni «Türkiye İşçi Partisi» ile «Sosyalist Parti» nin köklerini 1968 yılında, eski T.İ.P. yönetici kademesinde ortaya çıkan görüş ayrılığında aramak gerekir. 92. sorudan da hatırlanacağı gibi, 1968 Ağustosunda, Çekoslovakya'nın Sovyet Orduları tarafından işgalinden sonra, Aybar, bu hareketi kınamıştı; o günlerde yaptığı konuşmalarda «hürriyetçi sosyalizm», «Türkiye'ye özgü sosyalizm», «kendi şahsına münhasır (sui generis) bir sosyalizm» den sözetmesi, yöneticiler arasında kopmaya kadar gidecek bir bölünmeye yol açar. Boran ve Aren, Aybar'ı eleştirirlerken, hürriyetçi sosyalizm görüşünü ileri sürmenin sosyalizmin hürriyetçi olmadığı anlamına gelebileceğini ve bu sözün daha kimsenin bilmediği bir sosyalizm için kullanıldığını, bu görüşte olan bir kimseye de sosyalist gözüyle bakılmayacağını söyleyeceklerdir. Nihayet 1969 sonlarına doğru, Aybar'ın genel başkanlıktan çekilmesine yol açacaktır bu görüş ayrılığı.

1975 yılında, Aybar'ın öncülüğünde kurulan «Sosyalist Parti» ile yeni «Türkiye İşçi Partisi» arasında, devrim anlayışı bakımından bir fark yok. Başka söyleyişle, her iki parti de Millî Demokratik Devrim görüşüne karşıdırlar. Sosyalist Parti de Türkiye'de demokratik devrimin gerçekleşmiş olduğunu, ve amacın işçi sınıfı öncülüğünde sosyalizme geçiş mücadelesi olduğunu savunuyor.

Sosyalist Parti'nin görüşleri «Sosyalist Yol» adlı aylık dergide dile getiriliyor.

☆

Bugün Türkiye'de, sosyalist partiler arasında, kökleri geçmişe uzanan bir bölünme vardır, ve bunların ayrı ayrı örgütlenmelerini doğal karşılamak gerekiyor. Yeni kurulan

bu sosyalist partiler için bir değerlendirme yapmak henüz pek erken. Ancak, işçi sınıfının partisi olduklarını belirten bu partilerin ayrı ayrı örgütler olarak uzun süre varlıklarını sürdürebilecekleri çok şüpheli. Bu parçalanma, bir süre sonra birleşmeyi, bütünleşmeyi, böylece tabela partileri olmaktan sıyrılmış, belli bir tabana dayalı sosyalist partinin ortaya çıkmasını zorunlu kılacaktır.

Özlemi çekilen çoğulcu demokratik siyasal hayat sosyalist partiler olmaksızın gerçekleşemeyeceğine göre, sağın da solun da partiler yelpazesindeki yerlerini almaları, sıhhatli bir iktidar mücadelesinin yanı sıra, dengeler rejimi olan demokrasinin onsuz olmaz bir koşuludur.

Soru 94 «Cumhuriyetçi Güven Partisi» nasıl kuruldu ve bugün neyi temsil ediyor?

Daha önce, 87. soruda da görüldüğü gibi, C.H.P.'nin 1965 genel seçimlerinde «Ortanın Solu» sloganını ortaya atması, parti içinde bir süre sonra tartışmalara yol açar ve C.H.P.'nin içinde barındırdığı büyük toprak sahipleriyle ticaret burjuvazisinin bir kesimi partideki bu reformcu atılıma tepki göstermeğe başlarlar. Turhan Feyzioğlu'nun öncülüğündeki bir grup, ortanın solu hareketini, C.H.P.'nin temel ilkelerinden sapma ve Atatürkçülüğe «ihanetle» suçlayarak, Nisan 1967'de yapılan C.H.P. IV. Olağanüstü Kongresinden sonra istifa ederek 12 Mayıs 1967'de Ankara'da «Güven Partisi» ni kurarlar.

Kurulduğu günlerde, «sağda bir merkez partisi» olarak değerlendirilen Güven Partisi'nin, 1-2 Mart 1968 tarihli I. Büyük Kongresinde genel başkanlığa Turhan Feyzioğlu seçilir. İlk olarak katıldığı Haziran 1968 üçte bir Cumhuriyet Senatosu yenileme seçimlerinde, kullanılan geçerli oyların % 8.6'sını alan Güven Partisi A.P. ve C.H.P.'nden sonra üçüncü parti durumunda olduğunu gösterir. Daha

sonra 1969 genel seçimlerinde geçerli oyların % 6.6'sını alarak Millet Meclisinde 15 sandalye elde eder ve üçüncü parti niteliğini sürdürür.

17 Ocak 1971'de yapılan I. Olağanüstü Kongre'de tüzüğe getirilen geçici 17. madde, Genel Yönetim Kurulu'na, partinin ismine, Güven Partisi'nin tüzel kişiliği içinde gerçekleşecek «Milliyetçi cephe» nin ifadesine yararlı olabilecek bir ilâve yapma yetkisi verir. Bir süre sonra da, 29 Ocak 1971 günü, partinin adı «Millî Güven Partisi» olur.

Temmuz 1972'de C.H.P. XXI. Kurultayı'ndan sonra, C.H.P.'nden ayrılanların, Kemal Satır'ın öncülüğünde, Eylül 1972'de kurdukları «Cumhuriyetçi Parti» kurucular meclisi ile C.H.P.'den ayrılan öteki bağımsızlar, 2 Mart 1973'te Millî Güven Partisi ile «güçbirliği» yapmak ve bu partinin hukukî varlığı içinde birleşmek üzere «şartlı fesih» kararı alırlar.

3 Mart 1973'te Millî Güven Partisi'nin II. Olağanüstü Kurultayı'nda, «Güçbirliğinin fikrî temelini belirtmek üzere hazırlanan ortak bildiri» imzalanır ve Cumhuriyetçi Parti'nın Millî Güven Partisi'ne katılmasıyla partinin adı «Cumhuriyetçi Güven Partisi» olarak değiştirilir.

Güçbirliği bildirisinde özetle «Atatürk ilkelerinin inançlı savunucusuyuz. Atatürkün millî hâkimiyet ülküsüne bağlıyız. Türk milletini bölünmez bir bütün halinde millî şuur ve ülküler etrafında toplayan birleştirici ve yöneltici milliyetçilik anlayışı ilham kaynağımızdır. Türkiye'nin dengeli bir karma ekonomi sistemi ile kalkınacağı inancındayız. Karma ekonomiyi bir başka düzene geçişin aşaması değil, Türkiye'nin gerçeklerine ve çağdaş ilme dayanan, devamlı bir sistem olarak benimsiyoruz. Sınıf ve zümre partisi olmayacağız. Temel görüşlerimizi paylaşan bütün yurttaşlara açık, millî bir kütle partisi anlayışını benimsiyoruz.» (1) deniyor.

(1) Cumhuriyetçi Güven Partisi Programı, Ajans Türk Matbaası, Ankara, s. 11-15.

C.G.P.'nin bu birleşmeden sonra, Millet Meclisi'ndeki üye sayısı 44'e yükselir. Ama, seçim öncesindeki bu güçlü görünüm tamamen sunîdir. Tabanda değil, tavanda oluşan güç, güçsüzlüğün bütün özelliklerini taşıyordu. Nitekim, birkaç ay sonra yapılan Ekim 1973 genel seçimlerinde, C.G.P.'nin Millet Meclisi'ndeki sandalye sayısı 44'ten 13'e düşer.

Programında sık sık «Atatürkçü» ideolojiye bağlılığını belirten C.G.P., 12 Mart ara rejiminin en büyük destekçilerinden biri olacaktır. Bu dönemdeki «partilerüstü» olarak adlandırılan koalisyonlarda, sermayenin A.P. üzerinde bir çeşit ideolojik denetçiliğini üstlenecektir.

Karma ekonomi anlayışında, devletin ekonomik faaliyet alanı oldukça dar bir alanda tutuluyor ve ekonomik faaliyetlerde «esas, özel teşebbüstür» denilerek, C.G.P. programında sermayeden yana bir politikanın sözcülüğü yapılmaktadır.

1975 yılı Mart sonunda gerçekleşen dörtlü «Milliyetçi Cephe» koalisyonunda A.P.'nin yanında yer alan C.G.P., 1975 kısmî senato seçimlerinde A.P. lehine çalışacak ve bu amaçla da seçimlere katılmayacaktır. Kurulduğu dönemde, C.H.P.'nin yeni «ortanın solu» politikasından hoşnut olmayan ve bu partiden kopan mahallî eşrafın bir süre desteğini bulmuş olan C.G.P.'nin bugün için artık sosyal tabanı kalmamıştır.

Soru 95 «Türkiye Birlik Partisi» nin kuruluşu neye dayanıyordu; bugün partiler yelpazesindeki yeri ve gücü nedir?

«Birlik Partisi», 17 Ekim 1966'da «ilerici, Atatürkçü ve reformist bir parti» olarak Ankara'da kurulur. Yeni bir kad-

ro ile «siyasî tecrübeleri olmayan» kimselerce kurulduğu belirtilen (1) Birlik Partisi, bir sınıf partisi olarak değil, fakat «sınıfları düşeyliğine kesen, bir mezhep topluluğunun ideolojisinin sözcüsü olan bir örgüttür» (2) deniyor.

Bazı varlıklı aleviler tarafından, Hüseyin Balan'ın liderliğinde kurulan Birlik Partisi'nin programı, sınıfsal ve dinsel farklılıkları tanımayan bir milliyetçilik anlayışından hareket etmekte ve ekonomik alanda devletçiliğe ağırlık vermekte, toprak ve tarım reformunun kısa sürede gerçekleştirilmesini öngörmekte.

1969 genel seçimlerinde, kullanılan geçerli oyların % 2.8'ini alarak 8 milletvekili elde eder. Fakat parti ileri gelenleri arasındaki çekişmelerin yoğunluk kazandığı seçim sonrası yapılan Kasım 1969 Büyük Kongre'de, Hüseyin Balan genel başkanlıktan düşürülür ve Ankara'nın bir gecekondu mahallesinde oturan, 33 yaşındaki Mustafa Timisi, genel başkanlığa seçilir. Genel başkan seçilen M. Timisi, Birlik Partisi'nin, eski yöneticilerince de benimsenen, «alevî partisi» olarak nitelendirilmesine karşı çıkarak, Birlik Partisi'ni «bir mezhepçi parti olarak nitelemeleri çok ağırına gidiyor. Gerçi Birlik Partisi'ne oy verenler özellikle alevilerdir. Ama, bu onların Birlik Partisi'ne mezhebî yönünden akını değildir. Partinin temelinde yatan samimi Atatürkçülüğe, laiklik anlayışına akındır» diyecektir.

1970'de A.P. içindeki kopmalardan sonra, Birlik Partisi milletvekillerinin bir kısmının A.P.'ne geçmesi üzerine, elde etmiş olduğu 8 sandalyeden ancak 3'ünü koruyabilir. 1973 seçimleri öncesi, sosyalist bir partinin seçimlere ka-

---

(1) Abdi İPEKÇİ, Liderler Diyor ki. Ant Yayınları, İstanbul 1969, s. 98.

(2) Muzaffer SENCER, Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, İstanbul 1971, s. 343.

tılmamasından doğan boşluktan yararlanmak amacıyla, sosyalist sloganlarla ortaya çıkan Türkiye Birlik Partisi, giderek bir grup sosyalistle işbirliği de yapacaktır. Örneğin, eski T.İ.P. genel başkanı M. Ali Aybar, Türkiye Birlik Partisi listesinden İstanbul'da seçime katılır. Fakat bütün bu değişiklikler, partinin oy kaybetmesine engel olmaz.

Türkiye'nin bugünkü toplumsal yapısındaki değişiklik, dinsel inançlardan daha ağır basan bir bilinçlenmeye yol açtığından, partinin dayandığı taban da kayar ve 1973 genel seçimlerinde oyların % 1.1'ini alır. Yalnızca Sivas'tan parti genel başkanı Timisi seçilebilir. 1975 kısmî senato senato seçimlerinde daha da oy yitiren Türkiye Birlik Partisi'nin, siyasal hayatta varlığını sürdürebileceğini söylemek büyük bir iyimserlik olacaktır.

Soru 96 Millî Nizam Partisi'nin Anayasa Mahkemesince kapatılmasından sonra onun devamı olarak kurulan «Millî Selâmet Partisi» Türkiye'de hangi kesimin sözcülüğünü yapıyor?

Bugünkü «Millî Selâmet Partisi» nin ortaya çıkışının kökleri, 1968 1969 yıllarına dayanıyor. Bu tarihlerde, Sanayi Bakanı Mehmet Turgut'un teklifi ile, Başbakan Demirel'in de bunu benimsemesi üzerine, Profesör Necmettin Erbakan, Türkiye Odalar Birliği genel sekreterliğine getirilir. Erbakan bu görevi yaparken, Anadolu tüccarının, küçük imalâtçının ve müteahhidin sıkıntılarını ortaya koyar ve ekonomik çarkın, büyük şehirli sanayici tüccardan yana döndüğünü dile getirir. Erbakan'a göre: «Odalar Birliği'nin, tümüyle komprador mason bir azınlığın vasıtası halinde çalıştığı anlaşılmıştır. Koca teşkilât komprador ticaret ve sanayiin mutlak kontrolü altındadır... Bunlar Ana-

dolu tüccarının gelişmesini istemezler.»

Bir süre sonra görevinden alınan Erbakan, yaklaşan 1968 kısmî senato seçimlerine A.P.'nden katılmak ister, ama A.P. genel merkezi bu isteği geri çevirir. Bu arada Erbakan, tekrar Odalar Birliği içinde mücadeleye karar verir. Mayıs 1969'da Odalar Birliği Başkanı seçilir. Fakat Hükümet bu seçimi geçerli saymayarak Erbakan'ı polis gücü ile koltuğundan uzaklaştırır.

Yaklaşan 1969 genel seçimlerinde, Erbakan, bu kez Konya'dan bağımsız olarak adaylığını koyar ve seçilir. Birkaç ay sonra da, A.P.'nin yabancı sermaye ile işbirliği yapan ve millî olmayan bir parti olduğunu belirterek 26 Ocak 1970'de onyedi arkadaşı ile, Ankara'da, «Millî Nizam Partisi» ni kurar. Partinin kurulmasından sonra, A.P. grubundan Hüsamettin Akmumcu ve Hüseyin Abbas M.N.P.'ne geçerler. Millet Meclisinde üç sandalyeye sahip olan M.N.P., daha önce 62. soruda da işaret edildiği gibi, Cumhuriyet Başsavcılığının 5 Mart 1971'de açtığı dava üzerine, Anayasa Mahkemesince 20 Mayıs 1971 günü kapatılır (1).

Millî Nizam Partisi, Anayasanın Başlangıç Kısmı ile, 2., 19. ve 57. maddelerindeki ilkelere ve 648 sayılı S.P.K.'nun 92., 93. ve 94. maddelerine aykırı düştüğünden «temelli olarak» kapatılır. Laikliğe aykırılıktan kapatılan partinin yöneticileri için kararda herhangi bir hüküm yer almadığından, kapatılan M.N.P. yöneticileri hakkında sonradan ceza davası açılmaz.

M.N.P.'nin kapatılmasından sonra, Konya Milletvekili Erbakan, İsviçre'ye gider ve bir süre orada kalır.

M.N.P., yaklaşık bir yıllık yaşamında, Anadolu'da oldukça yaygın olarak örgütlenebilmişti. «12 Mart ara reji-

(1) Esas: 1971/1; Karar: 1971/1, Karar günü: 20 Mayıs 1971, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, sayı 9, s. 3 - Resmî Gazete, 14.1.1971-14072

mi» içinde eski Millî Nizam Partililer, bu kez 12 Ekim 1972'de «Millî Selâmet Partisi» adı altında yeni bir örgüt kurarlar. Fakat kurucular arasında Erbakan yoktur. Partinin genel başkanlığına Süleyman Arif Emre getirilir.

14 Ekim 1973 genel seçimlerinden tam bir yıl önce kurulan M.S.P., Türkiye'nin bütün illerinde örgütünü tamamlayarak seçimlere katılır. Kullanılan geçerli oyların % 11.8'ini alan M.S.P., Millet Meclisi'nde 48 sandalya kazanarak üçüncü parti durumuna girer.

Seçimlerden sonra, yönetici kademede biçimsel bir değişiklik yapılır: Partinin kurulmasından itibaren yöneticiler arasında görünmeyen, ama seçim kampanyası boyunca fiilî bir lider olarak faal rol oynayan Erbakan, 21 Ekim 1973 günü M.S.P. Genel İdare Heyeti toplantısında «resmî» genel başkanlığa seçilir. Oysa, M.S.P. tüzüğünün 13. maddesinde, genel başkanın Büyük Kongre tarafından seçileceği hükmü yer alıyordu.

Seçimlerden sonra, hiç bir partinin tek başına hükümeti kuracak çoğunluğa sahip olmaması koalisyonu zorunlu kılıyordu. Bu arada, Millet Meclisindeki sandalyaların partiler arasındaki dağılışı, M.S.P.'ni kurulacak bir koalisyonda gerçekten «anahtar» durumuna getirmişti. Tüketilircesine denenen bütün yollardan sonra, C.H.P. M.S.P. koalisyonu, o günlerde tek çözüm yolu olarak belirmişti. Oldukça uzun sayılabilecek görüşmelerden sonra, C.H.P. M.S.P. koalisyonu 26 Ocak 1974'te oluşur ve 7 Şubat 1974 günü Millet Meclisinden güven oyu alır. Oylamaya katılan 373 milletvekilinden 136'sı olumsuz, 235'i de olumlu oy verirler C.H.P. M.S.P. koalisyonuna. Ancak hükümetin ömrü pek uzun olmaz; 18 Eylûl 1974'te Başbakan Ecevit'in istifası ile ortaklık bozulur.

Ecevit'in başkanlığındaki C.H.P. M.S.P. koalisyonu aslında ilk ciddî sarsıntıyı 14 Mayıs 1974 günü genel af kanunu tasarısının oylaması sırasında geçirir. 141. ve 142.

maddelerin af kapsamı dışında kalmasına yol açan bazı M.S.P.'li milletvekillerinin tutumu, koalisyonda gerginlik yaratır. Daha sonra, Kıbrıs olayları, koalisyon içindeki ikiliğin bir süre küllenmesini sağlar. Ancak «Kıbrıs Barış Harekâtı» ndan sonra, Türkiye'nin politikası, koalisyon protokolüne uygun olarak federasyon olduğu halde, M.S.P. lideri Erbakan'ın «Taksim» ya da «Ada'nın fethi» nden sözetmesi, yurt dışında olumsuz yankılara yolaçar. 1974 Eylül başında, Başbakan Ecevit, Koalisyon içindeki rahatsızlığı açıkça ortaya koyacaktır. Bardağı taşıran son damla, Başbakan Ecevit'in İskandinav ülkelerine yapacağı gezi arifesinde olacaktır. Ecevit'in gezi süresince, Başbakanlığa vekâleten Erbakan'ı bırakmak istememesi üzerine, M.S.P. li bakanlar Ecevit'in gezisiyle ilgili kararnameyi imzalamayacaklarını bildirirler; Ecevit geziden vazgeçer ve 18 Eylül 1974 günü de istifasını Cumhurbaşkanına verir.

C.H.P. M.S.P ortaklığı kurulurken «tarihî yanılgıların» sona ermesi olarak değerlendirilmiş ve her iki partiye oy veren seçmenlerin yıllarca yanlış bir şartlanma ile birbirlerine karşı olarak gösterildikleri ileri sürülmüştü. C.H.P. M.S.P. koalisyonu bozulduğu zaman, bu kez, koalisyonun kuruluşunu daha önce savunmuş olanlar, bunun aslında, «siyasî yanılgı» olduğunu söyleyeceklerdir.

1973 yılında 67 il'de örgütünü tamamlayan ve eski M.N.P.'nin bir devamı olan M.S.P.'nin seçim beyannamesinde, Türk siyasal hayatında üç temel görüşün bulunduğu, C.H.P.'nin sol görüşü, A.P.'nin liberal (renksiz) görüşü, M.S.P.'nin de millî (ya da sağ) görüşü temsil ettiği belirtiliyor. Millî görüş dışındaki partilerin maddeci oldukları, C.H.P.'nin amacı, «her işin başı madde'dir», A.P.'nin amacı da «her işin başı paradır» sloganı ile açıklanırken, M.S.P. «her işin başı ahlâktır» sloganı ile kendini nitelendiriyor (1).

---

(1) Millî Selamet Partisi, 1973 Seçim Beyannamesi, İstanbul 1973, s. 15-16.

Devlet işlerinin yürütülmesinde «sürati sağlamak» için başkanlık sistemi ve tek meclis öneriliyor (1). Öte yandan, önemli sorunlar karşısında «millet iradesini ve kontrolünü mümkün kılan» yarı doğrudan demokrasi ilkeleri, «Referandum, Halk vetosu, Halk teşebbüsü» de beyannamede yer alıyor.

Millî Selâmet Partisi'nin seçim beyannamesi incelendiğinde, ekonomik açıdan, partinin temelde kapitalizme karşı oluşu söz konusu değil; ancak tekelci sermayeye ve «Ortak Pazar» a karşı bir tutum aldığı görülüyor (2).

M.S.P.'nin hangi kesimin sözcüsü olduğuna gelince, bu konuda 1971 yılında M.N.P. için de sorulan sorunun cevabı, bugün de geçerli sayılabilir: «Yabancı ve sömürücü bildikleri bir Tanzimat dönemini, temellerini İslâm dinine oturtarak kuracakları eşitlikçi bir düzenle yıkmaya çalışan Yeni Osmanlılar gibi, kapatılan Millî Nizam Partisinde örgütlenen küçük burjuva İslâmcıları da, kendilerini ezen ve sömüren düzene, İslâmî adalet ve eşitliği getirmek sistemi ve çabası içinde idiler.

«Onların isteği, kapitalist bir düzende tek taraflı işleyen kredileri ve bankacılığı faiz yasağı ile sınırlamak, ekmekleri ile oynayan kapitalist patlamayı din devletinin dizginlerine vermek,... Sermaye karşısında... itibarlarını tekrar kazanmak ve İslâmî düzenin getireceği statik bir toplum yapısı içerisinde herkesin yerli yerini bildiği eski güzel günlere ulaşmaktır.

«Millî Nizam Partisi, bu anlamda, gelişme karşısında, statü, gelir ve itibarlarını yitirmiş bir kısım küçük tacir, iş-

---

(1) Millî Selâmet Partisi, 1973 Seçim Beyannamesi, s. 17.

(2) Millî Selâmet Partisi, 1973 Seçim Beyannamesi, s. 34-39.

letmeci, esnaf ve el sanatkârlarının temsilciliğini yapmaktaydı» (1).

M.S.P.'nin son olarak kısmî senato seçimlerinde hayli oy kaybettiği görülüyor. Hem tekelci sermayeyle birlik olmak, hem de yoksul köylülüğün ve kasaba tüccarının sözcülüğünü yapmak, zamanla yönetici kadro ile partinin seslendiği yığınlar arasındaki bağları koparacaktır. Türkiye'de sanayileşme daha ileri düzeye ulaşana kadar, M.S.P.'nin kapitalizm öncesi ideolojiyi, yani dini kullanarak bir süre daha sesini duyurması mümkündür. Ancak, bugün için M.S.P. yöneticilerinin, İslâm dininin sloganlarıyla Türkiye'de yoksul kesimlere hitabederlerken, onların içinde bulundukları duruma çözüm getirecek tutarlı bir ekonomik görüşe vardıklarını söylemek kolay değil.

Soru 97 1970 yılında A.P. içindeki muhalefet «Demokratik Parti» nin kurulmasına nasıl yol açtı ve partinin bugünkü durumu nedir?

1965 genel seçimlerinde A.P.'nin büyük bir oy sıçraması yaparak tek başına iktidar olmasından sonra, partinin çeşitli sermaye çevreleriyle kurduğu ittifak 1970'lere doğru bozulmağa başlar. Daha önce 88. soruda da görüldüğü gibi, parti içi muhalefet de bu tarihlerde su yüzüne çıkmağa başlar.

1970 yılı başlarında, A.P. içinde Demirel Bilgiç çekişmesi ve hizipleşme başlar. Süleyman Demirel'i destekleyenler «yeminliler», Sadettin Bilgiç'ten yana olanlar da «Bilgiççiler» olarak anılıyordu.

17 Ocak 1970 günü, A.P.'li bazı üyelerin Haysiyet Di-

(1) Ahmet YÜCEKÖK, Türkiye'de Din ve Siyaset, 100 Soruda, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1971. s. 109.

vanı'na sevk edilmeleri üzerine, 72 A.P.'li parlamenter Demirel'e bir muhtıra verirler. Bu muhtıra hakkında Milliyet Gazetesine bir demeç veren Demirel, «Biz muhtıra ile iş görmeyiz» (1) diyecektir. Muhtıra'nın dikkate alınmaması üzerine, parti içi çalkantılar artmağa başlar; partinin çeşitli kademelerinde yapılan ihraçları uygun bulmayan A.P. Genel İdare Kurulu üyelerinden Sadettin Bilgiç, Faruk Sükan, Yüksel Menderes, Talat Asal, Mehmet Turgut, Cihat Bilgehan 1 Şubat 1970 günü Genel İdare Kurulundan istifa ederler. Daha sonra bunlara Ali Naili Erdem de katılır. Bunu izleyen günlerde de, A.P.'li parlamenterlerin münferit istifaları görülür. Nihayet 18 Şubat 1970 günü yapılan bütçe oylaması sırasında, «41'ler» diye anılan A.P.'li bir grup milletvekili ile, daha önce partiden ihraç edilmiş beş milletvekili, bütçeye red oyu verirler. Muhalefet partilerinin oylarına bunlar da eklenince, azınlıkta kalan Demirel hükümeti çekilmek zorunda kalır.

Red oyunun nedenlerini basına açıklayan «41'ler» ve daha önce ihraç edilmiş beş milletvekili, Demirel'in «partiyi bir ikbal ve menfaat kapısı haline getirmekten çekinmediğini» söylerler (2).

Cumhurbaşkanınca hükümeti kurmakla yeniden görevlendirilen Demirel'in, nihayet 17 Mart 1970 günü «Birlik Partisi» nin bazı milletvekillerinin desteği ile kurduğu hükümet çok az bir farkla güvenoyu alır. Bu günlerde basında, güvenoyunun sağlanabilmesi için A.P. dışındaki milletvekilleriyle ilişkiler kurulması ve bunların desteğinin sağlanması olayı ile ilgili olarak, «milletvekili pazarları» deyimine rastlanır.

---

(1) «72'lerin» muhtırası için Bkz. 72'ler Hareketi ve Demokratik Parti. s. 16. Bu kitap Demokratik Parti Genel Merkezi tarafından Ankara'da Nisan 1971'de yayınlanmıştır.

(2) 72'ler Hareketi ve Demokratik Parti, s. 39.

Demirel hükümeti güvenoyu aldıktan sonra, «41'ler» parlamento içinde ayrı bir grup olarak muhalefeti sürdürürler. 24 Haziran 1970 günü, «41'ler» adına Hasan Korkmazcan ve Rasim Cinisli yaptıkları basın toplantısında, Demirel'i bir kez daha suçlayarak aynen: «Cumhuriyetin hiçbir devrinde hiçbir devlet adamı şahsî ve ailevî meseleleri sebebiyle bu duruma düşmemiştir. Demirel'in içinde bulunduğu durum dışta ve içte devlet itibarını vahim bir şekilde zedelemiştir. Vatandaşı bugün tedirgin eden anarşi ve nizam dışı gelişmelerin baş amili Demirel ve onun bugünkü idaresi olmuştur. Demirel, en küçük üniteye kadar millî bünyeyi kemirici bölücülük hareketlerinin körüklenmesini, şahsî ikbalinin devamı için tek yol olarak görmüştür.» diyeceklerdir (1).

Meclislerin tatile girmesinden sonra Sadettin Bilgiç, 5 Eylül 1970'de İstanbul'da yaptığı basın toplantısında «Türk halkının artık A.P. yöneticilerinin millî demokratik hukuk devleti çerçevesi içinde müessir bir idareyi gerçekleştiremiyeceği, siyasî ve sosyal huzuru sağlayamayacağı, iktisadî istikrarı koruyamayacağı yolundaki kanaatte ittifak ettiği görülmektedir.» diyerek yeni bir parti kurulacağını basına açıklar.

Yeni partinin kuruluş hazırlıkları devam ederken A.P. V. Büyük Kongresi'nin Ankara'da toplandığı günlerde, Millet Meclisi Başkanı A.P. İstanbul milletvekili Ferruh Bozbeyli, beş yıldır yapmakta olduğu bu görevinden 19 Ekim 1970 günü istifa eder. V. Büyük Kongre'ye bir delege olarak katılan Bozbeyli, daha sonra, basına yaptığı açıklamada, Demirel'in kişisel tutumunu eleştirecek, nihayet 13 Kasım 1970 günü A.P.'nden istifa ederek yeni kurulacak partinin çalışmalarına katılacaktır.

18 Aralık 1970 günü 69 kurucunun imzaladığı kuruluş

(1) 72'ler Hareketi ve Demokratik Parti s. 55.

beyannamesi ile tüzük ve programı İçişleri Başkanlığına verilerek «Demokratik Parti» Ankara'da resmen kurulmuş olur. Parti kurucuları, 23 Aralık 1970 günü yaptıkları ilk toplantıda, parti genel başkanlığına Ferruh Bozbeyli'yi ve genel başkan vekilliklerine de Sadettin Bilgiç ile Yüksel Menderes'i seçerler.

Demokratik Parti kurulduğunda Millet Meclisinde 41, Cumhuriyet Senatosunda da 8 üyesi bulunuyordu. A.P.'-den kopanlarla kurulan Demokratik Parti de, siyasal hayatımızda çok sık rastlanan, parlamento içinde doğmuş partiler kategorisine giriyor.

Demokratik Parti'nin kuruluşu, Demirel'in kişiliğine yönelen suçlamaların yanı sıra, temelde, egemen sermaye çevreleri içindeki çıkar uyuşmazlıklarının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Demokratik Parti, sanayiden yana tercihini yapan tekelci sermayeye karşı, büyük toprak sahipleri ile Anadolu ticaret sermayesinin çıkarlarını savunan bir kuruluştur. Parti programının 1. maddesinde «Temel Görüş ve Gaye» dile getirilirken, «... 1946 hareketi, siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel ileri atılış devresinin çıkış noktasıdır» denilerek, partinin eski Demokrat Parti'-nin devamı olduğu açıkça ortaya konmak isteniyor.

12 Mart ara rejiminde kurulan koalisyonların, ya da bu dönemde sık sık sözü edilen «partilerüstü» hükümetlerin hiçbirine katılmayacaktır Demokratik Parti.

İlk kez katıldığı 1973 genel seçimlerinde, kullanılan geçerli oyların % 11.9'unu alan Demokratik Parti, ancak mevcut durumunu koruyabilecektir. Seçimlerde aldığı oylar, büyük ölçüde A.P.'nin oylarının bölünmesi sonucudur.

Seçimlerden sonra, Demirel'in başkanlığı dışında bir sağ koalisyon oluşturulmasını ilk olarak Demokratik Parti ortaya atar. Ama A.P. buna hiç yanaşmayacaktır.

Demokratik Parti, C.H.P. M.S.P. koalisyonunun dağılmasından sonra, «Milliyetçi Cephe» formülüne, Demir-

el'in başbakanlığı nedeniyle, katılmaz. Bu arada, C.H.P.'nden gelen koalisyon ortaklığı önerilerine Bozbeyli'nin eğilim göstermesine rağmen, parti içi görüş birliği sağlanamaz ve bu nedenle bu önerilere açıkça olumlu bir cevap vermekten kaçınılır.

1974 sonlarında, «Milliyetçi Cephe» nin kurulması yolunda A.P. M.S.P. C.G.P. - M.H.P.'nin işbirliği ve Demirel'in çözüm için, eski Demokrat Partililerin özellikle Celâl Bayar'ın desteğini araması, Bozbeyli ile Demirel arasında söz düellosuna yol açar. Koalisyonun kurulması Demokratik Parti'nin desteğini de zorunlu kılıyordu parlamento aritmetiği bakımından. Bunu sağlayabilmek için eski Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın tutumu önemliydi. Nihayet, Bayar'ın A.P.'nden yana ağırlığını koyması, Demokratik Parti içinde beklenen istifalara yol açtı. Mart 1975'te, ikinci kez «milletvekili pazarları» deyiminin günlük basında sık sık kullanıldığı görülür.

28 Mart 1975 günü dokuz milletvekilinin Demokratik Parti'den istifa etmesi, «Milliyetçi Cephe» nin kurulmasını da gerçekleştirecektir. Ayrılan dokuz üyeden sekizi, bir zamanlar Demirel'e karşı mücadele bayrağı açanlardan ve Demokratik Parti'nin kurucularındandı. Bunlar, Sadettin Bilgiç, Nilüfer Gürsoy, Talat Asal, Ata Bodur, Bahri Dağdaş, Hasan Değer, M. Kubilay İmer ve Mutlu Menderes'tir.

Basında 5 maddelik bir muhtıra ile açıklama yapan «dokuzlar» özetle: «hükümetin kurulmasına yardımcı olmak maksadı ile Demokratik Parti'den ayrılma zaruretinin doğmuş bulunduğunu» söylüyorlardı (1).

«Dokuzların» Demokratik Partiden ayrılmasından hemen sonra kurulan dörtlü «Milliyetçi Cephe» hükümeti, 12 Nisan 1975 günü Millet Meclisinden 218'e karşı 222 oyla güvenoyu aldı.

---

(1) Cumhuriyet, 29 Mart 1975.

Hükümetin kurulmasından sonra, eski Demokratların artık A.P.'ni desteklemeleri, Demokratik Parti'den tek tek istifalara da yol açar.

12 Ekim 1975 kısmî Senato seçimlerinde, A.P., Demokratik Parti'ye 1973 genel seçimlerinde kaptırmış olduğu oyları büyük ölçüde toplamayı başarmıştır. Bugün Millet Meclisinde 23 sandalye'ye sahip olan Demokratik Parti'nin durumu hayli sarsılmıştır.

Soru 98 Cumhuriyetten bu yana kurulup çeşitli nedenlerle kapanan siyasî partilerle, halen faaliyette bulunan siyasî partiler hangileridir?

Bu konu ile ilgili olarak, İçel bağımsız milletvekili Celâl Kargılı'nın bir soru önergesine, İçişleri Bakanı Ferit Kubat'ın 1972 yılında yaptığı ve basında çıkan bir açıklama var (1).

Ancak, daha önce 85. soruda da işaret edildiği gibi, bu açıklamada verilen bilgileri oldukça ihtiyatlı karşılamak gerekiyor. Örneğin, gene 85. soruda adı geçen «Türkiye Yükseime Partisi» 1948 yılında kurulduğu halde, İçişleri Bakanlığının açıklamasında bu partinin 1947 yılında «mahkeme kararı ile kapatıldığı» belirtiliyor. Bu konuda eksiksiz bir listenin yapılabilmesi için her il'deki emniyet müdürlükleri ile İçişleri Bakanlığındaki arşivlerin büyük bir dikkatle incelenmesi gerekiyor.

İçişleri Bakanı Ferit Kubat'ın açıklamalarında bu bilgiler şöyle sıralanıyor

(1) Bkz. Cumhuriyet, 12 Haziran 1972.

Mahkeme kararıyla kapatılanlar :

1. Liberal Parti (1946'da kapatıldı)
2. Yalnız Vatan İçin Partisi (1946'da kapatıldı)
3. İdealistler Partisi (1947'de kapatıldı)
4. Türkiye Yükselme Partisi (1947'de kapatıldı)
5. Çiftçi ve Köylü Partisi (1949'da kapatıldı)
6. Müstakiller Birliği Partisi (1950'de kapatıldı)
7. İşçi Partisi (1950'de kapatıldı)
8. Güden Partisi (1951'de kapatıldı)
9. İslâm Demokrat Partisi (1952'de kapatıldı)
10. Millet Partisi (1954'de kapatıldı)
11. Ufak Parti (1957'de kapatıldı)
12. Demokrat Parti (1960'da kapatıldı)
13. Müsavat Partisi (1961'de kapatıldı)
14. Vatan Partisi (1966'da kapatıldı)

Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan partiler :

1. Türkiye İşçi-Çiftçi Partisi (1968'de kapatıldı (1))
2. Millî Nizam Partisi (1971'de kapatıldı)
3. Türkiye İşçi Partisi (1971'de kapatıldı)
4. Türkiye İleri Ülkü Partisi (1971'de kapatıldı)

Sıkıyönetim kararıyla kapatılanlar :

1. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (1946'da kapatıldı)
2. İslâm Koruma Partisi (1946'da kapatıldı)
3. Devrim Partisi (Millî Birlik Komitesinin 1 sayılı kararı-

---

(1) Bu parti ile ilgili bir bilgi verilmiyor İçişleri Bakanlığının açıklamalarında. Fakat daha önce 62. soruda belirtildiği gibi, Anayasa Mahkemesi tarafından ilk kapatılan parti «Türkiye İşçi - Çiftçi Partisi»dir. Bkz. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, Sayı 6, s. 276-278, Resmi Gazete: 30 Aralık 1968-13088.

na aykırı görüldüğünden kurulması gerçekleşemeden 1960'da kapatıldı)

İnfisah edenler :

1. İşçi-Çiftçi Partisi (1946'da infisah etti)
2. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (1948'de infisah etti)
3. Öz Demokratlar Partisi (1949'da infisah etti)
4. İlerleme ve Koruma Partisi (1950'de infisah etti)
5. Türkiye Sosyalist Partisi (1950'de infisah etti)
6. Müstakil Sosyalist Partisi (1950'de infisah etti)
7. Türk Muhafazakâr Partisi (1952'de infisah etti)
8. Radikal Hürriyet Partisi (1956'da infisah etti)
9. Hürriyet Partisi (1960'da infisah etti)
10. Cumhuriyetçi Parti (1961'de infisah etti)
11. Yeni Demokrat Parti (1961'de infisah etti)
12. 946'lılar Millî Mücadele Partisi (1962'de infisah etti)
13. Radikal Parti (1963'de infisah etti)
14. Hür Sosyalist Parti (1964'de infisah etti)
15. Demokrat Parti Birlik Partisi (1968'de infisah etti)
16. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (1969'da infisah etti)

Münfesih addedilenler :

1. Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi (1946'da münfesih)
2. Türk Sosyalist Demokrat Partisi (1946'da münfesih)
3. Yurt Görev Partisi (1946'da münfesih)
4. Arıtma Koruma Partisi (1947'de münfesih)
5. Serbest Demokrat Parti (1949'da münfesih)
6. Çalışma Partisi (1950'de münfesih)
7. Millî Kalkınma Partisi (1954'de münfesih)
8. Birlik Partisi (1957'de münfesih)
9. Hür Türkiye Adalet Partisi (1959'da münfesih)
10. Cumhuriyetçi Meslekî Islahat Partisi (1961'de münfesih)
11. Mutedil Liberal Partisi (1961'de münfesih)
12. Türkiye İşçi Çiftçi Partisi (1961'de münfesih)

13. Kemalist Gençlik Partisi (1966'da münfesih)
14. Yeni Köylü Partisi (1966'da münfesih)

Kongre Kararıyla Kapananlar

1. Toprak Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi (1950'de kapandı)
2. Liberal Köylü Partisi (1952'de kapandı)
3. Sosyal Adalet Partisi (1952'de kapandı)
4. Türkiye Köylü Partisi (1958'de kapandı)
5. Hürriyet Partisi (1958'de kapandı)
6. Güven Partisi (1961'de kapandı)
7. Millete Hizmet Partisi (1961'de kapandı)
8. Çalışma Partisi (1961'de kapandı)
9. Sosyalist Parti (1962'de kapandı)
10. Radikal Parti (1963'de kapandı)
11. Millet Partisi (1963'de kapandı)
12. Memleketçi Serbest Parti (1964'de kapandı)
13. Selâmet Partisi (1964'de kapandı)
14. Sosyal Demokrat Parti (1965'de kapandı)
15. Muhafazakâr Parti (1966'da kapandı)
16. Demokratlar Partisi (1971'de kapandı)

Hükümetçe kapatılanlar

1. Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası.
2. Ahali Cumhuriyet Fırkası.
3. Türkiye Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Partisi.

1972 yılına kadar, İçişleri Bakanlığınca verilen ama ihtiyatla karşılanması gereken bilgiler bunlar.

Bunun dışında Türkiye'de halen faaliyette bulunan siyasî partilere gelince.

Halen Faaliyette Bulunan Siyasî Partiler :
(Alfabe sırasına göre)

1. Adalet Partisi (Genel Merkezi Ankara'da)

2. Cumhuriyet Halk Partisi (Genel Merkezi Ankara'da)
3. Cumhuriyetçi Güven Partisi (Genel Merkezi Ankara'da)
4. Demokrat Parti (1) (Genel Merkezi Ankara'da)
5. Demokratik Parti (Genel Merkezi Ankara'da)
6. Millet Partisi (Genel Merkezi Ankara'da)
7. Millî Selâmet Partisi (Genel Merkezi Ankara'da)
8. Milliyetçi Hareket Partisi (Genel Merkezi Ankara'da)
9. Sosyalist Parti (Genel Merkezi Ankara'da)
10. Türkiye Birlik Partisi (Genel Merkezi Ankara'da)
11. Türkiye Emekçi Partisi (Genel Merkezi İstanbul'da)
12. Türkiye İşçi Partisi (Genel Merkezi İstanbul'da)
13. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (G. Merkezi İstanbul'da)
14. Türkiye Ulusal Kadınlar Partisi (2) (G. M. İstanbul'da)
15. Vatan Partisi (Genel Merkezi İstanbul'da)

Soru 99 1950 genel seçimlerinden bu yana partilerin aldıkları oylar ve elde ettikleri sandalya sayısı nasıldır? (3)

1950 Genel Seçimleri

Seçmen sayısı	8.905.743
Oy kullanan	7.953.055
Katılma oranı	% 89.3

(1) Demokrat Parti 22 Ocak 1975 günü Ankara'da kurulmuştur. Parti'nin genel Başkanı Necati Turgut elektrik mühendisi olup Yassıada'da yatmış eski bir D.P.'lidir.

(2) 17 Kasım 1972'de İstanbul'da, kurulan Türkiye Ulusal Kadınlar Partisi'nin halen genel başkanı Mübeccel Törüner'dir Emekli öğretmen Mediha Gezgin'in girişimiyle kurulan partid erkek üyeler de bulunuyor.

(3) Seçim sonuçları için Bkz. Milletvekili ve Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Seçim Sonucu. Devlet İstatistik Enstitüsü. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara Mart 1974, MTB: 12416-5000, sayı 698.

Partiler	Aldıkları oylar	Oy yüzdeleri	Milletvekili
D.P.	4.241.393	% 53.3	408
C.H.P.	3.176.561	% 39.9	69
M.P.	250.414	% 3.1	1
Bağımsızlar	383.282	% 4.8	9

1954 Genel Seçimleri

Seçmen sayısı	10.262.063
Oy kullanan	9.095.617
Katılma oranı	% 88.6

Partiler	Aldıkları oylar	Oy yüzdeleri	Milletvekili
D.P.	5.151.550	% 56.6	490
C.H.P.	3.161.696	% 34.8	30
C.M.P.	434.085	% 4.8	5
Köylü P.	57.011	% 0.6	—
Bağımsızlar	137.318	% 1.5	10

1957 Genel Seçimleri

Seçmen sayısı	12.078.623
Oy kullanan	9.250.949
Katılma oranı	% 76.6

Partiler	Aldıkları oylar	Oy yüzdeleri	Milletvekili
D.P.	4.372.621	% 47.3	419
C.H.P.	3.753.136	% 40.6	178
C.M.P.	652.064	% 7.0	4
Hür. P.	350.597	% 3.8	4
Bağımsızlar	4.994	% 0.1	2 (1)

(1) D. P. Listesinden

1961 Milletvekili Seçimleri

Seçmen sayısı	12.925.395
Oy kullanan	10.522.716
Katılma oranı	% 81.0
Geçerli oy	10.138.035

Partiler	Aldıkları oylar	Oy yüzdeleri	Milletvekili
A.P.	3.527.435	% 34.8	158
C.H.P.	3.724.752	% 36.7	173
C.K.M.P.	1.415.390	% 14.0	54
Y.T.P.	1.391.934	% 13.7	65
Bağımsızlar	81.732	% 0.8	—

1961 Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçimi
(A, B, C grubu illeri birlikte)

Seçmen sayısı	12.926.837
Oy kullanan	10.519.659
Katılma oranı	% 81.0
Geçerli oy	10.032.530

Partiler	Aldıkları oylar	Oy yüzdeleri	Senatör
A.P.	3.560.675	% 34.5	71
C.H.P.	3.734.285	% 36.1	36
C.K.M.P.	1.350.892	% 12.5	16
Y.T.P.	1.401.637	% 13.0	27
Bağımsızlar	39.558	% 3.9	—

1964 (C grubu illeri) Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçimi :

Seçmen sayısı	4.668.865
Oy kullanan	2.808.592
Katılma oranı	% 60.2
Geçerli oy	2.756.275

Partiler	Aldıkları oylar	Oy yüzdeleri	Senatör
A.P	1.385.655	% 50.3	30
C.H.P.	1.125.783	% 40.8	19
C.K.M.P.	83.400	% 3.0	—
Y.T.P	96.427	% 3.5	—
Bağımsızlar	64.498	% 2.3	1

1965 Milletvekili Seçimleri

Seçmen sayısı	13.679.753
Oy kullanan	9.748.678
Katılma oranı	% 71.3
Geçerli oy	9.307.563

Partiler	Aldıkları oylar	Oy yüzdeleri	Milletvekili (1)
A.P.	4.921.235	% 52.9	204 + (36) = 240
C.H.P.	2.675.785	% 28.7	102 + (32) = 134
C.K.M.P.	208.696	% 2.2	(11) = 11
M.P.	582.704	% 6.3	6 + (25) = 31
Y.T.P.	346.514	% 3.7	3 + (16) = 19
T.İ.P.	276.101	% 3.0	1 + (13) = 14
Bağımsızlar	296.523	% 3.2	1 (T.İ.P. Listesinden)

1966 (B grubu illeri) Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçimi :

Seçmen sayısı	5.466.284
Oy kullanan	3.072.393
Katılma oranı	% 56.2
Geçerli oy	2.967.331

(1) Parantez içindeki sayılar, partilerin milli seçim çevresinden elde ettikleri sandalya sayılarıdır.

Partiler	Aldıkları oylar	Oy yüzdeleri	Senatör (1)
A.P.	1.688.316	% 56.9	29 + (4) = 33
C.H.P.	877.066	% 29.6	8 + (5) = 13
C.K.M.P.	57.367	% 1.9	(1) = 1
M.P.	157.115	% 5.3	(1) = 1
T.İ.P.	116.375	% 3.9	(1) = 1
Y.T.P.	70.043	% 2.4	(1) = 1
Bağımsızlar	980	—	—

1968 (A grubu illeri) Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçimi

Seçmen sayısı	5.420.255
Oy kullanan	3.595.976
Katılma oranı	% 66.3
Geçerli oy	3.322.710

Partiler	Aldıkları oylar	Oy yüzdeleri	Senatör
A.P.	1.656.802	% 49.9	38
C.H.P.	899.444	% 27.1	13
G.P.	284.234	% 8.6	1
C.K.M.P.	66.232	% 2.0	—
M.P.	200.737	% 6.0	1
T.İ.P.	157.062	% 4.7	—
Bağımsızlar	58.317	% 1.7	—

1969 Milletvekili Seçimleri

Seçmen sayısı	14.788.552
Oy kullanan	9.516.035
Katılma oranı	% 64.3
Geçerli oy	9.086.296

(1) Parantez içindeki sayılar, partilerin millî seçim çevresinden elde ettikleri sandalya sayısıdır.

Partiler	Aldıkları oylar	Oy yüzdeleri	Milletvekili
A.P.	4.229.712	% 46.5	256
C.H.P:	2.487.006	% 27.4	143
G.P.	597.818	% 6.6	15
M.P.	292.961	% 3.2	6
M.H.P.	275.091	% 3.0	1
B.P.	254.695	% 2.8	8
T.İ.P.	243.631	% 2.7	2
Y.T.P.	197.929	% 2.2	6
Bağımsızlar	511.023	% 5.6	13

1973 Milletvekili Seçimleri :

Seçmen sayısı	16.798.164
Oy kullanan	11.223.843
Katılma oranı	% 66.8
Geçerli oy	10.723.658

Partiler	Aldıkları oylar	Oy yüzdeleri	Milletvekili
A.P.	3.197.897	% 29.8	149
C.H.P.	3.570.583	% 33.3	185
D.P.	1.275.502	% 11.9	45
M.S.P.	1.265.771	% 11.8	48
C.G.P.	564.343	% 5.3	13
M.H.P.	362.208	% 3.4	3
T.B.P.	121.759	% 1.1	1
M.P.	62.377	% 0.6	—
Bağımsızlar	303.218	% 2.8	6

1973 (C grubu illeri) Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçimi :

Seçmen sayısı	6.761.157
Oy kullanan	4.412.727
Katılma oranı	% 65.3
Geçerli oy	4.201.557

Partiler	Aldıkları oylar	Oy yüzdeleri	Senatör
A.P.	1.300.801	% 31.0	22
C.H.P.	1.412.051	% 33.6	25
C.G.P.	246.888	% 5.9	1
D.P.	438.276	% 10.4	—
M.H.P.	114.662	% 2.7	—
M.S.P.	516.822	% 12.3	3
T.B.P.	89.824	% 2.1	—
Bağımsızlar	82.233	% 2.0	1

1975 (B grubu illeri) Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçimi (1) :

Seçmen sayısı	9.295.019
Oy kullanan :	5.430.184
Katılma oranı	% 58.42
Geçerli oy	5.260.888

Partiler	Aldıkları oylar	Oy yüzdeleri	Senatör
A.P	2.147.026	% 40.81	27
C.H.P.	2.281.470	% 43.37	25
D.P.	165.170	% 3.14	—
M.S.P.	465.731	% 8.85	3
M.H.P.	170.357	% 3.24	—
T.B.P.	28.283	% 0.54	—
Bağımsızlar	2.851	% 0.05	—

(1) Seçim sonuçları için Bkz. Resmi Gazete, 25 Ekim 1975-15394. B grubu illeri yenileme seçimleri ile beraber, Balıkesir İstanbul Konya ve Samsun illerinde birer boş senatörlük için yapılan seçimlerdeki oyların sayım ve dökümü de bu sonuçlara dahildir.

Soru 100 1975 yılı sonunda, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'unda partilerin sandalya sayıları nasıldır?

1973 genel seçimlerinden sonra, özellikle 1975 yılında partilerarası «transferler» ve 1975 Ekim ayında yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimlerinden sonra meclislerdeki sandalye dağılımı şöyle

Millet Meclisi			Cumhuriyet Senatosu	
C.H.P.	190		A.P.	78
A.P.	160		C.H.P.	62
M.S.P.	48		M.S.P.	5
D.P.	23		C.G.P.	4
C.G.P.	9	(1)	M.H.P.	1
M.H.P.	3		Tabii üye	19
T.B.P.	1		Kontenjan	13
Bağımsızlar	14		Bağımsızlar	2
Boş	2			

(1) Bu satırların baskıda olduğu günlerde, Millet Meclisinde, A.P.'li Mustafa Asrî Unsur'un, 6 Ocak 1976 günü partisinden ayrılarak C.G.P.'ne geçmesi üzerine, C.G.P.'nin Millet Meclisinde üye sayısı 10'a yükseldi ve grup kurma olanağına kavuştu.

İÇİNDEKİLER

I.
SİYASÎ PARTİ KAVRAMI

		Sayfa
Soru 1	Siyasî parti nedir?	5
Soru 2	Türk Siyasî Partiler Kanunu siyasî partiyi nasıl tanımlıyor?	6
Soru 3	Siyasî partilerin benzer kuruluşlardan farkı nedir?	8
Soru 4	Baskı gruplarının siyasal iktidarı etkileme yolları nasıldır?	9
Soru 5	Siyasî partiler nasıl ortaya çıkarlar?	12
Soru 6	Modern anlamda siyasî partiler ne zaman ortaya çıkmışlardır?	13
Soru 7	Siyasî partilerin ortaya çıkışları neden daha önceki yüzyıllarda gerçekleşmiyor da 19. yüzyılda oluyor?	15
Soru 8	Siyasî partiler neden önce A.B.D.'nde ortaya çıkmışlardır?	17
Soru 9	Siyasî partilerin işlevi (fonksiyonu) nedir?	19

II.
SİYASÎ PARTİLERİN HUKUK DÜZENİNDE YER ALMASI

Soru 10	Liberal devlet anlayışı neden siyasî partileri tanımıyordu?	22
Soru 11	Partiler devleti ne demektir?	25
Soru 12	Türkiye'de Siyasî Partilerin hukuksal statüsü nasıl bir tarihsel gelişme gösteriyor?	27
Soru 13	Siyasî Partilerin hukuksal durumu nedir veya Siyasî Partiler ne tür kuruluşlardır?	30

III.
SİYASÎ PARTİLERİN KURULUŞU

Soru 14	Siyasî Partiler nasıl kurulur?	33
Soru 15	Siyasî Partiler sicilinin tutulması Anayasadaki serbestlik ilkesine aykırı mıdır?	34

Sayfa

Soru 16 Bir kuruluşun siyasî parti olarak ortaya çıkışının ne gibi sonuçları var? 36
Soru 17 Siyasî Partilere devletçe yapılacak yardımın özelliği nedir? 37

IV.
SİYASÎ PARTİLERİN İÇ YAPISI

Soru 18 Siyasî partilerin iç yapıları neden farklı niteliktedir? 43
Soru 19 Parti üyeliği ne demektir? 44
Soru 20 Üyeliğin niteliğine göre siyasî parti türleri nelerdir? 47
Soru 21 Kadro ve Yığın partilerinde üyelik kavramı neden farklı oluyor? 49
Soru 22 Parti üyeliğinin kazanılması Siyasî Partiler Kanununa göre nasıl oluyor? 52
Soru 23 Siyasî parti üyesinin hakları ve ödevleri nelerdir? 55
Soru 24 Parti örgütünün temel unsurlarından ne anlaşılıyor? 56
Soru 25 Komite tipi örgütlenme ne demektir? 57
Soru 26 Ocak (seksiyon) tipi örgütlenme ne demektir? 60
Soru 27 Hücre tipi örgütlenme ne demektir? 61
Soru 28 Mills tipi örgütlenme ne demektir? 64
Soru 29 Türkiye'de siyasî partilerin merkezle yöresel kuruluşları arasındaki genel bağlantı nasıldır? 66
Soru 30 Siyasi Partiler Kanununa göre partilerin Merkez Teşkilât organları nelerdir? 68
Soru 31 Siyasi Partiler Kanununa göre partilerin il teşkilât organları nelerdir? 71
Soru 32 Siyasî Partiler Kanununa göre partilerin ilçe teşkilât organları nelerdir? 73
Soru 33 Siyasi partilerin örgütleri nelerdir ve bunlarla bağlantı nasıldır? 74
Soru 34 Sendikalarla siyasî partiler arasındaki ilişkiler nasıldır ve bu konuda Türk Hukukunda nasıl bir düzenleme getiriliyor? 77

Sayfa

V.
SİYASİ PARTİ DİSİPLİNİ

Soru 35 Parti Disiplini ne anlama geliyor? 83
Soru 36 Parti Disiplini nasıl ortaya çıkmıştır? 85
Soru 37 Disiplinsiz ya da serbest parti ne demektir? 87
Soru 38 Disiplinli Parti ne demektir? 90
Soru 39 Disiplinsiz ve Disiplinli parti ayrımıyla. demokratik ve otoriter parti ayırımı arasında bir ilişki var mı? 90
Soru 40 Türk sisteminde parti disipliniyle, partinin demokratik bir yapıya sahip oluşu, ya da partilerdeki oligarşik eğilimlerin önlenmesi arasındaki bağlantı nasıl düzenleniyor? 92
Soru 41 Parti Meclis Grupları nasıl oluşuyor ve bunların iç yapısı nasıldır? 95
Soru 42 Parlamenter rejimde parti disiplini neden zorunludur? 100
Soru 43 Parlamenter rejimlerde parti sistemi parti disiplinini nasıl etkiliyor? 102

VI.
PARTİ SİSTEMLERİ

Soru 44 Parti Sistemleri ne demektir? 107
Soru 45 İki-parti sisteminden ne anlaşılıyor? 108
Soru 46 Çok-parti sistemi ne demektir? 111
Soru 47 Tek-parti sistemi ne demektir? 113
Soru 48 Tek parti sisteminin sosyal temelleri nasıl açıklanabilir? 116
Soru 49 Komünist tek-parti sisteminin özellikleri nelerdir? 117
Soru 50 Faşist tek-parti sisteminin özellikleri nelerdir? 120
Soru 51 Bir ülkede uygulanan seçim sisteminin parti sayısı üzerinde etkisi var mıdır? 125
Soru 52 Siyasî Partilerin gelişmesi Anayasa kurum-

Sayfa

larını ve temsili demokrasinin işleyişini nasıl etkiliyor? 128

VII.

SİYASÎ PARTİLERİN YASAKLANMASI

Soru 53 Siyasî partilerin yasaklanması sorunu hangi nedenlerle ortaya çıkıyor? 131

Soru 54 Türkiye'de partilerin uyacakları esaslar ya da Anayasa'da belirtilen sınırlamalar nelerdir? 135

Soru 55 Siyasî Partilerin tüzük, program ve faaliyetlerinin insan hak ve hürriyetlerine uygun olması ne anlama geliyor? 138

Soru 56 Siyasî Partilerin tüzük ve programlarının Demokratik Cumhuriyet ilkesine uygun olması ne anlama geliyor? 140

Soru 57 Siyasî Partilerin tüzük ve programlarının Lâik Cumhuriyet ilkesine uygun olması ne anlama geliyor? 142

Soru 58 Siyasî Partilerin tüzük ve programlarının Devletin ülkesiyle milletiyle bölünmezliği ilkesine uygun olması ne anlama geliyor? 144

Soru 59 «Bölünmezlik» ilkesi sınıf esasına dayanan partilerin kurulmasını engeller mi? 146

Soru 60 Siyasî Partiler Kanununa göre bir partinin kapatılabilmesi için nasıl dava açılır? 156

Soru 61 Bir siyasî partinin Anayasa Mahkemesince kapatılmasını gerektiren durumlar nelerdir? 159

Soru 62 Türk Anayasa Mahkemesi tarafından bugüne değin hangi siyasî partiler kapatılmıştır? 165

Soru 63 Siyasî partilerin Anayasa Mahkemesince kapatılmasının hukukî sonuçları ne oluyor? 166

Soru 64 Anayasa Mahkemesinin siyasî partilerin masraflarını denetlemesinin ne gibi bir sonucu var? 168

Sayfa

VIII.
TÜRK SİYASİ PARTİLERİ

A. I. Meşrutiyet ve Öncesi

Soru 65 Osmanlı İmparatorluğunda II. Meşrutiyete değin kurulan siyasî parti niteliğindeki örgütlerin özellikleri nelerdir? 172

B. II. Meşrutiyet Dönemi

Soru 66 II. Meşrutiyet dönemi siyasal açıdan ne gibi özellikler taşıyordu? 181

Soru 67 II. Meşrutiyet döneminde, «İttihat ve Terakki» ile «Hürriyet ve İtilâf» dışında hangi partiler kuruldu? 183

Soru 68 II. Meşrutiyetin birleşik cephesi olarak, «Hürriyet ve İtilâf Fırkası» nasıl ve hangi amaçla kuruldu? 192

Soru 69 II. Meşrutiyetin siyasal hayatına damgasını vuran «İttihat ve Terakki Cemiyeti» nin yapısı ve özellikleri neydi? 196

Soru 70 İttihat ve Terakki için kullanılan «Cemiyet» ve «Fıkra» sözcükleri ne anlama geliyordu? 200

Soru 71 II. Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki Cemiyeti, faaliyetlerini neden bir süre daha «gizlilik» içinde sürdürür? 202

Soru 72 İttihat ve Terakki'nin Türklüğün korunmasındaki rolü nasıl oldu ve uyguladıkları politika «meşruti» yönetim ilkelerine uygun muydu? 204

Soru 73 II. Meşrutiyet döneminde siyasî partiler ne gibi özellikler taşıyorlardı? 206

C. Mütareke Dönemi (1918-1922)

Soru 74 Mütareke dönemi siyasal açıdan ne gibi özellikler taşıyordu? 208

Soru 75 Mütareke döneminde tekrar faaliyete ge-

Sayfa

çen Hürriyet ve İtilâf Fırkası bu ortamda nasıl bir rol oynadı? 212
Soru 76 Mütareke döneminde İstanbul'da hangi siyasî partiler kuruldu? 214
Soru 77 Büyük Millet Meclisi döneminde hangi siyasî gruplaşmalar vardı? 224

D. Birinci Cumhuriyet Dönemi Partileri (1923-1960)

Soru 78 Cumhuriyet Halk Fırkası (C.H.P.) nasıl kuruldu ve sonraki gelişimi 1960 yılına kadar nasıl bir yol izledi? 235
Soru 79 Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası» nasıl doğdu? 242
Soru 80 Cumhuriyet döneminin ikinci muhalefet partisi «Serbest Cumhuriyet Fırkası» nasıl ve niçin kuruldu? 245
Soru 81 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası dışında hangi partiler kuruldu? 250
Soru 82 Çok partili siyasal hayata nasıl geçildi ve «Millî Kalkınma Partisi» nasıl kuruldu? 251
Soru 83 Demokrat Parti nasıl kuruldu, neyi temsil ediyordu ve siyasal hayatta nasıl son buldu? 255
Soru 84 Demokrat Parti içinde oluşan muhalefetler hangi partilerin doğumuna yol açtı? (Millet Partisi-Türkiye Köylü Partisi-Hürriyet Partisi) 274
Soru 85 Çok partili siyasal hayata geçilmesinden sonra kurulan fakat çeşitli nedenlerle kısa ömürlü olan öteki partiler hangileridir? 279

E. İkinci Cumhuriyet Dönemi

Soru 86 İkinci Cumhuriyet dönemine girilirken partiler açısından durum neydi ve ilk genel seçimler nasıl sonuçlandı? 288
Soru 87 C.H.P. İkinci Cumhuriyet döneminde nasıl bir gelişme göstermiştir? 291
Soru 88 Demokrat Parti'nin «mirasçısı» olarak

		Sayfa
	kurulan Adalet Partisi'nin kuruluşu ve gelişimi nasıl oldu ve siyasal hayattaki yeri nedir?	299
Soru 89	Yeni Türkiye Partisi'nin kuruluşu nasıl oldu ve siyasal hayattan nasıl silindi?	308
Soru 90	II. Cumhuriyet dönemine girildiğinde varlığını sürdüren C. K. M. P.'nde sonradan ne gibi değişmeler oldu? Bugün C. K. M. P.'nin yerini alan «Milliyetçi Hareket Partisi» nin özellikleri nelerdir?	310
Soru 91	C.K.M.P.'nin bir kanadı zamanla M.H.P.nin doğuşuna yol açarken partinin asıl kuruculuları «Millet Partisi» ni nasıl oluşturdular ve partinin bugünkü durumu nedir?	317
Soru 92	«Türkiye İşçi Partisi» nin kuruluşu ve gelişimi ve sonu nasıl oldu ve Cumhuriyet döneminde ilk kez bir sosyalist partinin parlamento çatısı altında varlığını duyurmasının bugüne etkileri ne olmuştur?	320
Soru 93	Türkiye İşçi Partisi'nin kapatılmasından ve «ara rejimden» çıktıktan sonra kurulan sosyalist partiler hangileridir?	325
Soru 94	«Cumhuriyetçi Güven Partisi» nasıl kuruldu ve bugün neyi temsil ediyor?	333
Soru 95	«Türkiye Birlik Partisi» nin kuruluşu neye dayanıyordu; bugün partiler yelpazesindeki yeri ve gücü nedir?	335
Soru 96	Millî Nizam Partisi'nin Anayasa Mahkemesince kapatılmasından sonra onun devamı olarak kurulan «Millî Selâmet Partisi» Türkiye'de hangi kesimin sözcülüğünü yapıyor?	337
Soru 97	1970 yılında A.P. içindeki muhalefet «Demokratik Parti» nin kurulmasına nasıl yol açtı ve partinin bugünkü durumu nedir?	342
Soru 98	Cumhuriyetten bu yana kurulup çeşitli nedenlerle kapanan siyasî partilerle halen faaliyette bulunan siyasî partiler hangileridir?	347

		Sayfa
Soru 99	1950 genel seçimlerinden bu yana partilerin aldıkları oylar ve elde ettikleri sandalye sayısı nasıldır?	351
Soru 100	1975 yılı sonunda, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nda partilerin sandalya sayıları nasıldır?	358

1. EKONOMİK EL KİTABI
(Türkiye Ekonomisinden örneklerle)
Prof. Sadun Aren-Beşinci baskı. 15 lira
2. ATATÜRK'ÜN TEMEL GÖRÜŞLERİ
Fethi Naci Üçüncü baskı. 10 lira
4. TÜRKİYE'DE İŞÇİ HAREKETLERİ
Kemal Sülker Üçüncü baskı. 20 lira
6. MİTOLOGYA
Behçet Necatigil İkinci baskı. 10 lira
7. TÜRK EDEBİYATI
Rauf Mutluay - Üçüncü baskı. 15 lira
10. TÜRKİYE İKTİSAT TARİHİ I
Prof. Niyazi Berkes Genişletilmiş 2. baskı. 12,5 lira
11. TÜRKİYE İKTİSAT TARİHİ II
Prof. Niyazi Berkes. İkinci baskı. 30 lira
13. TÜRK HALK EDEBİYATI
Prof. Pertev Naili Boratav İkinci baskı. 15 lira
20. FELSEFE EL KİTABI
Selâhattin Hilâv İkinci baskı. 15 lira
22. TÜRKİYE SANATI TARİHİ
Prof. Doğan Kuban İkinci baskı. 20 lira
23. ORTAK PAZAR VE TÜRKİYE
Prof. Dr. Gülten Kazgan Üçüncü baskı. 25 lira
28. KURTULUŞ SAVAŞIMIZIN TARİHİ
Em. Tümgeneral Celâl Erikan 15 lira
31. SİNEMA SANATI
Nijat Özön 12,5 lira
32. TÜRKİYE'DE KAPİTALİZMİN GELİŞMESİ
Özlem Özgür İkinci baskı. 20 lira

33. İSLÂM TARİHİ
Prof. Dr. Neşet Çağatay 25 lira
34. SOSYOLOJİ EL KİTABI
Doğan Ergun İkinci baskı. 20 lira
35. İKTİSADÎ DOKTORİNLER TARİHİ
Doç. Dr. Mehmet Selik - İkinci baskı. 25 lira
36. TÜRK BASIN TARİHİ
Hıfzı Topuz 20 lira
37. BİLİM FELSEFESİ
Doç. Dr. Cemal Yıldırım 20 lira
38. ÇAĞDAŞ TÜRK EDEBİYATI
Rauf Mutluay 30 lira
39. SİYASİ DÜŞÜNCE TARİHİ
Doç. Dr. Murat Sarıca - 20 lira
40. TÜRK FOLKLORU
Prof. Pertev Naili Boratav 25 lira
41. TÜRKİYE'DE DEVLETÇİLİK
Doç. Dr. Korkut Boratav 25 lira
42. TÜRK FELSEFESİNİN BOYUTLARI
Prof. Dr. Nermi Uygur 15 lira
43. BİLİM TARİHİ
Prof. Dr. Cemal Yıldırım 20 lira
44. ESTETİK
Mehmet H. Doğan 25 lira
45. KIRSAL TÜRKİYE'NİN YAPISI VE SORUNLARI
Prof. Dr. C. O. Tütengil. 20 lira
46. MANTIK EL KİTABI
Prof Dr. Cemal YILDIRIM. 25 lira
47. SİYASÎ PARTİLER
Doç. Dr. Erdoğan Teziç. 30 lira
48. SANAYİLEŞME VE TÜRKİYE
Özlem Özgür.

Erdoğan Teziç, 1936'da İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesini 1955'te, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini de 1959'da bitirdi. 1960 yılında İ.Ü. Hukuk Fakültesine asistan olarak giren Erdoğan Teziç, bir süre sonra Fransa'ya gitti ve Fransız hükümetinden aldığı bursla 1965 yılında Paris Hukuk ve İktisadî İlimler Fakültesinde doktorasını tamamladı. Yurda döndükten sonra doçentlik çalışmalarına başladı ve 1970 yılında vatanî görevini yaparken doçent oldu. Şimdi İ.Ü. Hukuk Fakültesinde Anayasa Hukuku kürsüsünde öğretim üyesidir. Ayrıca İ.T.İ.A. Siyasal Bilimler Yüksek Okulunda «Siyasal Rejimler ve Anayasa Hukuku» dersleri okutuyor. Erdoğan Teziç'in çeşitli dergiler ve gazetelerdeki makaleleri dışındaki yayını: «Seçim Sistemleri» (1967), «Türkiye'de 1961 Anayasasına Göre Kanun Kavramı» (1972), «Kıbrıs Sorunu» (M. Sarıca ve Ö. Eskiyurt'la birlikte, 1975).

30 lira